

ЗВО «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО:
ЖУРНАЛ. СЕРІЯ ПРАВО**

Видається 2 рази на рік
Заснований у 2010 р.

Випуск 17 (29)

Івано-Франківськ
2024

УДК 34

DOI: 10.33098/2078-6670.2024.17.29

Засновник та видавець

ЗВО «Університет Короля Данила»

(за рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 18.05.2023 № 352 є суб'єктом у сфері друкованих медіа)

Свідоцтво про державну реєстрацію

серія KB №17191-5961 ПР від 23.11.2010

Журнал включений до переліку наукових фахових видань

(Наказ МОН України №1188 від 24.09.2020 р.,
відповідно до якого журналу надано категорію «Б»)

Мови видання

українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку

*рішенням Вченої ради ЗВО «Університету Короля Данила»
(протокол № 12 від 12.06.2024 р.).*

**Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені
Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-
видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2024. Вип. 17 (29). 318 с.**

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки,
здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо
вдосконалення вітчизняного законодавства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of
a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve national law.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність
несуть автори.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є
обов'язковим.



ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, професор.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Короєд С. О. – доктор юридичних наук, професор;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, професор;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, професор;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, професор; заслужений діяч науки і техніки України;
Короєд С. О. – доктор юридичних наук, професор;
Басиста І. В. – доктор юридичних наук, професор;
Андрусів Л. М. – доктор юридичних наук, професор;
Анжей Біштіга – доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща)
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гуменюк Т. І. – доктор історичних наук, професор;
Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Кармаза О. О. – доктор юридичних наук, професор;
Котуха О. С. – доктор юридичних наук, доцент;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ, заслужений юрист України, екс-суддя Конституційного Суду України;
Кушерець Д. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, професор;
Луцький Р. П. – доктор юридичних наук, професор;
Онищук І. І. – доктор юридичних наук, професор;
Андріяшко М. В. – кандидат юридичних наук, доцент (Барановичі, Республіка Білорусь)
Махарадзе А. А. – доктор юридичних наук, професор (м. Батумі, Грузія)
Бабецька І. Я. – кандидат юридичних наук, доцент;
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – доктор юридичних наук, професор;
Книш В. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – доктор архітектури, кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Урсу В. О. – кандидат юридичних наук (Республіка Молдова);
Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ВИПУСК:

Федик Л. Б. – кандидат історичних наук, доцент.

ISSN 2618-0308 (Online)

Включено до електронного архіву наукових періодичних видань України "Наукова періодика України" Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International**, індексується у 2016-2022 роках.

Включено до міжнародної наукометричної бази **Eurasian Scientific Journal Index** (Казахстан)

Включено до міжнародної наукометричної бази **Directiry of Research Journals Indexing**

Включено до міжнародної наукометричної бази **Scientific Indexing Services (SIS)**

Включено до міжнародного мультидисциплінарного каталогу **Directiry of Open Access Journals (DOAJ)**

Індексується пошуковою системою **Google Scholar**

Науковим публікаціям присвоюється міжнародний ідентифікатор цифрового об'єкта **DOI**, з 2018 року.



ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Адаскалиця К. К.

Правова визначеність як вимога до формалізації норми права.....10

Андрухів О. І.

Правова оцінка російських злочинів в Україні.....19

Вовк В. М.

Правоохоронна діяльність, глобалізація і суспільна мораль
в контексті масової культури (на прикладі сучасних
європейських серіалів про правоохоронців. Частина 2).....25

Гладкий С. О.

Модернізація правової системи України: соціокультурний вимір.....32

Дем'янчук Т. Д.

Діяльність громадських організацій у сфері захисту ув'язнених
та реабілітованих осіб в радянський період.....39

Дзюбак С. В.

Дисципліна як ключовий фактор у формуванні правосвідомості
та законності серед українських громадян.....50

Довганич В. А.

Правовий менталітет як форма суспільної правосвідомості.....57

Ілин Л. М., Каленюк О. М.

Правовий статус міст Галичини ХІХ ст. (на прикладі Станіславова).....63

Кельбя С.

Міжнародні стандарти та доктринальне розуміння правовладдя,
як основа формування демократичної української держави.....69

Лінецький С. В.

Особливості структурної побудови регламенту Верховної Ради України:
деякі теоретико-правові аспекти.....75

Луцький Р. П., Каленюк О. М., Лицур М. З.

Конституційне закріплення верховенства права як основи розбудови
української держави: історичні витоки та практика реалізації.....87

Сворак С. Д., Ілин Л. М.

Воєнна доктрина у державно-правовій парадигмі ОУН-УПА.....94

Стечишин А. В.

Історичні традиції народовладдя в Україні.....104

Федик Л. Б., Лицур М. З.

Вплив політичної та професійної діяльності К.Трильовського
на формування української політико-правової думки.....110

Шатіло В. А.

Нормативно-правове забезпечення децентралізації у
місцевому самоврядуванні за законодавствами України та Польщі.....119

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І
ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ
ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

Загурський О. Б., Губська О. П., Слободян І. Ю.

Імплементация міжнародного досвіду реформування
інституту публічного управління.....125

Кушнір І.

Інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності
державної прикордонної служби України щодо провадження
у справах про адміністративні правопорушення.....134

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І
ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ
ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Бабецька І. Я.

Цифрові речі як об'єкти цивільних прав.....142

Гуменюк Т. І.

Соціально-гуманітарна політика України в умовах війни.....150

Коваленко Т. О.

Актуальні питання захисту земельних прав
в органах місцевого самоврядування.....156

Кофлан В.М.

Імплементация фінансових стандартів європейського союзу
на прикладі системи законодавства України та Німеччини.....165

Магновський І. Й.

Осмилення медіації як позасудової процедури урегулювання
цивільно-правових та трудових спорів.....172

Мельникович М. С.

Правове регулювання туристичної індустрії в Україні.....181

Перепьолкін С. М.

Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх
непрацездатних батьків: форма та способи виконання.....190

Піцик Х. З.

Правова природа вчинення дій в майнових інтересах іншої особи
без її доручення.....198

Самойленко Г. В., Косирєв Д. С.

Захист житлових прав громадян України
в умовах збройної агресії РФ проти України.....204

Ходак С. М.

Особливості регулювання майнових та немайнових відносин
між колишнім подружжям.....215

Шевчук Л. В.

Обмеження конституційних прав і свобод людини
і громадянина у зв'язку з військовою агресією російської федерації.....222

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

Басиста І. В., Гаврилюк Л. В., Гутник А. В., Хитра А. Я.

Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування
кримінальних правопорушень: окремі аспекти.....227

Дудоров О. О., Дудорова К. Б.

Про відповідальність за переслідування у контексті
імплементції Стамбульської конвенції.....244

Лотоцький М. В., Дзундза Л. П.

Тримання під вартою як порушення фундаментального права на захист.....262

Мовчан Р. О., Гель А. П.

Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній
професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК): науково-практичний коментар.....269

Острогляд О. В.

Удосконалення юридичної відповідальності
за домашнє насильство: поспішати потрібно повільно 282

Письменська О. В.

Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх:
кримінально-правовий аналіз.....291

Письменський Є. О.

Реалізація кримінально-правової політики України
в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій 300

Чуваков О. А.

До питання кримінально-правової охорони кібербезпеки
України в сучасних умовах.....311

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Adaskalytsia K.

Legal certainty as a requirement for the formalization of legal norms 10

Andrukhiv O.

Legal assessment of russian crimes in Ukraine.....19

Vovk V.

Law enforcement activity, globalization and social
morality in frameworks of mass culture (On the Example
of Modern European TV-Shows on Law-Enforcements. Part 2).....25

Hladkyi S.

Modernization of the Legal System of Ukraine: Sociocultural Dimension.....32

Demyanchuk T.

Activities of civic organizations in the field of protection of prisoners and
rehabilitated persons in the soviet period legal assessment of russian crimes in Ukraine.....39

Dziubak S.

Discipline as a key factor in the formation of legal awareness
and legality among Ukrainian citizens.....50

Dovganych V.

Legal mentality as a form of social legal awareness.....57

Ilyn L., Kaleniuk O.

Legal status of the cities of Galicyna in the nineteenth century
(on the example of Stanislavov).....63

Kelbya S.

International standards and doctrinal understanding of legal authority
as the basis for the formation of the democratic Ukrainian state.....69

Linetskyi S.

Features of the Structure of the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine:
Some Theoretical and Legal Aspects.....75

Lutskyi R., Kaleniuk O., Lytsur M.

Constitutional consolidation of the rule of law as the basis for the development
of the Ukrainian state: historical origins and implementation practice.....87

Svorak S., Ilyn L.

Military doctrine in the state-legal paradigm of OUN-UPA.....94

Stechyshyn A.

Historical traditions of democracy in Ukraine.....104

Fedyk L., Lytsur M.

The influence of political and professional activities of k. Trilliovskyi
on the formation of Ukrainian political and legal thought.....110

Shatilo V.

Regulatory and legal basement of decentralization in local self-government
according to the legislation of Ukraine and Poland.....119

**CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND
PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL
LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR**

Zagurskyy O., Hubska O., Slobodian I.

Implementation of international experience in reforming
the institute of public administration.....125

Kushnir I.

Information support for administrative and jurisdictional activities of the state
border guard service of Ukraine in relation to proceedings on administrative offences.....134

**CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS.
PRIVATE INTERNATIONAL LAW**

Babetska I.

Digital things as objects of civil rights.....142

Humeniuk T.

Social and humanitarian policy of Ukraine in the conditions of war.....150

Kovalenko T.

Current issues of protection of land rights in local government bodies.....156

Coughlan V.

Implementation of the financial standards of the European Union
on the example of the legislative system of Ukraine and Germany.....165

Mahnovskyi I.

Understanding mediation as an out-of-judicial procedure for the settlement
of civil-legal and labor disputes.....172

Melnykovich M.

Legal regulation in the tourism industry in Ukraine.....181

Perepolkin S.

The obligation of adult children to take care of their incapacitated parents:
form and methods of fulfillment.....190

Pitsyk K.

The legal nature of taking actions in the property interests of another person without his authorization.....198

Samoylenko G., Kosyrev D.

Protection of housing rights of Ukrainian citizens in conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.....204

Khodak S.

Features of regulating property and non-property relations between ex-spouses.....215

Shevchuk L.

Limitation of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in connection with the military aggression of the Russian Federation.....222

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION**

Basysta I., Havrylyuk L., Hutnyk A., Khytra A.

Use of digital data from open sources during the investigation of criminal offenses: certain aspects.....227

Dudorov O., Dudorova K.

On liability for stalking in the context of the Istanbul convention implementation.....244

Lototskyi M., Dzundza L.

Detention as a violation of the fundamental right to protection.....262

Movchan R., Hel A.

Criminal liability for interfering with the legal professional activities of journalists (art. 171 of the Criminal Code): a scientific and practical comment.....269

Ostrohliad O.

Improving legal accountability for domestic violence.....282

Pysmenska O.

The qualifying features of minors' corruption: a criminal law analysis.....291

Pysmenskyy Ye.

Implementation of criminal law policy of Ukraine under martial law: a study of negative trends.....300

Chuvakov O.

On the issue of criminal law protection of cyber security of Ukraine in modern conditions.....311



ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.13

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.10-18>

ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ВИМОГА ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ НОРМИ
ПРАВА

Адаскалиця Костянтин Костянтинович,
аспірант юридичного факультету Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113
e-mail: AdaskalytsiaKK@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2716-9343>

Мета. Мета статті є визначення та розкриття основних вимог принципу правової визначеності в контексті формалізації правових норм. **Методика.** Методика включає аналіз наукових праць та прецедентної практики Європейського суду з прав людини, синтез наукового уявлення та побудову обґрунтованих висновків щодо предмету дослідження. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: аналіз літературних джерел, догматичний, порівняльно-правовий, системний метод, логічного слідування. **Результати.** Дослідження проілюструвало, що існують різноманітні підходи до принципу правової визначеності, їх об'єднує уявлення про "чіткість" та "зрозумілість" правових положень, як основні вимоги до формалізації норми права. Зазначені вимоги мають свою мінімальну межу та розумний баланс, які залежать від конкретної галузі права. **Наукова новизна дослідження.** Дослідження системно розглядає практику ЄСПЛ поруч з доробками вітчизняних та зарубіжних науковців на предмет встановлення вимог до формалізації норм права похідними від принципу правової визначеності. **Практична значимість дослідження.** Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення правотворчої та правозастосовчої практики. Висновки дослідження можуть бути корисними для суддів, адвокатів, юристів та інших фахівців у галузі права. Дослідження може бути використано у навчальному процесі при викладанні теорії права та галузевих юридичних дисциплін.

Ключові слова: право, норма права, юридична техніка, нормотворча техніка, формалізація права, правова визначеність, європейський суд з прав людини, Конституція України.

Kostiantyn Adaskalytsia
Postgraduate student of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113
e-mail: AdaskalytsiaKK@krok.edu.ua

LEGAL CERTAINTY AS A REQUIREMENT FOR THE FORMALIZATION OF
LEGAL NORMS

Purpose. The purpose of the article is to define and disclose the basic requirements of the principle of legal certainty in the context of formalization of legal norms. **Methodology.** The methodology includes the analysis of scientific works and precedent practice of the European Court of Human Rights, the synthesis of scientific knowledge and the construction of well-grounded conclusions regarding the research subject. The following **methods** of scientific cognition were used during the research: analysis of literary sources, dogmatic, comparative legal, system method, logical reasoning. **Results.** The study illustrated that there are different approaches to the principle of legal certainty, which are united by the concepts of "clarity" and "comprehensibility" of legal provisions as the main requirements for the formalization of legal norms. Ensuring a high level of "clarity" and "comprehensibility" of legal provisions at the same time is impossible, because high "clarity" leads to a loss of "comprehensibility" and vice versa. Therefore, approaches to determining the minimum threshold and a reasonable balance, which depend on a specific

field of law, are proposed in the study. It is also justified that the requirement of "clarity" is a priority, and the requirement of "comprehensibility" is desirable, but secondary. **Originality.** The research systematically examines the practice of the ECHR along with the achievements of domestic and foreign scientists in order to establish the requirements for the formalization of legal norms derived from the principle of legal certainty. **Practical significance.** The research results can be used to improve law-making and law-enforcement practices. The research findings can be useful for judges, lawyers, and other legal professionals. The research can be used in the educational process when teaching the theory of law and industry-specific legal disciplines.

Key words: law, Legal norm, legal technique, normative activity, formalization of law, legal certainty, European Court of Human Rights, Constitution of Ukraine.

"Точність - це ввічливість королів і обов'язок всіх добрих людей." - Людовік XIV

Постановка проблеми. З здобуттям Україною незалежності 24 серпня 1991 року та її прагненням до європейського способу життя, виникла необхідність адаптації внутрішнього законодавства до європейських стандартів. Один із ключових кроків у цьому напрямку була ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 17 липня 1997 року, яка набула чинності для України 11 вересня 1997 року.

За останні роки в Україні відбулись значущі зміни у судочинстві, особливо після Революції гідності в 2014 році. Розпочата судова реформа та внесені істотні зміни в процесуальне законодавство сприяли приведенню судової системи до європейських стандартів. Зміни до Конституції України та прийняття Закону "Про судоустрій та статус суддів" у 2016 році є лише однією з ілюстрацій цього процесу.

Зазначена судова реформа в Україні та прийняття нових процесуальних кодексів, які враховують практику Європейського суду з прав людини, створили сприятливий ґрунт для активного використання Конвенції та практики ЄСПЛ в українському судочинстві. Проте, цей процес несе із собою певні виклики, серед яких ключовим є проблема правової визначеності при формалізації норм права.

Україна і надалі потребує активної роботи у напрямку приведення законодавства до кращих європейських правових стандартів. Така робота передбачає не лише вдосконалення існуючих норм, а й впровадження нових, які сприятимуть ефективному розвитку суспільства та гармонізації взаємодії з міжнародними партнерами.

В свою чергу діяльність з вдосконалення існуючих норм та запровадження нових пов'язана з процесом формалізації норм права. І саме на цьому етапі законотворення найчастіше допускаються типові помилки, які призводять до втрати правової визначеності, на необхідність забезпечення якої вказує прецедентна практика ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жвава дискусія щодо правової визначеності в наукових колах України розпочалась після проведення судової реформи, внаслідок якої посилився вплив Конвенції та практики ЄСПЛ на регулювання відносин в Україні. Проте ідеї правової визначеності описувалися раніше видатними мислителями, такими як Ф. Аквінський, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Ч. Беккарія, Г. Гегель, Ш. Монтеск'є та інші.

Українські мислителі також не обійшли увагою деякі аспекти у контексті правової визначеності. Здебільшого мова йде про одне з головних завдань правової визначеності - захист населення від свавілля державної влади. В цьому контексті свої судження висловлювали, наприклад, Станіслав Оріховський-Роксолан, який вказував на необхідність обмеження влади законом та доводив, що закон вищий від короля, а також вказував на обов'язок держави забезпечувати гарантії прав для кожного індивіда [1, с.111, 112]. Конституція Пилипа Орлика встановлювала верховенство закону та обов'язок гетьмана та інших керівних осіб його виконувати. В ній також містились положення щодо захисту населення від свавілля влади [1, с.117]. Тарас Шевченко розглядав "праведний

закон” як гарантію від свавілля влади та відстоював ідею юридичної рівності всіх [1. с.118]. Леся Українка вказувала на проблему реалізації нормативно закріплених прав без застосування легального примусу [1. с.123].

Сучасні вітчизняні та зарубіжні науковці також внесли свій вклад у дослідження правової визначеності. До них можна віднести таких дослідників, як З. Загинець-Заболотенко, М.В. Савчин, М.І. Панов, А. М. Приймак, Ю. Матвеева, В. Панкратов, Г.З. Огнев'юк, Л.Л. Богачова, П.Д. Гуйван, Дж. Мербек, І. Йованов, Дж. Франк та інші.

Постановка завдання. Завданням, в рамках цього дослідження, є аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини та поглядів науковців на предмет встановлення вимог, які висуває правова визначеність до формалізації норм права, а також розкриття їх змістовних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки метою цього дослідження є визначення та розкриття основних вимог, які ставить принцип правової визначеності до формалізації правових норм, першим кроком варто встановити змістовні складові цього принципу.

Як зазначено вище, багато мислителів і науковців в різні часи висловлювали свої уявлення про правову визначеність та іноді описували її змістовні складові. Такий набір складових та їх характеристики різняться в різних поглядах.

У законодавстві України принцип правової визначеності закріплено в різних формах та у різних нормативно-правових актах.

Стаття 8 Конституції України закріплює принцип верховенства права, невід'ємною складовою якого є принцип правової визначеності. Розвиток цієї думки прослідковується в статті 129 Конституції, де зазначено, що суддя має керуватися принципом верховенства права та вказано на обов'язковість судового рішення як на основну засаду судочинства [2]. Обов'язковість судового рішення, в свою чергу, є складовою принципу правової визначеності (*Res judicata*).

Також у статті 19 Конституції закріплено, що органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти відповідно до Конституції та законів України. [2]

Проте, незважаючи на наявність вказаних та інших подібних до них положень у Законодавстві України, відсутня норма-дефініція, яка б розтлумачувала зміст цього принципу. Такої норми немає також і в положеннях Конвенції. ЄСПЛ виводить значення цього принципу зі словосполучень “має бути встановлене законом” [3, п. 2 ст. 10] та “має бути законним” [3, п. 1 ст. 5], що містяться в Конвенції. Наприклад, у справі *Steel and others v. the United Kingdom*, посилаючись на згадані словосполучення, ЄСПЛ робить висновок, що “Конвенція вимагає, щоб усе право, чи то писане, чи неписане, було достатньо чітким, щоб дозволити громадянинові, за належною порадою, передбачати певні наслідки певних дій” [4, § 54].

Аналіз цього та інших рішень ЄСПЛ ілюструє, що він зводить правову визначеність до ситуації, в якій суб'єкт права може передбачити, до яких юридичних наслідків призведуть його дії. Розглядаючи складові елементи правової визначеності в контексті цих рішень, можна виділити точність та зрозумілість правових положень як основні елементи, при чому точність є обов'язковою, а зрозумілість — бажаною, але другорядною.

Важливо відзначити, що погляди на точність та зрозумілість правових положень як складові принципу правової визначеності не лише відзеркалюються в позиціях ЄСПЛ, але й є близькими древнім мислителям і сучасним науковцям.

Вікторія Панкратова, вивчаючи історичні корені правової визначеності, проілюструвала погляди мислителів різних епох. Зокрема, вона звернула увагу на працю

Ш. Монтеск'є “Про дух законів” та вказала, що цей філософ заклав основи правової визначеності, такі як чіткість, зрозумілість та простота закону. Також вона відзначила важливість чіткості та зрозумілості правових положень в праці Ч. Беккарія “Про злочини та покарання” [5, с.189].

Дж. Ван Мербек, досліджуючи принцип правової визначеності через практику Європейського суду (Court of Justice of the EU (CJEU)), вказує на те, що цей принцип є одним з найбільш невизначених, неоднозначних і непередбачуваних серед європейських норм. Він виділяє чотири “логіки” уявлень про цей принцип, що обговорюються на двох рівнях. Перший рівень: “артезіанська”, що базується на вимозі абсолютної визначеності, та протилежна їй “фідуціарна”, яка ґрунтується на понятті довіри. Другий рівень: “суб’єктивна”, пов’язана з суб’єктами права, та “політична”, пов’язана з законодавцем. Ван Мербек висловлює думку, що теоретична важливість принципу не завжди збігається з його практичною реалізацією і обґрунтовує це суперечливістю між його складовими. Автор пропонує свій власний погляд на вирішення цієї проблеми, керуючись критеріями розумності, віддавши перевагу фідуціарній логіці (ґрунтуючись на довірі) порівняно з артезіанською (ґрунтуючись на абсолютній визначеності) та в площині суб’єктивної та політичної логіки — віддавши перевагу суб’єктивній [6, с.275-287].

Іля Йованов, розглядаючи правову визначеність як ключову цінність правової держави (Rechtsstaat), вказує, що практична реалізація цього принципу часто зіштовхується з труднощами через те, що абсолютна визначеність є недосяжною і існують різні інтерпретації цього принципу в різних правових системах. Наприклад, у англо-американській версії Rechtsstaat (Rule of Law), американські юристи-реалісти розглядають правову визначеність як міф, в той час як в сучасній науковій літературі вона вважається важливою рисою американської правової системи.

Автор звертає увагу на погляди Джерома Франка. Останній вважав право не набором правил, а сукупністю індивідуальних судових рішень, що викликало його скепсис стосовно можливості передбачити майбутні судові рішення та юридичної визначеності.

Також автор стверджує, що в контексті європейських правових систем, правова визначеність є керівним принципом, а уявлення про неї зводиться до вимоги точності законів необхідної для передбачення наслідків дій. Автор визначає, що повна правова визначеність недосяжна, оскільки неможливо передбачити всі правові ситуації. [7, с. 413-421].

Л.Л. Богачова зауважує, що існують різні підходи до розкриття змісту принципу правової визначеності в європейській та українській правових доктринах. Автор наводить погляди різних науковців, а також вказує, що практика ЄСПЛ може виокремити три групи вимог для цього принципу: визначеність законодавства, повноважень та судових рішень [8, с.5].

Незважаючи на різноманіття суджень та поглядів на правову визначеність, можна відзначити, що “чіткість” та “зрозумілість” як вимоги до правових положень визнають, або принаймні не спростовують більшість мислителів та науковців, а також ЄСПЛ у своїх рішеннях.

Однак виникають дві наступні проблеми. По-перше, визначення мінімальної міри “чіткості” та “зрозумілості” необхідної для того, щоб правова норма вважалась такою, що відповідає цим вимогам. По-друге, забезпечення балансу між вимогами чіткості та зрозумілості правових положень, оскільки висока чіткість може ускладнити сприйняття, а висока зрозумілість може призвести до втрати чіткості. Таким чином, важливо знайти розумний баланс між цими якостями при формалізації правових положень.

Щоб з'ясувати мінімальні значення та розумну межу між вимогами чіткості та зрозумілості правових положень та не заблукати у різноманітті суджень та ідей, нам необхідно обрати відправну точку. З одного боку, найбільш розумним виглядає знаходження її у прецедентній практиці ЄСПЛ, оскільки вона має реальний вплив на правові відносини в Україні і характеризується послідовністю. З іншого боку, не варто відкидати судження науковців щодо тих чи інших аспектів проблеми, особливо враховуючи, що навіть ЄСПЛ в своїй прецедентній практиці звертається до поглядів науковців і обґрунтовує ними свої рішення [9, § 36, § 47, § 113-114, 10 § 36, §41, § 70].

Далі розглянемо прецедентну практику ЄСПЛ і погляди науковців, щоб сформулювати більш досконалі уявлення про питання, на які нам слід знайти відповіді. Як відомо, прецедентна практика ЄСПЛ відрізняється послідовністю, що виражається у прийнятті однакових рішень в подібних справах і відступ тільки у виняткових випадках, обґрунтованих мотивацією. Тому, хоча справ довкола правової визначеності в практиці ЄСПЛ багато, ключових думок всього кілька. Розглянемо ці думки та погляди науковців, спробуємо віднайти в них відповіді на свої питання.

Розмірковуючи про різні рівні точності та зрозумілості правових положень, корисно звернутись до поглядів науковців У.Б. Андрусів та С.Є. Федик, які запропонували поділ правових положень залежно від рівня точності та ясності (зрозумілості) їх змісту на 3 групи: А) зрозумілі пересічному громадянину, який не є фахівцем у галузі права; Б) зрозумілі при виявленні більш складного взаємозв'язку правових положень, у тому числі при аналізі судової практики; В) зрозумілі з отриманням правової допомоги [11, с. 19-24]. Хоча цей поділ виглядає достатньо раціональним, проте ми пропонуємо доповнити його ще однією групою: Г) не зрозумілі навіть при отриманні правової допомоги. З поглядів ЄСПЛ, *“норма не може вважатися законом, якщо вона не сформульована з необхідною точністю”* (12, § 108), проте, якщо таке положення все ж існує, воно має знайти своє місце в одній з груп при класифікації.

В згаданій раніше справі *Steel and others v. the United Kingdom*, ЄСПЛ зауважує, що чіткість положень закону вважатиметься дотриманою, якщо при отриманні правової допомоги суб'єкт права зможе передбачити наслідки своїх дій [4, § 54]. Це означає, що ЄСПЛ не висуває вимоги формулювати положення таким чином, щоб вони були доступні для розуміння пересічному громадянину.

В інших думках, якими ЄСПЛ мотивував свої рішення, також прослідковується така ідея. Зокрема, у рішенні по справі *Kokkinakis v. Greece*, ЄСПЛ вказує, що вимога щодо рівня чіткості положення закону припускає, в разі необхідності, тлумачення судами його формулювання щодо того, які дії призведуть до відповідальності [13, § 52].

У рішенні по справі *S.W. V. The United Kingdom*, ЄСПЛ посиляється на згадане вище своє рішення та додає: *“Яким би чітким не було сформульоване правове положення, у будь-якій правовій системі, включаючи кримінальне право, є неминучий елемент судового тлумачення. Завжди існуватиме потреба в з'ясуванні сумнівних моментів і в адаптації до мінливих обставин. [...] Статтю 7 Конвенції не можна розглядати як забороняючу поступове роз'яснення норм кримінальної відповідальності шляхом судового тлумачення від справи до справи, за умови, що подальший розвиток подій узгоджується з суттю правопорушення та може бути розумно передбачуваним”* [14, § 35, 36].

У справі *Hashman and Harrup v. The United Kingdom*, ЄСПЛ також виводячи вимогу правової визначеності зі словосполучення *“встановлений законом”*, вказуючи на неможливість норми вважатися *“законом”*, якщо вона сформульована не достатньо точно,

щоб громадянин міг регулювати свою поведінку, зауважує: *“Рівень точності, необхідний для внутрішнього законодавства - яке, в будь-якому випадку, не може передбачити кожну можливість - залежить в значній мірі від змісту розглянутого документа, області, яку він призначений охоплювати, та кількості та статусу тих, кому він адресований”* [15, § 31].

Розвиток попередньої думки можна віднайти в іншому рішенні ЄСПЛ. Так у справі *Rekvényi V. Hungary*, заявник у справі вважав, що певні положення законодавства є не достатньо визначеними (розпливчастими), а Уряд не забезпечив належного їх тлумачення. Мова йшла про конституційне обмеження, яке на думку заявника не було достатньо точним, щоб дозволити йому регулювати свою поведінку [16, §.32]. Проте ЄСПЛ переконався, що за конкретних обставин цієї справи положення були достатньо чіткими, а заявник міг визначати свою поведінку відповідно до них. Таку позицію ЄСПЛ умотивував тим, що положення законодавства були відкритими для заявника щоб отримати пораду від начальника або звернутись за роз'ясненням до суду [16, § 37]. А національні органи мають тлумачити національне законодавство, зокрема у випадках, коли мають місце сумніви [16, § 60]. В цій справі ЄСПЛ зазначив, що для конституційних положень допускається нижчий рівень точності, ніж для інших законів, що обумовлено їх загальністю [16, § 34].

Можна зробити висновок, що відносно конституційних положень критерій чіткості є нижчим, ніж для інших законів через їх загальність. Також, наявність можливості визначати свою поведінку з синтезу положень різних актів законодавства виключає посилання на недотримання правової визначеності.

На противагу конституційним положенням, щодо кримінально-правових положень ЄСПЛ висуває більш високі критерії точності. В раніше згаданій справі *Kokkinakis v. Greece*, ЄСПЛ зазначає, що хоча багато законів включають розпливчасті терміни, що обумовлено загальними складнощами правового регулювання мінливих суспільних відносин, проте що стосується кримінального закону то його не можна тлумачити широко на шкоду обвинуваченому та не можна застосовувати за аналогію (як це може практикуватись наприклад у приватно-правових відносинах), а отже воно має бути визначено з такою чіткістю, щоб особа могла розуміти, які її дії або бездіяльність є злочином та яке покарання за них застосовується [13, § 40, § 52]. Тому положення кримінального закону повинні бути сформульовані настільки чітко, щоб не залишати сумнівів щодо того, які дії або бездіяльність є злочином та яке покарання за них застосовується, в іншому випадку вимога чіткості не буде витримана.

До положень закону, що врегульовують публічно-правові відносини, ЄСПЛ у своїх позиціях також висуває достатньо високі вимоги щодо точності. У справі *Biserica Adevărat Ortodoxă Din Moldova And Others V. Moldova*, ЄСПЛ звертаючись до своєї попередньої практики, зазначає, що терміни *“передбачені законом”* та *“відповідно до закону”* у статтях 8 та 11 Конвенції вимагають не лише того, щоб оспорювані заходи мали підстави у внутрішньому законодавстві, а також і те, що вони відносяться до якості закону. Суд зазначає, що: *“[...]буде суперечити верховенству закону, одному з основних принципів демократичного суспільства, закріпленому в Конвенції, якщо правовий розсуд, наданий виконавчій владі, буде виражений у формі необмеженої влади. Таким чином, закон має чітко вказувати межі будь-якого такого розсуду та спосіб його застосування”* [17, § 33].

Це рішення є примітним тим, що ЄСПЛ, у відношенні до публічно-правових відносин, вказує не лише на необхідність формулювання правових положень у спосіб, який забезпечив би їх розуміння хоча б із отриманням правової допомоги, але і висуває додатковий критерій чіткого обмеження дискреційних повноважень органів влади. Таким

чином, вимога точності та зрозумілості щодо норм, що регулюють публічно-правові відносини, є найвищою, що відповідає першопочатковій меті та головному завданню правової визначеності – захист населення від свавілля держави.

Далі пропонуємо розглянути два приклади, коли, на думку ЄСПЛ, точність буває надмірною. ЄСПЛ у своїх позиціях застерігає від надмірної точності законодавчих положень, які можуть призводити до несприятливих наслідків. У згаданій вище справі *Nashman and Harrup v. The United Kingdom* ЄСПЛ зазначає: *“У той же час, незважаючи на те, що певність закону є дуже бажаною, вона може призвести до надмірної жорсткості, і закон повинен бути в змозі йти в ногу з мінливими обставинами”* [15, § 31].

Іншим прикладом слугує справа *Trosin v. Ukraine*. Заявник скаржився на жорсткість обмежень, пов'язаних з відбуванням покарання. Проте незважаючи на факт того, що вони були встановлені законом, тобто передбачені для заявника, і вони переслідували легітимну мету (запобігання новим порушенням), ЄСПЛ вказав, що положення національного законодавства були недостатньо гнучкими, що призвело у цій справі до порушення права по ст. 8 Конвенції. ЄСПЛ вказав на необхідність вдосконалення правового регулювання з метою досягнення балансу суспільних і приватних інтересів у подібних випадках, оскільки не завжди такі суворі обмеження є необхідними, враховуючи кожен конкретний випадок. [18]

На завершення, зазначимо, що в деяких своїх рішеннях ЄСПЛ, розглядаючи проблеми правової визначеності, також посилається і на факт наявності або відсутності усталеної судової практики, як обставину, що формує у суб'єкта права уявлення про очікування [19, § 35; 20, § 52]. Це також створює свій відбиток на визначенні рівня точності та зрозумілості правових положень. Наявність усталеної судової практики свідчить про те, що ті чи інші правові положення застосовуються у певний спосіб при вирішенні справ у суді. Таким чином суб'єкт права має можливість передбачити, які його юридично-значимі дії до яких правових наслідків призведуть.

Висновки. На початку дослідження метою було виявлення найбільш істотних складових принципу правової визначеності та з'ясування вимог, які вони висувають до формалізації норм права. Дослідження показало, що існує велика кількість поглядів щодо правової визначеності, і вони об'єднані уявленням про те, що чіткість та зрозумілість є невід'ємними складовими цього принципу.

Чіткість та зрозумілість є відносними поняттями і мають різні рівні. Також було проілюстровано, що високі стандарти чіткості та зрозумілості складно поєднувати в одному правовому положенні, оскільки не все, що чітке, буде зрозумілим, і навпаки.

З урахуванням практики ЄСПЛ та поглядів науковців ми дійшли до наступних висновків:

А. У випадку визначення пріоритету між вимогами чіткості та зрозумілості, як складових принципу правової визначеності, слід надавати перевагу вимозі чіткості.

Б. Правова визначеність вважається витриманою, якщо суб'єкт права може передбачити наслідки своїх дій, звернувшись за допомогою до фахівців для отримання тлумачень.

В. Рівень необхідної чіткості, як вимоги, похідної від принципу правової визначеності, залежить від змісту суспільних відносин, які регулює конкретний закон (норма). Найвищий рівень чіткості вимагається в положеннях, що регулюють публічно-правові відносини, тоді як найменший - в приватно-правових та конституційних.

Г. Для забезпечення передбачуваності наслідків поведінки суб'єктів права важливо розглядати не тільки конкретну норму чи правовий акт, але і всю систему законодавства, включаючи наявність усталеної судової практики та погляди наукової спільноти.

Список використаних джерел

1. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень. К.: Юрінком Інтер, 2007. 360 с.
2. Конституція України. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.01.2024)
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.01.2024)
4. Case of Steel and others v. the United Kingdom
5. Панкратова В. Історичні витoki принципу правової визначеності. *Підприємництво господарство і право*. 2017 р. №1. с. 187-192.
6. Van Meerbeeck, J. The Principle of Legal Certainty in the Case Law of the European Court of Justice: From Certainty to Trust. *European Law Review*, 2016, vol. 2, pp. 275-288.
7. Jovanov, I. Legal Certainty As A Value—Between Wishes And Possibilities. *Thematic conference proceedings of international significance “Archibald reiss days”*. Belgrade, 7-9 November 2017, vol. 2, pp. 413-421.
8. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Theory and Practice of Jurisprudence*, 2016, Харків, № 2(4), с. 70.
9. Case of Jorgic V. Germany.
10. Case of Korbely V. Hungary.
11. Андрусів У.Б., Федик С.Є. Елементи принципу юридичної визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2019. №1. С. 19-25
12. Case of Salov V. Ukraine.
13. Case of Kokkinakis v. Greece.
14. Case of S.W. V. The United Kingdom.
15. Case of Hashman and Harrup v. The United Kingdom.
16. Case of Rekvényi V. Hungary.
17. Case of Biserica Adevărat Ortodoxă Din Moldova And Others V. Moldova.
18. Case of Trosin v. Ukraine.
19. Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine.
20. Case of Kopecký V. Slovakia.

References

1. Shul'zhenko, F. P (2007) *Istoriia politychnykh i pravovykh vchen* [History of political and legal teachings]. Iurinkom inter, Kyiv. (in Ukrainian)
2. Constitution of Ukraine (1996). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (Accessed: 15.01.2024) (in Ukrainian)
3. European Court of Human Rights (1950), Convention on the Protection of Rights human and fundamental freedoms. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Accessed: 15.01.2024). (in Ukrainian)
4. Case of Steel and others v. the United Kingdom. (in English)
5. Pankratova, V. (2017). Istorychni vytoky pryntsyphu pravovoi vyznachenosti [Historical origins of the principle of legal certainty]. *Pidpryemnytstvo hospodarstvo i pravo*, 1, 187-192. (in Ukrainian)
6. Van Meerbeeck, J. (2016). The Principle of Legal Certainty in the Case Law of the European Court of Justice: From Certainty to Trust. *European Law Review*, 2, 275-288. (in English)
7. Jovanov, I. (2017). Legal Certainty As A Value—Between Wishes And Possibilities. *Thematic conference proceedings of international significance “Archibald reiss days”*, *Criminalističko-police academy & Academy of criminalistic and police studies*. Belgrade, 7-9 November, 2, 413-421. (in English)
8. Bohachova, L. L. (2016). Pryntsyph pravovoi vyznachenosti v yevropeiskomu i natsionalnomu pravi (zmistovna kharakterystyka) [The principle of legal certainty in european and national law (meaningful response)]. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 2(4), 70. (in Ukrainian)
9. Case of Jorgic V. Germany. (in English)
10. Case of Korbely V. Hungary. (in English)

11. Andrusiv, U.B. Fedyk S.Ye. (2019). Elementy pryntsypu yurydychnoi vyznachenosti [Elements of the principle of legal certainty]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, 1, 19-25. (in Ukrainian)
12. Case of Salov V. Ukraine. (in English)
13. Case of Kokkinakis v. Greece. (in English)
14. Case of S.W. V. The United Kingdom. (in English)
15. Case of Hashman and Harrup v. The United Kingdom
16. Case of Rekvényi V. Hungary. (in English)
17. Case of Biserica Adevărat Ortodoxă Din Moldova And Others V. Moldova. (in English)
18. Case of Trosin v. Ukraine. (in English)
19. Case of Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine. (in English)
20. Case of Kopecký V. Slovakia. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 12.02.2024

прийнята до друку 28.02.2024

The article: is received 12.02.2024

is accepted 28.02.2024

Бібліографія: Адаскалиця К. К. Правова визначеність як вимога до формалізації норми права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 10-18. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.10-18>



УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.19-24>

ПРАВОВА ОЦІНКА РОСІЙСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Андрухів Олег Ігорович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного
управління ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Є.Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000

e-mail: oleh.andruxhiv@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4871-0143>

Мета. Метою нашого дослідження є формування правової оцінки російських злочинів в Україні, в тому числі й на підставі історичної ретроспективи порушення прав людини, що мало місце в радянську епоху. **Методика.** Методика включає комплексне використання наукових підходів і принципів, а також загальнонаукових, філософських та спеціально-наукових методів. **Результати.** Встановлено, що за більше як десятирічний період військової агресії росії проти України, було скоєно безліч порушень у сфері міжнародного права, що стосуються порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Багато з цих порушень можна прирівняти до воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Серед них важливе місце займають умисні вбивства як цивільних осіб, так і військовополонених. На нашу думку варто звернути увагу на найбільш показові «воєнні злочини», які вчинила росія в Україні і які вимагають притягнення її до відповідальності, це депортація неповнолітніх; страта військовополонених; злочин екоциду; масові вбивства і знущання над цивільним населенням. Констатовано, що національне законодавство взагалі не передбачає дефініції «воєнні злочини» і оперує тільки поняттям «військові злочини», що не зовсім відображає суть проблеми. Як наслідок, зараз необхідно не тільки узгодити норми національного і міжнародного законодавства в контексті визначення змісту таких видів злочинів, як воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії, а й активізувати увагу міжнародних інституцій, що відповідають за їх розслідування. **Наукова новизна.** Здійснено аналіз національного законодавства на предмет кваліфікації воєнних злочинів, які вчинила і вчинює росія в Україні. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: воєнні злочини, злочин проти людяності, злочин агресії, військова агресія, гуманітарне право, порушення прав людини, геноцид.

Oleh Andruxhiv

Doctor of Laws, Professor, Professor of the Department of Law and Public
Administration of King Danylo University,

Ye. Konovaltsia str., 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

e-mail: oleh.andruxhiv@ukd.edu.ua

LEGAL ASSESSMENT OF RUSSIAN CRIMES IN UKRAINE

Purpose. The purpose of our research is to form a legal assessment of Russian war crimes in Ukraine, including on the basis of the historical retrospective of human rights violations that took place in the Soviet era. **Method.** The methodology includes the complex use of scientific approaches and principles, as well as general scientific, philosophical and special scientific methods. **Results.** It was established that during the more than ten-year period of Russia's military aggression against Ukraine, many violations in the field of international law were committed, related to the violation of human rights and international humanitarian law. Many of these violations can be equated to war crimes and crimes against humanity. Among them, deliberate killings of both civilians and prisoners of war occupy an important place. In our opinion, it is worth paying attention to the most revealing «war crimes» committed by Russia in Ukraine and which require its prosecution, namely the deportation of minors; execution of prisoners of war; the crime of ecocide; mass killings and abuse of the civilian population. It was established that the national legislation does not provide for the definition of «war crimes» at all and operates only with the concept of «war crimes», which does not fully reflect the essence of the problem. As a result, it is now necessary not only to harmonize the norms of national and international legislation in the context of defining the content of such types of crimes as war crimes, crimes against humanity and the crime of aggression, but also to intensify the attention of international institutions responsible for their investigation. **Scientific novelty.** An analysis of national legislation on the qualification of war crimes committed and committed by Russia in Ukraine was carried out. **Practical significance.** The results of the research can be used in further historical and legal studies, preparation of special courses.

Key words: war crimes, crime against humanity, crime of aggression, military aggression, humanitarian law, violation of human rights, genocide.

Постановка проблеми. Тільки після 24 лютого 2022 р. всі почали говорити, що війна росії проти України є грубим порушенням норм міжнародного права і як наслідок супроводжується численними злочинами, які можна кваліфікувати як геноцид, злочин проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії, тощо. Однак, варто пам'ятати, що акт агресії триває з весни 2014 р. і в Криму та окупованих територіях Донецької і Луганської областей мали місце злочини окупаційних військ, які можна кваліфікувати, як воєнні. Більше того, радянське минуле України сповнене численних порушень прав людини, в тому числі й актом геноциду в 1932-1933 рр. З огляду на зазначене, актуальним з наукової і суспільної точки зору є питання кваліфікації дій російських окупаційних військ в Україні починаючи з 2014, які є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Об'єктивний інтерес з боку науковців до військових злочинів росії в Україні появився з лютого 2024 р. До того часу, можна говорити, що відбувався пошук моделі «правового врегулювання» конфлікту, який явно не був локальним чи внутрішньодержавним, як його подавала російська пропаганда. Першою працею в якій в повному обсязі розкрито основні злочини росіян впродовж 2014-2022 рр. є робота Д.Журавльова, О.Дрозда, В.Дрозда, «Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії росії в Україні 2014-2022» [2]. Наразі це єдина подібна робота, яка все ж не в повному обсязі розкриває зміст проблеми. Винятком може бути проблема злочину геноциду, яка досить ґрунтовно досліджена українськими та іноземними вченими, зокрема К.Важною, А.Вайс-Вендтою, П.Гаєтою, Ю.Івчук, Г.Касьяновим, Р.Лемкіною, М.Хаустовою та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є формування правової оцінки російських злочинів в Україні, в тому числі й на підставі історичної ретроспективи порушення прав людини, що мало місце в радянську епоху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про російські військові злочини в Україні почали говорити після трагічних подій в Бучі, Бородянці, Ірпіні. В публічному просторі активніше почали використовувати поняття геноцид, яке до цього часу асоціювали винятково з подіями Голодомору 1932-1933 рр. Однак, навіть жахливі події 1932-1933 рр. не були єдиним порушенням прав людини в радянський період. Як свідчить публіцист і дисидент А.Антонов-Овсієнко, тільки впродовж 1935-1940-х рр. було арештовано більше 18,8 млн. осіб [10, р. 212]. Тобто мова йде про час так званого «великого терору», але масові арешти противників радянської влади, депортації куркулів, розстріли «буржуазних націоналістів» мали місце з другої половини 1920-х рр. й навіть після другої світової війни терор проти мирного населення не припинявся. Чого тільки вартує радянська каральна психіатрія, яка є грубим порушенням всіх можливих правових норм. Тому, сучасна росія, яка «гордо» себе вважає правонаступницею СРСР й навіть намагається відродити колишню тоталітарну державу, вдається до таких самих методів терору.

За більше як десятирічний період військової агресії росії проти України, було скоєно безліч порушень у сфері міжнародного права, що стосуються порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Багато з цих порушень можна прирівняти до воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Серед них важливе місце займають умисні вбивства як цивільних осіб, так і військовополонених. Офіційні статистичні дані, які зібрані Організацією Об'єднаних Націй, свідчать, що в період з 14 квітня 2014 р. до 31 грудня 2021 р. зафіксувало 3106 випадків загибелі цивільних осіб в Україні. З них 1852 чоловіки, 1072 жінки, 102 хлопчики, 50 дівчаток та 30 дорослих, стать яких ще не встановлено [1, с. 3-4].

За перші два роки повномасштабного вторгнення ООН верифікувало смерть 10378 українців, ще 19632 зазнали травм різного ступеня [4]. Однозначно, що ці цифри не остаточні, адже ми не володіємо даними про кількість загиблих в Маріуполі, Бердянську, Бахмуті та інших окупованих містах. Власне, й зараз щодня від російських бомб і ракет гинуть мирні українці Харкова, Дніпра, Чернігова та інших міст, містечок і сіл.

За два з половиною роки після повномасштабного вторгнення росії, правозахисні організації зафіксували безліч воєнних злочинів вчинених військовими країни окупанта. Цікаво, що в українському законодавстві відсутнє поняття «воєнний злочин». Це веде до певної плутанини, адже часто в суспільному просторі ми чуємо про «військові злочини», а не «воєнні злочини», що є кардинально різними за змістом та правовими наслідками.

Так поняття «воєнні злочини» належить до сфери міжнародного кримінального права і передбачає вчинення дії які є свідомим порушенням загальноприйнятих звичаїв та правил війни, тобто порушення так званих «Законів війни». Ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду (Римський статут) дається вичерпний перелік дій, які кваліфікуються як воєнний злочин [5]. Окремі з цих дій повністю повторюють злочини, які трактуються українським кримінальним законодавством, як військові, а саме мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими та ін. [3]. З огляду на те, що Україна підписала, але не ратифікувала Римський статут, ми офіційно й не можемо окремі дії росії трактувати, як «воєнні злочини». Більше того, ключовою відмінністю змісту понять «воєнний злочин» та «військовий злочин», є наявність військового конфлікту в першому випадку.

Назагал, «воєнні злочини» стосуються порушення загальних, міжнародно-правових приписів щодо правил та законів ведення бойових дій, а поняття «військові злочини» має суто внутрішньодержавний, локальний формат, який проявляється у порушеннях правил несення служби.

Позитивним можна вважати той факт, що Офіс генерального прокурора України розробив і контролює єдину онлайн-платформу (<https://warcrimes.gov.ua/>) на якій фіксуються всі воєнні злочини росії в Україні. Згідно офіційної статистики Офісу генерального прокурора, в 2022 р. велося розслідування 1417 «воєнних злочинів» (які національним законодавством кваліфікуються, як «військові»), у 2023 р. – 512. Натомість загальна кількість злочинів, які стосувалися порушення гуманітарного права, у 2022 р. становила 60419, а 2023 р. – 15868 [6].

Певну кількість «воєнних злочинів» розслідує Служба безпеки України. Так, на середину вересня 2023 р. СБО розслідувала понад 106 тис. злочинів, з яких майже 40 тис. стосувалися «воєнних». Так, зокрема понад 40 злочинів за статтею пропаганда війни; понад 1350 – виправдовування, визнання правомірною, глорифікація або заперечення збройної агресії Росії; 100 – планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни; 35 тис. – порушення законів та звичаїв війни; декілька десятків злочинів за статтею екоцид і 31 – геноцид [6].

На нашу думку варто звернути увагу на найбільш показові «воєнні злочини», які вчинила росія в Україні і які вимагають притягнення її до відповідальності:

- Депортація неповнолітніх. Про цю проблему почали активно говорити після 22 лютого 2022 р., але насправді окупаційні війська активно депортували дітей з Луганської і Донецької областей починаючи з 2014 р. Власне на сьогодні ключовою проблемою є те, що відсутні точні відомості стосовно кількості депортованих неповнолітніх. Уповноважений Верховної ради з прав людини Д. Лубінець в кінці 2023 р. заявив про 19 тисяч депортованих дітей. Натомість офіційна російська влада

говорить, що «врятувала» шляхом вивезення на територію країни агресорки 700 тис. дітей;

- Страта військовополонених. Подібних випадків починаючи з 2014 р. було декілька. Найперше слід згадати про події серпня 2014 р. коли росіяни розстрілювали евакуаційний коридор українських військових з Іловайська. Іншим відомим фактом масового вбивства комбатантів стали події в Оленівці в липні 2022 р. Також документально зафіксовано десятки фактів індивідуальних страт військових, які здалися в полон і були без зброї. Все це є грубим порушенням Женевської конвенції і кваліфікується винятково, як «воєнний злочин»;

- Злочин екоциду. 6 червня 2023 р. російські військові підірвали дамбу Каховської ГЕС, що призвело до затоплення більше 30 населених пунктів. Також є питання до стану заповідних зон «Олешківські піски», заповідника «Асканія нова», екологічної ситуації в акваторії Чорного та Азовського морів;

- Масові вбивства і знущання над цивільним населенням. Трагедія в Бучі, Ірпені, містах Харківщини, Маріуполі та ін. показали, що російські військові свідомо і цілеспрямовано вбивали винятково за національною ознакою, що є безпосереднім виявом акту геноциду.

Власне плутанина поняття «військового» і «воєнного» злочину не вирішує всієї проблеми і колізії, що існує в національному та міжнародному законодавстві. Суддя Верховного суду України Н.Стефанів, при розслідуванні воєнних злочинів росіян, пропонує використовувати також такі злочини з міжнародного права, як геноцид, злочини проти людяності та злочин агресії [8]. З огляду на те, що подібні злочини не мають терміну давності є шанс притягнути керівництво сучасної росії до відповідальності. Більше того, перший крок на шляху до цього, зроблено. 4 березня 2022 р. подібно до Лондонської декларації 1942 р., яка заклала основу для Нюрнберзького трибуналу, проголошено Декларацію про створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України [7]. В тексті Декларації, зокрема вказувалося: «Вирішуємо в душі міжнародної солідарності надати юрисдикцію, що впливає з національних кримінальних кодексів і загального міжнародного права, спеціальному міжнародному кримінальному трибуналу, який має бути створений для розслідування та переслідування осіб, які вчинили злочин агресії щодо території України, у тому числі тих, хто суттєво вплинув або сприяв вчиненню цього злочину. Визнаємо, що здійснення юрисдикції цим трибуналом щодо злочину агресії доповнює та підтримує здійснення юрисдикції МКС щодо інших міжнародних злочинів» [7].

Цікаво, що Спеціальний трибунал повинен працювати паралельно з Міжнародним кримінальним судом, що повинно забезпечити об'єктивність розслідування злочинів, зокрема злочину геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Одночасно, відкритим залишається питання наскільки оперативним буде рішення Спеціального трибуналу, адже, якщо він буде діяти за тими ж принципами, що й Міжнародний кримінальний суд, то на перші рішення прийдеться чекати декілька років, а то й десятиліть.

Для прикладу Міжнародний кримінальний суд, який діє з 2002 р. висунув публічне обвинувачення 52 особам і з них було засуджено 10 (і тільки 5 – за воєнні злочини та/або злочини геноциду) [9]. Якщо говорити про масштаби воєнних злочинів росії в Україні, то тільки в період з лютого 2022 р. до липня 2023 р. зафіксовано понад 100000 воєнних злочинів [9].

Висновки. Таким чином, в умовах повномасштабного вторгнення росії актуалізувалося питання кваліфікації воєнних злочинів російських військових. Більше того, ми опинилися в ситуації коли національне законодавство взагалі не передбачає подібних дефініцій і оперує тільки поняттям «військові» злочини, що не зовсім відображає суть проблеми. Як наслідок, зараз необхідно не тільки узгодити норми національного і міжнародного законодавства в контексті визначення змісту таких видів злочинів, як воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини агресії, а й активізувати увагу міжнародних інституцій, що відповідають за їх розслідування.

Ми можемо мати оптимістичні надії стосовно роботи Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України, але чи всі жертви російської агресії отримають моральну компенсацію за втрату чоловіка, дружини чи дітей. Право тісно пов'язане з ідеалами справедливості, воно часто апелює до моральних та етичних цінностей, а система принципів міжнародного кримінального права, однозначно не компенсує біль втрат сотень тисяч українців. Однак, Україна, яка задекларувала євроінтеграційні устремління і вони є безальтернативними повинна дотримуватися норм міжнародного права й сподіватися, що з огляду на те, що воєнні злочини і злочини проти людяності не мають терміну давності, винуватці, все ж будуть покарані.

Список використаних джерел

1. Журавльов Д.В., Дрозд О.Ю., Дрозд В.Г. Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії росії в Україні 2014-2022. К.: Видавничий дім «Професіонал». 2022. 280 с.
2. Втрати серед цивільних осіб в Україні, пов'язані з конфліктом. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2022. URL: <http://surl.li/txxly>.
3. Кримінальний кодекс України. Закон України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/T012341?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jlo1
4. Реальні цифри набагато вищі: втрати серед цивільного населення України за даними ООН. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/20/infografika/suspilstvo/realni-cyfry-nabahato-vyshhi-vtraty-sered-cyvilnoho-naselennya-ukrayiny-danymy-onn>
5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
6. Розслідування воєнних злочинів в Україні: правозахисники анонімно опитали правоохоронців і зібрали дані. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/doslidzhennia-rozsliduvannia-voienynyh-zlochyniv-v-ukraini/32602285.html>
7. Створено спеціальний трибунал для покарання злочину агресії проти України. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/stvoreno-specialnyy-trybunal-dlya-pokarannya-zlochynu-agresiyi-proty-ukrayiny>.
8. Стефанів Н. Воєнні злочини: особливості кваліфікації за міжнародним та національним законодавством. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochynu_NSHSU.pdf
9. Стріченко Д. Спеціальний трибунал для покарання злочину агресії проти України. URL: <http://surl.li/txxlw>.
10. Antonov-Ovseenko A. The Time of Stalin: Portrait of a Tyranny. New York. 1980. 374 p.

References

1. Zhuravlov, D.V., Drozd, O.Iu., Drozd, V.H. (2022). *Viiskovi i voienni zlochyny za zakonodavstvom Ukrainy ta mizhnarodnym humanitarnym pravom. Voienni zlochyny armii rosii v Ukraini 2014-2022* [Military and war crimes under the legislation of Ukraine and international humanitarian law. War crimes of the Russian army in Ukraine 2014-2022]. K.: Vydavnychiy dim «Profesional». (in Ukrainian)
2. Losses among civilians in Ukraine related to the conflict. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. 2022. Available at: <http://surl.li/txxly>. (in Ukrainian)

3. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/TO12341?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 (in Ukrainian)
4. The real figures are much higher: losses among the civilian population of Ukraine according to the UN. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/20/infografika/suspilstvo/realni-cyfry-nabahato-vyshhi-vtraty-sered-cyvilnoho-naselennya-ukrayiny-danymy-oon> (in Ukrainian)
5. Rome Statute of the International Criminal Court. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (in Ukrainian)
6. Investigation of war crimes in Ukraine: human rights defenders anonymously interviewed law enforcement officers and collected data. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/doslidzhennia-rozsliduvannia-voiennyh-zlochyniv-v-ukraini/32602285.html> (in Ukrainian)
7. A special tribunal was created to punish the crime of aggression against Ukraine. Available at: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/stvoreno-specialnyy-trybunal-dlya-pokarannya-zlochynu-agresiyi-proty-ukrayiny>. (in Ukrainian)
8. Stefaniv, N. *Voienni zlochyny: osoblyvosti kvalifikatsii za mizhnarodnym ta natsionalnym zakonodavstvom* [War crimes: features of qualification under international and national law]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf (in Ukrainian)
9. Strichenko, D. *Spetsialnyi trybunal dlia pokarannya zlochynu ahresii proty Ukrainy* [Special tribunal for the punishment of the crime of aggression against Ukraine]. Available at: <http://surl.li/txxlw>. (in Ukrainian)
10. Antonov-Ovseenko, A. (1980). *The Time of Stalin: Portrait of a Tyrany*. New York. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 08.04.2024

прийнята до друку 02.05.2024

The article: is received 08.04.2024

is accepted 04.05.2024

Бібліографія: Андрухів О. І. Правова оцінка російських злочинів в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 19-24. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.19-24>



УДК 340.12

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.25-31>

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І СУСПІЛЬНА МОРАЛЬ В КОНТЕКСТІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців. Частина 2¹)

Вовк Вікторія Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова,
вул. Героїв Майдану, 8 м. Хмельницький, Україна, 29000
e-mail: prazett@ukr.net

Мета. Стаття присвячена розкриттю органічного взаємозв'язку процесів глобалізації, явищ масової культури, суспільної моралі та особливостей правоохоронної діяльності засобами масової культури, зокрема в серіалах. Автором окреслюється широке коло питань, присвячених взаємодії різних сфер духовного життя людини (суспільна мораль, право, правоохоронна, мистецтво), яке має велику варіативність, представлена широкою палітрою предметних форм, відображає поточну соціальну реальність і водночас конструює її. Завдяки культурологічному та семіотичному методологічним підходам здійснено аналіз сучасних серіалів про правоохоронців з метою віднаходження в них трансляції основних моральних цінностей західноєвропейського суспільства, до яких відносяться: гуманізм, рівність, толерантність, інклюзія. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Особлива увага приділяється аналізу соціокультурного контексту, в межах якого існує сучасна масова культура (глобалізація, поширення демократії, уніфікація та стандартизація життя, зжимання часу, значний інформаційний потік, кліповий тип мислення тощо). **Результати.** В статті показано, що поширення масової культури зумовлене розвитком технологій та зміною типу комунікації: від оро-акустичної через вербально-письмову до аудіовізуальної (що лише підтверджує в межах європейської культури фундаментальне значення зору і візуальної метафори). **Наукова новизна.** В статті акцентовано увагу на тому, що сучасні серіали про роботу правоохоронців відображають реалії сучасного західноєвропейського суспільства, яке за допомогою утвердження моральних цінностей і їх правового забезпечення долає страх іншого; визнає рівність як у сфері можливостей, так і у сфері відповідальності; формує та утверджує нові гендерні і соціальні моделі поведінки, зберігаючи дієвими цінності індивідуалізму і персонорентричності; визнає особливу роль інститутів громадянського суспільства у контролі за діяльністю державних органів, зокрема і правоохоронних. Завдяки швидкому розвитку технологій та доступності серіал як екранна форма виконує інформативну функцію, знайомлячи глядача з основними суспільними, моральними і правовими цінностями.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, мораль, моральні цінності, демократія, глобалізація, поліція, правоохоронець, права людини, толерантність, гендер, право, масова культура, серіал, громадянське суспільство.

V. Vovk

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law,
Heroes of the Maidan, 8, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000
e-mail: prazett@ukr.net

LAW ENFORCEMENT ACTIVITY, GLOBALIZATION AND SOCIAL MORALITY IN FRAMEWORKS OF MASS CULTURE (On the Example of Modern European TV- Shows on Law-Enforcements. Part 2)

Purpose. The article discloses the organic interrelationship of globalization processes, mass culture phenomena, social morality, and the peculiarities of law enforcement activities through mass culture, in TV series. The author outlines a wide range of questions devoted to the interaction of various spheres of a person's spiritual life (social morality, law, law enforcement, art), which has great variability, is represented by a wide palette of subject forms, reflects the current social reality and at the same time constructs it. Cultural and semiotic methodological

¹ Вовк В. М. Правоохоронна діяльність, глобалізація і суспільна мораль в контексті масової культури (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців. Частина 1). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1.

approaches assisted in carrying out an analysis of modern series on law enforcement officers to find in them the transmission of the main moral values of Western European society, which include humanism, equality, tolerance, and inclusion. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and a synthesis of available scientific and theoretical information. It includes the formulation of

relevant conclusions and recommendations. Special attention is paid to analyzing the sociocultural context within which modern mass culture exists (globalization, the spread of democracy, unification and standardization of life, compression of time, significant information flow, clip type of thinking, etc.). **Results:** the article shows that the spread of mass culture is due to the development of technologies and a change in the type of communication: from verbal-written to audiovisual (which only confirms the fundamental importance of sight and visual metaphor within European culture). **Originality.** The article focuses on the fact that modern series about the work of law enforcement officers reflect the realities of modern Western European society, which overcomes the fear of the other with the help of the affirmation of moral values and their legal support; recognizes equality both in the field of opportunities and in the field of responsibility; forms and approves new gender and social models of behavior, keeping the values of individualism and person-centeredness effective; recognizes the special role of civil society institutions in monitoring the activities of state bodies, including law enforcement. Due to the rapid development of technologies and accessibility, the series as a screen form performs an informative function, introducing the viewer to basic social, moral, and legal values.

Key words: law enforcement, morality, moral values, democracy, globalization, police, law enforcement officer, human rights, tolerance, gender, law, mass culture, series, civil society.

Ця стаття є продовженням дослідження взаємозв'язку процесів глобалізації, цінностей суспільної моралі та правоохоронної діяльності в межах європейської культури засобами серіалів як різновиду масової культури сучасності. В межах цієї статті ми дослідимо як відображаються такі цінності європейської культури як: рівність, справедливість, гендерна рівність, право особи на власний стиль життя, толерантність в серіалах про правоохоронців.

Автори сучасних європейських серіалів про правоохоронців прагнуть максимально реалістично зображати діяльність представників цієї професійної групи. А тому в процесі розгортання сюжету глядач «зчитує» основні стандарти діяльності європейської поліції, складниками яких є: поліцейський/правоохоронець повинен чесно, об'єктивно та з почуттям власної гідності виконувати свої повноваження; поліція належить до державної служби; поліція покликана протидіяти корупції; поліцейський зобов'язаний не виконувати злочинний наказ; поліцейському забороняється сприяти в переслідуванні осіб, які не вчинили жодного злочину, лише за їх расову, релігійну чи політичну приналежність; в поліції повинна існувати чітка ієрархія вказівок, для того, щоб була змога відслідкувати працівника поліції, який надав своїм підлеглим до виконання незаконний наказ; при цьому, професійно-психологічні і матеріальні умови, в яких поліцейський виконує свої завдання повинні захищати його честь, гідність та неупередженість та інші [6].

Сучасні серіали про поліцейських та інших правоохоронців (в залежності від національних особливостей структури правоохоронних органів конкретних держав) мають певні спільні риси, відображаючи: двоєке ставлення до правоохоронців з боку населення (поліцейських зневажають, але водночас прагнуть від них допомоги і захисту); низький матеріальний рівень поліцейських і недостатній розмір заробітної плати («Мені занадто мало платять, щоб вчитуватися в досьє підопічних» («Голубі вогні»), «І ось мій телефон, найдешевший» (Справжня любов». Великобританія, 2024); складні умови праці, емоційне вигорання і перенавантаження: «Ми робимо що можемо. Кінець зміни, кінець роботи. Будеш робити щось понаднормово, не протягнеш і року, навіть випробувального терміну не протягнеш» («Голубі вогні». Великобританія, 2023-2024).

Найбільш відомими європейськими серіалами XXI століття про правоохоронців є серіали вироблені у Великобританії, Франції, Італії, скандинавських країнах. Усі вони, попри різні сюжети і стилістику, режисерські прийоми та акторську гру, транслиють усталені правові і моральні цінності, які склалися в межах європейської культури, в якій

сьогодні превалюють «цінності постмодерну, які несуть в собі низку різних соціоетальних змін, від рівноправ'я жінок до демократичних політичних інститутів і занепаду державно-соціалістичних режимів» [12]. І.Горохолінська вказує на те, що такі цінності є європейськими стандартами суспільних цінностей, які «спрямовані передусім на утвердження ідей свободи, рівності та гідності всіх людей в умовах глобалізації та мультикультуралізму» [4] і в них відображаються сучасні цінності демократичного суспільства, які виявляють залежності між макрорівневими характеристиками (стабільна демократія) і мікрорівневими – наявність довіри, терпимості тощо [12]. Для сучасної західноєвропейської культури такими цінностями є: рівність і справедливість, толерантність, гендерна рівність, інклюзія, усі форми недискримінації¹, демократія, персоно- та антропоцентризм. Сучасна європейська культура «заснована на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги прав людини, в тому числі права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для ...в суспільстві, в якому переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками і чоловіками» [3].

Рівність і справедливість є засадничими моральними і правовими цінностями європейського суспільства, а тому вони «за замовчуванням» відображаються в серіалах. Рівність і справедливість в європейських моральних координатах з часів раннього модерну тісно пов'язані з правами людини [2], а тому права людини як низка можливих соціальних реалізацій людини засвідчують однакові потенції для соціального становлення кожного без винятку (нехтуючи расовими, релігійними, гендерними, віковими та ін. характеристиками). Але рівність означає не лише рівні можливості, але і рівність у відповідальності. Саме тому капітан Марло заявляє: «Ми не тільки бідняків щемимо, багатеньких теж» («Капітан Марло». Франція, з 2015 року, незавершений).

Цікавою також є і постановка питання про співвідношення справедливості і закону, яке є актуальним не лише для теоретичних досліджень. В одному із серіалів колишня поліцейська високопосадовця в розмові з молодим констеблем зауважує: «Правосуддя – ідея більш важлива, аніж закон» («Справжня любов». Великобританія, 2024), а детектив Фіа Люсі арештовує свого опікуна за вбивство жінки, слідуючи власним уявленням про справедливість і дотримуючись закону («Чорний берег». Ірландія, 2024).

Толерантність як явище і цінність сьогодні безпосередньо пов'язана з глобалізацією економіки і соціальною мобільністю, процесами урбанізації, надшвидким розвитком комунікації і формуванням нових соціальних моделей. Дієвою толерантність може бути лише в тих спільнотах, в яких повага до прав людини є соціальною максимою і яку неможливо ставити під сумнів [5], таким чином толерантність є «повсякденною» навичкою міжіндивідної взаємодії. Відтак, толерантність є одним із елементів культурного коду і ментальності носіїв європейської культури. Сучасний європеєць орієнтований на «...визнання права іншої людини бути інакшою. Толерантність – це мистецтво жити разом із несхожими людьми, оскільки зараз культурне розмаїття росте, в тому числі релігійне, етнічне. Ми взагалі живемо у світі розмаїття. Толерантність як цивілізаційна норма у світі розмаїття допомагає нам, з одного боку, залишатися самими собою, а з іншого – вступати в діалог з іншими культурами і сприймати все те, чим вони багаті. Це запорука розвитку і стабільності будь-яких систем. Тому толерантність – не просто добрі побажання, не тільки

¹ Термін «дискримінація» (від лат. «discriminatio» – відмінність) був введений в науковий словобіг Томасом Райсом в 1830 році в контексті дослідження расових забобонів.

прекраснодушність. Насправді, це еволюційна норма, яка допомагає людині бути людиною» [1].

Толерантність в серіалах подається як прийняття інаковості іншого як в середовищі колег-поліцейських, так і серед громадян. Відтворюючи реальність художніми, а не фотографічними засобами, автори серіалів прагнуть створити реалістичну картину сьогодення, зокрема і за наявності нетабуйованих для нас тем гомосексуалізму. Молодий детектив зізнається своєму старшому напарнику в тому, що був на побаченні з чоловіком. На що той спокійно зауважує: «Що ж, я сподіваюсь, що йому теж до вподоби протейнові коктейлі», натякаючи на те, що у пари мають бути спільні інтереси і захоплення («Одного разу збрехавши». Великобританія, 2024); капітан Марло під час огляду помешкання потерпілої спокійно, емоційно-нейтрально і буденно констатує: «Вона жила сама: ні дітей, ні мужика, ні баби» («Капітан Марло». Франція, з 2015); детектив Фіа Люсі заводить мимолітну інтрижку з жінкою («Чорний берег». Ірландія, 2024). Цікавим, з цієї точки зору є також діалог між комісаром Лолітою Лобоско та її матір'ю:

- Значить, у тебе є хлопець?
- Ні
- Значить, дівчина?
- Та що ти!
- У тебе сучасна мама. Вона все зрозуміє» («Лоліта Лобоско розслідує». Італія, 2021)

Однією із домінантних ціннісних орієнтацій ХХІ століття в демократичному суспільстві визнається усвідомлене визнання, повага і сприяння принципу рівності людей незалежно від їх статі: «Питання гендерної рівності стало одним з основних векторів політики європейських країн, в яких як на законодавчо-інституційному рівні, так і у виконанні законодавчої ініціативи та сприйнятті громадянами країн, гендерна паритетність виступає значним важелем розвитку соціуму. Загальною характеристикою країн, що досягли найкращих результатів у сфері подолання гендерної нерівності, виступають такі чинники: інституційна структура, правова база, зосередження в країнах найбільшої кількості центрів з гендерних досліджень, висока частка жінок в державному секторі, органах управління та політичних структурах. До таких країн можна віднести більшу частину високорозвинутих країн західної (християнської) цивілізації із одним з найвищих показників гендерної рівності на всіх рівнях» [10, с. 168]. І це при тому, що «гендерна ідентичність є продуктом соціального конструювання. Як базова структура соціальної ідентичності, гендерна ідентичність характеризує людину з погляду її приналежності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш важливе значення має те, як сама людина себе категоризує» [11]. В сучасних європейських серіалах про поліцейських повноцінно спрацьовує девіз сучасності: «... ми живемо в прекрасному новому світі гендерної розмаїтості. Ціла веселка гендерів і сексуальності, свобода....» [9, с. 292], але при цьому в сценаріях серіалів відсутні персонажі-небінарні особистості¹. Вважається, що «поліпшення гендерного балансу серед особового складу поліції також може сприяти запобіганню корупції, оскільки, як свідчать факти, підрозділи зі співробітниками однієї статі більш схильні до створення мереж неформальної корупції. Таким чином, мережі корумпованої співпраці буде складніше формувати і з меншою ймовірністю їх будуть розширювати» [7]. Питання гендерної рівності як стирання статевої приналежності на службі завжди мають місце в сюжетній лінії серіалів через:

¹ У масовій культурі тема небінарності актуалізувалася у 2016 році, завдяки американському серіалу "Мільярди", в якому вперше в історії телебачення з'явився персонаж з небінарною ідентичністю.

1) систему символів, найяскравішим з яких визнається уніформа (тут не йдеться про співробітників, які працюють під прикриттям): працівники поліції в процесі здійснення своїх обов'язків носять однострої, одним із основних елементів якого є брюки. Уніформа воїна має символічне значення, оскільки одяг, який має однаковий крій, стиль, колір і тканину, створює образ єдиної корпоративної групи та засвідчує право її носія на виконання певної сукупності повноважень і функцій. «Протилежність уніформи – партикулярний або індивідуальний одяг. Отже, уніформа в цілому означає належність до армії, поліції, відомств, корпорацій» [8]. Також універсальними, гендерно-нейтральними є і інші символи – поліцейське посвідчення, значок або пов'язка («Капітан Марло». Франція, з 2015 року);

2) єдині стандарти фізичної та професійної підготовки незалежно від статі: чоловіки і жінки на службі виконують однаковий обсяг посадових обов'язків і повинні володіти однаковою кількістю навичок для виконання службових завдань;

3) гендерна рівність як соціальна і моральна цінність в сучасному світі має і економічний підтекст, оскільки це означає якісне використання «людського потенціалу», незалежно від статі. З цього контексту зрозумілим стає смисл репліки однієї із героїнь, в минулому високопоставленої чиновниці в поліції Великобританії, з *«Філін Ліч – заступник Головного констебля з дев'яносто шостого по дві тисячі шостий. Перша жінка на цій посаді. Я повинна була стати старшою, але чоловіки не пустили. Я прийшла в поліцію до Закону про статеву дискримінацію»*¹ («Справжня любов». Великобританія, 2024). В сучасності жінка-керівник в правоохоронних органах не є винятком і це також зображується в серіалах. Часто жінки керують поліцейськими відділками, підрозділами або групами.

Але при цьому зберігаються гендерні програми і стереотипи поза службою: наприклад, сорокарічна офіцер-стажер Грейс Оліс з «Голубих вогнів» самостійно виховує сина; комісар Лоліта Лобоско («Лоліта Лобоско розслідує». Італія. 2021) та інспектор Рафаелла Косте («Астрід і Рафаелла». Бельгія-Франція, з 2019) прагнуть влаштувати особисте життя в традиційних координатах відносин чоловік-жінка; детектив Ханна Лейнг має сина-наркомана («Перш, ніж помремо». Великобританія, 2021-2023);

Також слід мати на увазі, що існує певна кількість серіальних персонажів-поліцейських, які живуть поза рамковості гендерних стереотипних установок і це є їх свідомим вибором – самотні і бездітні Вера, Марло; поліцейський з Берліна Роберт Хеффлер – батько-одинак, який піклується про трьох доньок-підлітків («По той бік Шпреї», Німеччина, 2023); розлучений сержант Ребус прагне приділяти більше уваги своїй доньці, яка живе з матір'ю («Ребус». Великобританія, 2024). Вера і Марло є тими жінками, які не створюють сім'ю і не мають дітей, втілюючи основні принципи усвідомленої бездітності (чайлдфрі) на практиці, але сприймаються суспільством як особистості, які самі вирішують як їм жити. Феномен усвідомленої бездітності корелюється з високим рівнем соціально-економічної ситуації в країні, оскільки в такій країні жінка нарівні з чоловіками може досягати високих кар'єрних щаблів і самостійно забезпечувати собі високий соціальний і матеріальний статус. Як зауважує Р. Інгланд, «традиційні норми, які стосуються гендерних ролей, повсюди, від Східної Азії та ісламського світу до західного суспільства, протидіяли тому, щоб жінки вступали на роботу поза домом. Практично у всіх

¹ Ймовірно йдеться про Закон «Про рівність», прийнятий в Великобританії у квітні 2010 року, який встановлює основні поняття, які уніфіковано застосовуються в державних, комерційних і громадських структурах та передбачає «захищені характеристики»: вік, інвалідність, зміна статі, шлюб і цивільне партнерство, расова приналежність, віросповідання або переконання, стать і сексуальна орієнтація.

доіндустріальних суспільствах упор робився на народженні і вихованні дітей як на головному завданні жінки, її найважливішій функції в житті і найвищому джерелі задоволення. В останні роки така перспектива все більше ставиться під питання, по мірі того як зростає кількість жінок, які відкладають дітонародження або повністю відмовляються від материнства заради кар'єри» [12]. В сучасному демократичному суспільстві феномен усвідомленої бездітності є наслідком трансформаційних змін соціокультурних і сімейних цінностей, оскільки «в значній частині світу норми індустріального суспільства, з їх націленістю на дисципліну, самовідданість і досягнення, поступаються місцем все більш широкій свободі індивідуального вибору життєвих стилів та індивідуального самовиразу» [12].

Висновки. Серіал як жанр динамічного мистецтва і форма масової культури сьогодні втратив своє першочерговий статус – бути лише видовищем. Сьогодні серіали, особливо європейські серіали про правоохоронців, є потужним засобом та інструментом трансляції панівних наративів європейської культури. Зокрема в цій частині нашого дослідження ми зупинилися на фіксації та поширенні засобами художнього зображення таких цінностей сучасної європейської культури як: рівність, справедливість, толерантність, гендерна рівність.

Список використаних джерел

1. Асмолов О. Г. Від культури корисності до культури гідності. URL: <http://newacropolis.org.ua/articles/vid-kultury-korysnosti-do-kultury-hidnosti> (дата звертання 24 січня 2024)
2. Вовк В. М., Налуцишин В. В. Суспільна мораль і право. *Науковий вісник УЖНУ. Серія Право.* 2024. № 81. Ч.3. С. 303-308. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.45>
3. Гапуненко А. Толерантність як критерій вступу до Європейського Союзу. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11254/1/Gapunenko__296-301.pdf (дата звертання 30 січня 2024)
4. Горобець К.В. Аксіосфера права. Одеса: Фенікс, 2013. 218 с.
5. Горохолінська І. Толерантність чи духовний деструктивізм: до питання етико-релігійного і суспільно-правового статусу гомосексуалістів в Європі. *Практична філософія.* 2015. № 4. С. 16-23.
6. Добровінський А. В. Європейські стандарти діяльності поліції та їх реалізація в Україні. Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України: зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2019. С. 102-104.
7. Забезпечення правопорядку та виховання доброчесності. URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk/%d1%96%do%bd%d1%81%d1%82%do%b8%d1%82%d1%83%d1%82%do%b8-%d1%82%do%bo-%do%be%d1%80%do%b3%do%bo%do%bd%d1%96%do%b7%do%bo%d1%86%d1%96%d1%97/%do%b7%do%bo%do%b1%do%b5%do%b7%do%bf%do%b5%d1%87%do%b5%do%bd%do%bd%d1%8f-%do%bf%d1%80%do%bo%do%b2%do%be%do%bf%do%be%d1%80%d1%8f%do%b4%do%ba%d1%83-%d1%82%do%bo-%do%b2%do%b8%d1%85%do%be%do%b2%do%bo/> (дата звертання 15 січня 2024)
8. Колосніченко О. В., Яковлев М. І. Дизайн уніформи: історіографія, еволюція форми та стилю. *Дизайн одягу в полікультурному просторі:* монографія. Київ: КНУТД, 2020. С. 62-87.
9. Осман Р. Людина, яка померла двічі. Харків: КСД. 2022. 432 с.
10. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. К.: «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.
11. Особливості гендерної ідентичності субкультури чайлдфрі. URL: <https://www.kspu.edu> (дата звертання 30 січня 2024).
12. Inglehart R., Welzel C. Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence. New York: Cambridge University Press. 2005. 93 p.

References

1. Asmolov, O. H. *Vid kultury korysnosti do kultury hidnosti* [From a culture of utility to a culture of dignity]. Available at: <http://newacropolis.org.ua/articles/vid-kultury-korysnosti-do-kultury-hidnosti> (accessed 24 January 2024). (in Ukrainian)
2. Vovk, V. M., Nalutsyshyn, V. V. (2024). *Suspilna moral i pravo* [Social morality and the law]. *Naukovyi visnyk UZhNU*, 81, 303-308. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.45>. (in Ukrainian)
3. Hapunen, A. *Tolerantnist yak kryterii vstupu do Yevropeiskoho Soiuzu* [Tolerance as a criterion for joining the European Union]. Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11254/1/Gapunenko__296-301.pdf (accessed 30 January 2024). (in Ukrainian)
4. Horobets, K.V. (2012). *Aksiosfera prava*. [The axiosphere of law]. Odessa : Feniks. (in Ukrainian)
5. Horokholinska, I. (2015). *Tolerantnist chy dukhovnyi destruktivizm: do pytannia etyko-relihiinoho i suspilno-pravovoho statusu homoseksualistiv v Yevropi* [Tolerance or spiritual destructiveness: to the question of ethical-religious and socio-legal status of homosexuals in Europe]. *Praktychna filosofii*, 4, 16-23. (in Ukrainian)
6. Dobrovinskyi, A. V. (2019). *Yevropeiski standarty diialnosti politsii ta yikh realizatsiia v Ukraini* [European standards of police activity and their implementation in Ukraine]. *Suchasna yevropeiska politseistyka ta mozhlyvosti yii vykorystannia v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy : zb. tez dop. uchasnykiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 102-104). Kharkiv. (in Ukrainian)
7. Ensuring law and order and building integrity. Available at: <https://securitysectorintegrity.com/uk/%d1%96%do%bd%d1%81%d1%82%do%b8%d1%82%d1%83%d1%82%do%b8-%d1%82%do%bo-%do%be%d1%80%do%b3%do%bo%do%bd%d1%96%do%b7%do%bo%d1%86%d1%96%d1%97/%do%b7%do%bo%do%b1%do%b5%do%b7%do%bf%do%b5%d1%87%do%b5%do%bd%do%bd%d1%8f-%do%bf%d1%80%do%bo%do%b2%do%be%do%bf%do%be%d1%80%d1%8f%do%b4%do%ba%d1%83-%d1%82%do%bo-%do%b2%do%b8%d1%85%do%be%do%b2%do%bo/> (accessed 15 January 2024). (in Ukrainian)
8. Kolosnichenko, O. V., Yakovliev, M. I. (2020). *Dyzain uniformy: istoriografii, evoliutsiia formy ta stylu* [Uniform design: historiography, evolution of form and style]. *Dyzain odiahu v polikulturnomu prostori*. Kyiv: KNUTD. (in Ukrainian)
9. Osman, R. (2022). *Liudyna, yaka pomerla dvichi* [The man who died twice]. Kharkiv: KCD. (in Ukrainian)
10. Nalyvaiko, L. R., Hrytsai, I. O. (Ed.). (2018). *Osnovy teorii henderu: yurydychni, politolohichni, filosofski, pedahohichni, linhvistychni ta kulturolohichni zasady* [Basics of gender theory: legal, political, philosophical, pedagogical, linguistic and cultural foundations]. Kyiv: Khai-Tek Pres. (in Ukrainian)
11. Peculiarities of gender identity of the childfree subculture. Available at: <https://www.kspu.edu> (accessed 30 January 2024). (in Ukrainian)
12. Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 13.05.2024
прийнята до друку 03.06.2024
The article: is received 13.05.2024
is accepted 03.06.2024

Бібліографія: Вовк В. М. Правоохоронна діяльність, глобалізація і суспільна мораль в контексті масової культури (на прикладі сучасних європейських серіалів про правоохоронців. Частина 2). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 25-31. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.25-31>



УДК 340:12(477)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.32-38>

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

Гладкий Сергій Олександрович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри підприємництва і права

Полтавського державного аграрного університету

вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, Україна, 36003

e-mail: gladkiy22pdau@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2616-8664>

Мета. Метою цієї наукової розвідки є теоретична характеристика деяких зовнішньосистемних зв'язків, які зумовлюють функціональний стан правової системи України і спроможні відіграти визначальну роль у процесі її модернізації, та їх концептуальне осмислення у соціокультурному вимірі буття українського суспільства. **Методика.** Методика дослідження ґрунтується на принципі системності і передбачає аналіз та узагальнення емпіричного і теоретичного досвіду автора за темою дослідження, а також формулювання відповідних висновків і рекомендацій. Для вирішення окремих завдань дослідження використовувались такі основні **методи**: системний, історичний, соціологічний (феноменологічного напрямку). **Результати.** Констатовано існування стійкої тенденції до послаблення регулятивного впливу права, що є, зокрема, наслідком значних змін в загальній системі соціальної регуляції суспільних відносин в Україні. Правомірна поведінка соціальних суб'єктів розглядається як синергійний ефект функціонування комплексу соціальних регуляторів. Подається коротка характеристика функціональної спроможності таких з них, як право, мораль і релігія. Національний менталітет осмислюється як системоутворюючий чинник усієї системи соціальної регуляції. Його характеристики пропонується вважати константою і визначальним чинником при виборі стратегії модернізації національної правової системи. **Наукова новизна.** Акцентовано важливість синергійного ефекту в нормативному регулюванні соціальної поведінки, необхідність реалістичної оцінки духовно-культурного стану українського суспільства та її врахування в процесі розробки програм і стратегій осучаснення національної правової системи, в тому числі євроінтеграційних. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у процесі розробки освітніх стандартів і програм, за якими здійснюється підготовка правників, а також у царині вироблення засад правової політики в Україні.

Ключові слова: правова система, правове регулювання, соціальне регулювання, мораль, менталітет.

Serhii Hladkyi

Doctor in Law, (Full) Professor, Professor of the Department

of Entrepreneurship and Law,

Poltava State Agrarian University,

1/3 Skovoroda st., Poltava, Ukraine, 36003

e-mail: gladkiy22pdau@gmail.com

MODERNIZATION OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE: SOCIOCULTURAL DIMENSION

Purpose. The purpose of the research is the theoretical characterization of some external system connections that determine the functional state of the legal system of Ukraine and are able to play a decisive role in the process of its modernization. These connections are conceptually understood in the socio-cultural dimension of Ukrainian society. **Methodology.** The research methodology is based on the principle of systematicity. It is based on the analysis and generalization of the available empirical and theoretical experience of the author on the research topic, as well as the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following main methods were used to solve individual research **tasks**: systemic (functional and structural), historical, sociological (phenomenological). **Results.** The existence of a stable tendency to weaken the regulatory influence of the law was ascertained. This trend is the result of significant changes in the general system of social regulation of social relations in Ukraine in the 20th century and at the beginning of the XXI century. The legitimate behavior of social subjects is considered as a synergistic effect of the functioning of a complex of social regulators. A brief description of the functional capacity of such of them as law, morality and religion is given. The national mentality is interpreted as a system-forming factor of the entire system of social regulation. It is proposed to consider the characteristics of the national mentality as a constant and a determining factor when choosing a strategy for the modernization of the national legal system.

Originality. The importance of the synergistic effect in the regulation of social behavior is emphasized. The need for a realistic assessment of the spiritual and cultural state of Ukrainian society and its consideration in the process of developing programs and strategies for the modernization of the national legal system, including European integration, is emphasized. **Practical significance.** The results of the study can be used in the process of developing educational standards and educational programs for the training of lawyers, as well as in the field of developing the principles of legal policy in Ukraine.

Key words: legal system, legal regulation, social regulation, morality, religion, mentality.

Постановка проблеми. Конструктивна, реальна, підпорядкована принципам верховенства права і правової законності модернізація правової системи України є необхідною і безспірною умовою цивілізаційного поступу України, який мислиться сьогодні в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції. Характер зовнішньополітичних відносин, в яких перебуває Українська держава на даний момент, зумовлює акцентування на такій складовій зазначеного процесу, як впровадження в державно-правове життя міжнародних (європейських) стандартів (справедливе й доступне правосуддя; незалежність, професіоналізм і доброчесність правників тощо). Міжнародні (в своєму генезисі – зарубіжні) стандарти і прогресивні соціальні практики приживаються в Україні важко. Джерело цієї проблеми доцільно шукати шляхом застосування до її аналізу принципу системності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що правова система України як об'єкт дослідження привернула увагу багатьох відомих українських учених (В. Бабкін, С. Гусарєв, А. Заєць, О. Зайчук, Р. Калюжний, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Мурашин, Н. Оніщенко, В. Опришко, О. Петришин, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, Л. Удовика, О. Тихомиров, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.). Коло молодих науковців у цій царині досліджень є на порядок ширшим. Дуже широким є і спектр досліджуваних проблем, що цілком закономірно з огляду на складну природу, масштаб і структуру правової системи як об'єкта дослідження. Соціокультурний аспект цієї проблематики, як видається, належить до кола найскладніших і з часом буде набувати все більшого теоретичного і практичного значення.

Постановка завдання. Метою цієї статті є теоретична характеристика деяких зовнішньосистемних зв'язків, які зумовлюють функціональний стан правової системи України і спроможні відіграти визначальну роль у процесі її модернізації, та їх концептуальне осмислення у соціокультурному вимірі буття українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою послідовно організованого комплексу правових засобів (правове регулювання), маючи системну природу, «вписане» у більш широку і багатокомпонентну систему соціального регулювання, в якій відбувається взаємовплив і взаємодія всіх її підсистем. Найпотужнішими з них у XX ст. стали право і мораль. Релігійне і звичаєве регулювання протягом століття демонстрували стійку тенденцію до деградації. В тому ж напрямку відбувався рух системи морального регулювання, що є характерною рисою масового суспільства з часів його формування (стрімкого посилення кризи системи традиційних цінностей). Право поступово опиняється з суспільними проблемами «на самоті», що не може не позначитися на ефективності нормативного регулювання соціальної поведінки загалом.

Слід урахувати, що сфера потенційного правового регулювання суспільних відносин завжди є істотно вужчою, ніж сфера морального регулювання людської поведінки. Перше, як відомо, у своєму функціонуванні спирається переважно на силу державних інституцій («контролером» правої нормальності поведінки громадян

виступають переважно державні органи та їх посадові особи; цей контроль є переважно зовнішнім, що є цілком природно з огляду на формальну визначеність позитивного права і державно-інституційний механізм його забезпечення; спроби ввести поняття «правової совісті» у професійно-юридичну мову навряд чи можна вважати вдалим за межами сфери філософсько-етичних рефлексій).

Сфера морального регулювання є значно ширшою, її межі є доволі «розмитими» (бо майже не визначені формально). Більше того, моральне регулювання пронизує собою і значну частину тих суспільних відносин, які врегульовані правом. З такого погляду, не позбавленою підстав є відома філософська позиція, згідно з якою право розглядається «як мінімум моралі». Моральний контроль за нормальністю людської поведінки є переважно внутрішнім (головним «контролером» в умовах віртуалізації соціальної комунікації в сучасному інформаційному суспільстві виступає совість людини). Контроль людської поведінки з боку совісті є значно глибшим і щільнішим («від себе не втечеш»; покарання за порушення соціальних норм у формі «докорів сумління» може бути психологічно тяжчим, ніж ретроспективна юридична відповідальність).

Ще глибшим і щільнішим може бути контроль за нормальністю людської поведінки, який здійснюється засобами і механізмами релігійної свідомості. Попри духовно-культурну багатоманітність і неоднорідність регулятивного потенціалу релігійних систем можна констатувати існування такої загальної психологічної закономірності: бути «чистим» перед вищою духовною сутністю (богом) значно важче, ніж почуватися нормальним у певній соціальній спільноті, яка складається з далеких від ідеалів духовності («грішних») індивідів. Мораль зазвичай спонукає людину бути «такою як усі», тоді як релігія вимагає майже нездійсненого (пробудження в душі людини праведності, вищої досконалості, святості згідно з ідеалами «не від світу цього»). Визнання того факту, що релігійний контроль є глибшим і щільнішим, ніж моральний, дозволяє розглядати моральність «як мінімум релігійності» (девіації на ґрунті релігійного фанатизму до уваги не беремо). Втім, в переважно атеїстичному суспільстві аналіз взаємовпливу правового і релігійного регулювання позбавлений практичного сенсу, тоді як взаємодія права і моралі допоки не втратила свого значення. Підтвердити останнє твердження можна, зокрема, активністю звернення авторів міжнародних документів, якими зафіксовані стандарти правничої діяльності в демократичних країнах, до етичної категорії «добročесність».

Добročесність як риса особистості має розглядатися в контексті цілісної системи моральної регуляції суспільних відносин з усіма її національними (етнокультурними) особливостями. З такого погляду закономірним виглядає той факт, що рецесіювання міжнародних (для країн «молодої» демократії – зарубіжних за своїм походженням) стандартів традиційно наражається на істотні перешкоди і труднощі, що істотно знижує або й нівелює їх функціональність.

Духовний (моральний) стан сучасного українського суспільства неможливо охарактеризувати з точністю і певністю, які притаманні природничим чи технічним наукам. Утім застосування історичного, соціологічного та порівняльного методів в процесі дослідження цього питання завжди дає невтішний висновок: глибина моральної кризи українського суспільства є помітно більшою, ніж у країнах «колективного Заходу», які є ініціаторами розробки міжнародних етичних стандартів правничої діяльності. Досвід тривалого існування українців у тоталітарній радянській системі, докорінні злами в царині ідеології та культури, які відбулися на етапах формування і руйнування цієї системи та спричинилися до небаченого в більшості країн світу нігілізму, та деякі інші вагомні чинники зумовили такий стан сучасного українського суспільства. З сумом доводиться констатувати,

що передумов для ефективного впровадження принципу доброчесності в правовій системі України сьогодні бракує. У суддівській, приміром, спільноті, яка традиційно виступає осердям усієї правничої спільноти, загальнолюдська мораль явно конфліктує з корпоративною (за деякими оцінками – «клановою») мораллю та солідарністю, що власне і є головною перешкодою для дійсного реформування судової системи України.

Моральні цінності та норми генеруються буттям соціальних спільнот з усією його багатомірністю, складністю і суперечливістю. Ці регулятори ефективно діють лише в тих соціальних системах, які їх породили.

Українці живуть більшою мірою не за Конституцією своєї держави та її законами, а за неписаним суспільним договором, сутність якого можна позначити словом «тінь». У країні є всеосяжна «тіньова» економіка і, відповідно та закономірно – «тіньова» політика, «тіньова» ідеологія та «тіньове» право. Віковична, історично детермінована ментальна риса українців – анархійний індивідуалізм і схильність до «потаємних» форм соціального буття – виявлялася і протягом всіх років існування незалежної Української держави. Меншою мірою, але все одно вона виявляється і в умовах війни з російським агресором.

Так, зокрема, Україна сьогодні де-факто має не ту форму державного правління, яка юридично закріплена Конституцією. Подібними тенденціями позначене і приватне право в Україні. За цими зовнішніми проявами слід шукати глибинне ментальне підмурів'я національної правової системи.

Внаслідок рубіжного становища України і, відповідно, постійного впливу західної та східної культур правосвідомість українців, як вважає Ю. Калиновський, поєднувала і поєднує у собі риси обох культурно-історичних традицій [1, с. 96]. Дослідник вказує на те, що в українському суспільстві велику роль відіграють традиції розв'язання конфліктних ситуацій, що не базуються на праві, тобто існує неопатрімоніальна система відносин, коли переважають патрон-клієнтельні стосунки [1, с. 106]. Це, на думку згаданого автора, означає, що в українському суспільстві існує дві «правові реальності»: одна з них базується на романо-германській традиції, інша – на візантійській. Згідно з першою традицією суперечності розв'язуються публічно, відкрито, під час судового процесу, згідно з другою – шляхом таємних переговорів, узгоджень, інтриг [1, с. 107].

Специфічними рисами української ментальності відомі вчені-правники називають ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївну ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості [2, с. 100]. Етнічними ментальними рисами українців, що негативно вплинули і продовжують впливати на правову свідомість і правову культуру українського суспільства, вважаються комплекс сконцентрованості на внутрішніх переживаннях, сполучений із замкнутістю і недовір'ям, настороженим ставленням людини до інших людей, стиль існування, визначений життєвою філософією «моя хата з краю, нічого не знаю», байдужість до всього, що не стосується особисто окремої людини та її родини, інертність, пасивність у суспільних питаннях, утилітарний егоїзм [2, с. 202-203].

Тіньові контури національного самообразу, відрефлексованого дослідниками, окреслюють і такі риси характеру українців, як надмірна пасивність, крайній індивідуалізм, аберація мислення («не до духовності, коли не працює економіка»), космополітизм, обездуховлення, а, отже, дегуманізація соціальних взаємин і навіть зрада національних інтересів [3, с. 11].

«Детінізація» суспільного життя у царині ідеології та культури має знайти прояв насамперед у відмові від самообману. Реалізувати таку інтенцію суспільної свідомості здатна лише повноцінна національна еліта. Правда про себе майже завжди є неприємною в релігійному, моральному та естетичному аспектах. Шлях до неї заблокований

механізмами психологічного захисту, а в масштабах суспільства – відповідними соціально-інституційними механізмами та практиками (зокрема, найпоширенішими виборчими технологіями). Втім, без самопізнання і глибинного самоусвідомлення українське суспільство не має шансів на позитивну трансформацію.

Йдучи у Європу, українці мусять це робити насамперед ментально. Багатовіковий досвід західноєвропейської державності, як зазначає дослідник західного правового менталітету Л. Бойко, закономірно обумовив і вироблення відповідної моделі правопорядку, яка характеризується високим рівнем правової культури, що виявляється у довершеній системі права, добре налагодженому механізмі держави і, що головне, у прогресивній загальній правовій свідомості [4, с. 135]. Розвиток західної правової ментальності нерозривно пов'язаний з мораллю і релігією, які разом з римським приватним правом відіграли визначальну роль у становленні та функціонуванні європейських правових систем.

За описаних вище обставин у розробці стратегії демократичної трансформації правової системи українці постають перед альтернативою: 1) робити наголос на відродженні суспільної моралі (на цьому «благому» шляху виникає загроза посилення моралізаторства, блюзнірства і формалізму в системі освіти, яка «відповідає» за моральне виховання молоді); 2) раціонально і прагматично покладатися більшою мірою на розвиток державно-правових інституцій в аспекті поширення сфери дії та посилення жорсткості правової регламентації державно-владної діяльності (на цьому шляху уникнути вже звичної імітації реформ вдасться лише за умови пробудження в громадянському суспільстві «власницьких» настроїв щодо країни і держави як сервісної інституції). Гаслом другого шляху є біблійний принцип «не спокушай ближнього свого» (досвід успішних у справі боротьби з корупцією країн переконує в тому, що спокуси корисливого зловживання владою можуть бути мінімізовані засобом розвитку демократичних інститутів і процедур – «зв'язування» держави правовим законом).

Другий шлях передбачає докорінну зміну суспільного договору. Новий суспільний договір має сформуватися на ґрунті особливостей поточного історичного моменту (йдеться про ситуацію, яка несе загрозу самому існуванню української нації) та усвідомлення спільних, хоч би й у певному сенсі меркантильних, інтересів повноцінних членів українського громадянського суспільства, що прагнуть почуватися господарями на власній землі та готові взяти на себе відповідальність за долю країни.

Це, своєю чергою, передбачає трансформацію притаманних українцям глибинних соціоментальних настанов, пов'язаних, зокрема, з філософсько-етичною категорією «доля». Вітчизняна історія складалася таким чином, що у протистоянні зі світом українець завжди відчував свою слабкість та вразливість і покладався на долю. У світовідчутті українців доля була і є сильнішою за право.

Особливу роль у становленні правосвідомості українського суспільства відіграло православ'я – релігія, яка перебувала під значним впливом східної культури. Етика православ'я ґрунтується на візантійському моральному ідеалі та культивує схильність до розчарування в усьому земному (передусім, в усталеності власної духовної чистоти індивіда та його спроможності до моральної досконалості в «земному житті»). Така психологічна настанова вочевидь нівелює прагнення особистості вдосконалювати себе як суб'єкта соціального життя (зокрема, як «правову людину»).

Слід визнати, що навіть наукова свідомість протягом тривалого історичного часу не сприяла послабленню впливу цієї фаталістичної ментальної настанови (йдеться про жорсткий детермінізм як центральний принцип наукового пізнання доби панування

класичної наукової парадигми). Ситуація помітно змінилася у XX столітті – наукові революції спричинилися до переструктурування наукової картини світу. Так, з погляду прибічників теорії самоорганізації систем людина аж ніяк не є іграшкою в руках долі: у кожної людини і у людства в цілому є безліч доль. Синергетика розкриває особливу, вирішальну роль людини, яка, будучи вбудованою в складні системи, може справляти безпосередній вплив на перебіг їх еволюції. Спостерігач і спостережуване, суб'єкт, який конструює, і об'єкт його перетворень перебувають у відношенні нелінійного зворотного зв'язку, взаємної детермінації. Варто підкреслити, що синергетика стверджує вирішальну роль суб'єкта, настанов його свідомості і його ціннісних уподобань, навіть одиначної людської дії, у виборі можливих шляхів розвитку в станах нестійкості складної системи.

Отже, дійсна європейська інтеграція для українців має означати трансформацію їх ментальності, психокультурний рух у бік Заходу. Соціальна поведінка «західної людини» зумовлюється настановою до раціонального пізнання й цілеспрямованого перетворення навколишнього світу згідно з певними, раціонально обґрунтованими й сформульованими принципами, серед яких сьогодні одне з визначальних місць посідає верховенство права.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід ще раз підкреслити наявність цивілізаційної тенденції до деградації моральних і релігійних регуляторів людської поведінки та послаблення ефективності соціального регулювання в цілому. Духовно-моральна криза в суспільстві споживання перетворює моральну регуляцію суспільних відносин на факультативну і «залишкову», послаблюючи цим і ефективність дії права. За цих обставин модернізація правової системи України може здійснюватися за двома сценаріями – декларативно-імітаційним (тобто, бути псевдомодернізацією) або ж реалістично-прагматичним. Як видається, за наявних сьогодні соціокультурних умов реалістично-конструктивною соціальною позицією щодо перспектив модернізації правової системи країни є лише прагматизм і солідарність громадянського суспільства, яке складається з «меркантильних» індивідів, що усвідомлюють спільний інтерес – інтерес господарів власної країни. Така позиція є протилежною ідеалізму, романтизму і, особливо, моралізаторству, до якого нерідко стереотипно (за інерцією минулих століть) вдаються політики та інші лідери громадської думки. Раціоналізм і прагматизм мають утілитись у щільному громадському контролі за діяльністю державних інституцій, ініціюванні вдосконалення процедурної складової механізму діяльності державних органів та установ.

Список використаних джерел

1. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія. Х.: Право, 2008. 288 с.
2. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Х.: Право, 2009. 352 с.
3. Горпинюк В. Український менталітет і проблема національного відродження. *Освіта*. 1997. № 59/60. С. 11.
4. Бойко Л. Політико-правова домінанта західного правового менталітету. *Право України*. 2010. № 1. С. 134-141.

References

1. Kalynovskyi, Yu.Yu. (2008). *Pravosvidomist ukrainskoho suspilstva: geneza ta suchasnist* [Legal awareness of Ukrainian society: genesis and modernity]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
2. Herasina, L.M., Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2009). *Pravosvidomist i pravova kultura yak bazovi chynnyky derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini* [Legal awareness and legal culture as basic factors of the state-building process in Ukraine]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)

3. Horpyniuk, V. (1997). Ukrainskyi mentalitet i problema natsionalnoho vidrodzhennia [Ukrainian mentality and the problem of national revival]. *Osvita*, 59/60, 11. (in Ukrainian)
4. Boiko, L. (2010). Polityko-pravova dominanta zakhidnoho pravovoho mentalitetu [The political and legal dominant of the Western legal mentality]. *Pravo Ukrainy*, 1, 134-141. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 29.01.2024
прийнята до друку 20.02.2024
The article: is received 29.01.2024
is accepted 20.02.2024

Бібліографія: Гладкий С. О. Модернізація правової системи України: соціокультурний вимір. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 32-38. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.32-38>



УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.39-50>

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ ЗАХИСТУ УВ'ЯЗНЕНИХ ТА РЕАБІЛІТОВАНИХ ОСІБ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Дем'янчук Тетяна Дмитрівна,

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри теорії держави і права

Національної академії внутрішніх справ,

пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна, 03035

e-mail: demyanchuktanya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8908-4356>

Мета. Метою публікації є розкриття ступеня залученості громадських інституцій до захисту прав ув'язнених та реабілітованих осіб в УРСР в 1960-1980-х рр. **Методика.** Методологічну основу дослідження склали сукупність принципів історизму, об'єктивності, а також загальнонаукових, спеціально-наукових і філософських методів. **Результати.** Встановлено, що в умовах лібералізації суспільних відносин в другій половині 1950-х рр. на законодавчому рівні закріплено ступінь залученості громадських організацій до роботи з ув'язненими, але норми кримінального і виправно-трудового кодексу містили суттєві протиріччя, зокрема КК УРСР передбачав відбування умовного покарання чи дострокового звільнення в трудовому колективі окремого підприємства, тоді, як Виправно-трудова кодекс, тільки згадував про можливість залучення трудових об'єднань до подібної роботи. Тільки після створення Української гельсінської групи (згодом Українська гельсінська спілка) та товариства «Меморіал» можна говорити, що появилися реальна боротьба за права ув'язнених. Закономірно, громадські організації не могли кардинально вплинути на роботу кримінально-виконавчої системи, але вони показали її тоталітарний і антилюдський характер, сприяли розпаду цієї системи і самого СРСР. **Наукова новизна.** Наводяться відомості про процес формування громадських організацій в УРСР і ступінь їх залучення до захисту прав осіб, які відбували покарання чи були реабілітовані. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані для підготовки лекцій і спецкурсів з історії держави і права, популяризації історичного минулого, збереження історичної пам'яті та осуду дій радянських керівників.

Ключові слова: реабілітація, громадські організації, «Меморіал», репресії, тоталітаризм, радянське право, кримінально-виконавча система.

Tetyana Demyanchuk

candidate of historical sciences, associate professor,

Doctoral student of the Department of Theory of State and Law

National Academy of Internal Affairs,

square Solomyanska, 1, Kyiv, Ukraine, 03035

e-mail: demyanchuktanya@gmail.com

ACTIVITIES OF CIVIC ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF PROTECTION OF PRISONERS AND REHABILITATED PERSONS IN THE SOVIET PERIOD LEGAL ASSESSMENT OF RUSSIAN CRIMES IN UKRAINE

Purpose. The purpose of the publication is to reveal the degree of involvement of public institutions in the protection of the rights of prisoners and rehabilitated persons in the Ukrainian SSR in the 1960s-1980s. **Methods.** The methodological basis of the research was a set of principles of historicism, objectivity, as well as general scientific, special scientific and philosophical methods. **Results.** It was established that in the conditions of the liberalization of social relations in the second half of the 1950s, the degree of involvement of public organizations in working with prisoners was fixed at the legislative level, but the norms of the criminal and correctional and labor codes contained significant contradictions, in particular, the Criminal Code of the Ukrainian SSR provided for the serving of a conditional sentence or early dismissal in the workforce of a separate enterprise, while the Correctional Labor Code only mentioned the possibility of involving labor unions in such work. Only after the creation of the Ukrainian Helsinki Group (later the Ukrainian Helsinki Union) and the "Memorial" society can we say that a real struggle for the rights of prisoners appeared. Legally, public organizations could not fundamentally influence the work of the criminal-executive system, but they showed its totalitarian and anti-human character, contributed to the collapse of this system and the USSR itself. **Originality.** Information is provided about the process of formation of public organizations in the Ukrainian SSR and the degree of their involvement in protecting the rights of persons who served sentences or were rehabilitated. **Practical significance.** The results of the research can be used for the preparation

of lectures and special courses on the history of the state and law, popularization of the historical past, preservation of historical memory and condemnation of the actions of Soviet leaders.

Key words: *rehabilitation, public organizations, "Memorial", repression, totalitarianism, Soviet law, penal system.*

Постановка проблеми. Питання розвитку громадських інституцій в радянський період є дискусійним за своїм змістом. Радянська влада, з самого початку законодавчо закріпила практику адміністративного контролю за недержавними організаціями та об'єднаннями. Участь останніх у сфері захисту ув'язнених чи їх перевиховання була мінімальною єдиним винятком була мережа комсомолу, яка спрямовувала акцент на неповнолітніх особах, які перебували з ув'язненими батьками у виправно-трудовах таборах. З моменту утвердження радянської влади, всі громадські об'єднання та організації контролювалися державою, а їх основна роль зводилася до поширення комуністичної ідеології. Вони, як і кримінально-виконавча система були складовою радянського тоталітаризму.

Одночасно, саме в останні роки існування тоталітарної держави, в умовах лібералізації суспільних відносин виникли організації типу «Українська гельсінська група» чи «Меморіал», які активно боролися за дотримання прав осіб, які відбували покарання або були реабілітовані.

З огляду на зазначене, науково актуальним видається питання визначення ступеня залученості громадських організацій до правозахисної роботи в останні роки існування радянської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці В.Адамовського, О.Бажана, Г.Бекірової, С.Глузмана, К.Долгорученко, Ю.Зайцева, Б.Захарова, О.Котляра, Є.Мамчура, Ю.Павлюченко та ін.

Постановка завдання. Метою публікації є розкриття ступеня залученості громадських інституцій до захисту прав ув'язнених та реабілітованих осіб в УРСР в 1960-1980-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окрему сторінку в участі громадськості в захисті прав ув'язнених і допомоги реабілітованих займає діяльність українських дисидентів та правозахисних організацій, зокрема Української Гельсінської групи, товариства «Меморіал».

Варто зауважити, що українці, навіть попри поразку визвольної боротьби і націоналістичного руху опору, терор і масові арешти, не відмовилися від ідей демократії й національної державності. Заборона офіційної політичної діяльності привела до формування підпільного правозахисного руху. Перші таємні політичні групи українців, які акцентували увагу саме на реабілітації жертв тоталітаризму виникли в другій половині 1950 - х рр.

Першою таємною організацією був створений 1956 р. у Львові «Український національний комітет», який висував політичні і надзвичайно радикальні гасла – відновлення незалежності України і вислання за межі держави представників усіх національностей окрім української [13]. Активну діяльність організація до якої входило 57 осіб розпочала в 1958 р., однак у липні 1959 р. відбулися арешти її учасників. До кримінальної відповідальності було притягнуто 20 осіб, зокрема керівників-засновників І. Ковалю та Б. Грицину, яких засудили до вищої міри покарання – розстрілу [7]. У 1959 р. Л. Лук'яненко створив підпільну «Українську робітничо-селянську спілку», яка наприкінці 1959 р. була викрита КГБ, а її учасники арештовані. В програмі спілки вказувалося, що необхідно в мирний спосіб боротися за «завоювання демократичних прав і свобод... досягнення

суверенності України» [25]. З огляду на короткотривалість існування Українського національного комітету та Української робітничо-селянської спілки, жодних практичних наслідків їх діяльності не було, але вони ідеологічно вплинули на український національний рух. Як наслідок, у 1963 р. створено підпільну організацію Український національний фронт, який активно займався самвидавом, в тому числі поширював інформацію про факти пожежі в Публічній бібліотеці АН УРСР в травні 1964 р. й судовий процес над працівником бібліотеки В. Погружальським [10]. З цього приводу Є.Сверстюк та І.Світличний підготували доповідь «З приводу процесу над Погружальським», в якій вказали, що підпал вчинили противники українства, які навмисно за допомогою магнієвих стрічок і фосфорних шашок знищили понад 600 тис. томів українських книг [10].

Окрім перших спроб підпільної політичної організації мали місце й одиничні спроби боротися за права жертв тоталітаризму. Найбільш яскравим прикладом цього може бути постать кадрового військового, генерала П.Григоренка. Його ідеї сформувалися під впливом критики культу особи Сталіна на XX з'їзді компартії. В 1961 р. на зустрічі партійного керівництва, він виступив з особистими думками стосовно політичної ситуації в країні. Закономірно, що подібні ідеї генерала були сприйняті неоднозначно. М.Хрущов, який виступив з критикою Й.Сталіна не започаткував відкриту публічну дискусію стосовно радянського тоталітаризму, як наслідок П.Григоренка на три роки відправили на Далекий Схід [20, с. 30].

Саме під час «заслання» у П.Григоренка сформувалися ідейні переконання про існування в СРСР тоталітаризму. Восени 1963 р. він створив підпільну організацію «Спілка боротьби за відродження ленінізму» [8, с. 735]. Поширення П.Григоренком політичних листівок стало причиною його арешту. 1 лютого 1964 р. Суд направив його на судово-психіатричну експертизу в Інститут ім. Сербського, де П.Григоренка визнали неосудним і поставили діагноз – «параноїдальний розвиток особистості, що виник в особистості з психопатичними рисами характеру» [14, с. 732]. 17 липня 1964 р. П. Григоренка спрямували на примусове лікування в Ленінградську спеціальну психіатричну лікарню. З лікарні його звільнили тільки після відсторонення від влади М.Хрущова – 22 квітня 1965 р., з випискою, що він «одужав». Власне арешт і вирок П.Григоренку є одним із прикладів, як радянська кримінально-виконавча система застосовувала методи каральної психіатрії, адже за не цілий рік перебування у спецлікарні, він вийшов з неї інвалідом другої групи [20, с. 30].

Перебування в психлікарні переконало П.Григоренка, що його віра в комунізм та ідеали В.Леніна є хибними, а причиною системної кризи, є сама радянська ідеологія. Після зближення в 1967 р. академіком А. Сахаровим, він починає активну правозахисну діяльність. Формою боротьби були одиночні та групові пікети, листи голові Верховного суду СРСР, генеральному прокурору СРСР.

Найбільше П.Григоренко запам'ятався участю у захисті кримськотатарського населення і зокрема М.Джемільова. Після видання 5 вересня 1967 р. Президією Верховної Ради СРСР Указу «Про громадян татарської національності, які проживали в Криму», кримських татар було амністовано і спростовано обвинувачення у масовому колабораціонізмі, але їм заборонялося повертатися в Крим. Саме за позицію по захисту кримських татар, П.Григоренка вдруге арештували в травні 1969 р., а 1970 р. помістили у психіатричну лікарню. Йому поставили діагноз «параноїдальний розвиток особистості з симптомами атеросклерозу головного мозку на початковій стадії», причиною хвороби визнано те, що він дотримувався «ідей реформаторства» й «параноїдально тлумачив окремі нейтральні факти» [6]. Повторний арешт П.Григоренка викликав широкий суспільний резонанс, в тому числі й за кордоном, власне його звільнення 1974 р. відбулося винятково

напередодні візиту до Москви президента США Р. Ніксона. Впродовж місця після звільнення, П. Григоренко відвідав Крим, а в жовтні 1975 р. дав інтерв'ю кореспонденту агентства «Рейтер» в якому розказав про справу одного з керівників кримськотатарського руху Мустафи Джемілева [2, с. 202].

У серпні 1976 р. П.Григоренко став одним з ініціатором створення Української Гельсінської групи [4, с. 103] – основної правозахисної організації УРСР. Згодом через хворобу П.Григоренку було дозволено виїхати на лікування в США і одночасно позбавлено громадянства. Такий спосіб радянська влада вважала ідеальним для того, щоб припинити правозахисну роботу дисидента. Останній налагодив співпрацю з українськими товариствами в США та Канаді, зокрема центром Українського конгресового комітету Америки, Українським Національним Союзом, Світовим Конгресом Вільних Українців, Конгресом українців Канади, видавництвом «Свобода» та ін. У квітні 1978 р. він дав прес-конференцію в Українському інформаційному бюро Українського конгресового комітету Америки, під час якої заявив, що: «Україна найбільш переслідувана з усіх республік СРСР. Вона знаходиться у колоніальному стані, а влада застосовує проти українців політику етноциду» [5].

Саме існування активного правозахисного руху в еміграції стало умовою, того, що створена 1976 р. Українська Гельсінська група активно діяла в УРСР. Важливо зазначити, що це не була перша правозахисна організація. Так, 21 грудня 1971 р. група українських правозахисників В. Стус, Л. Тимчук, П. Якір, В. Чорновіл та ін. підписали декларацію про заснування «Громадського комітету на захист політв'язненої Ніни Строкатової» [9, с. 167]. З тексту декларації зрозуміло, що група планувала здійснювати офіційну діяльність, зокрема вказувалося: «Громадський комітет захисту Ніни Строкатової створюється на основі гарантій Конституції СРСР, Декларації прав людини та Пакту про громадські і політичні права, у своїх діях він дотримуватиметься радянських законів» [26, с. 118]. Свої дії створена організація спрямовувала на забезпечення «збору документів та матеріалів, що стосуватимуться особи Ніни Строкатової і її справи для ознайомлення з ними державних та правових інстанцій та представників міжнародної громадськості; організації гарантованої законом гласності судового процесу; гарантованого оскарженні перед касаційною та іншими інстанціями звинувального вироку, якщо такий буде винесений» [26, с. 118].

Робота «Громадського комітету на захист політв'язненої Ніни Строкатової», яка отримала в тому числі й міжнародну підтримку, а також підписання СРСР 1975 р. «Заключного акту Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі» (так званий «Гельсінський акт»), сьомий пункт якого звучить, як «Повага до прав людини та основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань» [27]. Важливо, що держави-підписанти «взяли зобов'язання поважати права людини й основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії, дотримуючись Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, міжнародних пактів про права людини тощо. Цікаво, що присутні на конференції соціалістичні країни на чолі з СРСР інтерпретували «права людини насамперед як певну суму соціально-економічних прав: право на відпочинок, безкоштовну освіту медичну допомогу, допомогу по хворобі, вагітності, догляді за дітьми та інше. західні країни все ж вказували на відсутність у радянських громадян реального політичного вибору в умовах однопартійної системи, нереалізованість прав на вільний доступ до інформації, висловлювання своєї думки, пересування, обмеженість прав на свободу совісті й релігійних переконань» [15, с. 314]. Натомість демократичні країни Заходу апелювали до відсутності в радянських громадян реального політичного вибору в умовах однопартійності, обмежений

доступ до інформації, право висловлювання думки, обмеженість прав на свободу совісті й релігійних переконань [15, с. 315]. Такі висновки були зроблені саме під впливом діяльності правозахисників.

Виходячи з офіційної позиції СРСР, який погодився дотримуватися прав людини, в листопаді 1976 р. невелика кількість правозахисників на чолі з М. Руденком об'єдналися в Українську групу сприяння виконанню Гельсінських угод в Україні (далі – УГГ). Як зауважує Ю.Павлюченко, українські правозахисники, так само як російські, литовські, польські та чехословацькі, «розглядали факт підписання СРСР Гельсінського акту як можливість провадження легальної діяльності у боротьбі за дотримання національних, політичних, економічних, соціальних, релігійних та інших прав людини» [19, с. 35].

У прийнятій 9 листопада 1976 р. «Декларації Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод» йшлося, що головним завданням Групи є «ознайомлення урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень на терені України Загальної Декларації прав людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою» [24, с. 37], при цьому акцентувалася увага, що ця діяльність є легальною, адже Україна стала складовою частиною СРСР 1922 р., а союзна держава погодилася забезпечувати права людини. Також в установчому документі йшлося, що група в своїй діяльності «керується не політичними, а лише гуманітарно-правовими мотивами» [24, с. 38]. В цьому випадку можна говорити, що УГГ відійшло від ідей дисидентського руху і зосередило увагу винятково в правовій площині захисту прав людини, охоплюючи завдання від популяризації ідей Загальної декларації – до збору інформації про порушення прав осіб і їх захист у судовому порядку.

Практична діяльність УГГ мала здійснюватися через: - прийом письмових скарг про порушення прав людини і робити усе необхідне, щоб ознайомити з ними уряди, які підписали «Гельсінські Угоди», а також світову громадськість; - опрацювання зібраної інформації про правовий стан на Україні та згідно зі ст. 19 Загальної декларації прав людини поширювати її незалежно від державних кордонів; - вивчення фактів порушення прав людини стосовно українців, котрі живуть в інших республіках, щоб надати тим фактам широкого оприлюднення [24, с. 41].

Загалом, в період з 1976 до 1980 р. УГГ видала 30 заяв і звернень, 18 меморандумів і 10 бюлетенів) [3, с. 75], і як зауважує О.Бажан, провідним моментом в її діяльності бачилась «боротьба за самовизначення України, прокладання шляхів для її вільного розвитку» [3, с. 75]. І. Лисяк-Рудницький описуючи діяльність УГГ писав: «важливим аспектом мислення українських дисидентів є його правове забарвлення. Справді, українське дисидентство відоме під самоприбраним ім'ям правозахисного руху. Це можна розглядати як суто тактичний засіб, ... але можна бути впевненим, що маніфестований легалізм є для українських дисидентів принциповим. Всі їхні твори та заяви пройняті ідеєю влади закону. Це – новий феномен в історії української політичної думки...» [16].

З поміж перших заходів членів УГГ, заслуговує уваги лист українського письменника О.Бердника до президента США Дж.Картера від 14 листопада 1976 р. Цікавими є наступні рядки листа: «... працюючи багато років над проблемами футурології, я глибоко збагнув катастрофічність всепланетної ситуації: кризи – екологічна, демографічна, енергетична, соціальна, релігійна, національна, антропологічна, наукова, космологічна – привели людство до глухого кута і прірви, в якій всіх нас чекає загибель, якщо надзвичайні заходи не будуть віднайдені і вжиті» [26, с. 7-9]. Звісно, тут не йдеться про захист осіб, які відбували покарання, але проблеми на які акцентував увагу член УГГ залишаються актуальними і по

сьогоднішній день. З цього можна зробити висновок, що УТГ – це об'єднання високо інтелектуальних українців, які вдалися до легальної спроби захистити права людини в тоталітарній радянській державі.

Власне, керівництво СРСР негативно сприйняли так званий «гельсінський рух» і створення правозахисних організацій в союзній державі та країнах соціалістичного блоку. Власне в перший день створення УТГ був організований бандитський напад на квартиру її керівника М. Руденка. Тоді каменем було поранено члена УТГ О. Мешко [24, с. 43]. Така провокація була наслідком роботи спецслужб, адже голова КДБ при Раді Міністрів СРСР Ю. Андропов, оцінюючи розвиток правозахисного руху в союзній державі, 15 листопада 1976 р. зауважив, що такі «групи» переслідують «...провокаційну мету поставити під сумнів щирі зусилля СРСР по виконанню положень Заключного акту Наради по безпеці і співробітництву в Європі і тим самим здійснити на уряд Радянського Союзу тиск в питаннях реалізації гельсінських домовленостей...» [17]. Він також відверто заявив, що «...Комітетом державної безпеки вживаються заходи по компрометації та припиненню ворожої діяльності» таких «груп» [17]. Як наслідок, радянська влада крайньо негативно сприйняла існування легальних правозахисних організацій, але через публічність останніх, в тому числі й активний міжнародний резонанс, правових підстав для їх ліквідації не було.

У грудні 1976 р. УТГ видала Меморандум в якому деталізувалися факти розкуркулення та голоду 1933 р., насильницька русифікація, порушення національних прав українців і навіть вказувалась конституційна правомірність можливого виходу України з СРСР [11, с. 546]. В Меморандумі, члени УТГ пропонували кваліфікувати події кінця 1920 – початку 1930-х рр., як геноцид, зазначаючи, що «український народ, котрий протягом багатьох століть не знав голоду, у 1933 році втратив понад 6 мільйонів чоловік, які загинули від голодної смерті. Це був всенародний голод, штучно створений органами влади: хліб відбирали до останньої зернини, руйнували навіть печі та господарчі прибудови в пошуках схованого зерна. Якщо до цього додати мільйони розкуркулених, котрих цілими родинами вивозили до Сибіру, де вони помирали, то лише за якихось три роки (1930-1933) ми налічимо не менше десяти мільйонів цілком свідомо винищених українців. Четверта частина українського населення!» [24, с. 45]. У цьому ж Меморандумі наводилися відомості про десятки українців у таборах Мордовії.

Вже в другому меморандумі вказувалося на формально-декларативний характер процесу створення СРСР, відсталість марксистської ідеології і як наслідок права України на вихід з союзної держави [24, с. 45]. Окремий Меморандум стосувався переслідування греко-католицького духовенства, зокрема митрополита Й. Терелі. Ще в десятих Меморандумах описувалися факти переслідування за інакодумство. Зокрема дружин відомих дисидентів, членів УТГ – В. Лісової, Н. Світличної та ін.

Стосовно прикладів захисту окремих осіб, які відбували покарання, то ми вважаємо за доцільність звернути увагу на окремих з них, які назагал демонструють типові порушення прав людини. Власне конкретних справ було мало, найважливішою для УТГ була справа захисту засновників керівників групи М.Руденка та О.Тихого. Однак, на нашу думку, доцільно звернути увагу на підготовлену заяву у справі Богдана Чуйка, засудженого на 15 років ув'язнення і 5 років заслання. У підготовленій в травні 1977 р. заяві йшлося, що Б.Чуйко, якого Чернівецький суд засудив до 15 років ув'язнення і 5 років заслання, відбув першу частину покарання. У 1976 р. для ув'язненого мала розпочатися каторга, але на той момент йому було більше 60 років і він мав інвалідність II групи. Суть порушення прав Б.Чуйка, полягала в тому, що у відповідності до ст. 100 ВТК РРФСР адміністрація табору була зобов'язана передати матеріали про ув'язненого до районного суду за місцем відбування

покарання для звільнення від заслання, бо в заслання не спрямовують людей, які неспроможні самі себе утримувати [24, с. 46]. Особисті листи Б.Чуйка в правоохоронні органи не принесли результату. У відповіді від заступника Голови Верховного суду УРСР П. Цупренка були слова: «...розглянуто, задовільнити не можна...» [24, с. 46]. Аналогічно відповів заступник завідуючого відділом з питань помилування ПВР УРСР В. Голик: «Повідомляємо, що клопотання про помилування і звільнення вас від заслання розглянуто. Задовільнити не можна» [24, с. 46].

Авторами заяви були О. Бердник, Л. Лук'яненко, П. Григоренко, О. Мешко, І. Кандиба, Н. Строкатова. На жаль жодного офіційного вирішення справи Б.Чуйка так і не було.

Більше того, влітку 1977 р. розпочалися арешти правозахисників, відкрито кримінальні справи проти членів УТГ. Вчені вказують, що до УТГ взагалі було застосовано жорстокі репресії, керівний склад організації було арештовано і в 1978 р. засуджено до максимально дозволеного ст. 62 Кримінального кодексу УРСР («антирадянська агітація та пропаганда») терміну ув'язнення 10 років і 5 річного заслання М. Руденка, О. Тихого, Л. Лук'яненка, М. Мартиновича, М. Матусевича [17, с. 3]. У 1978 – 1980 р. були репресовані майже всі члени-засновники УТГ, але склад організації наповнювався новими учасниками [12].

В умовах політичного тиску, УТГ 14 жовтня 1977 р. подала до Ради Міністрів УРСР звернення про реєстрацію її як громадської організації. Влітку 1978 р. в новому програмному документі «Наші завдання», вказувалося, що УТГ керується засадами «єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян» [22, с. 352], а також захисту національних і релігійних прав українців та громадян інших національностей, зокрема кримських татар. Але після цієї заяви і активізувалася діяльність П.Григоренка, П.Вінса, О.Гейко, Л.Плюща, В.Малинковича.

Однак, 6 березня 1979 р. було арештовано тимчасового голову Групи О. Бердника, а 13 жовтня 1980 р. – його наступницю О. Мешко. Починаючи з 1979 р. вся робота УТГ була піддана жорсткому контролю з боку КДБ, до членів групи застосовувалися в тому числі й репресії фізичного характеру, а також фальсифікація кримінальних порушень. Для прикладу М.Горбала та В.Чорновола арештували за підозрою у зґвалтуванні, В.Січко – за відмову від служби в армії та ін. [12]. Як наслідок, до березня 1981 р. всі члени УТГ були в ув'язненні. Вироки 24 з 41 особи, які входили до групи стосувалися саме правозахисної діяльності та членства в УТГ. Всім 39 членам УТГ в сумі було винесено понад 550 років ув'язнення. Однак, навіть в такій ситуації група не заявила про саморозпуск. У 1988 р., вже в період «перебудови» 19 членів УТГ, які були на волі та на засланні, заявили про відновлення її діяльності й обрали головою Л. Лук'яненка, який ще був на засланні, Закордонне представництво УТГ очолив М. Руденко [23].

У липні 1988 р. на 50-ти тисячному мітингу у Львові було оголошено про перетворення Українсько-гельсінської групи у Всеукраїнську організацію – Українську Гельсінську Спілку з прав людини. За короткий час було створено 22 громадські приймальні у 19 областях України, які надавали безоплатну правову допомогу всім, хто цього потребував [21]. Загальною особливістю роботи УТГ було те, це була єдина правозахисна організація, яка діяла в правовому полі радянської держави [19, с. 36]. Не зважаючи на те, що реальної участі правників УТГ у судових дебатах стосовно реабілітації жертв тоталітаризму, або захисту осіб, які відбували покарання не було, члени групи особистим прикладом показали масштаби зловживання правами людини в СРСР.

У науковій літературі часто першою громадською організацією, що займалася правозахисною діяльністю вважають «Меморіал». Останній виник в Москві 1987 р. а в січні 1989 р. зареєструвався як всесоюзне історико-просвітницьке товариство. Одним із ініціаторів

його створення був А.Сахаров. Згодом виникли республіканські відділення, зокрема в березні 1989 р. в Києві створено Всеукраїнську правозахисну організацію «Меморіал» імені Василя Стуса [18]. Власне перше засідання української ініціативної групи «Меморіалу» відбулося в Києві ще в 8 грудня 1988 р. в «Будинку кіно» [1]. Товариство «Меморіал» створювалося для реалізації двох ключових завдань. По-перше, вивчення у державних архівах й збирання приватних свідчень та сімейних документів, які мають сформувати основу архіву та музей «Меморіалу» й показати масштаби репресій влади. По-друге, увічнення пам'яті жертв репресій: встановлення та публікація імен, виявлення місць ув'язнення, розстрілів та поховань, встановлення пам'ятних знаків. В перші місця після створення організації було опубліковано десятки списків жертв радянських репресій, почали формуватися «Книги пам'яті» в які внесилися біографічні довідки про постраждалих.

Серед основних практичних наслідків діяльності товариства «меморіал» в Україні до серпня 1991 р. можна вважати організацію «чорнобильських» мітингів, пошукові роботи по з'ясуванню місць масових поховань жертв політичних репресій, акцій на підтримку легалізації УТКЦ, відновлення УАПЦ. Саме товариство «Меморіал» спричинилося до створення перших політичних партій, зокрема Народного руху України. Найважливішим здобутком товариства «Меморіал» можна вважати прийняття 17 квітня 1991 р. Верховною Радою УРСР Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Висновки. Таким чином, участь громадських організацій у роботі з особами які відбували покарання чи реабілітованими, відбувалася в декілька етапів і в кількох напрямках. Основним ініціатором створення громадських організацій з моменту створення радянської держави була саме держава й кожна така організація мала діяти у відповідності з ідеологією комуністичної партії. Власне з початку 1920 – до початку 1950-х рр. громадськими організаціями були комсомол і трудові колективи окремих організацій на які в тому числі й покладалися мінімальні функції з перевиховання ув'язнених. Тільки в умовах лібералізації суспільних відносин в другій половині 1950-х рр. на законодавчому рівні закріплено ступінь залученості громадських організацій до роботи з ув'язненими, але норми кримінального і виправно-трудового кодексу містили суттєві протиріччя, зокрема КК УРСР передбачав відбування умовного покарання чи дострокового звільнення в трудовому колективі окремого підприємства, тоді, як Виправно-трудова кодекс, тільки згадував про можливість залучення трудових об'єднань до подібної роботи. Тільки після створення Української гельсінської групи (згодом Українська гельсінська спілка) та товариства «Меморіал» можна говорити, що появилися реальна боротьба за права ув'язнених. Закономірно, громадські організації не могли кардинально вплинути на роботу кримінально-виконавчої системи, але вони показали її тоталітарний і антилюдський характер, сприяли розпаду цієї системи і самого СРСР.

Список використаних джерел

1. 1989 – установча конференція Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал». URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/4/1989-ustanovcha-konferenciya-ukrayinskogo-istoryko-prosvitnyckogo-tovarystva-memorial>
2. Адамовський В.І. Кримськотатарське національне питання в українському та російському правозахисному русі. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2005. 31. С. 200-208.
3. Бажан О.Г. Українська гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ode75608-3096-4701-8744-7f3639a25dd3/content>
4. Бекірова Г. Роль Петра Григоренка... Генерал Петро Григоренко : спогади, статті, матеріали. К.: Смолоскип, 2008. С. 103-104.
5. В.С. За самостійність – всюди і все! *Гомін України*. 1978. 19 квітня.

6. Глузман С. Про що не написав самвидав. *Дзеркало тижня*. 2007. 14 грудня.
7. Горинь Б. Причини і процес створення Української гельсінської спілки. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/prychyny-i-proces-stvorennnya-ugs>
8. Григоренко П. Спогади / пер. Д. Кислиці. Детройт: Українські вісті, 1984. 753 с.
9. Долгорученко К.О. Правозахисна діяльність Української Гельсінської групи в умовах радянського неототалітаризму. Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 грудня 2017 р.); уклад.: І.А. Сердюк, Л.М. Сердюк. Дніпро: ДДУВС, 2017. С. 166-168. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2455/1/20.pdf>
10. З приводу процесу над Погружальським. URL: <https://museum.khpg.org/1162802785>
11. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991). Львів: історичні нариси упор. і передм.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 543–610.
12. Захаров Б. Українська Гельсінська Група (УГГ). URL: <https://museum.khpg.org/1160728419>
13. Захаров Б. Український національний комітет (УНК). URL: <https://museum.khpg.org/1116509799>
14. Зубарев Д. Кузовкін Г. Генерал, правозахисник, член-засновник Московської та Української гельсінської груп. Генерал Петро Григоренко: спогади, статті, матеріали. К.: Смолоскип, 2008. С. 732-738.
15. Котляр О., Бевзюк Є. Гельсінські угоди: урок загальноєвропейського процесу. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*: міжвід. зб. наук. пр. 2022. Вип. 31. С. 301-321.
16. Лісяк-Рудницький І. Політична думка українських підрадянських дисидентів. *Історичні есе*. К.: «Основи», 1994. Т. 2. 483 с.
17. Мамчур Є. Історичний внесок УГГ в життя українського народу. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9096/1/Mamchur.pdf>
18. Меморіал імені Василя Стуса. URL: <https://memorialstusa.com.ua/>
19. Павлюченко Ю.М. Історико-правові аспекти діяльності Української Гельсінської групи. *Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст*: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої вшануванню пам'яті відомого українського поета, перекладача, літературознавця і правозахисника. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. С. 34-38. URL: <https://journals.donnu.edu.ua/index.php/vsmk/article/view/5668>
20. Руденко Р. Петро Григоренко мріяв будувати мости... Генерал Петро Григоренко : спогади, статті, матеріали. К.: Смолоскип, 2008. С. 27-36.
21. Сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/>
22. Українська Гельсінська Група 1978-1982. Документи і матеріали / Зінкевич, Осип (упор., ред.). Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. 998 с.
23. Українська Гельсінська спілка з прав людини висловлює щирі співчуття родині та близьким Л. Г. Лук'яненка у зв'язку з його сумною втратою. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ukrajinska-helsinska-spilka-z-prav-lyudyny-vyslovlyuje-schyri-spivchuttya-rodyni-ta-blyzkym-l-h-luk-yanenka-u-zv-yazku-z-joho-sumnoyu-vtratoyu/>
24. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод. Т. 2: Документи і матеріали: 9 листопада 1976 – 2 липня 1977 / Упорядн. В. Овсієнко; Редактори: В. Овсієнко, І. Рапп. Харківська правозахисна група. 123 с. URL: <https://library.khpg.org/files/docs/Part2.pdf>
25. Українська робітничо-селянська спілка (УРСС, «Справа юристів»). URL: <https://museum.khpg.org/1162805489>
26. Український правозахисний рух. Документи й матеріали Київської Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод / упоряд. А.Станіславський. Торонто-Алтимор, 1978. 189 с.
27. Conference on security and co-operation in Europe. Final act. Helsinki 1975. 62 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>.

References

1. 1989 – founding conference of the Ukrainian Historical and Educational Society «Memorial». Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/4/1989-ustanovcha-konferenciya-ukrayinskogo-istoryko-prosvitnyckogo-tovarystva-memorial> (in Ukrainian)

2. Adamovskyi, V.I. (2005). Krymskotatarske natsionalne pytannia v ukrainskomu ta rosiiskomu pravozakhysnomu rusi [The Crimean Tatar national issue in the Ukrainian and Russian human rights movement.]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii*, 31, 200-208. (in Ukrainian)
3. Bazhan, O.H. Ukrainska helsinska hrupa: lehalna forma protystoiannia totalitarnomu rezhymovi v URSR [The Ukrainian Helsinki group: a legal form of opposition to the totalitarian regime in the Ukrainian SSR]. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ode75608-3096-4701-8744-7f3639a25dd3/content> (in Ukrainian)
4. Bekirova, H. (2008). Rol Petra Hryhorenka... [The role of Petro Grigorenko...]. *Heneral Petro Hryhorenko : spohady, statti, materialy*. K.: Smoloskyp, 103-104. (in Ukrainian)
5. V.S., (1978). *Za samostiinist – vsiudy i vse!* [For independence – everywhere and everything!]. *Homin Ukrainy*. 19 kvitnia. (in Ukrainian)
6. Hluzman, S. (2007). Pro shcho ne napysav samvydav [What the self-publisher did not write about]. *Dzerkalo tyzhnia*. 14 hrudnia. (in Ukrainian)
7. Horyn, B. Prychyny i protses stvorennia Ukrainiskoi helsinskoi spilky [The reasons and process of creation of the Ukrainian Helsinki Union]. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/informacyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/prychyny-i-proces-stvorenniya-ugs> (in Ukrainian)
8. Hryhorenko, P. (1984). Spohady [Memoirs] / per. D. Kyslytsi. Detroit: Ukrainski visti. (in Ukrainian)
9. Dolhoruchenko, K.O. (2017). Pravozakhysna diialnist Ukrainiskoi Helsinskoi hrupy v umovakh radianskoho neototalitaryzmu [Human rights activities of the Ukrainian Helsinki Group in the conditions of Soviet neo-totalitarianism]. *Zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod yak zhyttievo vazhlyva osnova vseokhopliuichoï bezpeky v Yevropi* [Protection of human rights and fundamental freedoms as a vital basis for comprehensive security in Europe]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviachenoï 25-richchiu Helsinskoho dokumenta 1992 roku «Vykyk chasu peremin» (m. Dnipro, 7 hrudnia 2017 r.) ; uklad.: I.A. Serdiuk, L.M. Serdiuk (pp. 166-168). Dnipro: DDUVS. Retrieved from: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2455/1/20.pdf> (in Ukrainian)
10. Regarding the trial of Pogruzhal'skyi. Retrieved from: <https://museum.khpg.org/1162802785> (in Ukrainian)
11. Zaitsev, Iu. (1996). *Antyrezhymnyi rukh (1956–1991)* [Anti-regime movement (1956–1991)]. Lviv: istorychni narysy upor. i peredm.: Ya. Isaievych, F. Steblii, M. Lytvyn. Lviv. (in Ukrainian)
12. Zakharov, B. Ukrainska Helsinska Hrupa (UHH) [Ukrainian Helsinki Group (UGG)]. Retrieved from: <https://museum.khpg.org/1160728419> (in Ukrainian)
13. Zakharov, B. Ukrain'skyi natsionalnyi komitet (UNK) [Ukrainian National Committee (UNC)]. Retrieved from: <https://museum.khpg.org/1116509799> (in Ukrainian)
14. Zubarev, D., Kuzovkin, H. (2008). Heneral, pravozakhysnyk, chlen-zasnovnyk Moskovskoi ta Ukrainiskoi helsinskoi hrup [General, human rights defender, founding member of the Moscow and Ukrainian Helsinki groups]. *Heneral Petro Hryhorenko: spohady, statti, materialy*. K.: Smoloskyp. (in Ukrainian)
15. Kotliar, O., Bevziuk, Ye. (2022). Helsinski uhody: urok zahalnoievropeiskoho protsesu [The Helsinki Agreements: a lesson from the pan-European process]. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky*: mizhvid. zb. nauk. pr., 31, 301-321. (in Ukrainian)
16. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Politychna dumka ukrainskykh pidradianskykh dysydentiv* [Political opinion of Ukrainian sub-Soviet dissidents]. *Istorychni ese*. K.: «Osnovy». (Vol. 2). (in Ukrainian)
17. Mamchur, Ye. Istorychnyi vnesok UHH v zhyttia ukrainskoho narodu [The historical contribution of UGH to the life of the Ukrainian people]. Retrieved from: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9096/1/Mamchur.pdf> (in Ukrainian)
18. Memorial named after Vasyl Stus. Retrieved from: <https://memorialstusa.com.ua/> (in Ukrainian)
19. Pavliuchenko, Yu.M. (2018). Istoryko-pravovi aspekty diialnosti Ukrainiskoi Helsinskoi hrupy [Historical and legal aspects of the activities of the Ukrainian Helsinki Group]. *Vasyl Stus: zhyttia, ideolohiia, tvorchist, sotsiopolitychnyi i literaturnyi kontekst*: Materialy VI Mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii, prysviachenoï vshanuvanniu pam'iaty vidomoho ukrainskoho poeta, perekladacha, literaturoznavtsia i pravozakhysnyka. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa (34-38). Retrieved from: <https://journals.donnu.edu.ua/index.php/vsmk/article/view/5668> (in Ukrainian)
20. Rudenko, R. (2008). Petro Hryhorenko mriiav buduvaty mosty... [Petro Grigorenko dreamed of building bridges...]. *Heneral Petro Hryhorenko: spohady, statti, materialy*. K.: Smoloskyp, 27-36. (in Ukrainian)
21. Website of the Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. Retrieved from: <https://helsinki.org.ua/> (in Ukrainian)

22. Zinkevych, O. (Comps.) (1983). *Ukrainska Helsinska Hrupa 1978-1982. Dokumenty i materialy* [Ukrainian Helsinki Group 1978-1982. Documents and materials]. Toronto-Baltymor: Ukrainske Vydavnytstvo «Smoloskyp» im. V. Symonenka. (in Ukrainian)

23. The Ukrainian Helsinki Human Rights Union expresses its sincere condolences to the family and relatives of L. H. Lukyanenko in connection with his sad loss. Retrieved from: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ukrajinska-helsinska-spilka-z-prav-lyudyny-vyslovlyuje-schyri-spivchuttya-rodyni-ta-blyzkym-l-h-luk-yanenka-u-zv-yazku-z-joho-sumnoyu-vtratoyu/> (in Ukrainian)

24. Ovsiienko V. (Comps.) *Ukrainska Hromadska Hrupa spryiannia vykonanniu Helsinskykh uhod* [Ukrainian Public Group for Promoting the Implementation of the Helsinki Agreements]. Vol. 2: Dokumenty i materialy: 9 lystopada 1976 – 2 lypnia 1977. Kharkivska pravozakhysna hrupa. Retrieved from: <https://library.khpg.org/files/docs/Part2.pdf>. (in Ukrainian)

25. Ukrainian Workers' and Peasants' Union (URSS, «The Case of Lawyers»). Retrieved from: <https://museum.khpg.org/1162805489>. (in Ukrainian)

26. Stanislavskyi A. (Comps.) (1978). *Ukrainskyi pravozakhysnyi rukh. Dokumenty y materialy Kyivskoi Ukrainskoi hromadskoi hrupy spryiannia vykonanniu helsinskykh uhod* [Ukrainian human rights movement. Documents and materials of the Kyiv Ukrainian public group for promoting the implementation of the Helsinki Agreements]. Toronto-Altymor. (in Ukrainian)

27. Conference on security and co-operation in Europe. Final act. Helsinki 1975. 62 p. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 04.03.2024

прийнята до друку 27.03.2024

The article: is received 04.03.2024

is accepted 27.03.2024

Бібліографія: Дем'янчук Т. Д. Діяльність громадських організацій у сфері захисту ув'язнених та реабілітованих осіб в радянський період. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 39-49. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.39-50>



УДК 378.147: 340.12

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.50-56>

ДИСЦИПЛІНА ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ЗАКОННОСТІ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН

Дзюбак Софія Василівна,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Є.Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000

e-mail: Dzyubak.sofiya@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6743-4102>

Мета. Метою роботи є проаналізувати явище дисципліни як фактору впливу на формування правосвідомості та законності серед громадян України, виявити їх взаємозв'язок й взаємообумовленість. **Методика.** Методика передбачає комплексний аналіз та узагальнення наявних науково-теоретичних даних, а також формулювання відповідних висновків і рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, порівняльний, компаративний, системно-структурний, формально-логічний. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що дисципліна у наукових джерелах розглядається як система нормативів та правил поведінки, яка забезпечує відповідність прийнятим у суспільстві стандартам моралі та права. Дисципліна, як своєчасне та належне виконання правил і зобов'язань, є важливою складовою законності, оскільки вона сприяє формуванню правосвідомості та забезпеченню правопорядку в державі, а також стимулює громадян до виконання прийнятих законів і норм життєдіяльності. Високий рівень дисципліни в суспільстві та організаціях є запорукою стабільного правопорядку і розвитку правової держави, що особливо важливо для України в сучасних умовах. **Наукова новизна** дослідження полягає у виявленні та обґрунтуванні значущої ролі дисципліни у формуванні правової свідомості громадян, що відіграє важливе значення у забезпеченні правопорядку та законності в країні. В процесі дослідження було встановлено, що ці нові концепції розширюють наші уявлення про вплив дисципліни на правове регулювання та надають практичні рекомендації для підвищення правової культури та ефективності правозастосовної діяльності в Україні. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано в їх потенційному застосуванні для удосконалення правової системи та процесів правозастосування.

Ключові слова: дисципліна, правосвідомість, правова культура, законність, правова поведінка, держава, громадянське суспільство.

S. Dziubak

Candidate of Sciences (Ph.D.), teacher of the Department of Law and Public Administration
of the Higher Education Institution «King Danylo University»,

Ye. Konovaltsia str., 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

e-mail: Dzyubak.sofiya@ukd.edu.ua

DISCIPLINE AS A KEY FACTOR IN THE FORMATION OF LEGAL AWARENESS AND LEGALITY AMONG UKRAINIAN CITIZENS

Purpose. The purpose of the work is to analyze the phenomenon of discipline as a factor influencing the formation of legal awareness and legality among citizens of Ukraine, to reveal their interrelationship and interdependence. **Methodology.** The methodology involves a complex analysis and generalization of the available scientific and theoretical data, as well as the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following methods of scientific knowledge were used during the research: terminological, comparative, comparative, systemic-structural, formal-logical. **Results.** In the research process, it was recognized that the discipline in scientific sources is considered as a system of norms and rules of behavior that ensures compliance with the standards of morality and law accepted in society. Discipline, as the timely and proper fulfillment of rules and obligations, is an important component of legality, as it contributes to the formation of legal awareness and ensuring law and order in the state, as well as stimulates citizens to comply with the adopted laws and norms of life. A high level of discipline in society and organizations is a guarantee of stable law and order and the development of the rule of law, which is especially important for Ukraine in modern conditions. **Originality.** of the study consists in identifying and substantiating the significant role of discipline in the formation of legal consciousness of citizens, which plays an important role in ensuring law and order and legality in the country. In the process of research, it was established that these new concepts expand our understanding of the influence of discipline on legal regulation and provide practical recommendations for improving legal culture and the effectiveness of law enforcement activities in

Ukraine. Practical significance. The results of the study can be used in their potential application to improve the legal system and law enforcement processes.

Key words: discipline, legal awareness, legal culture, legality, legal behavior, state, civil society.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві питання правосвідомості та законності набувають особливого значення, оскільки вони є основою стабільності та розвитку держави. Важливою складовою цього процесу є дисципліна, яка відіграє ключову роль у формуванні правомірної поведінки громадян. У контексті України, яка перебуває на шляху до утвердження правової держави, питання дисципліни стає ще більш актуальним. Відомо, що одним із ключових напрямків сучасних цивілізаційних процесів у багатьох країнах світу є так званий «гуманістичний поворот», спрямований на забезпечення і гарантування прав та свобод людини і громадянина. Ця стратегічна мета, як свідчить досвід, може бути досягнута лише за умови підвищення політичної та правової свідомості громадян. Відповідні соціальні перетворення зазвичай асоціюються з ідеєю демократії як форми державного і політичного устрою, суспільного ідеалу та цінності, – відзначають О.Г.Данильян та О.В. Петришин [1, с. 287]. Адже, прагнення забезпечити та гарантувати права і свободи людини є фундаментальним для будь-якої демократичної держави. Саме, підвищення політичної та правової свідомості громадян вимагає встановлення високих стандартів дисципліни на всіх рівнях суспільства. Дисципліна виступає як механізм, що забезпечує дотримання законів і нормативних актів, створюючи основу для правомірної поведінки громадян. Вона сприяє формуванню відповідальності, свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків, а також готовності громадян до активної участі в демократичних процесах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання поняття дисципліни, правосвідомості та законності досліджували такі науковці, як: Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Г.П. Клімова, О.А. Марушій, М.С. Кельман, П.М. Рабінович, А.О. Штанько, О.Ф. Скакун, І.М. Погрібний, О.В. Панасюк.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова свідомість є складним системним утворенням, що складається з різних елементів, які формують її структуру. Розгляд цієї структури є важливим через зміни, що відбулися в сучасній правовій реальності. Розрив з усталеними стереотипами у філософсько-правовій науці та докорінне реформування законодавчої бази стали факторами, що змінили саме уявлення про складові правової свідомості. Кількість елементів правової свідомості та їх взаємозв'язок трактуються різними авторами неоднозначно, що робить це питання дискусійним і сьогодні [2].

Що стосується, самого ж розуміння сутності поняття «дисципліна», то наукових джерел дисципліну (від лат. *disciplina*) розглядають як систему визначених нормативів та правил поведінки, які відповідають прийнятим у суспільстві стандартам моралі, права або специфічним вимогам певної організації. Це може включати обов'язкове підпорядкування встановленому порядку або відповідність правилам, що регулюють діяльність конкретного колективу [3; 4, с. 134].

Дисципліна, як система нормативів та правил поведінки, є важливим елементом в управлінні суспільними відносинами та забезпеченні порядку в різних сферах життя. Вона відображає усталені стандарти моралі, права та вимоги конкретних організацій. Обов'язкове дотримання цих норм і правил сприяє збереженню стабільності та ефективності діяльності у суспільстві. Однак, важливо також зберігати баланс між дотриманням дисципліни та забезпеченням свободи та прав людини, щоб уникнути перевитрати на контроль і запобігти порушенню особистої автономії.

Повернемося до питання розуміння поняття «правосвідомість», а також до дослідження впливу дисципліни на формування правосвідомості та законності громадян нашої держави. Професори М. Кельман та О. Мурашин вважають, що правосвідомість є видом (формою) суспільної свідомості, яка включає сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, що відображають ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним. Вони підкреслюють, що правосвідомість значно впливає на організацію суспільного життя, пояснюючи це тим, що вона є частиною механізму правового регулювання і виступає засобом впливу на суспільні відносини. Специфічною рисою правосвідомості як елемента механізму правового регулювання є те, що її роль не обмежується жодною окремою стадією правового впливу, правосвідомість присутня на всіх етапах правового регулювання права [5, с. 354-355].

Вважаємо за необхідне зазначити, що підхід М. Кельмана та О. Мурашина до розуміння правосвідомості акцентує увагу на її всебічному впливі на правове життя суспільства. Вони вказують на те, що правосвідомість пронизує всі етапи правового регулювання, від формування законів до їх впровадження та дотримання. Це означає, що для ефективного правового регулювання необхідно розвивати правосвідомість на всіх рівнях суспільства.

Дисципліна, в цьому контексті, відіграє важливу роль у формуванні правосвідомості. Вона сприяє систематичному дотриманню правових норм, створюючи середовище, в якому правосвідомість може розвиватися і зміцнюватися. Дисципліновані громадяни більш схильні до усвідомлення важливості законів і правил, що в свою чергу посилює їхню правосвідомість.

Таким чином, виходячи з даного визначення, дисципліна є невід'ємним елементом механізму правового регулювання, який впливає на всі його стадії. Вона не тільки забезпечує дотримання законів, але й формує правосвідомість, яка є ключовою для стабільного і справедливого суспільства. Розвиток дисципліни серед громадян сприяє підвищенню загального рівня правової культури і зміцненню демократичних засад держави.

Професор П. Рабінович вважає, що правосвідомість являє собою систему понять, поглядів, уявлень і почуттів щодо чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з правом. Він підкреслює, що правосвідомість формується не лише серед осіб, які входять до складу відповідних державних органів, але й серед усіх громадян, які так чи інакше стикаються з правовими нормами. На думку П. Рабіновича, правосвідомість охоплює погляди та уявлення людей стосовно цілей, змісту і форми правил поведінки, встановлених державою, і є важливою як для творців юридичних норм, так і для всіх, хто може взаємодіяти з об'єктивним юридичним правом [6, с. 79-80].

На нашу думку, підхід П. Рабіновича до розуміння правосвідомості є надзвичайно важливим для формування здорового правового суспільства. Правосвідомість, як система поглядів і уявлень про право, сприяє не тільки розумінню, але й повазі до законодавства. Вона допомагає громадянам усвідомити важливість правових норм і правил, а також їх роль у забезпеченні суспільного порядку і справедливості.

З цього випливає, що дисципліна є ключовим фактором у формуванні правосвідомості. Вона забезпечує дотримання правових норм і сприяє розвитку відповідального ставлення до законів серед громадян. Дисципліновані громадяни легше інтегрують правові принципи в повсякденне життя, що в свою чергу підвищує загальний рівень законності в суспільстві. Таким чином, дисципліна не лише сприяє дотриманню законів, але й формує правосвідомість, яка є фундаментом для побудови демократичної та правової держави.

А. О. Штанько визначає правосвідомість як складну психолого-правову конструкцію, яка відображає ставлення особи до права та правових настанов. Він зазначає, що правосвідомість «відповідальна» за поведінку людини у сфері права, за слідування суб'єктів його вимогам або протиставлення своєї поведінки цим вимогам [7, с. 149]. Важливим аспектом цього

визначення є те, що правосвідомість відповідає за поведінку людини у сфері права, зокрема за те, чи слідує вона правовим вимогам або протиставляє свою поведінку цим вимогам. Ця відповідальність правосвідомості показує її ключову роль у забезпеченні законності та правопорядку, адже вона впливає на те, наскільки громадяни дотримуються встановлених правил і норм. Таким чином, розвиток правосвідомості є необхідним для формування відповідальної правової культури в суспільстві.

Професор О. Скакун визначає правосвідомість як систему почуттєвих і мислених образів, які виражають комунікативно-вольову спрямованість особистості. Він уникає спроб навести усі аспекти емоційного або інтелектуального спрямування, а замість цього вказує на те, що правосвідомість включає в себе образи, які відображають ставлення до чинного, минулого і бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом. Ця система образів дозволяє сприймати правову реальність як безпосередньо, так і опосередковано, а також оцінювати правові явища та поведінку людей у сфері права. Таке розуміння правосвідомості відкриває широкі можливості для дослідження впливу цього поняття на суспільство та правову систему [8, с. 96].

У контексті дисципліни, розуміння правосвідомості як системи образів може відобразити важливість формування у людей чітких і правильних уявлень про право та їхню відповідальність за дотримання норм і законів. Правосвідомість тут може розглядатися як елемент системи, який визначає ставлення людини до правових норм, їх усвідомлення та поведінку відповідно до цих норм. Такий підхід до дослідження правосвідомості може сприяти розумінню та вдосконаленню методів навчання та виховання, спрямованих на формування правової культури і відповідальності серед громадян.

Враховуючи те, що правова поведінка є складовою частиною правосвідомості, варто говорити про тісний її зв'язок з дисципліною у контексті формування громадянської свідомості та дотримання законів та норм.

Правова поведінка відображається у способі, яким людина взаємодіє з правовою системою та дотримується законів. Вона відображає уявлення особистості про право та її ставлення до нього. Дотримання правил і законів є не лише вираженням особистої відповідальності, але й показником дисципліни.

Дисципліна, з свого боку, виступає як основа для правильної поведінки в суспільстві. Вона передбачає усвідомлення правил, дотримання встановлених норм і законів незалежно від ситуації чи обставин. Це означає, що громадяни, які дотримуються дисципліни, автоматично відображають це у своїй правовій поведінці.

Тому, правова поведінка та дисципліна взаємопов'язані і визначають якість взаємодії особистості з правовою системою та її відповідальність перед нею. Вони сприяють формуванню культури правопорядку та дотриманню законів у суспільстві.

Поняття законності в юридичній науці є важливою складовою соціального порядку, оскільки воно охоплює різні аспекти та прояви у управлінні суспільством. Це відображається у складній структурі законності, яка визначається різними підходами та характеристиками. Наприклад, деякі вчені розглядають законність як принцип державного управління, що визначає спосіб, яким держава керує суспільством через виконання встановлених законів та норм [9].

Згідно з І.М. Погрібним, в контексті громадянського суспільства, правова держава вбачається як більш суттєвий аспект законності. Зокрема, він вказує на те, що дотримання законів і нормативних актів у діяльності органів держави та місцевого самоврядування, а також їхніх посадових осіб, повинно перш за все сприяти створенню умов, що найбільш сприятливі для особи. Іншими словами, він підкреслює, що основний обов'язок з підтримання

та створення режиму законності в державі та суспільстві покладається на суб'єктів з владними повноваженнями.

Матеріал з Вільної енциклопедії трактує поняття «дисципліни», як своєчасне та належне виконання правил і зобов'язань, дотримання прийнятих законів і норм життєдіяльності [10]. Це тлумачення дисципліни як своєчасного та належного виконання правил і зобов'язань, дотримання прийнятих законів і норм життєдіяльності, дійсно відображає основний принцип функціонування суспільства – «законність». Коли всі суб'єкти, включаючи органи влади, місцеве самоврядування, посадових осіб, громадян та їх об'єднання, дотримуються встановлених правил і законів, це створює основу для стабільності, порядку і розвитку країни. Це важливий аспект правової культури суспільства, що сприяє зміцненню правової держави та забезпеченню захисту прав і свобод громадян.

Таким чином, законність, зазначає О.В. Панасюк, у науковій літературі розглядається з різних точок зору, проте найчастіше її визначають як принцип державної діяльності, метод державного управління та режим (стан) суспільних відносин. Як принцип державно-правового життя, законність слугує основою діяльності держави та всіх її гілок влади. Вимога дотримання та виконання законів та інших правових актів поширюється на всіх суб'єктів права. Наприклад, відповідно до статті 6 Конституції України, «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України»; а відповідно до частини 2 статті 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України [12].

Законність і дисципліна, хоч і тісно пов'язані між собою, мають свої унікальні характеристики і функції, що забезпечують різні аспекти правового та організаційного порядку в суспільстві. До прикладу, законність має ширше значення, охоплюючи всі правові відносини в державі, тоді як дисципліна обмежується конкретними організаційними або професійними рамками.

Правила законності базуються на законах і нормативних актах держави, в той час як правила дисципліни можуть бути встановлені внутрішніми документами організацій, інструкціями, кодексами поведінки тощо.

Законність поширюється на всіх суб'єктів права в державі, включаючи громадян, державні органи та їх посадових осіб, тоді як дисципліна стосується членів конкретних колективів або організацій.

Законність спрямована на забезпечення правопорядку і стабільності в суспільстві загалом, тоді як дисципліна спрямована на підтримання порядку і ефективності в рамках конкретних організаційних структур.

Однак, якщо говорити про їх вплив один на одного, і зокрема про вплив дисципліни на формування законності, варто відзначити, що дисципліна і законність – це дві взаємопов'язані категорії, які забезпечують стабільність, порядок і ефективність функціонування як окремих організацій, так і громадянського суспільства в цілому. Дисципліна має значний вплив на дотримання законності, і цей вплив, на нашу думку, проявляється в кількох ключових аспектах:

- підвищення правової культури та правосвідомості (дисципліна сприяє формуванню високої правової культури серед громадян і посадових осіб. Систематичне дотримання правил і нормативів, прийнятих у конкретних організаціях або колективах, допомагає людям усвідомити важливість законів та правопорядку. Це сприяє розвитку правової свідомості, що є основою для загального дотримання законності в суспільстві);

- запобігання правопорушенням. (дисципліновані працівники та громадяни менш схильні до порушення законів та нормативних актів. Дотримання дисципліни в колективах і організаціях створює середовище, де правопорушення стають менш вірогідними. Це особливо важливо в правоохоронних органах, де високий рівень дисципліни є запорукою ефективної боротьби з злочинністю та підтримання правопорядку);

- підтримка моральних та етичних стандартів (дисципліна часто передбачає не лише правові, але й моральні та етичні норми. Дотримання таких стандартів сприяє розвитку чесності, справедливості та поваги до законів серед громадян і посадових осіб. Це створює сприятливий моральний клімат, який підтримує законність і правопорядок у суспільстві);

- створення умов для ефективної правозастосовної діяльності (дисципліна сприяє створенню умов, за яких правозастосовні органи можуть ефективно виконувати свої функції. Це включає своєчасне виконання розпоряджень, правильне ведення документації, дотримання процедур та стандартів. Високий рівень дисципліни забезпечує належний правопорядок та зменшує можливості для зловживань і корупції);

- виховання відповідальності та підзвітності (дисципліна формує у людей почуття відповідальності за свої дії та рішення. Це стосується як посадових осіб, так і звичайних громадян України. Усвідомлення необхідності підкорятися встановленим правилам і нормативам розвиває почуття обов'язку та підзвітності, що є важливим фактором для дотримання законності).

Висновки. Таким чином, дисципліна відіграє ключову роль у формуванні правосвідомості громадян, що, у свою чергу, є важливим аспектом забезпечення правопорядку та законності в країні. У контексті України, яка переживає період активного реформування та розвитку демократичних інститутів, дисципліна стає критичним фактором у формуванні правової культури населення. Вона сприяє формуванню правової свідомості, зміцненню державних інститутів, запобігання правопорушенням, вихованню відповідальності та підзвітності, створенню умов для ефективної правозастосовної діяльності та підтримці моральних і етичних стандартів. Високий рівень дисципліни в суспільстві та організаціях є запорукою стабільного правопорядку і розвитку правової держави.

Список використаних джерел

1. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзюбань та ін. Х.: Право, 2009. 352 с.
2. Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%9F.pdf>. (дата звернення 01.04.2024).
3. Дзюбак С.В. Дисципліна у контексті формування правомірної поведінки громадян України. Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу: матеріали XII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 8 грудня 2023 рік). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2023. С. 41-43. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox?projector=1>. (дата звернення 15.04.2024).
4. Марушій О. А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 132-136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_22/. (дата звернення 17.04.2024).
5. Кельман М. С. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. К.: Кондор, 2008. 477 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Х.: Консул, 2005. 8-ме вид., стереотипне. 160 с.
7. Штанько А. О. Правосвідомість та її роль у формуванні правової поведінки. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 43. С. 144-152.
8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид., допов. і перероб. К.: Алерта, 2013. 524 с.

9. Погрибний І.М. Законність: проблеми визначення. *Сучасна європейська поліцейська та можливість її використання в діяльності Національної поліції України*. Харків, 2019. С. 197-198. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/100.pdf. (дата звернення 20.04.2024).

10. Дисципліна: Матеріал з Вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%948%D0% %D0%BD%D0%Bo>. (дата звернення 20.04.2024).

11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 20.04.2024).

12. Панасюк О.В. Деякі аспекти розмежування понять «законність» та «дисципліна». URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstream/content>. (дата звернення 22.04.2024).

References

1. Gerasina, L. M., Danilyan, O. G., Dzoban, O. P. (2009). *Pravosvidomist i pravova kultura yak bazovi chynnnyky derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini* [Legal awareness and legal culture as basic factors of the state-building process in Ukraine]. Kh.: Pravo. (in Ukrainian)

2. Klimova, H.P. *Pravosvidomist: do teorii pytannia*. [Legal consciousness: to the theory of the question]. (in Ukrainian). Retrieved from: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06%9F.pdf>. (in Ukrainian)

3. Dzyubak, S.V. (2023). Dystsyplina u konteksti formuvannia pravomirnoi povedinky hromadian Ukrainy. [Discipline in the context of the formation of lawful behavior of citizens of Ukraine]. *Teoretychni ta praktychni problemy rozvytku kriminalnogo prava i protsesu: materialy XII Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru* (pp. 41-43). Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Universytetu Korolia Danyla. Retrieved from: <https://mail.google.com/mail/u/o/#inbox?projector=1> (in Ukrainian)

4. Marushiy, O. A. (2016). Poniattia zakonnosti ta dystsypliny v diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady [The concept of legality and discipline in the activities of executive authorities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriia : Yurydychni nauky, 845, 132-136. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_22/ (accessed 04 April 2024) (in Ukrainian)

5. Kelman, M. S., Murashyn, O. H. (2008). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of the state and law]. K.: Kondor. (in Ukrainian)

6. Rabinovych, P. M. (2005). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* [Basics of the general theory of law and the state]. Kh.: Konsul. (in Ukrainian).

7. Shtanko, A. O. (2009). Pravosvidomist ta yii rol u formuvanni pravovoi povedinky [Legal awareness and its role in the formation of legal behavior]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, 43. 144-152. (in Ukrainian)

8. Skakun, O. F. (2013). *Teoriia prava i derzhavy* [Theory of law and the state]. K.: Alerta. (in Ukrainian)

9. Pogribnyi, I.M. (2019). Zakonnist: problemy vyznachennia. Suchasna yevropeiska politseistyka ta mozhlyvosti yii vykorystannia v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Legitimacy: problems of definition. Modern European police science and the possibilities of its use in the activities of the National Police of Ukraine]. (197-198). Kharkiv. Retrieved from: https://univd.edu.ua/gen/11_04_2019/pdf/100.pdf. (in Ukrainian)

10. *Discipline: Material from the Free Encyclopedia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%948%D0% %D0%BD%D0%Bo>. (accessed 23 April 2024). (in Ukrainian)

11. Constitution of Ukraine (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (in Ukrainian)

12. Panasiuk, O.V. Deiaki aspekty rozmezhuvannia poniat «zakonnist» ta «dystsyplina». [Some aspects of distinguishing the concepts of «legality» and «discipline»]. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstream/content>. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 07.05.2024

прийнята до друку 29.05.2024

The article: is received 07.05.2024

is accepted 29.05.2024

Бібліографія: Дзюбак С. В. Дисципліна як ключовий фактор у формуванні правосвідомості та законності серед українських громадян. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 50-56. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.50-56>



УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.57-62>

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ФОРМА СУСПІЛЬНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Довганич Василь Антонович,
кандидат юридичних наук, старший оперуповноважений
в особливо важливих справах
Третього оперативного відділу (з дислокацією у м. Тернополі)
Територіального управління Державного бюро розслідування
розташованого у м. Львові, полковник ДБР,
вул. Сонячна 33, с. Драгомирчани, Україна, 76000
e-mail: vasyl.dovhanutch@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3933-9007>

Мета. Метою дослідження є розкриття змісту правового менталітету й аргументування думки, що він є формою суспільної правосвідомості. **Методика.** Методологічну основу дослідження склали принципи об'єктивності, комплексності, а також комплекс загальнонаукових, спеціальнонаукових і філософських методів. **Результати.** Встановлено, що правовий менталітет – це історично детермінована категорія, що являє собою не тільки набір переконань і поглядів одного покоління суспільства, а є парадигмою ідей на форму і зміст держави, роль права, владних інститутів тощо. Тобто, це складова правової культури суспільства. Реалізація правового менталітету в правосвідомості людей реалізується в декілька способів. По-перше, правовий менталітет є аналогом соціального (суспільного) розуму. По-друге, правовий менталітет відіграє роль певного «балансира», який з одного боку втілює ідеалістичні прагнення до справедливості та порядку, а з іншого – прагне до забезпечення соціального контролю та стабільності. По-третє, правовий менталітет є динамічною категорією, розвивається постійно під впливом історичних подій, культурних традицій і соціально-економічних перетворень. По-четверте, довіра до права є умовою того, що між правом і правовою ментальністю утворюється діалектичний зв'язок, вони переплітаються. По-п'яте, наявність правового менталітету свідчить про наявність верховенства права. **Наукова новизна.** Визначено, що правовий менталітет є складовою суспільства, а його формування є закономірним процесом еволюції суспільних відносин і правової системи. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: менталітет, правовий менталітет, правосвідомість, право, мораль, верховенство права.

Vasyl Dovganych

Candidate of Law Sciences, senior operational officer in particularly important cases
Third operational department (located in Ternopil) Territorial Administration of the State
Bureau of Investigation located in Lviv, colonel of the DBR,
str. Sonyachna 33., with. Dragomyrchany, Ukraine, 76000
e-mail: vasyl.dovhanutch@gmail.com

LEGAL MENTALITY AS A FORM OF SOCIAL LEGAL AWARENESS

Purpose. The purpose of the research is to reveal the content of the legal mentality and argue for the opinion that it is a form of public legal consciousness. **Methods.** The methodological basis of the research was made up of the principles of objectivity, complexity, as well as a complex of general scientific, special scientific and philosophical methods. **Results.** It was established that the legal mentality is a historically determined category, which is not only a set of beliefs and views of one generation of society, but is a paradigm of ideas on the form and content of the state, the role of law, power institutions, etc. That is, it is a component of the legal culture of society. Implementation of legal mentality in people's legal consciousness is implemented in several ways. First, the legal mentality is an analogue of the societal (community) mind. Secondly, the legal mentality plays the role of a certain «balancer», which on the one hand embodies idealistic aspirations for justice and order, and on the other – strives to ensure social control and stability. Thirdly, legal mentality is a dynamic category, constantly developing under the influence of historical events, cultural traditions and socio-economic transformations. Fourthly, trust in the law is a condition for the fact that a dialectical connection is formed between the law and the legal mentality, they are intertwined. Fifth, the presence of a legal mentality indicates the presence of the rule of law. **Originality.** It was determined that the legal mentality is a component of society, and its formation is a natural process of the evolution of social relations

and the legal system. Practical significance. The results of the research can be used in further historical and legal studies, preparation of special courses.

Key words: *mentality, legal mentality, legal awareness, law, morality, rule of law.*

Постановка проблеми. Український вчений І.Поліщук, в одному із своїх досліджень сформував думку, що правова ментальність українців сформувалася і проявилася під час Революції гідності 2013-2014 рр., коли українці вкотре показали власну «європейську ідентичність і прихильність цінностям євроатлантичної цивілізації» [8, с. 227]. Ці слова не викликають сумніву за винятком того, що правовий менталітет не став творінням перших десятиліть незалежності. Звертаючи увагу для прикладу на Революцію на граніті чи Помаранчеву революцію, можна також говорити про наявність чітко вираженого правового менталітету з домінуванням ідей народовладдя, демократичних прав, свобод і цінностей, що власне і сприяло формуванню громадянського суспільства в умовах незалежності.

На нашу думку, правовий менталітет – це історично детермінована категорія, що являє собою не тільки набір переконань і поглядів одного покоління суспільства, а є парадигмою ідей на форму і зміст держави, роль права, владних інститутів тощо. Тобто, це складова правової культури суспільства. Назагал правовий менталітет впливає на сприйняття суспільством правових норм та цінностей. По-перше, це проявляється у розумінні самої правової культури – крізь призму вивчення правового менталітету можна розуміти, як суспільство сприймає правові норми, які цінності толеруються, які відбувається реакція на правові зміни. По-друге, аналіз правового менталітету допомагає виявити та зрозуміти уявлення, стереотипи та установки, які впливають на правову свідомість і поведінку людей, а отже формують правосвідомість. По-третє, вивчення структури правового менталітету допомагає розкрити особливості правового мислення, що важливо для професійної діяльності правників та правозахисників. По-четверте, правовий менталітет відображає культурні, історичні та соціальні особливості суспільства, а тому його дослідження дозволяє розкрити специфічні риси національної ідентичності та сприяє розвитку правової культури населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий менталітет як об'єкт дослідження викликає інтерес серед українських та іноземних вчених. Закономірно, що більшість дослідників розкривають його філософсько-правову і світоглядну природу, хтось акцентує на історичному контексті, або взагалі вказує на відсутність будь-якого зв'язку з правом. В контексті нашого дослідження ми послуговувалися теоретичними роботами таких українських та іноземних вчених, як О.Волошенюка, Г.Клімової, В.Кобко-Одарій, А.Ковалю, О.Назаренка, В.Подолька, В.Павловської-Кравчук, І.Поліщук та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття змісту правового менталітету й аргументування думки, що він є формою суспільної правосвідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи взаємозв'язок поняття правового менталітету і суспільної правосвідомості вважаємо за доречність конкретизувати зміст самих понять менталітет та правосвідомість. Ми не будемо вдавати до характеристики численних дискусій стосовно змісту і суті правосвідомості. Прикро визнавати, але більшість сучасних українських вчених у трактуванні цього поняття апелюють до праць ще радянських теоретиків права. Ми в контексті дослідження будемо послуговуватися трактуванням правосвідомості, яку запропонував А.Коваль, а саме – це сфера суспільної свідомості, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права [4, с. 12–14].

Одночасно, слушно зауважує Г.Клімова, що «правосвідомість є сукупністю правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому до права, до поведінки людей у галузі правового регулювання. Вона має складну внутрішню структуру і сенсотвірний характер, тому дозволяє більш повно та об'єктивно пізнати й зрозуміти правову дійсність» [2, с. 37].

Тому правосвідомість це не академічна категорія, що має чітке числове вираження, а радше імперативна категорія, яка дозволяє сформуванню уявлень про загальний рівень розвитку суспільства, зокрема його освіченість. В останньому випадку, ступінь усвідомлення прав і обов'язків громадянами є запорукою існування соціальної, правової держави. Одним із елементів, що впливає на загальний рівень правосвідомості населення є правовий менталітет.

Поняття правового менталітету не є новим для української правової науки, але в суспільному просторі немає чіткого розуміння його змісту. Одночасно, й серед науковців відсутнє єдине бачення, чи правовий менталітет є окремою правовою нормою, чи це складова правової культури, правосвідомості населення.

Однозначного підходу до трактування цього поняття немає. Тому вважаємо за доцільне представити найактуальніші і найпопулярніші. Так, для прикладу О.Волошенюк розрізняє поняття «менталітет» та «ментальність». У першому випадку – це «своєрідний генетичний код або дух народу що формується під впливом культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних, релігійних факторів та пронизує всі сфери життєдіяльності людей» [1, с. 45]. В цьому випадку вчений посилається винятково на історичну традицію та досвід. Натомість, під поняттям «ментальності» О.Волошенюк пропонує розуміти як «стиль мислення, спосіб розуміння та оцінки дійсності» [1, с. 45]. Категорію «ментальності» вчений ототожнює «національною ідеєю» і саме «ментальність» володіє більшим правовим змістом як менталітет. Власне вчений досить поверхнево підійшов до трактування цих понять і вдався до певної плутанини, адже вказав, що саме менталітет визначає правову поведінку особистості.

Як історично детерміновану категорію пропонує трактувати правовий менталітет В.Кобко-Одарій. У своїй дисертаційній роботі «Правовий менталітет українського народу: особливості формування і розвитку» [3, с. 33], він доводить, що на основі традиційного світогляду, в тому числі й правосприйняття населення, сформувався окремий тип правового менталітету українського суспільства, який загалом визначає ставлення пересічних громадян до різного роду правових трансформацій.

Нам імпонують ідеї стосовно змісту правового менталітету, які сформувала О.Назаренко. Вчена зокрема зауважила, що правовий менталітет – це «особливий суспільно значимий, потужний феномен, від якого залежать умови, рівень та якість життєздатності суспільства» [5, с. 20], а роль правового менталітету в тому, щоб допомогти людині усвідомити пріоритетність своїх прав і свобод.

Ще іншої думки дотримується В.Павловська-Кравчук. Вона зокрема пропонує трактувати правовий менталітет, як «історично сформовані специфічні, найбільш типові й стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільності, системи світоглядних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності» [7, с. 277] та ін. Апелюючи до того, що українці часто тісно комунікували з сусідніми цивілізаціями, а територія України була інкорпорована іноземними державами, наш правовий менталітет є своєрідним симбіозом правових менталітетів починаючи від візантійського і закінчуючи радянським [7, с. 278]. Така думка, хоч і суперечлива, але має право на існування адже українці дійсно попри збереження власних звичаєвих норм права, багато ідей і принципів

рецепіювали або повністю перейняли, що закономірно і властиво більшості європейських народів. Назагал, В.Павловська-Кравчук пропонує виокремити декілька характерних рис українського правового менталітету, а саме: індивідуалізм та відповідність ліберальним цінностям; амбівалентним стосовно ідеї права; недбале і негативне ставлення до права і закону, яке одночасно поєднується з правовим ідеалізмом; етатизм; транзитивність, що виявляється у стані «ревізії» юридичних цінностей, норм, інститутів; ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївна ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості і тісний зв'язок із релігійними цінностями; еклектичність уявлень, ідеологічна сумбурність, непостійність і непослідовність поглядів [7, с. 285-286].

Отже, більшість українських вчених сходяться на думці, що правовий менталітет це складна конструкція, яка є елементом правосвідомості людини і визначає не тільки ступінь розуміння і сприйняття права, а й формує моделі поведінки суспільства.

На нашу думку, правовий менталітет – це складна категорія, що дозволяє розкрити ступінь сприйняття права окремою категорією людей, як правила нацією, населенням однієї країни. Важливо, що як і менталітет, є виразом світосприйняття населення країни, так і правовий менталітет, є винятково колективним, і його можна розглядати в декількох аспектах.

По-перше, правовий менталітет є аналогом соціетального (суспільного) розуму. В цьому випадку, правовий менталітет втрачає своє вузько направлене змістове наповнення і виходить за рамки простого знання права. Він охоплює колективні переконання суспільства, цінності та ставлення до права та правових інститутів. Він відображає те, як люди сприймають роль закону в їхньому житті, формуючи їхні очікування щодо правових процесів і їхню готовність дотримуватися норм права.

По-друге, правовий менталітет відіграє роль певного «балансир», який з одного боку втілює ідеалістичні прагнення до справедливості та порядку, а з іншого – прагне до забезпечення соціального контролю та стабільності. Останні поняття є прагматичними за своїм змістом і диктуються винятково потребами самого суспільства. Їх правове регулювання є неефективним, а інколи шкідливим. В умовах громадянського суспільства, людина чи група людей повинні самі для себе шукати оптимальні моделі соціальної поведінки, формувати підбір цінностей і шляхом комунікації з іншими членами суспільства, створити поняття колективного бачення «соціальної стабільності». Власне роль правового менталітету зводить до пошуку подібної гармонії і має своїм наслідком перетворення закону в цінність, коли в суспільства виникає повага до норм закону, існує соціальне розуміння потреби зберігати соціальні обмеження.

По-третє, правовий менталітет є динамічною категорією. Він розвивається постійно під впливом історичних подій, культурних традицій і соціально-економічних перетворень. Наприклад, досвід авторитарного правління може сприяти недовірі до правових інститутів, тоді як демократичні переходи можуть культивувати правосвідомість, засновану на правах. В цьому випадку радянське минуле України сформувало недовіру до органів влади і до закону в цілому. Глибина цієї проблеми настільки значна, що подібна недовіра перешкоджає формуванню нових демократичних інститутів влади.

По-четверте, довіра до права є умовою того, що між правом і правовою ментальністю утворюється діалектичний зв'язок, вони переплітаються. Добре розвинена правова система може виховувати сильний правовий менталітет, тоді як позитивний правовий менталітет може прокласти шлях до правових реформ. І навпаки, слабка правова ментальність може підірвати ефективність закону, а недосконала правова система може підірвати довіру суспільства до закону.

По-п'яте, наявність правового менталітету свідчить про наявність верховенства права. Реалізація подібної інструкції відбувається завдяки тому, що правовий менталітет сприяє розвитку правової культури, формує культуру законності, коли громадяни держави поважають закон, а правові установи діють неупереджено.

Якщо говорити про взаємозв'язок правового менталітету та правосвідомості, то знову ж таки варто звернутися до думки В. А. Павловської-Кравчук, яка констатує що «звернення до проблем правового менталітету ставить питання не про переформулювання поняття правосвідомості, а про доповнення категоріального апарату юридичної науки поняттям, яке дозволило б виявити й залучити до дослідження права новий рівень правової духовності, що не зводиться лише до процесів психофізичного відбиття тих чи інших позитивних продуктів правопорядку. Вивчення права потребує не тільки розуміння категорії «правова свідомість», а й категорії, що віддзеркалює складну морфологію суспільної й індивідуальної свідомості, позначає як позитивні, знакові, так і образні, символічні та інші феномени правової культури. Такою категорією й виступає поняття правовий менталітет» [6, с. 33].

На нашу думку, правовий менталітет є частиною правосвідомості, адже дає можливість основи правового життя суспільства, тобто існуючі правила, в тому числі й звичаєві норми, які формують певну правову традицію. Правовий менталітет відображає також як безпосередній так і опосередкований правовий досвід кожного громадянина і суспільства загалом. Прикладом подібного може бути чи Помаранчева революція чи Революція гідності. В обох випадках суспільні протести були спровоковані грубим порушенням норм прав і прав самих громадян.

Висновки. Таким чином, правовий менталітет є складовою суспільства. Його формування є закономірним процесом еволюції суспільних відносин і правової системи. Сприймаючи правовий менталітет, як форму правового мислення його доцільно використовувати для розвитку громадянського суспільства, побудови соціальної, правової держави де є повага до закону. З огляду на те, що правовий менталітет формується на підставі повсякденного досвіду людей у сфері права, його використання є закономірним в умовах впровадження реформ, особливо трансформації традиційних для конкретного суспільства установок і принципів. У випадку України подібні трансформаційні зміни відбуваються в умовах сьогодення, коли ми розпочали свій шлях у Європейську спільноту. Ментально ми рухаємося в бік близької нам цивілізації та культури, але в правовій площині безліч обмежень є невідомі українцям і потенційно можуть спровокувати спротив. Ціннісні риси українського правового менталітету є достатньо багатограними, а отже можна вважати, що й сам правовий менталітет є універсальним інструментом для формування суспільної правосвідомості, утвердження громадянського суспільства, соціальної, правової держави.

Список використаних джерел

1. Волошенюк О. В. Правовий менталітет як складова суспільної правосвідомості. *Форум права*. 2015. № 1. С. 42–47.
2. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–41. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%D0%9A%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%Bo-%D0%93.-%D0%9F.pdf>.
3. Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування і розвитку: дис. ... канд. юр. наук.: 12.00.01. Одеса, 2019. 230 с.
4. Коваль А., Подоляк В. Формування та вдосконалення правосвідомості. *Юридична газета*. 2006. № 1(61). С. 12–14.

5. Назаренко О. Правовий менталітет: наукові підходи до розуміння. *Право і суспільство*. 2019. №1. С. 16-21.
6. Павловська-Кравчук В. А. Правовий менталітет: поняття, особливості і його вплив на правотворчі процеси: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків. 2012. 194 с.
7. Павловська-Кравчук В. Український правовий менталітет: особливості становлення та розвитку. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 277-286.
8. Поліщук І. Legal mentality: the interpretation of the scientific discourse. *Problems of Legality*. 2016. PP. 226-232. URL. https://www.researchgate.net/publication/312308217_Legal_mentality_the_interpretation_of_the_scientific_discourse.

References

1. Volosheniuk, O. V. (2015). Pravovyi mentalitet yak skladova suspilnoi pravovidomosti [Legal mentality as a component of public legal awareness]. *Forum prava*, 1, 42–47. (in Ukrainian)
2. Klimova, H. P. (2012). Pravovidomist: do teorii pytannia [Legal consciousness: to the theory of the question]. *Aktualni pytannia innovatsiinoho rozvytku*, 2, 35-41. Available at: : <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%D0%9A%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%93-%D0%9F.pdf>. (in Ukrainian)
3. Kobko-Odarii, V.S. (2019). *Legal mentality of the Ukrainian people: peculiarities of formation and development*: PhD diss. Odesa. (in Ukrainian)
4. Koval, A., Podoliak, V. (2006). Formuvannia ta vdoskonalennia pravovidomosti [Formation and improvement of legal awareness]. *Yurydychna hazeta*, 1(61), 12–14. (in Ukrainian)
5. Nazarenko, O. (2019). Pravovyi mentalitet: naukovy pidkhody do rozuminnia [Legal mentality: scientific approaches to understanding]. *Pravo i suspilstvo*, 1, 16-21. (in Ukrainian)
6. Pavlovska-Kravchuk, V. A. (2012). *Legal mentality: concepts, features and its influence on law-making processes*: PhD diss. Kharkiv. (in Ukrainian)
7. Pavlovska-Kravchuk, V. (2012). Ukrainskyi pravovyi mentalitet: osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku [Ukrainian legal mentality: peculiarities of formation and development]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy [Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]*, 2, 277-286. (in Ukrainian)
8. Polishchuk, I. (2016). Legal mentality: the interpretation of the scientific discourse. *Problems of Legality*. PP. 226-232. Available at: https://www.researchgate.net/publication/312308217_Legal_mentality_the_interpretation_of_the_scientific_discourse. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 01.04.2024
прийнята до друку 23.04.2024
The article: is received 01.04.2024
is accepted 23.04.2024

Бібліографія: Довганич В. А. Правовий менталітет як форма суспільної правосвідомості. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 57-62. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.57-62>



УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.63-68>

ПРАВОВИЙ СТАТУС МІСТ ГАЛИЧИНИ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ СТАНІСЛАВОВА)

Ілин Любомир Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри архітектури та
будівництва ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Героїв Миколаєва, 129 А, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

Каленюк Оксана Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та публічного
управління, ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: oksana.kaleniuk@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3443-8209>

Мета. Метою нашого дослідження є конкретизація правового статусу міст і містечок Галичини в період її перебування в складі імперії Габсбургів. На прикладі Станіслава XIX ст. показати вектори розвитку місцевого самоврядування. **Методика.** Методика включає комплексне використання проблемно-хронологічного підходу, принципів історизму, об'єктивності, а також загальнонаукових, спеціально-юридичних та спеціально-історичних методів. **Результати.** Встановлено, що в основі міського самоврядування знаходиться магдебурзьке право, але імперія Габсбургів є прикладом ефективного реформування та адаптації правових норм під локальні потреби. Станіславів, який отримав магдебурзьке право 1662 р. і процеси, що сприяли трансформації правових норм, які регулювали правовий статус міських органів влади в XIX ст. є ідеальним прикладом для вивчення системи місцевого самоврядування. Більше того, подібні зміни призвели до соціально-економічного зростання міста, зміни соціальної структури населення, впровадження нових принципів самоврядування, які опиралися на норми адміністративного права. Динаміка розвитку міста засвідчує, що час функціонування війта та міського уряду, які виникли внаслідок магдебурзького права і час існування інститут бургомістра, що виник внаслідок адміністративної реформи 1866-1867 рр., суттєво відрізняються. Основними нормативними актами, що регулювали діяльність органів місцевого самоврядування і зокрема міської адміністрації в другій половині XIX ст. були закон «Про місцеве самоуправління» (1862 р.) та «Крайовий громадський закон» (1866 р.). Встановлено, що владі Австро-Угорщини знадобилося майже сто років, щоб змінити магдебурзьке право на власне адміністративне право, яке регулювало повноваження органів місцевої влади. **Наукова новизна.** На основі аналізу норм права імперії Габсбургів продемонстровано обсяг місцевого самоврядування в Галичині на прикладі Станіслава. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спекурсів.

Ключові слова: міське самоврядування, бургомістр, магдебурзьке право, Станіславів, Галичина, Австро-Угорщина.

Liubomyr Ilyn

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Architecture and Construction, King Danylo University,
str. Heroes of Nikolaev 129A, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000
e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua

Oksana Kaleniuk

Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law and Public
Administration, King Danylo University,
35 Konovaltsia str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: oksana.kaleniuk@ukd.edu.ua

**LEGAL STATUS OF THE CITIES OF HALICyna IN THE NINETEENTH
CENTURY (ON THE EXAMPLE OF STANISLAVOV)**

Purpose. The purpose of our research is to specify the legal status of the cities and towns of Galicia during its stay as part of the Habsburg Empire. On the example of Stanislavov of the 19th century. show vectors of development of local self-government. **Method.** The methodology includes the complex use of a problem-chronological approach, the principles of historicism, objectivity, as well as general scientific, special legal and special historical methods. **Results.** It has been established that Magdeburg law is the basis of city self-government, but the Habsburg Empire is an example of effective reform and adaptation of legal norms to local needs. Stanislavov, who received Magdeburg law in 1662 and the processes that contributed to the transformation of legal norms that regulated the legal status of city authorities in the 19th century. is an ideal example for studying the system of local self-government. Moreover, such changes led to the socio-economic growth of the city, changes in the social structure of the population, and the introduction of new principles of self-government based on the norms of administrative law. The dynamics of the city's development proves that the time of functioning of the voivodeship and city government, which arose as a result of Magdeburg law, and the time of the existence of the burgomaster institute, which arose as a result of the administrative reform of 1866-1867, are significantly different. The main regulatory acts that regulated the activities of local self-government bodies and, in particular, the city administration in the second half of the 19th century. were the law «On Local Self-Government» (1862) and the «Regional Public Law» (1866). It has been established that it took almost a hundred years for the Austro-Hungarian authorities to change Magdeburg law to their own administrative law, which regulated the powers of local authorities. **Scientific novelty.** Based on the analysis of the legal norms of the Habsburg Empire, the scope of local self-government in Galicia is demonstrated using the example of Stanislavov. **Practical significance.** The results of the research can be used in further historical and legal studies, preparation of special courses.

Key words: local self-government, burgomaster, Magdeburg law, Stanislaviv, Galicia, Austria-Hungary.

Постановка проблеми. Традиції місцевого самоврядування в Україні мають тривалу історію. Можна стверджувати, що на їх розвиток вплинули насамперед ідеї народовладдя, які є традиційним елементом правосвідомості українців. Одночасно, тривала інкорпорація українських земель іноземними державами призвела до поширення окремих норм права, що регулювали статус і повноваження міст та містечок. Традиційно, в основі міського самоврядування знаходиться магдебурзьке право, але імперія Габсбургів є прикладом ефективного реформування та адаптації правових норм під локальні потреби. Характеризуючи для прикладу Галичину XIX ст. – економічно відсталий регіон з десятками і сотнями міст містечок, що отримали такий статус в період Речі Посполитої і користувалися низ, як податковим привілеєм, можна прослідкувати не тільки динаміку трансформації норм магдебурзького права, а й визначити ступінь сприйняття австрійського адміністративного права. Впродовж XIX ст. мало місце декілька реформ місцевого самоврядування в імперії Габсбургів які назагал витворили унікальну структуру органів міського самоврядування. На кінець XIX ст. в Східній Галичині офіційно було 103 міста і містечка, а отже плив органів місцевого самоврядування поширювався на четверту частину населення краю [9, с. 93].

Ефективність останніх ми спробуємо показати на прикладі Станіслава (сучасний – Івано-Франківськ), міста що впродовж кінця XVIII – кінця XX ст. збільшилося не тільки в масштабах і чисельності, а й змінило свій правовий статус з провінційного міста в повітове.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фахові дослідження в яких конкретизуються особливості розвитку місцевого самоврядування в Станіславі, відсутні. Певним винятком можна вважати окремі історичні чи публіцистичні розвідки в яких описано процес отримання магдебурзького права. Одночасно, українські історики-права, так само досить загально розкривають зміст законодавства Австро-Угорщини, яке визначало повноваження і статус міських адміністрацій в XIX ст.

Загальною методологічною основою нашого дослідження є праці І.Бондарева, М.Іваника, П.Ісаїва, Ю.Кириченко, С.Кондратюка, В.Куйбіди, О.Мазурок, Ю.Тодики та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є конкретизація правового статусу міст і містечок Галичини в період її перебування в складі імперії Габсбургів. На прикладі Станіслава XIX ст. показати вектори розвитку місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. При характеристиці повноважень та правого статусу органів влади на місцях, варто дати коротку характеристику правової системи імперії Габсбургів, а також особливостей її реалізації в Галичині в XIX ст. На момент включення до складу імперії Габсбургів в 1772 р., в Галичині діяло польське законодавство, яке у сфері місцевого самоврядування і організації влади у містах покладалося як правило на норми магдебурзького права. Саме це стало причиною того, що реформи освіченого абсолютизму, які відбувалися в Австрійській імперії в останній третині XVIII ст. не викликали опору і сприяли оперативній адаптації регіону до нового законодавства.

Утвердженню магдебурзького права в містах і містечках Галичини сприяло те, що Королівство Польське було одним із перших де воно поширювалося, а також ці норми права були за своїм змістом прагматичним і універсальним. Одночасно, говорячи про українські і зокрема галицькі міста XVIII – XIX ст. то в національному плані вони не були етнічно українськими, а тому тези окремих вчених [8], що магдебурзьке право було поєднано з українським традиційним чи звичаєвим правом є не доречними або не правильними. Так, більшість населення міст Галичини складали євреї та поляки. Українці, як правило займали третю або четверту позицію в етнічній структурі, поділяючи її з німецьким населенням.

Назагал, в правовій площині впровадження магдебурзького права «передбачало наявність у містах власних органів місцевого самоврядування Магдебурзьке право могло бути надане містам частково або в повному обсязі» [5, с. 363]. Об'єктивно, ми поділяємо думку Ю.Тодики, що впровадження магдебурзького права мало для українських міст і системи права двояке значення. З одного боку, розширення місцевого самоврядування сприяло європеїзації внутрішнього суспільного життя, поширення демократичних принципів народовладдя, зокрема виборної системи органів місцевого самоврядування і судочинства. З іншого боку, магдебурзьке право стало ключовою умовою колонізації українських міст іноземцями і закономірного обмеження прав українських громад міст. Негативом було й те, що центральна влада (імперський намісник) втручався у внутрішньополітичне життя міста значно більше, як це було в Західній Європі [10, с. 55]. Тобто, магдебурзьке право було атрофоване і зазвичай підпорядковувалося ідеям абсолютизму.

З огляду на зазначене, Станіславів, який отримав магдебурзьке право 1662 р. і процеси, що сприяли трансформації правових норм, які регулювали правовий статус

міських органів влади в XIX ст. є ідеальним прикладом для вивчення системи місцевого самоврядування. Більше того, подібні зміни призвели до соціально-економічного зростання міста, зміни соціальної структури населення, впровадження нових принципів самоврядування, які опиралися на норми адміністративного права. Динаміка розвитку міста засвідчує, що час функціонування війта та міського уряду, які виникли внаслідок магдебурзького права і час існування інститут бургомістра, що виник внаслідок адміністративної реформи 1866-1867 рр., суттєво відрізняються.

Черговим етапом реформування австрійського законодавства стала середина XIX ст. Загальноєвропейська революція 1848-1849 рр. спровокувала трансформацію правової системи, і прийняття на початку 1860-х рр. низки конституційних актів, а відтак запровадження нової організації місцевого самоврядування. Так, в 1866 р. розпочато нову адміністративно-територіальну реформу, яка призвела до поділу Галичини на 76 повітів [6, с. 92]. Створення нових суб'єктів місцевого самоврядування – повітів, призвело до зростання ролі самих міст, які виконували роль повітового центру. Назагал, основними нормативними актами, що регулювали діяльність органів місцевого самоврядування і зокрема міської адміністрації в другій половині XIX ст. були закон «Про місцеве самоуправління» (1862 р.) та «Крайовий громадський закон» (1866 р.). Останній передбачав, що «села, міста й містечка мають право на самоврядування» [7, с. 46]. Продовженням реформи стало затвердження 13 березня 1889 р. окремого закону про виборчу ординацію для 30-ти найбільших міст Галичини, а 3 липня 1896 р. – право на самоврядування отримали всі галицькі міста та містечка [2, с. с. 36]. Формально, владі Австро-Угорщини знадобилося майже сто років, щоб змінити магдебурзьке право на власне адміністративне право, яке регулювало повноваження органів місцевої влади.

У випадку Станіслава, перетворення міста в повітовий центр сприяло активізації суспільно-політичного життя і назагал, розвитку міста. Формально австрійське законодавство, що визначало процес організації місцевої влади повторювало основні ідеї магдебурзького права. Так, населення міста самостійно обирало магістрат, з числа якого й обирався бургомістр, його заступники, керівники галузевих комісій. До моменту розпаду імперії Габсбургів, в Станіславі змінилося четверо бургомістрів. Так, першим очільником міста був поляк Антоній Суханек, медик за фахом (1866-1870 рр.). Другим – також поляк Ігнацій Камінський (1870–1888 р.). Третім – Валерій Шидловський (1889-1896 рр.). Четвертим – єврей Артур Німгін (1896–1919 рр.) [1].

Ми не будемо вдаватися до характеристики діяльності кожного зі згаданих бургомістрів адже це не є об'єктом нашого дослідження, але акцентуємо увагу на окремих аспектах, які свідчать про рівень політичних свобод, зокрема народовладдя, що існували в місті, а також ступінь повноважень самих очільників повітового міста. Для прикладу, бургомістр А.Суханенко був звинувачений мешканцями міста у неналежній організації служби пожежної безпеки в місті, адже під час пожежі, що відбулася у вересні 1868 р. було знищено 260 будинків, в тому числі ратуша й частково вірменський костел, тощо [4, с. 85]. Наступник А.Суханенка – І.Камінський, окрім того, що був ефективним керівником міста, відзначався активною політичною діяльністю на крайовому та імперському рівнях. Важливо, що будучи бургомістром і безпосередньо «контактуючи» з українським населенням, він виступав прихильником міжнаціонального порозуміння в Галичині. Власне під час одного із засідань Галицького сейму в 1875 р., депутатом якого він був, І.Камінський ініціював розгляд «Закону про національності», а під час виступу з представлення проєкту закликав до досягнення польсько-українського політичного компромісу [3, с. 57]. Стосовно періоду перебування при владі А.Німгіна, то єдиними

моментами, що викликали суспільний і політичний резонанс викликали були політичні страйки і мітинги початку XX ст. Останні були місцем актуалізації питання виборчої реформи, відкриття окремого українського університету у Львові. Також А.Німгін запам'ятався тим, що через свою бездіяльність спричинився до закриття проєкту зі спорудження трамвайної колії в Станіславі.

Висновки. Таким чином, правовий статус міст Галичини в XIX ст. визначався двома ключовими факторами. По-перше, магдебурзьке право, яке утверджувалося як система міського самоврядування з моменту включення українських земель до складу Королівства Польського. Для прикладу Станіславів отримав цей статус 1662 р. Специфікою магдебурзького права було існування самостійних органів виконавчої і судової влади, але як в Речі Посполитій, так і Австрійській імперії після 1772 р. самостійність міських адміністрацій була умовною. По-друге, австрійське законодавство, яке з останньої третини XVIII – до останніх десятиліть XIX ст. зазнало декількох реформ, впровадило унікальну систему адміністративного права, яка визначала правовий статус та повноваження бургомістра – керівника міста, а також виконавчих і судових органів влади.

У випадку Станіслава, ключовим моментом в процесі реформування адміністративного законодавства, було надання місту статусу повітового центру, що сприяло його подальшому перетворенню в політичний, культурний і соціальний центр регіону. Станіславів закріпив за собою статус третього міста Галичини після Львова та Кракова.

Список використаних джерел

1. Бондарев І. Галерея бургомістрів Частина І. Світанок демократії. URL: https://ifoonsku.ucoz.ua/news/galereja_burgomistriv_chastina_i_svitanok_demokratiji/2013-02-15-2456.
2. Іваник М. Особливості запровадження системи місцевого самоврядування в Галичині в другій половині XIX століття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія* / за заг. ред. І. С. Зуляка; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль : ТНПУ, 2010. Вип. 2. С. 35-39.
3. Ілин Л. М. Правові шляхи розв'язання польсько-українського політичного протистояння у Галичині. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2017. № 3. С. 54–60.
4. Ісаїв П. Історія міста Станіслава. *Альманах Станіславівської землі: збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини: у 2 т.* / ред. Б. Кравців. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен: Вид. Центрального Комітету Станіславщини, 1975. Т. 1. С. 32–102.
5. Кириченко Ю. М. Поширення Магдебурзького права та його особливості в містах України. *Форум права*. 2011. № 4. С. 361-366. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69419487-243b-4575-a5c0-6596a7250f22/content>
6. Кондратюк С. Місцеве самоврядування на західноукраїнських землях як джерело українського парламентаризму: історико-правовий аспект. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2(14). С. 89-99.
7. Куйбіда В. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування. Л.: Літопис, 2001. 375 с.
8. Магдебурзьке право в історії української державності. URL: <https://rozdilna-rda.od.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/134-magdeburzke-pravo-v-istoriyi-ukrayinskoyi-derzhavnosti.pdf>
9. Мазурок О. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848–1918 рр.). *Етносоціальний та економічний аспекти*. Т. 1 : Етносоціальний розвиток міст. Ужгород: Карпатська Вежа, 2012. 687 с.
10. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави. монографія за ред. Ю. М. Тодики і В. А. Шумілкина. Х. Одисей, 2004. 392 с.

References

1. Bondarev, I. Halereia burhomistriv Chastyna I. Svitnok demokratii [Gallery of burgomasters Part I. The dawn of democracy]. URL: https://ifoonsku.ucoz.ua/news/galereja_burgomistriv_chastyna_i_svitnok_demokratiji/2013-02-15-2456. (in Ukrainian)
2. Ivanyk, M. (2010). Osoblyvosti zaprovadzhennia systemy mistsevoho samovriaduvannia v Halychyni v druhii polovyni XIX stolittia [Peculiarities of the introduction of the system of local self-government in Galicia in the second half of the 19th century]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Ser. Istoriia*. Ternopil : TNPU, 2, 35-39. (in Ukrainian)
3. Ilyn, L. M. (2017). Pravovi shliakhy rozviazannia polsko-ukrainskoho politychnoho protystoiannia u Halychyni [Legal ways to resolve the Polish-Ukrainian political conflict in Galicia]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriya: Pravo*, 3, 54–60. (in Ukrainian)
4. Isaiv, P. (1975). Istoriia mista Stanyslavova [History of the city of Stanislavov]. *Almanakh Stanyslaviivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslaviivshchyny : u 2 t. [Almanac of the Stanislaviv region: a collection of materials on the history of Stanislavov and the Stanislav region]*. Niu-York; Toronto; Miunkhen: Vyd. Tsentralnoho Komitetu Stanyslaviivshchyny, Vol. 1, 32–102. (in Ukrainian)
5. Kyrychenko, Yu. M. (2011). Poshyrennia Mahdeburzkooho prava ta yoho osoblyvosti v mistakh Ukrainy [The spread of Magdeburg law and its features in the cities of Ukraine]. *Forum prava*, 4, 361-366. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69419487-243b-4575-a5c0-6596a7250f22/content> (in Ukrainian)
6. Kondratiuk, S. (2010). Mistseve samovriaduvannia na zakhidnoukrainskykh zemliakh yak dzherelo ukrainskoho parlamentaryzmu: istoryko-pravovyi aspekt [Local self-government in western Ukrainian lands as a source of Ukrainian parliamentarism: historical and legal aspect]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*, 2(14), 89-99. (in Ukrainian)
7. Kuibida, V. (2001). *Konstytutsiino-pravovi problemy miskoho samovriaduvannia* [Constitutional and legal problems of city self-government]. L. : Litopys. (in Ukrainian)
8. Mahdeburzke pravo v istorii ukrainskoi derzhavnosti [Magdeburg law in the history of Ukrainian statehood]. Retrieved from: <https://rozdilna-rda.od.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/134-magdeburzke-pravo-v-istoriyi-ukrayinskoyi-derzhavnosti.pdf> (in Ukrainian)
9. Mazurok, O. (2012). Mista Skhidnoi Halychyny, Pivnichnoi Bukovyny i Zakarpattia u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolit (1848–1918 rr.) [Cities of Eastern Galicia, Northern Bukovyna and Transcarpathia in the second half of the 19th and early 20th centuries (1848–1918)]. *Etnosotsialnyi ta ekonomichnyi aspekty*. Vol. 1 : Etnosotsialnyi rozvytok mist. Uzhhorod: Karpatska Vezha. (in Ukrainian)
10. Todyky Yu. M., Shumilkina, V. A. (Ed.). (2004). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini v umovakh stanovlennia pravovoi derzhavy* [Local self-government in Ukraine in the conditions of the establishment of the rule of law]. monohrafiia. Kh. Odissei. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 13.05.2024
прийнята до друку 04.06.2024
The article: is received 13.05.2024
is accepted 04.06.2024

Бібліографія: Ілин Л. М., Каленюк О. М. Правовий статус міст Галичини XIX ст. (на прикладі Станіславова). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 63-68. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.63-68>



УДК: 340.131

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.69-74>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ДОКТРИНАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВОВЛАДДЯ, ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Кельбя Стелла,

кандидатка юридичних наук, доцентка, деканеса юридичного факультету

Буковинського університету,

вул. Дарвіна, 2А, Чернівці, Україна, 58000

e-mail: stella.kelbya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-8160>

Мета. Стаття присвячена аналізу правової природи, змісту правовладдя як принципу, а також правового явища та концептуального підходу розбудови сучасної української держави. З практичної позиції правовладдя визначає місце судів у системі публічної влади, яке має засвідчувати не лише реальний розподіл влади, а й спроможність судової влади обмежувати дискреційні повноваження законодавчої та виконавчої влади і в такий спосіб гарантувати захист від свавілля. Це можливо лише за умови незалежності суду (і процедур правосуддя) від інших гілок влади. Такий підхід до взаємозв'язку поділу влади (традиційно – елементу концепції правової держави) зближує концепції правовладдя і матеріальної правової держави.

Методика. Задля досягнення поставленої мети проводився комплексний аналіз наявної інформації стосовно аналізованої проблеми і сформувавши на їхній основі висновки та пропозиції. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, системно-структурний, термінологічний, системно-функціональний, історичний, нормативно-догматичний, метод узагальнення.

Результати. У результаті проведених досліджень встановлено, що поняття правовладдя створює платформу, основу для об'єднання всіх галузей права, особливо з урахуванням того, що різні галузі нашого права складаються роз'єднано. Конституційне закріплення норми про правову державу, принцип верховенства права визначають сферу діяльності всіх гілок державної влади та методи їх діяльності. Держава не повинна виходити за кордон правового поля, перейшовши які, правова держава перетворюється на свій антипод. Держава не може використовувати у своїй діяльності методи, що суперечать принципам правовладдя та правової держави.

Наукова новизна. Встановлено, що принцип правовладдя є фактично єдиним ефективним засобом забезпечення непорушності демократії, а також однією з її основних ознак, а її забезпечення та контроль – гарантією забезпечення прав людини тією мірою, якою створюються гідні умови проживання кожної людини.

Практична значимість. В результаті аналізу доведено, що простого формування досконалої системи законодавства, яка закріплює основні права і свободи людини та визначає ефективну законодавчу процедуру, ще недостатньо для побудови демократичного суспільства в нашій державі. Нам необхідно не тільки закріпити принцип правовладдя в Конституції, але й реалізовувати його в повсякденній діяльності.

Ключові слова: право, держава, правовладдя, права людини, правова держава, демократична держава, українська держава, європейський досвід.

Stella Kelbya

PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Law Faculty of Bukovinian University

2A Darwin St., Chernivtsi, Ukraine, 58000

e-mail: stella.kelbya@gmail.com

INTERNATIONAL STANDARDS AND DOCTRINAL UNDERSTANDING OF LEGAL AUTHORITY AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF THE DEMOCRATIC UKRAINIAN STATE

Purpose. The article analyzes the legal nature and content of the rule of law as a principle, as well as the legal phenomenon and conceptual approach to the development of the modern Ukrainian State. From a practical standpoint, the rule of law determines the place of courts in the system of public power, which should demonstrate not only the real separation of powers, but also the ability of the judiciary to limit the discretionary powers of the legislative and executive branches and thus guarantee protection against arbitrariness. This is possible only if the judiciary (and justice procedures) are independent of other branches of government. This approach to the relationship between the separation of powers (traditionally an element of the rule of law concept) brings the concepts of the rule of law and the substantive rule of law closer together.

Methodology. In order to achieve the set

goal, a comprehensive analysis of the available information regarding the analyzed problem was carried out and conclusions and proposals were formed on their basis. The following methods of scientific knowledge were used during the research: dialectical, systemic-structural, terminological, systemic-functional, historical, normative-dogmatic, generalization method. **Originality.** As a result of the research, it was found that the concept of the rule of law creates a platform, a basis for uniting all branches of law, especially given that different branches of our law are developed separately. The constitutional enshrinement of the rule of law and the rule of law principle determine the scope of activities of all branches of government and the methods of their operation. The state should not go beyond the boundaries of the legal field, crossing which the rule of law turns into its antithesis. The state cannot use methods in its activities that contradict the principles of the rule of law and the rule of law. **Scientific novelty.** The author establishes that the principle of the rule of law is, in fact, the only effective means of ensuring the inviolability of democracy, as well as one of its main features, and its enforcement and control is a guarantee of human rights to the extent that decent living conditions are created for each person. **Practical significance.** The analysis proves that the mere formation of a perfect system of legislation that enshrines fundamental human rights and freedoms and defines an effective legislative procedure is not enough to build a democratic society in our country. We need not only to enshrine the principle of the rule of law in the Constitution, but also to implement it in our daily activities.

Key words: law, state, rule of law, human rights, state under the rule of law, democratic state, Ukrainian state, European experience.

Постановка проблеми. Концепція правової демократичної держави в Україні залишається провідною дослідницькою темою серед вітчизняних науковців – філософів, соціологів, правознавців, політологів, управлінців та ін., а також для впровадження її основних ідей органами публічної влади, враховуючи позитивний досвід інших країн, та іншими суб'єктами у різні сфери діяльності держави. Проте формування такої моделі держави – явище складне та довготривале, що потребує системних, послідовних, змістовно якісних політичних, соціально-економічних, культурних, правових трансформацій.

Пріоритетною складовою правових реформ є забезпечення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування на основі принципу правовладдя (верховенства права). Адже високий рівень його інтеграції у державну діяльність впливає на стан забезпечення прав та свобод людини і громадянина, справедливого правосуддя, зменшення рівня корупції тощо. Всі ці та багато інших показників у цілому і визначають стан розвитку демократії у державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали наукові праці А. В. Дайсі, В. Д. Бабкіна, В.А. Бачинін, С. П. Головатого, О. В. Зайчук, М. В. Костичого, Н. М. Оніхтенко, М. І. Панова, О. Л. Копиленка, Б.В. Малишев, Н.М. Парчоменко, С. С. Сливки, Л. Л. Фуллера, Р.О. Халфіна та основоположника українського правознавства Ю. С. Шемчученка, що сприяє осмисленню сучасних процесів у теорії верховенства права та має важливе значення для їх подальшого дослідження.

Незважаючи на надзвичайно високу увагу з боку дослідників до цієї проблематики, питання щодо правовладдя з часом лише стає ще більш актуальним, що, безумовно, обґрунтовано сучасною світовою кризою та окремими проблемами, властивими для різних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи ідеї правовладдя на сучасному етапі формування української демократичної держави, доречно відштовхуватися від тих стандартів, які закріплені на міжнародному рівні та є об'єктом теоретико-історичного вивчення сучасності. Зокрема, на 65-сесії Генеральної асамблеї ООН була прийнята Резолюція Генерального Секретаря ООН «Укріплення та координація діяльності ООН в сфері верховенства права» [9] та Резолюції, що базувалися на доповіді Шостого комітету ООН, яка безпосередньо присвячувалася верховенству права на міжнародному та національному рівнях [6]. 08.06.2011 р. на 66 сесії Генеральної асамблеї ООН була прийнята Резолюція з питання укріплення та координації діяльності організації в сфері верховенства права [7].

В офіційному перекладі українською мовою прийнятої Генеральною асамблеєю ООН Резолюції з питання укріплення та координації діяльності організації в сфері верховенства права вислів правовладдя («*rule of law*») розуміється як «влада закону», хоча точнішим перекладом його буде саме «правовладдя», оскільки в міжнародному праві джерелами права виступають найчастіше не нормативно-правові акти, різновидом яких є закон, а нормативні договори, правові звичаї та принципи права. Тому використання виразу «правовладдя», що є в цьому випадку родовим стосовно словосполучення «верховенство закону», точніше відбиває зміст становища, закріпленого в абз. 3 преамбули Декларації, що аналізується. Крім того, якщо при перекладі цього словосполучення враховувати ще й різні типи праворозуміння, то коректнішим буде також переклад «верховенство права», оскільки переклад «влада закону» відображає лише позитивістську концепцію праворозуміння. Хоча є й думка, що в цій Декларації ООН «говориться лише про верховенство закону», а принцип верховенства права на міжнародному рівні було закріплено вперше 1949 року у Статуті Ради Європи та продубльовано в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950) [2, с. 3].

Отже, правотворчість міжнародної спільноти в особі ООН та інших міжнародних організацій зробила принципи правової держави міжнародно-правовими стандартами. Вони були сприйняті багатьма державами, які закріпили в основних законах лише правовий характер влади держави, і розкрили змістовні характеристики тих чи інших принципів правової держави. Верховенство права є універсальним принципом забезпечення прав людини. У своїй доповіді «За більшої свободи: до розвитку, безпеки та прав людини для всіх» (А/59/2005) Генеральний секретар ООН зазначив, що «необхідно позбавлятися потреби і страху, але цього не достатньо. Усі люди мають право на гідне звернення та повагу» (пункт 27). «Запорукою забезпечення людям такого гідного звернення та поваги є здійснення у повному обсязі прав людини, а їх захист – верховенство прав людини» [3, с. 206].

Що ж до теоретичного рівня, то найвидатніший теоретик європейського лібералізму XVIII століття Шарль-Луї Монтеск'є розглядав принцип правовладдя саме крізь призму категорії справедливості, яка, на його думку – є вічною та жодним чином не залежить від людських законів. Свої вчення Шарль-Луї Монтеск'є присвятив пошуку гармонії інтересів вільної людини та справедливого суспільства, які виступають невід'ємною частиною доктринального розуміння принципу верховенства права [8, с. 18].

Пізніше, в епоху Відродження та Реформації, відбулося становлення раціоналістичної наукової школи, яка визнавала Божественне походження всіх людей як рівних та вільних істот.

В свою чергу, Просвітництво дало поштовх для поширення правозахисних ідеалів, гуманізму, поваги до особи тощо. Ідеї становлення правовладдя втілювали у собі й такі відомі політико-правові документи, як Петиція про права 1628 року, Хабеас Корпус Акт 1679 року та Білль про права 1689 року, що були прийняті на території Англії.

В свою чергу, першою згадкою доктринального закріплення принципу правовладдя може виступати Конституція Пилипа Орлика 1710 року, яка містила у собі статті про захист недоторканності вольностей, захист прав власності козаків, а також вперше була задекларована ідея всіх природних прав та рівності. Надалі на території українських земель та державності, уявлення про людину, її права і свободи, а також верховенства закону відображалися і в політико-правовому світогляді видатних українських мислителів; такі ідеї поширювали і розвивали М. Драгоманов, Леся Українка, І. Франко та інші видатні історичні постаті.

Надалі ідея правовладдя, хоча і не в своєму звичайному на сьогоднішній день вигляді, почала набувати свого звичного для сьогоднішнього значення переважно в контексті реалізації ідей та ідеалів природного права у поєднанні зі становленням верховенства людини під час демократичних революцій у Європі та воєн за незалежність у США й інших державах Америки наприкінці XVIII – в середині XIX століть. Хоча історія знає і більш ранні спроби конституювання верховенства закону. Правовладдя, що відображало у собі зародження становлення прав людини стало основним гаслом та найбільшим здобутком тогочасних революцій та воєн за незалежність. Невипадково, одним із перших загальновизнаних нормативних актів в історії людства стала Декларація прав людини і громадянина 1789 року у Франції, яку на сьогоднішній день можна вважати предтечею Загальної декларації прав людини 1948 року. Варто зауважити, що Французька Декларація 1789 року зберігає свою чинність на сьогоднішній день.

Сучасна концепція правовладдя була предметом аналізу британського юриста, фахівця з конституційного права, професора А. В. Дайсі в його праці «Вступ до вивчення англійської Конституції» 1988 року. Дайсі вважав, що існують два принципи, які невід'ємно пов'язані з неписаною Конституцією Великобританії. Перший і головний принцип – це «суверенітет» або верховенство парламенту (тим самим підкреслюється поняття представницького правління як основної риси демократичної держави). Другий принцип, який переплітається з першим (але в умовах Сполученого Королівства не може бути вище нього) – це принцип правовладдя.

Виходячи з цього, Дайсі розглядав правовладдя як обмеження (а не як повний контроль) теоретично необмеженої влади (в умовах Великобританії) держави щодо індивіда.

На його думку, принцип правовладдя є результатом існуючого прецедентного (на підставі судових постанов) права, що складається впродовж багатьох років (і тому необов'язково кодифікованого в будь-якої письмової Конституції). На думку Дайсі, правовладдя має три основних риси: по-перше, ніхто не може бути покараний інакше, ніж за порушення закону і при цьому сам закон повинен бути визначеним і орієнтованим на майбутнє для того щоб направляти дії і угоди людей і не дозволяти карати їх шляхом застосування закону зі зворотною дією. Він вважав, що влада, заснована на свободі розсуду, буде призводити до свавілля.

По-друге, жодна людина не повинна бути вище закону і всі класи суспільства повинні підкорятися закону рівною мірою. По-третє, верховенство права має виходити не з будь-якої писаної Конституції, а з «прецедентного (на підставі судових ухвал) права».

Третя риса правовладдя, запропонована Дайсі, не може бути прийнята сучасним суспільством, оскільки, перша риса (законність і визначеність) і друга риса (рівність) є ключовими для цієї концепції, погляди Дайсі на правову визначеність не були прийняті всіма, враховуючи, що, на його думку, будь-яка влада, що має свободу розсуду, неминуче приводила б до «безпідставного» здійснення влади.

У першій половині XX століття концепція «правовладдя» стала активно оспорюватись, оскільки заперечення Дайсі проти влади, яка має широким полем розсуду, подавалося архітекторами «держави загального благоденства» як концепція, пов'язана з його запереченнями проти державного втручання взагалі. Свобода розсуду розглядалася як необхідна умова для прийняття рішень, необхідних у все більш складному суспільстві.

Цікавим є трактування розуміння принципу правовладдя, обґрунтований В. Ф. Погорілкою, який першим після проголошення нової Конституції України в коментарі до неї визначив, що «...принцип верховенства права відображає місце і роль права в державі і

суспільстві; означає співвідношення права і держави; співвідношення права і політики; співвідношення права і економіки; співвідношення права і моралі; співвідношення права і звичаїв...» [1, с. 40]

Одним з доктринальних визначень правовладдя визнається теза, яку обґрунтовує відомий в наукових колах правознавець, доктор юридичних наук Володимир Селіванов. На його думку, принцип верховенства права необхідно розглядати як принцип, що має бути скерований саме на особу, а також достовірно має бути забезпечений таким порядком, відповідно до якого ніхто не може бути примушений робити того, що не є передбаченим чинним законодавством держави [4, с. 184].

На думку провідного фахівця з теорії держави та права, П. М. Рабіновича, правовладдя – це не що інше, як «панування права у суспільстві», «панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави», «підпорядкованість держави та її інститутів правам людини, визнання пріоритету права перед іншими соціальними нормами (моралі, звичаїв тощо)» [5, с. 67].

В свою чергу, суспільство, забезпечуючи свободу особи, не може допускати анархії, беззаконня, обмеження прав і законних інтересів інших громадян, свавілля держави. Саме визначені ідеї становлять основу принципу правовладдя.

Висновки. Отже, правовладдя необхідно розглядати як принцип, що має бути скерований саме на особу, а також достовірно має бути забезпечений таким порядком, відповідно до якого ніхто не може бути примушений робити того, що не є передбаченим чинним законодавством держави. Крім того, саме принцип правовладдя відображає місце і роль права в державі і суспільстві; означає співвідношення права і держави; співвідношення права і політики; співвідношення права і економіки; співвідношення права і моралі; співвідношення права і звичаїв.

З врахуванням зазначеного встановлено, що набуває особливої актуальності вирішення проблеми систематизації та поглиблення досліджень з даної проблематики, яка є надзвичайно важливим на шляху України до політичної та економічної євроінтеграції, а також становлення нормального громадянського суспільства. Саме цей принцип становить базис, основу та керівні засади доктринального розуміння наповненості поняття верховенства права загалом.

Список використаних джерел

1. Погорілко В. Коментар до статті 8. Коментар до Конституції України. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. 145 с.
2. Погребняк С. Історичні витоки верховенства права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. № 15. С. 3–13.
3. Головатий С. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 206–219.
4. Селіванов В. Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів «верховенства права» і «верховенства закону». *Право України*. 1997. № 6. С. 182–185.
5. Рабінович П. Конституційний принцип верховенства права. *Юридический вестник*. 1997. № 3. С. 65–69.
6. Резолюція, прийнята Генеральною асамблеєю з доповіді Шостого комітету (A/65/473), Верховенство права на національному та міжнародному рівнях (A/RES/65/32). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/514/48/PDF/N1051448.pdf>.
7. Annual Report on strengthening and coordinating United Nations rule of law activities: Report of the Secretary-General (A/66/33). URL: http://www.unrol.org/files/A_66_133rus.pdf.
8. Montesquieu. *The Spirit of Laws: a compendium of the first English edition*. 1747. Berkeley: University of California press, 1977. 563 p.

9. Second Annual Report on strengthening and coordinating United Nations rule of law activities: Report of the Secretary-General (A/65/318). URL: <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/491/01/PDF/N1049101.pdf>.

References

1. Pohorilko, V. (1996). Komentar do statyi 8. Komentar do Konstytutsiyi Ukrayiny [Commentary to Article 8. Commentary to the Constitution of Ukraine]. Kyiv: Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. (in Ukrainian)
2. Pogrebnyak, S. (2008). Istorychni vytoky verkhovenstva prava [Historical origins of the rule of law]. *State Building and Local Self-Government*, 15, 3-13. (in Ukrainian)
3. Golovaty, S. (2010). Verkhovenstvo prava, abo zh Pravovladdya: vktore pro doktrynal'ni manivtsi vitchyznyanoyi nauky [The Rule of Law, or Rule of Law: Once Again on the Doctrinal Detours of the National Science]. *Law of Ukraine*, 4, 206-219. (in Ukrainian)
4. Selivanov, V. (1997). Metodolohichni problemy zaprovadzhennya konstytutsiynykh pryntsypiv «verkhovenstva prava» i «verkhovenstva zakonu» [Methodological Problems of Implementation of the Constitutional Principles of the «Rule of Law» and «Rule of Law»]. *Law of Ukraine*, 6, 182-185. (in Ukrainian)
5. Rabinovych, P. (1997) Konstytutsiynyy pryntsyp verkhovenstva prava [Constitutional Principle of the Rule of Law]. *Yuridicheskyy vestnik*, 3, 65-69. (in Ukrainian)
6. Resolution adopted by the General Assembly on the report of the Sixth Committee (A/65/473), The rule of law at the national and international levels (A/RES/65/32). Available at: <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/514/48/PDF/N1051448.pdf>. (in Ukrainian)
7. Annual Report on strengthening and coordinating United Nations rule of law activities: Report of the Secretary-General (A/66/33). Available at: http://www.unrol.org/files/A_66_133rus.pdf. (in English)
8. Montesquieu. The Spirit of Laws: a compendium of the first English edition. 1747. Berkeley: University of California press, 1977. 563 p. (in English)
9. Second Annual Report on strengthening and coordinating United Nations rule of law activities: Report of the Secretary-General (A/65/318). Available at: <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/491/01/PDF/N1049101.pdf>. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 03.05.2024
прийнята до друку 20.05.2024
The article: is received 03.05.2024
is accepted 20.05.2024

Бібліографія: Кельба С. Міжнародні стандарти та доктринальне розуміння правовладдя, як основа формування демократичної української держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 69-74. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.69-74>



УДК 340.12(477)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.75-86>

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ ПОБУДОВИ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Лінецький Сергій Володимирович,

помічник-консультант народного депутата України

Верховна Рада України,

вул. Тарасівська 40/52, м. Київ, Україна, 01033

e-mail linetskys1975@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1848-6157>

Мета. Метою дослідження є аналіз актуального стану та основних закономірностей побудови структури Регламенту Верховної Ради України (далі – Регламенту) як особливого законодавчого акта, з'ясування обумовленості цієї структури спеціально-юридичними чинниками, а також формулювання основ наукового підходу до визначення оптимальної структури цього законодавчого акта. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання науково-правових висновків і рекомендацій. Під час дослідження використовувалися такі **методи** наукового пізнання: діалектичний, аналітико-синтетичний, герменевтичний, системно-структурний, прогностичний. **Результати.** У процесі дослідження виявлено, що структура Регламенту – це обумовлена його юридичною природою та функціями і повноваженнями Верховної Ради України внутрішня побудова змісту цього законодавчого акта, внутрішньо закономірна та послідовна розміщення правових приписів, поєднаних між собою логічними та юридичними зв'язками, з метою забезпечення здійснення оптимального юридичного впливу Регламенту на регулювання парламентських процедур та деяких інших пов'язаних з ними правових відносин, віднесених до предмету регулювання цього законодавчого акта. Доведено, що структура Регламенту є об'єктивним правовим явищем, детермінованим процесами формування і розвитку парламентаризму в Україні, його конституціоналізації та законодавчої інституалізації, стабілізації парламентських процедур на основі конституційної визначеності функцій і повноважень Верховної Ради України. Показано, що визначальним спеціально-юридичним (нормативним) чинником структурування Регламенту стала Конституція України, яка не вичерпала свого потенціалу в цьому сенсі і досі. Обґрунтовано, що подальше структурування Регламенту пов'язане з розв'язанням у нормативній площині дихотомії, де тренду посилення казуїстичності регламентних процедур протистойть тренд до спрощення правового їх регулювання. Ці два тренди об'єктивно виступають діаметрально напрямками розвитку структури Регламенту. Оптимальним вбачається шлях раціонального і зваженого поєднання обох підходів із забезпеченням домінування конституційності всіх процедур на всіх етапах їх реалізації в парламенті. **Наукова новизна.** У процесі дослідження встановлено, що модернізація змісту Регламенту має відбуватися на основі наукових уявлень про оптимальність його структурної побудови. В основі концепції структурної побудови Регламенту мають бути покладені вимоги забезпечення його конституційності, логічності і послідовності викладу нормативного матеріалу, наступності, додержання чинних нормативних вимог до структур законодавчих актів, врахування необхідності повного та безперервного регулювання парламентських процедур, недоцільності структурного розширення Регламенту за рахунок додаткового включення до нього нормативного матеріалу, не пов'язаного з регулюванням парламентських процедур. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані як у ході поточної (підготовки поточних змін до Регламенту), так і під час перспективної (планування комплексних змін до Регламенту) законотворчої роботи над удосконаленням структури і змісту Регламенту, а також у ході подальшого наукового дослідження джерел парламентського права України, їх особливостей та юридичної природи.

Ключові слова: Конституція України, Верховна Рада України, Регламент Верховної Ради України, структура, структурування, парламентські процедури, законодавча процедура, спеціальні процедури.

S. Linetskyi

assistant consultant to the People's Deputy of Ukraine
Verkhovna Rada of Ukraine,
Tarasivska street 40/52, Kyiv, Ukraine, 01033
e-mail linetskys1975@gmail.com

FEATURES OF THE STRUCTURE OF THE REGULATION OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE: SOME THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

Purpose. The purpose of the research is to analyze the current state and the main regularities of the construction of the structure of the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine (Regulation) as a special legislative act, to clarify the conditioning of this structure by special legal factors, as well as to formulate the foundations of a scientific approach to determining the optimal structure of this legislative act. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and the formulation of scientific and legal conclusions and recommendations. During the study, the following research **methods** were used: dialectical, analytical-synthetic, hermeneutic, systemic-structural, prognostic. **The results.** In the process of research, it was found that the structure of the Regulation is determined by its legal nature and the functions and powers of the Verkhovna Rada of Ukraine. optimal legal impact of the Regulation on the regulation of parliamentary procedures and some other related legal relations, referred to the subject of regulation of this legislative act. It is proved that the structure of the Regulation is an objective legal phenomenon determined by the processes of formation and development of parliamentarism in Ukraine, its constitutionalization and legislative institutionalization, stabilization of parliamentary procedures based on the constitutional certainty of the functions and powers of the Verkhovna Rada of Ukraine. It is shown that the determining special-legal (normative) factor in the structuring of the Regulation was the Constitution of Ukraine, which has not yet exhausted its potential in this sense. It is substantiated that the further structuring of the Regulation is related to the resolution of the dichotomy in the regulatory plane, where the trend of strengthening the casuistic nature of regulatory procedures is opposed by the trend of simplifying their legal regulation. These two trends are objectively acting diametrically as directions of development of the structure of the Regulation. The optimal path is a rational and balanced combination of both approaches, ensuring the dominance of the constitutionality of all procedures at all stages of their implementation in the parliament. **Originality.** In the research process, it was established that the modernization of the content of the Regulation should take place on the basis of scientific ideas about the optimality of its structural construction. The basis of the concept of the structural construction of the Regulation should be the requirements of ensuring its constitutionality, logic and consistency of the presentation of normative material, continuity, compliance with current regulatory requirements for the structures of legislative acts, taking into account the need for full and continuous regulation of parliamentary procedures, the impracticality of structural expansion of the Regulation due to additional inclusion in of normative material unrelated to the regulation of parliamentary procedures. **Practical significance.** The results of the research can be used both during the current (preparation of current changes to the Regulation) and during prospective (planning of complex changes to the Regulation) legislative work on improving the structure and content of the Regulation, as well as during further scientific research of the sources of parliamentary law of Ukraine, their features and legal nature.

Key words: Constitution of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine, structure, structuring, parliamentary procedures, legislative procedure, special procedures.

Постановка проблеми. Дослідження юридичної природи нормативно-правових актів та їх типологічних особливостей на основі приналежності до тих чи інших видів традиційно складає вагомий напрям теоретико-правової науки. В останні роки вітчизняна юриспруденція дедалі частіше звертає увагу на характерні риси Конституції і законів, різних видів підзаконних нормативно-правових актів, звертається до з'ясування їх систематики у структурі джерел тієї чи іншої галузі права тощо. Водночас велика увага вчених прикута до аналізу юридичної специфіки системотвірних нормативно-правових актів, зокрема актів кодифікаційного характеру, які багато в чому визначають не лише нормативний «дизайн» окремих галузей законодавства, але й обумовлюють своєрідність структури всього законодавства України. Зростання такого наукового інтересу об'єктивно відзначається у зв'язку з порівняно нещодавнім ухваленням Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року [1], який суттєво стимулював розвиток науково-правової думки у напрямі осмислення основних закономірностей нормотворення, законодавчої техніки, планування та моніторингу законодавчої діяльності, оптимізації

законодавчої процедури та інших парламентських процедур, контролю за реалізацією прийнятих законів тощо.

У системі джерел національного права визначне місце по праву посідає Регламент Верховної Ради України (далі – Регламент), який має юридичну силу закону, адже затверджений Регламент законом від 10.02.2010 р. [2]. Він приймається, змінюється та припиняє чинність у порядку ординарної законодавчої процедури. Важливо, що така процедура має не зовнішній, а внутрішній характер щодо Регламенту: вона визначена цим же Регламентом і є обов'язковою для всіх суб'єктів її застосування. Статус Регламенту як закону впливає з низки норм Конституції України та з юридичних позицій Конституційного Суду України, вміщених у низці його рішень [3; 4]. Такий статус цього Регламенту істотно відрізняє його від регламентів інших державних органів, які, як правило, затверджуються самими цими органами і є суто внутрішніми процедурними документами (так, Регламент Кабінету Міністрів України затверджено постановою Уряду [5], Регламент Конституційного Суду України – рішенням цього Суду [6], Регламент Пленуму Верховного Суду – постановою Пленуму Верховного Суду [7]). При цьому парламентський Регламент – це цілком своєрідний закон, адже лише він системно регулює процесуально-правові відносини, що складаються у зв'язку з виконанням Верховною Радою України покладених на неї конституційних функцій і повноважень. По суті, цей документ є своєрідним «компенсаторним» актом у тому сенсі, що, оскільки Конституція України не містить великої кількості присвячених урегулюванню парламентської діяльності процесуально-правових норм, то саме Регламент перебрав на себе відповідну регулятивну роль. Тому можна погодитися з відомими українським ученим-конституціоналістом В. Шаповалом у тому, що український парламентський Регламент здійснює відповідне правове регулювання не «після» Конституції, а «разом» з Конституцією [8, с. 164]. При цьому він є також важливим юридичним інструментом самоорганізації Верховної Ради України як парламенту держави, оскільки саме він установлює засади управління парламентом як колегіальним органом державної влади та тим самим гарантує парламентський суверенітет у чітко окреслених конституційних межах; визначає засади парламентської структуризації за фаховою (комітети та тимчасові комісії) та за політичною (діяльність парламентських фракцій і груп) ознаками. Він також здійснює координуючий, упорядковуючий та спрямовуючий вплив на діяльність парламенту України, його органів та посадових осіб; сприяє належному здійсненню парламентських функцій на засадах правової держави, верховенства права, поділу державної влади та обмеженого правління; програмує планомірний і передбачуваний характер парламентської діяльності, застерігає її від проявів суб'єктивізму, сваволі та правового нігілізму, створює умови для належного контролю за конституційністю і законністю парламентської діяльності і її результатів – актів парламенту; забезпечує однакове правозастосування в парламентській роботі, а також нормативний та інституційний континуїтет у діяльності Верховної Ради України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню юридичної природи Регламенту, його структури, функцій, ролі та місця в системі законодавства України було присвячено наукові публікації ряду вітчизняних учених-юристів та практичних працівників. З-поміж них варто відзначити праці Ю. Барабаша, І. Берназюка, О. Богачової, М. Воронова, В. Журавського, Н. Ганжи, Н. Грушанської, І. Залюбовської, І. Звоздецької, О. Зозулі, В. Кампа, О. Кульчицької, І. Куненка, Я. Куцин, Л. Легіна, Н. Лихачова, О. Майданник, М. Маркуш, Р. Мартинюка, О. Марцеляка, О. Мудрої, Я. Назаренко, А. Олійника, В. Олуйка, Н. Омельченко, З. Погорєлової, В. Погорілка, Х. Приходько,

Ж. Пустовіт, М. Развадовської, А. Ришелюка, В. Розвадовського, С. Саса, І.Словської, О.Совгирі, М. Стопченка, Т. Тополянської, Г. Федоренко, В. Шаповала, О.Ющика та ін.

Одним з актуальних напрямів досліджень у царині цих наукових розвідок стало обґрунтування доцільності більш чи менш комплексних змін Регламенту на основі критики чинного регулювання парламентських процедур. Проте більшість таких розвідок здійснено поза науковим тлумаченням основних закономірностей побудови структури Регламенту, науково-юридичної детермінації такої структури, а так само наукових підходів до визначення оптимальної структури цього нормативно-правового акта. Відповідно, більшість висловлених пропозицій мають або застарілий (унаслідок стрімкого оновлення регламентного матеріалу), або недостатньо обґрунтований характер, відірваний від врахування особливостей структурної побудови цього законодавчого акта. Ми ж вважаємо, що розв'язання питання модернізації Регламенту не може відбуватися поза науковим тлумаченням особливостей його внутрішньої організації, взаємодії елементів його структури. Тому питання визначення закономірностей та особливостей структури Регламенту як наукова проблема все ще не набула свого послідовного й системного науково-юридичного розкриття та обґрунтування.

Постановка завдання. Визначити актуальний стан та основні закономірності побудови структури Регламенту, з'ясувати його обумовленість, сформулювати науковий підхід до визначення оптимальної структури цього законодавчого акта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи структуру Регламенту, слід виходити з доктринальних (науково-правових) та нормативно-правових напрацювань у сфері визначення структури закону (законодавчого акта) з тим, щоб потім екстраполювати їх на реально існуючу структуру Регламенту, визначивши унікальні риси та особливості структурування цього законодавчого акта.

У вітчизняній юриспруденції склалися доволі усталені підходи до тлумачення структури закону. Так, під **структурою закону відомий учений-правник** А. Ришелюк розуміє елементи (складові частини), з яких складається текст закону. При цьому структурування закону (яке також можна розглядати як один з елементарних прийомів законодавчої техніки), на думку цього науковця, дає можливість оптимально скомпонувати нормативний матеріал, викласти його положення послідовно й логічно. Як далі переконує А. Ришелюк, саме «наявність чіткої і послідовної структури у законопроекті полегшує аналіз його положень, допомагає виявити прогалини і своєчасно їх усунути. Тому однією з технологічних вимог при складанні законопроекту є викладення його положень з ретельним дотриманням структурних особливостей, характерних для закону відповідного виду» [9, с. 82].

Дещо по-іншому пропонує розглядати структуру закону українська дослідниця у галузі нормопроєктування Ж. Дзейко, наголошуючи на тому, що структура – це не поодинокі елементи закону, а система впорядкованих і пов'язаних між собою елементів закону, які створюють певну цілісність, зумовлену змістом закону. При цьому, на її думку, структура закону має два **аспекти**: це і логічна система викладу норм права у законі, і системна будова елементів тексту закону [10].

Переходячи до описової частини структури закону, інша українська вчена-юристка В. Риндюк відзначає, що основними структурними одиницями законодавчого акта слід визнати такі: а) заголовок закону — містить вказівку на форму законодавчого акта та назву закону, що в короткій лаконічній формі вказує на місце закону в системі законодавства, на предмет правового регулювання, сферу дії тощо; б) преамбула (якщо цього вимагає зміст закону) — частина закону, що стисло визначає його мету, цілі, задачі, мотиви. Положення,

що мають нормативний характер, до преамбули не включаються; в) поділ тексту закону на структурні частини, органічно пов'язані між собою (статті, глави, розділи, частини); г) перехідні та прикінцеві положення (у разі необхідності) [11, с. 76-77].

Тривалий час питання нормативної визначеності структури закону не було властивим для вітчизняного законодавства, що зумовлювалося відсутністю спеціального закону, який би формулював нормативні вимоги до структури законів. Лише з прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність» були затверджені певні ключові формалізовані вимоги до структури законодавчих актів. Так, відповідно до статті 32 цього Закону залежно від предмета правового регулювання нормативно-правового акта, обсягів та характеру його положень норми права, як правило, групуються в тексті за окремими ознаками: 1) загальні положення (визначення термінів, предмет регулювання, сфера дії, інші норми права, важливі для розуміння змісту всього нормативно-правового акта); 2) права та обов'язки суб'єктів, на яких поширюватиметься дія нормативно-правового акта; 3) положення щодо обсягу повноважень органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, що будуть впроваджувати нормативно-правовий акт; 4) процедура (спосіб здійснення повноважень), за якої органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи будуть виконувати нормативно-правовий акт; 5) порядок фінансування впровадження нормативно-правового акта; 6) порядок вирішення спорів, що можуть виникнути у процесі впровадження нормативно-правового акта, та відповідальність за порушення вимог нормативно-правового акта (для первинних законів, кодексів); 7) порядок введення в дію нормативно-правового акта, що включає сукупність положень про: а) порядок переходу від існуючого регулювання до регулювання, передбаченого нормативно-правовим актом (перехідні положення нормативно-правового акта); б) набрання ним чинності, внесення змін до чинних нормативно-правових актів, а також втрату чинності нормативно-правовими актами або їхніми окремими структурними елементами (прикінцеві положення нормативно-правового акта) [12].

Отже, якщо аналізувати Регламент під кутом зору реалізації вищевикладених доктринальних та нормативних настанов, то слід зробити очевидний висновок про неповне врахування вимог Закону України «Про правотворчу діяльність» у наявній структурі Регламенту, що пояснюється, на наш погляд, такими причинами:

1) регламент був ухвалений ще до прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність», а відтак створювався на дещо іншій доктринальній та нормотворчій основі, з урахуванням попереднього досвіду регламентного нормопроєктування, відобразив дещо інше бачення законодавчого процесу та його специфіки тощо;

2) вимоги Закону України «Про правотворчу діяльність» сформульовані як універсальні, проте вони не можуть охоплювати специфіки структури окремих законодавчих актів, що диктуються особливостями їх предметів регулювання;

3) при розробці структури Регламенту його автори виходили з іншої доктринальної посилки – відобразити у структурі Регламенту його нетипову правову природу як унікального законодавчого акта, пов'язаного з регулюванням виключно процесуальної діяльності одного органу державної влади – Верховної Ради України. Жоден інший законодавчий акт, окрім Конституції України, не охоплює своїх регулюванням парламентські процедури.

З урахуванням ролі та значення Регламенту для інституалізації Верховної Ради України та регулювання парламентських процедур структура Регламенту формується на основі та на виконання передусім конституційних норм, що відповідає настанові

регулювання цих процесів «поряд з Конституцією». Тут відправною є формула, вміщена в частині п'ятій статті 83 Конституції України: «порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України» [13]. Таким чином, структурування Регламенту має підпорядковуватися цій загальній настанові – охоплювати своїм регулятивним впливом весь комплекс правовідносин, що є змістом порядку роботи Верховної Ради України. Оскільки Конституція України не дає тлумачення поняття «порядок роботи Верховної Ради України», то розкриття його сенсу та наповненості покладається на законодавця, що і зроблено у частині першій статті 1 Регламенту [14].

Друга конституційна настанова щодо структури Регламенту вміщена в частині дев'ятій статті 83 Конституції України: «засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України встановлюються Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України» [15]. Із цього формулювання випливає, що додатково до відображення у структурі Регламенту особливостей роботи Верховної Ради України, Регламент має унормувати також і засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України у розвиток конституційних норм. На жаль, ця конституційна вимога не виконана, регламентне регулювання згаданих засад досі відсутнє, що свідчить про істотне законодавче упущення в структуруванні Регламенту.

Третя конституційна настанова щодо структури Регламенту випливає зі змісту статті 85 Конституції України, яка закріплює перелік конституційних повноважень Верховної Ради України [16]. Кожне із цих повноважень має власну специфіку та процедуру реалізації. Саме процедурні аспекти їх реалізації повинні знайти своє розкриття у структурі і змісті Регламенту. При цьому з урахуванням титульної – законодавчої – та деяких інших функцій Верховної Ради України доцільним є структурування Регламенту на розділи, присвячені окремому регулюванню законодавчої (загальної) та спеціальних процедур. Зазначена конституційна настанова реалізована у структурі чинного Регламенту, де законодавча процедура справедливо посідає чільне місце у регулюванні парламентських процедур.

У розвиток конституційних настанов щодо структури Регламенту слід врахувати, що основні особливості цієї структури також розкриті в самому Регламенті, а саме вони, на наш погляд, об'єктивно впливають із змісту частини другої статті 1 Регламенту, яка прямо фіксує сфери суспільних відносин, які підлягають регламентному регулюванню. Це такі групи відносин: 1) порядок підготовки і проведення сесій Верховної Ради України та її засідань; 2) порядок формування державних органів; 3) законодавча процедура; 4) процедури розгляду інших питань, віднесених до повноважень парламенту; 5) порядок здійснення Верховною Радою України контрольних функцій [17].

Комплексний науково-правовий аналіз основних особливостей структури Регламенту дає змогу сформулювати такі позиції:

1) він був прийнятий до введення в дію Закону України «Про правотворчу діяльність», а тому не міг врахувати всі вищевикладені вимоги до його структури;

2) в історико-правовому сенсі структура Регламенту є відображенням процесу його структурування, тобто розвитку елементів, включених до нього, та юридичних зв'язків між ними; така структура історично склалася як підсумок тривалих експериментів із регламентною «матерією» протягом 1994-2010 рр., увібравши їх історичний досвід та різні політико-правові та техніко-юридичні підходи до проектування його оптимальної структури;

3) у техніко-юридичному сенсі структура Регламенту є, з одного боку, відображенням процедурного боку тих конституційних функцій та повноважень, які покладені на Верховну Раду України, а, з другого боку, є відображенням його загальної юридико-функціональної ролі в системі законодавства, що зводиться переважно до системного регулювання парламентських процедур;

4) структурі Регламенту притаманне домінування процедурних норм, упорядкованих у три відносно автономних блоки: 1) загальні вимоги до інституалізації Верховної Ради України як органу законодавчої влади (установчі процедури); 2) законодавча процедура як універсальна, титульна парламентська процедура; 3) так звані спеціальні парламентські процедури, які, поряд із законодавчою, відображають функціональну специфіку і призначення Верховної Ради України (бюджетний процес, конституційний процес, міжнародно-правова діяльність, номінаційні процедури, процедури парламентського контролю);

5) поряд з цим, у структурі Регламенту відображено традиційний поділ акта на великі структурні блоки – розділи та глави, при цьому в центрі нормативного масиву поставлено статтю закону.

6) структура Регламенту відображає концепт «розумної достатності» при визначенні обсягу та деталізації регулювання парламентських процедур, яким властивий порівняно високий рівень казуальності (що відображає тенденцію розвитку законодавства останніх років до зростання ролі казуальності у структурі законів), порівно незначна кількість бланкетних норм та переважання норм прямої дії;

7) повнота та докладність регулювання Регламентом суспільних відносин та особливості такого регулювання засвідчують, що структуру Регламенту відображає його правову природу як кодифікованого законодавчого акта. При цьому, якщо аналізувати структуру Регламенту під кутом зору детальності регулювання відповідних парламентських процедур, то тут виразна першість надається законодавчій процедурі, яка є надзвичайно повно та докладно врегульованою, практично не залишаючи місця для різночитань;

8) суб'єктний зріз парламентських процедур у структурі Регламенту має системний виклад, центрований довкола конкретних парламентських процедур; саме в їх зрізі можна виокремлювати та групувати права та обов'язки відповідних суб'єктів парламентських процесів: Верховної Ради України в цілому, народних депутатів України та інших суб'єктів права законодавчої ініціативи, депутатські фракції і групи, парламентські комітети та тимчасові (спеціальні та слідчі) комісії, керівництво Верховної Ради України, Погоджувальну раду депутатських груп і фракцій та ін. Структурний розподіл повноважень, прав і обов'язків між ними в цілому має збалансований, внутрішньо закономірний і доцільний характер;

9) поряд із суто внутрішньопарламентськими процедурами Регламент частково відіграє компенсаторну роль у деяких суміжних процесах, зокрема пов'язаних із організацією апарату Верховної Ради України, забезпеченням його діловодства, цифровізації парламентських процедур тощо. Утім, зазначені структурні елементи Регламенту відіграють допоміжну роль у регламентації парламентських процедур;

10) структурування Регламенту є процесом узгодження його внутрішньої побудови із змістом тих парламентських функцій, які надаються Верховній Раді України Основним Законом держави, та із необхідністю забезпечення системного правового регулювання всіх парламентських процедур. Структурування Регламенту залежить від зміни цих функцій, які не є «застиглими» юридичними категоріями. Так, у ході конституційної реформи

правосуддя 2016 р. вилучення повноважень з обрання суддів безстроково [18] та в ході парламентської реформи зі скасування депутатського імунітету та конституційної процедури надання згоди Верховної Ради України на дострокове припинення повноважень народного депутата України в 2019 р. [19] привело до деякого структурного спрощення Регламенту.

11) таке структурування є об'єктивно незавершеним правовим процесом, оскільки попри прямі вимоги Конституції України, Регламент досі не містить правових приписів, які б розкривали особливості організації, діяльності та припинення коаліції депутатських фракцій. Відсутність такого правового регулювання доповнюється і браком законодавчого регулювання прав та привілеїв парламентської опозиції, що в політико-правовому плані означає невиконання Регламентом функції внутрішнього нормативного «балансу» між коаліцією та опозицією всередині депутатського корпусу;

12) Регламент не регулює також питання, пов'язані з фінансуванням його впровадження, вирішенням спорів щодо його реалізації, переходу від однієї моделі регулювання парламентських процедур до іншої, оскільки ці питання є свідченням прийняття первинного законодавчого акта і як такі вони були зняті ще в 2010 р. із прийняттям саме цього Регламенту;

13) структура Регламенту відображає чітко структуровану модель парламентської діяльності, а також передбачає нормативне визначення елементів і стадій цієї діяльності як складного за організацією процесу. Зрозуміло, що від того, наскільки правильно у такій діяльності визначена послідовність здійснення окремих операцій, дій залежить її досконалість, оптимальність та ефективність. Послідовність етапів парламентських процедур, зафіксована у Регламенті, є критерієм якості цих процедур;

14) структура Регламенту відображає поєднання імперативного та диспозитивного методів правового регулювання. Це добре помітно, зокрема, на прикладі законодавчої процедури, яка передбачає суттєві елементи багатоваріантності парламентської діяльності з ухвалення законів у режимі першого-третього читань: є можливим прийняття закону відразу у першому читанні та в цілому; прийняття закону за результатами другого читання; прийняття закону за результатами третього читання. Установлені також вимоги щодо можливого проведення повторного першого та повторного другого читань [20]. Зазначене вказує на комплексність, ґрунтовність та істотну деталізацію правового регулювання парламентських процедур, зокрема її головної процедури – законодавчої.

Викладені вище міркування підводять нас до висновку про незавершений характер структурування Регламенту як особливого законодавчого акта. При цьому в теоретико-правовому аспекті можна виокремити три концептуальних способи подальшого структурування Регламенту:

1. Збільшення нормативного масиву та ускладнення структури Регламенту за рахунок посилення казуїстичності вміщених у ньому норм. Свідчення тому є, наприклад, поява в Регламенті низки норм про цифровізацію документообороту та про планування законодавчої діяльності. Не виключена і поява спеціальних норм щодо особливостей застосування парламентських процедур в умовах окремих (особливих) правових режимів. Зараз, наприклад, діють окремі постанови про особливості роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану [21-22], які, не виключено, можуть бути інкорпоровані (зараз або з часом) до загальної структури Регламенту у вигляді окремого розділу чи принаймні глави. Регламент також має бути доповнений спеціальною главою про засади утворення, діяльності та припинення роботи коаліції депутатських фракцій у парламенті України.

2. Структурне спрощення Регламенту за рахунок виключення з нього комплексу об'єктивно застарілих або «мертвих» (незастосовуваних) норм. Йдеться, наприклад, про скасування положень про Тимчасову лічильну комісію та про інститут третього читання в ході законодавчої процедури, який де-факто втратив своє практичне застосування. Крім того, можливим є й «ущільнення» Регламенту за рахунок вилучення дублюючих статусні закони норм про процедури призначення і звільнення посадових осіб, що входять до компетенції Верховної Ради України.

3. Оптимальним виглядає раціональне поєднання обох підходів із забезпеченням домінування конституційності всіх процедур на всіх етапах їх реалізації в парламенті. Нині забезпечення конституційності процедур та актів парламенту не має завершеного та системного характеру, не забезпечене «наскрізним» правовим регулюванням, зокрема в частині прийняття нормативних актів Верховною Радою України. Так само актуальним є і регламентне забезпечення євроінтеграційного курсу [23], який, на жаль, досі фрагментарно відображений у парламентських процедурах та актах; додержання вимоги конституційності при інституціалізації парламенту (інститут коаліції); гарантування прав парламентської опозиції; заборона позарегламентного регулювання парламентських процедур; системне правове врегулювання парламентських конфліктів, що нині має фрагментарний характер на рівні Регламенту.

Висновки. Структура Регламенту – це обумовлена його юридичною природою та функціями і повноваженнями Верховної Ради України внутрішня побудова змісту цього законодавчого акта, внутрішньо закономірне та послідовне розміщення правових приписів, поєднаних між собою логічними та юридичними зв'язками, з метою забезпечення здійснення оптимального юридичного впливу Регламенту на регулювання парламентських процедур та деяких інших пов'язаних з ними правових відносин, віднесених до предмету регулювання цього законодавчого акта.

Структура Регламенту є результатом процесу його структурування, під яким пропонуємо розуміти процес узгодження його внутрішньої побудови із змістом тих парламентських функцій, які надаються Верховній Раді України Основним Законом держави, та із необхідністю забезпечення системного правового регулювання всіх парламентських процедур.

Структура Регламенту є об'єктивним правовим явищем, детермінованим процесами формування і розвитку парламентаризму в Україні, його конституціоналізації та законодавчої інституціалізації, стабілізацією парламентських процедур на основі конституційної визначеності функцій і повноважень Верховної Ради України.

Визначальним спеціально-юридичним (нормативним) чинником структурування Регламенту стала Конституція України, яка не вичерпала свого потенціалу в цьому сенсі і досі.

У загальному вигляді основними структурними «блоками» Регламенту є такі: 1) порядок підготовки і проведення сесій Верховної Ради України та її засідань; 2) порядок формування державних органів; 3) законодавча процедура; 4) процедури розгляду інших питань, віднесених до повноважень парламенту; 5) порядок здійснення Верховною Радою України контрольних функцій.

Подальше структурування Регламенту пов'язане з розв'язанням у нормативній площині дихотомії, де тренду посилення казуїстичності регламентних процедур протистойть тренд до спрощення їх правового регулювання. Ці два тренди об'єктивно виступають діаметрально напрямками розвитку структури Регламенту. Оптимальним

вбачається шлях раціонального та зваженого поєднання обох підходів із забезпеченням домінування конституційності всіх процедур на всіх етапах їх реалізації в парламенті.

Список використаних джерел

1. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.
2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15, 16–17. Ст. 133.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України" (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України) від 3 грудня 1998 року № 17-рп/1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-98#Text>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України“ та Регламенту Верховної Ради України від 26 листопада 2009 року № 30-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v030p710-09#Text>.
5. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>.
6. Про Регламент Конституційного Суду України: постанова Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text>.
7. Про затвердження Регламенту Пленуму Верховного Суду: постанова Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 року № 1. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/reglamentp/.
8. Шаповал В.М. Джерела конституційного права України: питання теорії та практики. *Право України*. 2014. № 9. С. 155-170.
9. Ришелюк А.М. Законотворчий процес в Україні: навч. посіб. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 220 с.
10. Дзейко Ж.О. Законодавча техніка. URL: <http://lawdrafting.org/zakonodavcha-tehnika/>.
11. Риндюк В. І. Нормотворча діяльність: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К. : КНЕУ, 2009. 162 с.
12. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.
13. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
14. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15, 16–17. Ст. 133.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
16. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
17. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15, 16–17. Ст. 133.
18. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
19. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України): Закон України від 3 вересня 2019 р. № 27-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.
20. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15, 16–17. Ст. 133.
21. Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану : Постанова Верховної Ради України від 6 вересня 2022 року № 2558-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-20#Text>.
22. Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання в умовах дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 7 лютого 2023 р. № 2912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2912-20#Text>.

23. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 р. № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

References

1. On law-making activity: Law of Ukraine dated August 24, 2023 No. 3354-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2023. No. 93. Art. 364. (in Ukrainian).
2. About the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine dated February 10, 2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. No. 14–15, 16–17. Art. 133. (in Ukrainian).
3. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional submission of the People's Deputies of Ukraine regarding the constitutionality of the Constitution of Ukraine) Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Amendments to the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine" (case on the formation of factions in the Verkhovna Rada of Ukraine) dated December 3, 1998 of the year No. 17-rp/1998. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-98#Text>. (accessed 10 June 2024) (in Ukrainian).
4. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the President of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the Law of Ukraine "On the Organization and Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" and the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine dated November 26, 2009 No. 30-пн/2009. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v030p710-09#Text>. (accessed 10 June 2024) (in Ukrainian).
5. On approval of the Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 18, 2007 No. 950. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>. (accessed 10 June 2024) (in Ukrainian).
6. On the Regulations of the Constitutional Court of Ukraine: Resolution of the Constitutional Court of Ukraine dated February 22, 2018 No. 1-ps/2018. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text>. (in Ukrainian).
7. On approval of the Rules of the Plenum of the Supreme Court: resolution of the Plenum of the Supreme Court dated November 30, 2017 No. 1. Available at: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/reglamentp/. (accessed 10 June 2024) (in Ukrainian).
8. Shapoval, V.M. (2014). Dzherela konstytutsiinoho prava Ukrainy: pytannia teorii ta praktyky [Sources of constitutional law of Ukraine: issues of theory and practice]. *Pravo Ukrainy*, 9, 155-170. (in Ukrainian)
9. Ryshelyuk, A.M. (2004). *Zakonotvorchyi protses v Ukraini* [Law-making process in Ukraine: education. Manual]. Kyiv: Publication of NADU. (in Ukrainian)
10. Dzeiko, Z.O. Legislative technique. Available at: <http://lawdrafting.org/zakonodavcha-tehnika/>. (accessed 10 June 2024) (in Ukrainian)
11. Ryndyuk, V.I. (2009). Normative activity: educational method. manual for self studied disc. K.: KNEU, 2009. (in Ukrainian).
12. On law-making activity: Law of Ukraine dated August 24, 2023 No. 3354-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2023. No. 93. Art. 364. (in Ukrainian).
13. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 142. (in Ukrainian).
14. On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine dated February 10, 2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. No. 14–15, 16–17. Art. 133. (in Ukrainian).
15. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. Art. 142. (in Ukrainian)
16. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. Art. 142. (in Ukrainian).
17. About the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine dated February 10, 2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. No. 14–15, 16–17. Art. 133. (in Ukrainian).
18. On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice): Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1401-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. No. 28. Art. 532. (in Ukrainian).
19. On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding Inviolability of People's Deputies of Ukraine): Law of Ukraine dated September 3, 2019 No. 27-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2019. No. 38. Art. 160. (in Ukrainian).

20. About the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine dated February 10, 2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. No. 14–15, 16–17. Art. 133. (in Ukrainian).

21. On some issues of organizing the work of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation during the eighth session under martial law: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated September 6, 2022 No. 2558-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-20#Text>. (accessed 10 June 2024) (in Ukrainian)

22. On some issues of organizing the work of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation under the conditions of martial law: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated February 7, 2023 No. 2912-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2912-20#Text>. (accessed 10 June 2024) (in Ukrainian)

23. On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization): Law of Ukraine dated February 7, 2019 No. 2680-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2019. No. 9. Art. 50. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 06.05.2024

прийнята до друку 30.05.2024

The article: is received 06.05.2024

is accepted 30.05.2024

Бібліографія: Лінецький С. В. Особливості структурної побудови регламенту Верховної Ради України: деякі теоретико-правові аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 75-86. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.75-86>



УДК: 340.12

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.87-93>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ОСНОВИ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

Луцький Роман Петрович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного
інституту імені Академіка Івана Луцького Університету Короля Данила
вул. Коновальця, 35, Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: roman.lutskyi@iful.ukd.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-3699>

Каленюк Оксана Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та публічного
управління, ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: oksana.kaleniuk@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3443-8209>

Лицур Микола Зіновійович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри права та публічного
управління, ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: mykola.lytsur@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1775-789X>

Мета. Стаття присвячена аналізу правової природи, змісту верховенства права як принципу, а також правового явища та концептуального підходу щодо сучасних прав людини. В ній приділено увагу саме основним концепціям (процесуальній (формальній) та матеріальній (змістовій)) розуміння явища «верховенство права» та виокремленню цього принципу серед інших суспільно-правових регуляторів, які впливають на організацію державної влади в межах правового поля. Висвітлено принципи та основні елементи (чіткість, стабільність, судовий контроль і т.д.), характерні властивості верховенства права (спосіб «побудови» державної влади на правових засадах; прояв природного права тощо). Викладено теоретичний розгляд цього принципу у сфері організації державної влади в суспільстві в широкому («верховенства права над державою») та вузькому («верховенство права над законом») аспектах. З'ясовано роль та місце верховенства права як правової цінності та співвідношення Основного Закону з принципом верховенства права. **Методика.** Задля досягнення поставленої мети проводився комплексний аналіз наявної інформації стосовно аналізованої проблеми і сформували на їхній основі висновки та пропозиції. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, системно-структурний, термінологічний, системно-функціональний, історичний, нормативно-догматичний, метод узагальнення. **Результати.** У результаті проведених досліджень встановлено, що в нашій країні проголошується і діє саме цей принцип, який становить основу конституційного ладу. Створення державою надійних та сприятливих умов для впровадження верховенства права в усі суспільні відносини, закріплення на законодавчому рівні гарантій його забезпечення та механізму правового захисту у разі порушення цього принципу є її пріоритетними напрямками, адже у правовій державі людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, права і безпека є найвищою цінністю. **Наукова новизна.** Встановлено, що принцип верховенства права є фактично єдиним ефективним засобом забезпечення захисту цих всіх цінностей української держави і саме він має стати головною метою юридичної науки й практики. У цій статті сформульовано також висновки, в яких викладено узагальнені положення щодо верховенства права як основоположного принципу правової держави, його основні риси та складники, значення та роль для України як правової країни.

Ключові слова: право, конституційне право, історичні витоки верховенства права, права людини, правова держава, соціальна держава, правопорядок.

Roman Lutskyi

Doctor in Law, Associate Professor, Director of the Research Institute,
King Danylo University
35 Konovaltsia Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: roman.lutskyi@iful.ukd.ua

Oksana Kaleniuk

Ph.D in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Law and Public Administration,
Higher Educational Institution «King Danylo University»,
35 Konovaltsia str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: oksana.kaleniuk@ukd.edu.ua

Mykola Lytsur

Ph.D in History, Associate Professor of the Department of Law and Public
Administration,
Higher Educational Institution «King Danylo University»,
35 Konovaltsia str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: mykola.lytsur@ukd.edu.ua

**CONSTITUTIONAL CONSOLIDATION OF THE RULE OF LAW AS THE BASIS
FOR THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN STATE: HISTORICAL ORIGINS
AND IMPLEMENTATION PRACTICE**

Purpose. The article is devoted to the analysis of the legal nature, the content of the rule of law as a principle, as well as the legal phenomenon and the conceptual approach to modern human rights. She studies the foreign experience of implementing the rules of the rule of law into national legislation. The role of international organizations in ensuring the rule of law is determined. It is noted that the rule of law is a universal principle. The need for general provision and observance of the rule of law both at the national and international level is recognized by all UN member states, because the rule of law is one of the basic values shared by the European Union and its members. Cornerstone problems of the rule of law, expressed in the implementation of its main principles, are an actual subject of multilateral public discourse: the future of the country and its role in the process of modern development of the world order and the conditions of its globalization depend on their solution. **Methodology.** In order to achieve the set goal, a comprehensive analysis of the available information regarding the analyzed problem was carried out and conclusions and proposals were formed on their basis. The following methods of scientific knowledge were used during the research: dialectical, systemic-structural, terminological, systemic-functional, historical, normative-dogmatic, generalization method. **Result.** As a result of the research conducted, it was found that this principle, which forms the basis of the constitutional order, is proclaimed and operates in our country. The creation by the state of reliable and favorable conditions for the implementation of the rule of law in all social relations, the consolidation at the legislative level of guarantees for its enforcement and the mechanism of legal protection in case of violation of this principle are its priorities, because in a state governed by the rule of law, a person, his or her life, health, honor, dignity, rights and security are the highest value. **Originality.** It is established that the rule of law is in fact the only effective means of ensuring the protection of all these values of the Ukrainian state, and it should become the main goal of legal science and practice. The article also formulates conclusions which summarize the rule of law as a fundamental principle of the rule of law, its main features and components, and its importance and role for Ukraine as a country governed by the rule of law.

Key words: law, constitutional law, historical origins of the rule of law, human rights, rule of law, social state, law and order.

Постановка проблеми. Ідеали верховенства права на сьогоднішній день, є основоположними для сучасних правових держав у всьому світі. Принципу верховенства права в системі національного законодавства України відведене одне з провідних місць, адже цей принцип зафіксовано в самому тексті найвищого законодавчого акту нашої держави – Конституції України. Стаття 8 Конституції України декларує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Також необхідно зазначити, що Україна є чи не єдиною державою у світі, в Конституції якої закріплені положення не тільки щодо верховенства права, а й положення про правову державу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «верховенство права» належить до загальнотеоретичних понять, його визначення вагомий внесок у розвиток сучасного розуміння змісту та значення юридичної категорії як «верховенство права» зробили такі українські вчені як В.Б. Авер'янов, С.П. Головатий, В.О. Зайчук, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, М.В. Кравчук, Д.М. Лук'янець, Н.М. Оніщенко, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, А.О. Селіванов, О.Ф. Скакун, В.Ф. Сіренко, Ю.М. Тодика, О.В. Цельєв, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна держава заснована на декількох ключових принципах права, одним із яких виступає верховенство права. На сьогодні цей принцип закріплено у більшості держав світу (як принцип верховенства права або як принцип правової держави), по суті він виступає трендом розвитку сучасної держави. Верховенство права – це реальне відображення нормальної ситуації випереджувального розвитку природних прав людини порівняно з розвитком системи об'єктивного юридичного права та й правової системи. Суб'єктивне право, природні права людини завжди вищі, перші, оскільки мають «вести» за собою об'єктивне юридичне право.

Ідея верховенства права сформувалася в XVII–XIX ст. в європейському культурно-юридичному середовищі і доктрині природного права. Поняття «верховенство права», за однією з версій, ввів у науковий обіг англійський вчений і політичний діяч Дж. Гаррінгтон у 1656 р. [7, с. 57].

У сучасній літературі існує багато різних визначень щодо поняття верховенства права, що дещо різняться та конкурують. Тим не менш усі вони можуть бути зведені до двох груп, що відомі як процесуальна (формальна) і матеріальна (змістова) концепції. Цей поділ можна вважати навіть стандартом у теорії права. Основну відмінність між ними можна визначити так: процесуальні теорії які зосереджуються на належних джерелах і формі законності, у той час як матеріальні теорії включають і вимоги до змісту закону (зазвичай він має узгоджуватися з правовими або моральними принципами) [7, с. 106].

Так, до процесуальних (формальних) концепцій належать визначення верховенства права як: – правління на основі закону. У цьому найпростішому випадку закон розуміється як основний інструмент урядової дії. Це визначення нині піддається справедливій критиці, оскільки правління за допомогою закону не забезпечує достатніх обмежень державної влади, що є необхідною умовою традиції верховенства права; – формальної законності. Ця концепція знайшла найбільше поширення серед англо-американських теоретиків права. Така версія пов'язує верховенство права з існуванням закону, який здатний спрямовувати дії тих, хто йому підкоряється. Для цього закон має бути загальним, передбачуваним, зрозумілим і чітким; – поєднання демократії та законності. Ця концепція доповнює вимоги формальної законності демократичною ідеєю, тобто думкою про обов'язковість легітимації закону за допомогою демократичної процедури його прийняття (тобто закон у цьому разі встановлюється за згодою громадян).

Усі матеріальні (змістові) концепції містять елементи формального розуміння верховенства права, додаючи до них різні конкретні моменти змістового характеру, а саме: – індивідуальні права. Ця найбільш популярна та відома матеріальна теорія визначає верховенство права як ідеал правління, що гарантує додержання прав людини. Її прихильники наполягають на тому, що індивіди мають права – як дар від Бога чи пов'язані зі статусом людських істот і членів моральної спільноти – незалежно від жодних безпосередніх положень конституцій чи законів. Отже, права людини мають визнаватися в законах, а в разі їх порушення – забезпечуватися судовою системою; – гідність людини. Цей

варіант є особливо поширеним у Німеччині, де гідність людини і її захист як центральний елемент усіх інших прав людини проголошений керівним принципом діяльності держави; – право на соціальне забезпечення. У цьому випадку класичне ліберальне розуміння верховенства права, спрямоване на встановлення обмежень державної влади, забезпечення негативної свободи індивідів, доповнюється ідеями реальної рівності, подолання бідності, гарантування гідних умов життя, соціального захисту, що впливають із концепції держави загального добробуту [6, с. 42].

Як уже зазначалося вище, верховенство права в суспільстві як основний принцип правової держави зумовлює й інші принципи, зокрема підпорядкування закону самої держави та її органів, посадових осіб, інших організацій, громадян. Він має бути справедливим, гуманним, закріплювати невід’ємні природні права кожної людини: право на життя, на свободу, на особисту недоторканість. Але варто пам’ятати, що свобода не є абсолютною. Вона допускає обмеження, тобто має певну міру. Закони та інші нормативні акти, які видає держава, узгоджуються з правами людини, «підпорядковані» принципу їх непорушності [8, с. 186].

На думку А. Зайця, принцип верховенства права конкретизується в таких складових: принцип мінімальної достатності правового регулювання суспільних відносин і всезагальності права, принцип зв’язаності держави правами і свободами громадян, принцип позапартійності права, його відносної самостійності щодо політичних сил; верховенство Конституції та законів України [3, с. 3].

Отже, соціальна цінність права реалізується в соціальній цінності окремих юридичних законів. Закон має соціальну цінність, коли він відповідає праву. Правовий закон відповідає вимогам права і втілює справедливість. Проте будь-який закон – правовий чи не правовий – належним чином прийнятий, підлягає виконанню, доки він не скасований. У країнах з демократичним режимом ця вимога не поширюється на явно злочинні розпорядження та накази (ст. 60 Конституції України) [4]. У країнах із тоталітарним режимом неправових законів, постанов, наказів було і є чимало.

У зв’язку з цим у літературі прийнято говорити про правовий характер закону «Закон буде правовим, якщо законодавець – представницький орган держави – адекватно відобразить волю народу. В іншому випадку закон, у тому числі й приписи Основного закону – Конституції, не є правовими і потребуватимуть відповідних змін». Ця вимога відповідає ч. 3 ст. 22 Конституції України, яким встановлена пряма заборона антиправового закону. Аналогічною є норма ч. 1 с. 64 Конституції України, відповідно до якої конституційні права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією [4].

Слід звернути увагу на те, що в теоретичному плані принцип верховенства права можна розглядати у двох аспектах. У широкому розумінні, це принцип правової організації державної влади у суспільстві загалом, тобто «верховенства права над державою», коли він практично прирівнюється до засад правової державності. Подібним чином цей принцип розглядається у правових системах, які користуються англomовною конструкцією верховенства чи панування права (*rule of law*) подібно до континентальної моделі правової держави. Наприклад, проблема «американського досвіду» підтримання верховенства права включає вирішення широкого кола питань: конституціоналізму, федералізму, поділу влади, громадянських прав, судового захисту, судової системи, кримінального судочинства, адміністративного права тощо [1, с. 518].

Так, американський правознавець, професор Корнельської школи права Р. Саммерс виокремлює такі елементи (принципи) верховенства права: 1) належне уповноваження (чинність); 2) чіткість та простота застосування критерію визначення такої чинності; 3)

загальність права (тобто застосовність до всіх, незалежно від їхнього статусу та соціального становища); 4) чіткість та визначеність усіх законів; 5) їх доступність (письмова форма, офіційне обнародування); 6) заборона зворотної дії; 7) виконуваність; 8) стабільність (незмінюваність); 9) заздалегідь відомі органи та процедура правових змін; 10) єдність тлумачення та застосування права; 11) наявність заздалегідь відомих засобів правового захисту та наслідки невиконання правових вимог; 12) незалежність та безсторонність судової влади; 13) судовий контроль; 14) наявність дієвих обмежень судової влади; 15) доступність правосуддя для постраждалих від правопорушень; 16) загальний принцип завчасного повідомлення відповідачів; 17) доступність апеляційного та касаційного перегляду судових рішень; 18) загальнодоступність правової системи [11, с. 1693].

А вчений М. Розенфельд, визначаючи дефініцію верховенства права через систему основних його вимог, переконаний, що цей принцип є сполучним елементом між обмеженням урядових повноважень і захистом фундаментальних прав людини [10, с. 1307].

Основними властивостями верховенства права, що визначають його унікальну значущість і виокремлені загальною теорією права на підставі системного тлумачення доктринальних джерел є рішення ЄСПЛ, яких: по-перше, цей принцип відображає спосіб організації життя суспільства на правових засадах, є засобом унеможливлення свавільного та антидемократичного правління; по-друге, він відображає моральні основи права, тобто є виявом природного права разом із такими правовими цінностями, як людська гідність, справедливість, рівність, а також із загальними принципами пропорційності, сумлінності, розумності тощо, й у цьому сенсі він є основним критерієм визнання законів неправовими та слугує гарантом справедливості правових актів; по-третє, верховенство права є засобом організації належної правової системи, оскільки його складниками є принципи законності правової визначеності, стабільності та довіри до права, заборони неправомірної дискреції та зворотної дії нормативно-правових актів, незалежності судової влади та судового контролю, єдності судової практики тощо [2, с. 501].

Ціннісний аспект буття верховенства права проявляється у тому, що його зміст виводиться за межі нормативних приписів, зокрема, виражаючись у правозастосуванні та будучи: 1) основою правової системи для забезпечення справедливості, розумності, пропорційності, рівності, правової визначеності тощо позитивного права; 2) своєрідним «проводженням» нормативного змісту фундаментальних прав і свобод, що закріплені в нормативних конституційних текстах [9, с. 56].

Саме виходячи з таких позицій, верховенство права нерідко називають головною правовою цінністю.

Принцип верховенства права є однією з основних ознак сучасної соціальної правової держави, в якій право підкоряє собі державну владу, а основні права людини та її соціальна безпека становлять зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом. Тобто, специфічною ознакою такої держави як вищої форми політичного буття є відповідність закону праву (правовий закон) і його верховенство.

Головними напрямками забезпечення верховенства права в Україні є: 1) реалізація відповідного нормативного закріплення поняття «верховенство права» для однакового його розуміння та застосування як на конституційному рівні, так і в законодавстві інших галузей; 2) гарантування конституційної законності, яку можна розглядати як основоположний принцип діяльності усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян, який полягає в неухильному дотриманні ними норм Конституції України; 3) надання доступу до правосуддя; 4) забезпечення справедливого вирішення справи неупередженим та незалежним судом; 5) гарантія

ефективної процедури підбору кандидатів на посади судді; 6) передбачення на законодавчому рівні чіткого механізму притягнення суддів до відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх повноважень, зловживання своїм правовим становищем та використання повноважень із метою досягнення корисливих цілей; за поведінку, яка дискредитує статус судді. Поряд із цим, оскільки судді, по суті, мало захищені від необґрунтованого кримінального переслідування, необхідно розробити ефективний механізм, який би зробив неможливим вплив на судовий розгляд справи шляхом передбачення відповідальності за здійснення такого впливу; 7) подолання корупції, що має психологічний прояв. Тому необхідно вживати усіх заходів для розвитку правової свідомості в суспільстві, підвищення моральних цінностей, рівня правової культури як окремого громадянина, так і громадянського суспільства загалом [5, с. 32].

Таким чином, верховенство права передбачає, аби всі державні органи, посадові особи (державні та у сфері приватних відносин) функціонували відповідно до законів, які були публічно прийняті, рівною мірою виконувалися і незалежно реалізовувалися судовими установами, тобто діяли за світовими стандартами та правилами.

Принцип верховенства права має, з одного боку, фундаментальний характер, оскільки він є основою правової системи демократичного суспільства і поширюється на всі правовідносини, а з іншого боку, прикладний характер, який полягає у виробленні та впровадженні практичних рекомендацій у діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Висновки. У результаті дослідження і аналізу поняття «верховенство права» можемо зробити певні висновки про те, що під «верховенством права» слід розуміти забезпечення та реалізації основних природних прав і свобод громадян, їх правове положення в суспільному розвитку держави. Доречно виділяти дві концепції розуміння верховенства права – формальну та матеріальну. Перша вказує на відношення верховенства права з правлінням на основі закону, формальною законністю, поєднанням демократії та законності. Матеріальна ж концепція вказує на зв'язок цього явища з індивідуальними правами, моральними аспектами, людською гідністю, правом на соціальне забезпечення. Крім того, верховенство права у широкому розумінні – це «верховенства права над державою», тобто коли практично ототожнюється із засадами правової державності, а у вузькому сенсі – «верховенства права над законом». Також властивостями принципу верховенства права є відображення способу організації життя суспільства на правових засадах, недопущення свавілля влади, зв'язок із природним правом, становлення його (верховенства права) як правової цінності. Невід'ємними складниками верховенства права необхідно визнавати: законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність всіх перед судом.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2016. 584 с.
2. Загальна теорія права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування). *Вісник Академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 3–13.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
5. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. Теорія держави і права: підручник. Харків : Право, 2014. 368 с.
6. Погребняк С.П. Основні вимоги, що впливають з принципу верховенства права. *Вісник Академії правових наук України*. 2019. № 4. С. 41–53.

7. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / пер. з англ А. Іващенко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
8. Чепульченко Т.О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного правотворення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2020. № 2. С. 185-188.
9. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза співвідношення. *Право України.* 2016. № 3. С. 45-61.
10. Rosenfeld M. The Rule of Law and legitimacy of constitutional democracy. *Southern California Law Review.* 2019. Vol. 74. P. 1307-1352.
11. Summers R. The Principles of the Rule of Law. *Notre Dame Law Review.* 2017. Vol. 74. P. 1691-1712.

References

1. Tsvik M. V., Petryshyn O. V. (Ed.). (2016). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General Theory of State and Law: a textbook for law students of higher educational institutions]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
2. Petryshyn O. (Ed.) (2020). *Zahalna teoriia prava* [General theory of law: textbook]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
3. Zaiets, A. (2017). Pryntsyp verkhovenstva prava (teoretyko-metodolohichne obhruntuvannia) [The principle of the rule of law (theoretical and methodological substantiation)]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 3-13. (in Ukrainian)
4. The Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996 № 254к/96-BP. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>. (in Ukrainian)
5. Petryshyn, O.V., Pohrebniak, S.P., Smorodynskyi, V.S. (2014). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law: Textbook]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
6. Pogrebnyak, S.P. (2019). Osnovni vymohy, shcho vyplyvaiut z pryntsypu verkhovenstva prava [Basic requirements arising from the principle of the rule of law]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 41-53. (in Ukrainian)
7. Tamanaga, B. (2007). *Verkhovenstvo prava. Istorii. Polityka. Teoriia* [The Rule of Law. History. Politics. Theory] / translated from English by A. Ivashchenko. Kyiv: «Kyiv-Mohyla Academy Publishing House». (in Ukrainian)
8. Chepulchenko, T.O. (2020). Verkhovenstvo prava yak osnovopozhnyi pryntsyp suchasnoho pravotvorennia [The rule of law as a fundamental principle of modern lawmaking]. *Bulletin of NTUU «KPI». Political science. Sociology. Law*, 2, 185-188. (in Ukrainian)
9. Shevchuk, S. (2016). Doktryna verkhovenstva prava ta konstytutsionalizmu: istorychna geneza spivvidnoshennia [The Doctrine of the Rule of Law and Constitutionalism: Historical Genesis of the Correlation]. *Law of Ukraine*, 3, 45-61. (in Ukrainian)
10. Rosenfeld, M. (2019). The Rule of Law and legitimacy of constitutional democracy. *Southern California Law Review*, 74, 1307-1352. (in English)
11. Summers, R. (2017). The Principles of the Rule of Law. *Notre Dame Law Review*, 74, 1691-1712. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 05.04.2024

прийнята до друку 29.04.2024

The article: is received 05.04.2024

is accepted 29.04.2024

Бібліографія: Луцький Р. П., Каленюк О. М., Лицур М. З. Конституційне закріплення верховенства права як основи розбудови української держави: історичні витоки та практика реалізації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 87-93. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.87-93>



УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.94-103>

ВОЄННА ДОКТРИНА У ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ ПАРАДИГМІ ОУН-УПА

Сворак Степан Дмитрович,

доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, професор кафедри
теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,

вул. Зелена, 15, м. Тисмениця, Івано-Франківська область, Україна, 77401

e-mail: profesor_ssd_@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4077-7183>

Ілин Любомир Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри архітектури та

будівництва ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Героїв Миколаєва, 129А, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

Мета. Метою статті є характеристики правових ідей ідеологів ОУН та виокремлення змісту запропонованої ними воєнної доктрини. **Методика.** Методика включає комплексне використання проблемно-хронологічного підходу, принципів об'єктивності та історизму, а також критичного, компаративістського, логічного, формально-юридичного та формально-історичного методів. **Результати.** У статті здійснено глибинний філософсько-теоретичний та правовий аналіз походження війни за незалежність, яку веде сьогодні Україна. Встановлено, що у нинішній гібридній війні не можна виділити чисту теорію її походження, причин та передумов. Так серед географічних теорій основні причини воєн визначаються як боротьба ущемлених географічно та економічно націй за «життєвий простір», а космополітичні теорії твердять, що війни неминучі до тих пір, поки будуть існувати суверенні нації, які будуть захищати свої інтереси, а марксистська теорія виявляє виключно економічні та класові причини війни. Аналізуючи і характеризуючи, сьогодні із відстані 70-тирічної історії боротьбу ОУН-УПА за самостійність нації і держави та порівнюючи нашу партизанську війну з такими ж війнами інших народів, необхідно визнати, що досвід і характер партизанської війни набрали інших форм, які відповідали вимогам і можливостям народу. Ця війна і сьогодні змушує світ рахуватися і поважати нашу здібність до боротьби, нашу готовність до захисту національних інтересів у тих умовах, які формуються історичними обставинами. Водночас, характеризуючи здобутки Армії, ми об'єктивно повинні визнати, що успіхи у війні були здобутком цілого народу, а ідеологом і провідником цієї боротьби була ОУН, озброєна панівною ідеологією українського націоналізму. **Наукова новизна.** На основі аналізу творів ідеологів ОУН прослідковано зміст воєнної доктрини, яка була теоретично розроблена і практично втілена в життя УПА в ході II світової війни. **Практична значимість.** Оприлюднені в статті висновки і пропозиції можуть бути використані в подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів з історії держави і права.

Ключові слова: правова парадигма, війна, Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська Армія, націоналізм, національно-визвольна боротьба.

Stepan Svorak

doctor of legal sciences, doctor of historical sciences, Professor, Professor of Department of Theory and History of State and Law of Educational Scientific Law Institute of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk,
Zelena street, 15, Tysmenytsia, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 77401
e-mail: profesor_ssd_@ukr.net

Liubomyr Ilyn

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Architecture and Construction, King Danylo University,
str. Heroes of Nikolaev 129A, Ivano-Frankivsk, Ukraina, 76000
e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua

MILITARY DOCTRINE IN THE STATE-LEGAL PARADIGM OF OUN-UPA

Purpose. The purpose of the article is to characterize the legal ideas of the OUN ideologues and to highlight the content of the military doctrine proposed by them. **Method.** The methodology includes the complex use of the problem-chronological approach, the principles of objectivity and historicism, as well as critical, comparative, logical, formal-legal and formal-historical methods. **Results.** The article provides an in-depth philosophical-theoretical and legal analysis of the origins of the war for independence, which Ukraine is waging today. It has been established that in the current hybrid war it is not possible to single out a pure theory of its origin, causes and prerequisites. Thus, among geographic theories, the main causes of wars are defined as the struggle of geographically and economically oppressed nations for "living space", and cosmopolitan theories assert that wars are inevitable as long as there are sovereign nations that will defend their interests, and Marxist theory reveals exclusively economic and class causes of war. Analyzing and characterizing today, from the distance of 70-year history, the struggle of the OUN-UPA for the independence of the nation and the state and comparing our partisan war with the same wars of other nations, it is necessary to admit that the experience and nature of the partisan war took other forms that met the requirements and opportunities of the people. This war even today forces the world to consider and respect our ability to fight, our readiness to protect national interests in the conditions that are formed by historical circumstances. At the same time, characterizing the achievements of the Army, we must objectively recognize that the successes in the war were the achievements of the entire nation, and the ideologist and leader of this struggle was the OUN, armed with the dominant ideology of Ukrainian nationalism. **Scientific novelty.** Based on the analysis of the works of the OUN ideologues, the content of the military doctrine, which was theoretically developed and practically implemented by the UPA during the Second World War, was traced. **Practical significance.** The conclusions and proposals published in the article can be used in further historical and legal research, preparation of special courses on the history of the state and law.

Key words: legal paradigm, war, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, nationalism, national liberation struggle.

Постановка проблеми. Всупереч колосальному прогресу науки і техніки сьогодні, перемозі демократії у більшості регіонів світу, життя на планеті не тільки не стає більш гуманним, а навпаки – наповнюється насильством. Після закінчення «холодної війни» і символічного падіння Берлінської стіни більшість політиків повірили у прихід нової епохи світового миру. Однак, об'єктивні реалії перекреслили оптимістичні очікування тих, хто вважав, що демократичні держави не будуть воювати між собою. Гострі протиріччя, які виникли у ХХІ столітті навіть між демократичними державами, підтверджують наші побоювання. Все більш наочними стають ті умови, які підтверджують те, що економічна конкуренція в жодному випадку не може замінити або повністю виключити стару банальну війну. Людство, яке прожило тривалу, тисячолітню історію, так і не змогло усвідомити, що не повинно воювати у середині суспільства, що народам треба об'єднатися для вирішення більш глобальних проблем. Треба визнати сьогодні, що віки панування раціоналізму не привели суспільство до бажаних результатів. Представники різних цивілізацій по різному дивляться на відносини між Богом і людиною, індивідом і громадою, громадянином і державою, батьками і дітьми, по різному уявляють співвідношення прав і обов'язків, свободи і примусу. Нинішня модернізація для багатьох держав означає не зміну й

удосконалення принципів та ідеалів демократії, а необхідність переозброєння своїх застарілих армій і зміцнення свого становища.

Однак, у нинішній геополітичній обстановці головною причиною всіх світових конфліктів, як правило, виступають ірраціональні деспотичні держави, що не бажають вступати на шлях демократичних реформ.

Світ швидко і неухильно сьогодні знову наближається до нової світової війни. Особливо виразно і яскраво про це свідчить розвиток міжнародних подій протягом останніх десятиліть на Кавказі та Закавказзі, Близькому Сході, Середній Азії та й інших регіонах.

Аналізуючи концепт «війни» у філософії права, необхідно перш за все визначити його характерні ознаки та риси. Війна – це акт насилля, головним завданням і метою якого є заставити противника виконати чужу волю. Але насильство не є синонімом війни, адже ні розбійний напад, ні бійка, ні кровна помста не вважається війною. Неорганізованим насильством є перестрілки, сутички, акти помсти, погроми чи грабежі, але це у жодному випадку не війна. Війна вимагає певного рівня організації насилля від її учасників.

Головним все ж є те, що війна обов'язково припускає наявність збройного опору з боку противника, передбачає ризик бути знищеним. Війна не може застосовувати живу силу проти мертвої маси або абсолютної пасивності з одного боку. Якщо одна з воюючих сторін не чинить опору, то відбувається не війна, а просте приєднання (анексія), геноцид, каральна операція, терор. Таким чином, війна – це організоване насильство, яке передбачає обов'язкову взаємодію воюючих сторін.

Війна – це тривалий і дороговартісний процес і не складається з одного удару чи битви. Це ряд битв і боїв, у яких задіяні значні сили, ресурси і допомога союзників воюючих сторін. Учасниками війни можуть бути держави, нації, класи, великі недержавні корпорації та інші структури, які володіють достатніми економічними ресурсами для ведення війни. Таким чином, війна – це складне соціальне явище, яке супроводжується організованою збройною боротьбою політико-економічних суб'єктів з притягненням та залученням економічних, політичних та ідеологічних засобів.

Повномасштабна війна сьогодні змушує історичну, політичну та юридичну спільноту вчених визначити і викристалізувати у нинішній геополітичній ситуації причини наших державних невдач та шукати шляхи для виходу з кризи у будівництві на українських етнографічних землях Української Соборної Суверенної Держави.

У такій геополітичній обстановці українському народу необхідно чітко сформулювати ставлення до проблем та подій сучасного міжнародного життя.

Адже визначення політичних пріоритетів Україною ускладнюється ще й тим, що всі військові блоки, більшість урядів і кожен політичний чи державний діяч виступає, як рішучий противник війни чи будь якої конфронтації і щирий прихильник мирного співіснування.

Сучасним українським політичним і державним діячам, лідерам нації для розуміння етнополітичних, націотворчих та геополітичних проблем України необхідним і корисним стає знання ідей теоретиків українського націоналізму, активістів, лідерів ОУН, творців та організаторів УПА. Ідеї, теорії та концепції побудови незалежної держави стали б дороговказом у відродженні нації та її національно-визвольній боротьбі сьогодні – війні за незалежність та суверенність України.

Такі концепції сформулювали у своїх творах В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов. Політичні концепції і лягли в основу ідеології підпільних організацій УВО-ОУН-УПА, які стали справжніми спадкоємцями збройних змагань 1917-1924 років. Актуальність

проблеми полягає у тому, що ОУН як політична організація нації, яка продовжила національно-визвольну боротьбу УВО, заснованої в 1920 році як «підпільної понадпартійної армії України, що висунула всім зрозумілі гасла: за самостійність Української держави і соборність розірваних між чотирма окупантами українських земель» [8, с. 3], не відразу висунула гасло війни з окупантами, а продовжувала акції пасивного і активного спротиву. Трансформуючи концепції початку 20-х років XX ст. до нових історичних реалій «І Великий Збір ОУН у 1929 році визначив напрям діяльності революційної організації щодо збройної боротьби і ухвалив постанову про військову політику у якій наголошувалось, що лише військова сила, що спирається на озброєний нарід, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави» [4, с. 42].

Новий націоналістичний рух 1920-1930-х років «гостро протиставився деградації і приниженню соціалістичних доктринерів», які своїм головним завданням вважали «соціальну революцію у спілці з російськими соціалістами, а національне визволення за підрядну справу, яка автоматично буде позитивно розв'язана з утворенням соціалістичного уряду у федеративній росії» [8, с. 4].

Самостійницькі ідеї М. Міхновського, концепція інтегрального націоналізму Д. Донцова трактувалась українськими лідерами як шовінізм, політична некультурність та відсталість. Тому центральним завданням молодих національно свідомих лідерів стала організація українських сил і протиставлення їх ворожому насильству.

Новостворена організація потребувала і нової політичної концепції національно-визвольного спротиву, нових форм і методів боротьби. Тому головне завдання нашої публікації полягає в тому, щоб чітко визначити засадничі принципи ідеології, політики і стратегії ОУН, сформовані в умовах тодішньої підпільної боротьби, а головне, концепції «війни» у її політико-правовій програмі.

З огляду на зазначене актуальним з наукової і суспільної точки зору є питання характеристики правової доктрини ОУН на предмет воєнної доктрини розвитку майбутньої суверенної держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. подібне нашому дослідженню є новим для української історико-правової науки. По-перше, правові ідеї, що формувалися і розвивалися в середовищі ОУН все ще не втратили сформованих в радянські часи штампів. По-друге, сама тематика дослідження правового змісту воєнної доктрини є новою і спровокована подіями останніх років, зокрема повномасштабним вторгненням.

Назагал, методологічну та джерельну основу нашого дослідження склали праці В.Антонця, І.Бутковського, Г.Васьковича, А.Камінського, П.Мірчука, П.Полтави, Д.Ребета, О.Труша та ін.

Постановка завдання. Метою статті є характеристики правових ідей ідеологів ОУН та виокремлення змісту запропонованої ними воєнної доктрини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт «війни» у політичних і програмних документах ОУН практично не використовувався, адже виникнення теорії українського націоналізму було реакцією свідомої частини суспільства на національну катастрофу 20-х років, коли українська нація втрачала природне право жити вільним життям. Відмежовуючись від «культурницького етнографізму патріотів-революціонерів», протиставляючись підступному «пролетарському інтернаціоналізму», новий політичний рух прийняв назву «український націоналізм», адже національне визволення, на думку М. Міхновського, це передумова волі соціальної, волі політичної, волі культурного і господарського розвитку [8, с. 5].

Світова історія розвивається у напрямку створення національних держав, а українська нація у міжвоєнний період так і не мала своєї держави. Тому, опинившись під більшовицьким ярмом, лідери ОУН твердили, що бандерівці не припинять «проти більшовицької боротьби аж до повного визволення України з- під гніту більшовицького панування» [12, с. 127].

Уже у вересні 1941 року Перша Конференція ОУН визначила найближчі завдання, наголосивши на найважливіших, якими були: пропагандистська робота, підготовка кадрів, нагромадження складів зброї і боєприпасів та формування Української Національної Самооборони, але аж ніяк не перехід до загальнонаціонального збройного спротиву» [9, с. 29].

Формулюючи військову доктрину, лідери ОУН-УПА прекрасно розуміли, що справжня незалежність України може бути досягнута лише поєднанням політичних, економічних і чисто військових заходів. В особливих умовах II світової війни ОУН ставила перед собою і нацією ряд важливих питань стосовно визначення союзників у війні, головних ворогів держави, характеру та специфіки війни, складу, побудови та бойових завдань збройних сил, а вдалі та чітко зорганізовані ОУН заходи привели до того, що Українська Повстанська Армія уже з перших місяців свого існування стала «загально-національною армією, збройним раменом всього українського народу. Свою боротьбу провадила вона за інтереси цілої української нації», ставши опорою для політичної та адміністративної роботи, створених ОУН органів місцевого самоврядування [9, с. 78].

Формулюючи воєнну доктрину, як концепт особливої ваги, який аналізує і синтезує погляди на способи підготовки і ведення війни, наголошуючи на неминучості війни, як складного суспільно-політичного явища, пов'язаного з вирішенням протиріч між державами, націями, народами, національностями і соціальними групами, П. Полтава підкреслював, що «лише у збройному протистоянні у ході бойових дій можна вирішити українське питання» [14, с. 205], а «оскільки, основним засобом завоювання українських земель окупантом була війна, насильство, остільки основним засобом визволення українського народу також мусить бути війна, тобто така форма боротьби, у якій все вирішується за допомогою сили» [14, с. 206].

Характеризуючи концепт II світової війни, провідний ідеолог ОУН Петро Полтава у своїй статті «Підготовка третьої світової війни та завдання українського народу», опублікованій в газеті «Сучасна Україна», у 1953 році чітко наголошував, що «кожну війну треба оцінювати залежно від того, за які цілі вона ведеться», адже війна за підкорення народів є несправедливою і злочинною, однак війна за соціальне і національне визволення є війною справедливою. І якраз такою справедливою є визвольно-повстанська та підпільна війна українського народу проти московсько-більшевицьких окупантів» [10, с. 227].

І ніби заглядаючи у майбутнє і прогножуючи та передбачаючи наступну війну проти українства за національне і соціальне визволення, П. Полтава твердив, що всяку таку війну український народ вітатиме як справедливую визвольну війну, війну ж за інші цілі, коли ігноруватимуться стремління українського народу до незалежності розглядатиме, як нову війну, і змушений використати її для свого визволення [10, с. 229]. Тому, щоб «якнайшвидше звільнитися від страхіть московсько-більшевицької неволі, український народ готовий перенести ще одні страхіття нової війни» [10, с. 230]. І найголовніше історичне завдання нації у випадку вибуху війни, на думку П. Полтави, полягатиме у тому, щоб використати її для свого повного «національно-державного і соціального визволення», а головна відповідальність за це «лежить на плечах українського визвольного руху» [10, с. 238].

Формулюючи воєнну доктрину П. Полтава у статті «Про наш плян боротьби за визволення України в теперішній обстановці» стверджував, що війна проти СРСР значно полегшила б нам наші визвольні змагання, однак, самої тільки війни не вистачить для перемоги. Перемогу забезпечить досвідчена, організована і відповідно розбудована визвольна організація українського народу без якої «народ не визволиться» навіть у випадку війни [11, с. 267].

Українська нація ніколи в історії не розпочинала воєн, спрямованих на захоплення чужих територій, а концепт «війни» як організованої збройної боротьби для українців, є виключно справедлива національно-визвольна війна. Теорія держави і права поділяє війни на правомірні – справедливі, національно-визвольні і несправедливі, якими є агресія чи колоніальна війна, розв’язана росією проти нашої держави.

У час Другої світової війни цілі народи виступали на арену воєнних дій навіть тоді, коли їхні регулярні армії ворог розбив і ліквідував. Форми цієї боротьби у різних народів і в різних фазах війни були різні як і різними були політичні концепції, на яких ця боротьба базувалася. Друга світова війна поряд із новітнім технічним забезпеченням армій, що принципово змінило стратегічне і тактичне обличчя війни, внесла ще один «важливий елемент: територіальну партизанську і підпільну війну» [2, с. 214]. У випадку УПА визначення «повстанська є не лише її походженням, вона є суверенним виявом волі народу до самостійного життя, який, не маючи ні регулярної армії, ні лінії фронту, ні джерел поповнення боєприпасами, веде партизанську війну, щоб завдати ворогові якнайбільших втрат і зберегти власні сили» [2, с. 215].

Аналізуючи і характеризуючи сьогодні із відстані 70-ти річної історії, боротьбу ОУН-УПА за самостійність нації і держави та порівнюючи нашу партизанську війну з такими ж війнами інших народів, необхідно визнати, що досвід і характер партизанської війни набрали інших форм, які відповідали вимогам і можливостям народу. Тому окреслити успіхи цієї війни, застосовуючи стандартний підхід оцінки успіхів і її результатів у порівнянні з регулярною армією надзвичайно складно, адже ведення партизанської війни як засобу здобуття своєї самостійності натрапляло на великі і непередбачувані труднощі, пов’язані з відсутністю баз постачання, тилового забезпечення, підтримки місцевого населення, а, головне – «військової допомоги заінтересованих у цій боротьбі держав» [15, с. 37].

Характеризуючи ситуацію в Україні у роки II світової війни уже III Надзвичайний Великий Збір ОУН, що відбувся з 21 по 25 серпня 1943 року потвердив, що «Україна стоїть у центрі сучасної імперіалістичної війни» [8, с. 260]. Формулюючи форми і методи боротьби нації за Українську Самостійну Соборну Державу, ОУН наголошувала, що єдиним шляхом для здійснення цілі та досягнення цієї мети є – революційна боротьба українського народу, який активно включився у самооборону і військові дії [3, с. 263].

Уже в 1944 році УГВР у своїй Платформі, прийнятій Великим Збором УГВР в липні 1944 року, чітко наголошувала, що «сучасна війна між двома тотальними силами... ведеться за володіння, у першу чергу, українськими землями, як вихідними позиціями до панування у Східній Європі» [5, с. 285].

Війна значно виснажила сили воюючих сторін і рівночасно завдала значної шкоди Україні, що покликала УГВР «у вирі сучасної тотальної війни оборонити український народ та його провідні кадри перед фізичним знищенням і розпочати боротьбу за своє визволення, для чого став необхідним єдиний всеукраїнський національний фронт, організований на основі об’єднання всіх діючих національних українських сил» [8, с. 286].

Направду, характеризуючи і підсумовуючи боротьбу УПА, ми змушені визнати, що на відміну від ряду національно-визвольних воєн поневолених народів світу Індокитаю, Югославії, Куби та інших, за якими стояли могутні держави, що дало їм можливість отримати перемогу і що відповідало принципам воєнної доктрини і стратегії, УПА у своїй боротьбі таких атрибутів не мала, адже для успіху ведення партизанської війни необхідне поєднання трьох важливих елементів: постійна база постачання, зовнішня допомога боєприпасами, прихильне населення на теренах проведення операцій.

Тому УПА, на думку дослідників, є унікальним явищем в анналах воєнної історії, яка без будь-якої зовнішньої допомоги і без боєприпасів, що здобувалася у бойових акціях, примусила тримати в тилу 10 німецьких дивізій для охорони шляхів постачання і комунікацій. Однак, якщо з огляду чисто мілітарного, національно-визвольна війна не мала вирішального значення, то у плані політичному і національному, вона мала колосальне значення [15, с. 39].

Крім того, УПА забезпечувала «ціле життя народу на всіх його ділянках. Покликано до життя нову українську адміністрацію, створено господарський сектор, а для розробки окремих питань із ділянки державного будівництва створено окремі комісії» [7, с. 58].

Навіть іноземні історики і політологи, як Джон Армстронг, що підходили до оцінки результатів війни з холодним розрахунком і без усіляких сентиментів, твердили, що у ході збройної боротьби ми зуміли захистити свої національні інтереси. Ця війна і сьогодні змушує світ рахуватися і поважати нашу здібність до боротьби, нашу готовність до захисту національних інтересів у тих умовах, які формуються історичними обставинами. Водночас, характеризуючи здобутки Армії, ми об'єктивно повинні визнати, що успіхи у війні були здобутком цілого народу, а ідеологом і провідником цієї боротьби була ОУН, озброєна панівною ідеологією українського націоналізму, адже ОУН-УПА – це «кільце безперервного ланцюга нашої визвольної боротьби і належить до «спільного історичного скарбу нашої нації» [7, с. 40].

Ми лише сьогодні усвідомили і зрозуміли, що вся історія боротьби українського народу за незалежність свідчить, що ми завжди зазнавали поразки тоді, коли недооцінювали значення збройного захисту державних і національних інтересів. У ході нашої новітньої історії, 30-тилітнього будівництва Суверенної Української Держави, лідери якої так і не уяснили собі, що «війна виграється не тоді, коли говорять гармати, а тоді, коли вони мовчать», як і того факту, що могутня Україна не потрібна ні Заходу, ні Сходу, «вона потрібна тільки нам – українцям» [1, с. 60].

Підсумовуючи проблему війни і війни сучасної, варто ще раз звернутися до висновків П. Полтави, який у 1951 році, прогнозуючи прийдешньо-нинішню війну вчив українців: «Наша доля в наших руках. Наше визволення залежить виключно від того, чи зуміємо ми в умовах нової війни побороти московських окупантів, ... чи будемо далі рабами, чи вольними» [10, с. 241].

Характеризуючи сучасну воєнну доктрину, слід зазначити, що успіх у війні, яка нині носить характер технологічної, досягає той, хто має перевагу у вогневій силі, до якої, у першу чергу, належать авіація і ракетні війська та мобільність військ. Тому і центр боротьби переноситься у повітряний простір, «тому боротьба за перевагу у повітрі радикально впливає на хід і результат операцій всіх військових підрозділів і частин» [1, с. 60].

Формулюючи концепт воєнної доктрини незалежної України, керівництво держави і армії базувалось на статусі нейтральної, без'ядерної країни, яка повинна будувати лише свою оборону. Однак, військова наука твердить, що цей вид військових дій «застосовується ... вимушено, не приносить перемог і через це не гарантує захисту інтересів держави» [13,

с. 43]. Тому і сьогодні нам при формулюванні воєнної доктрини необхідно взяти за основу концепт «війни» ОУН, який базувався на необхідності захисту історично тривких, опертих на менталітет української нації, національних інтересів, «визнання нами примату національного над інтернаціональним», визнання свободи нації «за головну передумову руху вперед» [13, с. 167].

Цьому керівників і лідерів нашої держави навчали 30 років тому ще живі керівники та активісти ОУН-УПА, які розуміли, що, будуючи та комплектуючи невелику за складом армію, «слід надавати перевагу родам військ, які мають найбільшу вогневу міць, високу мобільність, а пріоритет у їх розвитку надати засобам розвідки і радіоелектронної боротьби, автоматизованим системам управління та високоточній зброї». Тільки таке ставлення до оборони дасть можливість нашим Збройним Силам «при потребі перехопити ініціативу для відсічі агресії або зупинити війну на вигідних для України умовах чи навіть виграти її» [1, с. 61]. Ці концепти війни формулювали для нас ідеологи українського націоналізму, активісти ОУН-УПА, навчені гірким досвідом війни нації чужою зброєю на своїх теренах. Вони у 90-х роках ХХ століття, коли Україна на хвилі ейфорії незалежності здавала атомну зброю, авіацію, ракетні та морські частини сусіду, катастрофічно скорочувала і ліквідовувала військові частини і переплавляла на метал кращі зразки української воєнної техніки, писали: «Нам не потрібно войовничого брязкання зброєю. Нам потрібне тверде і чітке усвідомлення того, що без міцних Збройних Сил ми не станемо незалежною, рівною серед рівних державою Європи» [1, с. 61].

Беззаперечним сьогодні став клич Д. Донцова – порвати всі зв'язки з росією і відгородитися від неї «Китайським муром» бо тільки це буде запорукою незалежності України, адже лише дуже наївний громадянин може думати, що росія добровільно відмовиться від намагань відновити своє панівне становище в межах однієї шостої земної кулі.

Тому тільки постійне жорстке реагування міжнародного співтовариства спільно зі створеними на уламках СРСР державами сприятиме недопущенню імперської політики росії і може служити гарантією цивілізованого руху народів колишнього Союзу до демократії, сприятиме збереженню миру і стабільності в світі.

Виборюючи незалежність сьогодні, висуваючи принцип самостійної держави проти «російської великодержави», ми, українці, прекрасно розуміємо, що наша війна це не звичайний спір між сусідами «але, – на думку професора А. Камінського, – удар двох глибших і засадничо різних концепцій: національно-демократичної з великодержавно-деспотичною» [6, с. 368], тому нам сьогодні, «треба боротися з окупантом за кожную українську людину, кожне українське слово і кожний квадратний метр української території» [6, с. 419].

Висновки. Таким чином, основоположним змістом воєнної доктрини ОУН-УПА була ідея боротьби. Утвердження національної держави згідно ідеології інтегрального націоналізму – це і є боротьба, а у випадку українців – спосіб зберегти власну національну ідентичність. Саме асоціювання держави і національного стало запорукою того, що сформовані в середовищі ОУН ідеї не тільки користувалися підтримкою пересічних громадян, а й зберігають актуальність по сьогоднішній день. В умовах повномасштабного вторгнення очевидно, що воєнна доктрина тотальної толерантності до сусідів є не актуальною. Кожна суверенна держава ХХІ ст. повинна мати власну воєнну доктрину, яка ідейно повинна спрямовуватися на захист національного суверенітету, застосування превентивних заходів до уникнення відкритого збройного конфлікту. Одночасно, слід пам'ятати й те, що українці є прихильниками ліберального типу світогляду й

правосприйняття, а тому наша воєнна доктрина не може бути агресивною, що назагал відповідає ключовим засадам демократизму і плюралізму.

Список використаних джерел

1. Антонець В. Армія є. Як діяти далі? *Вісті комбатанта*. Торонто-Нью-Йорк. Ч. 5-6, 1992. С. 60-61
2. Бутковський І. Організаційна структура УПА. *Збірник на пошану Ген. Романа Шухевича*. Лондон-Мюнхен: Українська Видавнича Спілка, 1990. 356 с.
3. Васькович Г. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. *Збірник на пошану Ген. Романа Шухевича*. Лондон-Мюнхен: Українська Видавнича Спілка, 1990. С. 234-276.
4. Васькович Г. Роман Шухевич – провідник повстанських війн. *Збірник на пошану Ген. Романа Шухевича*. Лондон-Мюнхен, 1990. С. 36-67.
5. Васькович Г. Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944-1950 рр. *Збірник на пошану Ген. Романа Шухевича*. Лондон-Мюнхен: Українська Видавнича Спілка, 1990. С. 277-315
6. Камінський А. На шляху до національної держави. Гадяч, 2005. 520 с.
7. Лебедь М. Українська Повстанська Армія. Нью-Йорк: «Сучасність», 1987. 206 с.
8. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських націоналістів. Т. 1. Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. 639 с.
9. Мірчук П. Українська Повстанська Армія (1942-1952). Мюнхен 1953, Львів, 1991. 320 с.
10. Полтава П. Підготовка третьої світової війни та завдання українського народу. *Збірник підпільних писань..* Мюнхен: В. ВО «Український самостійник», 1959. С. 221-241.
11. Полтава П. Про наш плян боротьби за визволення України в теперішній обстановці. *Збірник підпільних писань..* Мюнхен: В. ВО «Український самостійник», 1959. С. 265-276.
12. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються. *Збірник підпільних писань..* Мюнхен: В. ВО «Український самостійник», 1959. 296 с.
13. Ребет Д. На перехрестях визвольних змагань. Гадяч, 2003. 570 с.
14. Сворах С., Слубський О. Петро Полтава про війну як єдино можливий засіб вирішення українського питання. *Збірник наукових статей International journal Law & Society. Issue 6*. Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2022. С. 202-208.
15. Труш О. УПА з перспективи 50 років. *Вісті комбатанта*. Торонто-Нью-Йорк. Ч. 5-6, 1992. С. 37-40

References

1. Antonets, V. (1992). Armiiia ye. Yak diiaty dali? [There is an army. How to proceed?]. *Visti kombatanta*. Toronto-Niu-York, Part 5-6, 60-61. (in Ukrainian)
2. Butkovskiy, I. (1990). Orhanizatsiina struktura UPA [Organizational structure of the UPA]. *Zbirnyk na poshanu Hen. Romana Shukhevycha*. London-Miunkhen: Ukrainska Vydavnycha Spilka. (in Ukrainian)
3. Vaskovych, H. (1990). OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsii ta inshykh dokumentivz borotby 1929-1955 rr. [OUN in the light of resolutions of Great Meetings, Conferences and other documents from the struggle of 1929-1955.]. *Zbirnyk na poshanu Hen. Romana Shukhevycha*. London-Miunkhen: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 234-276. (in Ukrainian)
4. Vaskovych, H. (1990). Roman Shukhevych – providnyk povstanskykh viin [Roman Shukhevych is the leader of the rebel wars]. *Zbirnyk na poshanu Hen. Romana Shukhevycha*. London-Miunkhen, 36-67. (in Ukrainian)
5. Vaskovych, H. (1990). Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada. Zbirka dokumentiv za 1944-1950 rr. [Ukrainian Main Liberation Council. Collection of documents for 1944-1950.]. *Zbirnyk na poshanu Hen. Romana Shukhevycha*. London-Miunkhen: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 277-315 (in Ukrainian)
6. Kaminskyi, A. (2005). Na shliakhu do natsionalnoi derzhavy [On the way to a nation state]. Hadiach. (in Ukrainian)
7. Lebed, M. (1987). *Ukrainska Povstanska Armiiia* [Ukrainian Insurgent Army]. Niu-York: «Suchasnist». (in Ukrainian)

8. Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh natsionalistiv* [Essay on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists]. Vol. 1. Ukrainske vydavnytstvo Miunkhen-London-Niu-York. (in Ukrainian)
9. Mirchuk, P. (1953; 1991). *Ukrainska Povstanska Armiia (1942-1952)* [Ukrainian Insurgent Army (1942-1952)]. Miunkhen, Lviv. 320 s. (in Ukrainian)
10. Poltava, P. (1959). Pidhotovka tretoi svitovoi viiny ta zavdannia ukrainskoho narodu [Preparation of the Third World War and the tasks of the Ukrainian people]. *Zbirnyk pidpilnykh pysan.* Miunkhen: V. VO «Ukrainskyi samostiinyk», 221-241. (in Ukrainian)
11. Poltava, P. (1959). Pro nash plan borotby za vyzvolennia Ukrainy v teperishnii obstanovtsi [About our plan to fight for the liberation of Ukraine in the current situation]. *Zbirnyk pidpilnykh pysan.* Miunkhen: V. VO «Ukrainskyi samostiinyk», 265-276. (in Ukrainian)
12. Poltava, P. (1959). Khto taki banderivtsi ta za shcho vony boriutsia [Who are the people of Bandera and what are they fighting for] *Zbirnyk pidpilnykh.* Miunkhen: V. VO «Ukrainskyi samostiinyk». 296 s. (in Ukrainian)
13. Rebet, D. (2003). *Na perekhrestyakh vyzvolnykh zmahan* [At the crossroads of liberation struggles]. Hadiach. (in Ukrainian)
14. Svorak, S., Slubskyi, O. (2022). Petro Poltava pro viinu yak yedyno mozhlyvyi zasib vyrishennia ukrainskoho pytannia [Petro Poltava about war as the only possible means of solving the Ukrainian issue]. *Zbirnyk naukovykh statei International jornal Law & Society*, 6, 202-208. (in Ukrainian)
15. Trush, O. (1992). UPA z perspektyvy 50 rokiv [UPA from the perspective of 50 years]. *Visti kombatanta.* Toronto-Niu-York, 5-6, 37-40. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 06.02.2024

прийнята до друку 23.02.2024

The article: is received 06.02.2024

is accepted 06.02.2024

Бібліографія: Сворак С. Д., Глин Л. М. Военная доктрина у державно-правовій парадигмі ОУН-УПА. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 94-103. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.94-103>



УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.104-109>

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ

Стечишин Алла Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного управління

(сумісник) ЗВО «Університет Короля Данила»,

Є.Коновальця, 35, Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: alla.stechyshyn@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0550-4390>

Мета. Метою нашого дослідження є виокремлення закономірностей і традицій народовладдя в Україні. **Методика.** Методика включає комплексне використання проблемно-хронологічного підходу, а також герменевтичного, формально-юридичного, формально-історичного, критичного методів. **Результати.** Встановлено, що народовладдя виступає і умовою і однією із форм існування держави, інститутів влади. Традиція народовладдя в Україні розглядається у відповідності до двох його класичних форм – пряме або безпосереднє народовладдя (безпосередня демократія) та непряме або опосередковане (представника демократія). Для української державно-правової традиції безпосереднє народовладдя є традиційним і можливо належить до норм правового звичаю. Для прикладу проявом безпосереднього народовладдя було віче в Давньоруській державі чи козацька рада у часи Гетьманщини. Стосовно повноважень віча та козацької ради, то вони були досить близькими і назагал, для свого часу максимальними. Основним нормативним актом, що регулює процедуру безпосереднього народовладдя є Конституція України, в якій урегульовуються основні форми волевиявлення народу і сфери впливу. Стосовно опосередкованого народовладдя чи представницької демократії, то воно також в українській правовій традиції має тривалу історію і практику, яка реалізується насамперед у процесі формування органів місцевого самоврядування. Констатовано, що захист принципів народовладдя повинен стати пріоритетним завданням сьогодення, що важливе й в контексті євроінтеграційних устремлінь України. **Наукова новизна.** Прослідковано шляхи розвитку народовладдя в Україні; конкретизовано відмінності між безпосереднім і опосередкованим народовладдям; виокремлені проблемні місця національного законодавства, що гальмують розвиток народовладдя в наш час. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані в подальших теоретико-правових та історико-правових досліджень, підготовці спекурсів, реформування органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: народовладдя, віче, козацька рада, безпосереднє народовладдя, опосередковане народовладдя, Конституція.

Alla Stechyshyn

Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Department of Architecture and Construction, King Danylo University,

Ye. Konovaltsia, 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

e-mail: alla.stechyshyn@ukd.edu.ua

HISTORICAL TRADITIONS OF DEMOCRACY IN UKRAINE

Purpose. The purpose of our research is to highlight the patterns and traditions of people's rule in Ukraine. **Method.** The methodology includes the complex use of a problem-chronological approach, as well as hermeneutic, formal-legal, formal-historical, and critical methods. **Results.** It has been established that people's power acts as a condition and one of the forms of existence of the state and institutions of power. The tradition of people's rule in Ukraine is considered in accordance with its two classic forms - direct or direct people's rule (direct democracy) and indirect or indirect (representative democracy). For the Ukrainian state-legal tradition, direct people's power is traditional and possibly belongs to the norms of legal custom. For example, a manifestation of direct people's rule was a viche in the Old Russian state or a Cossack council in the times of the Hetmanship. With regard to the powers of the vicha and the Cossack Council, they were quite close and, in general, maximal for their time. The main regulatory act regulating the procedure of direct people's power is the Constitution of Ukraine, which regulates the main forms of expression of the will of the people and spheres of influence. With regard to mediated people's power or representative democracy, it also has a long history and practice in the Ukrainian legal tradition, which is implemented primarily in the process of formation of local self-government bodies. It was established that the protection of the principles of people's power should become a priority task today, which is also important in the context of Ukraine's European integration aspirations. **Scientific novelty.** The ways of development of people's power in Ukraine are followed; the differences between direct and indirect people's power are specified; singled out

*problematic areas of national legislation that inhibit the development of people's power in our time. **Practical significance.** The results of the research can be used in further theoretical-legal and historical-legal studies, preparation of special courses, reform of local self-government bodies.*

Key words: *People's rule, viche, Cossack Council, direct people's rule, indirect people's rule, Constitution.*

Постановка проблеми. Для української історико-правової традиції поняття народовладдя є традиційним та історично детермінованим. Одночасно, в юридичній літературі немає єдиного підходу до його трактування. Так само відсутнє спільне бачення науковців стосовно змісту цього поняття. В суспільному просторі існує ще більша плутанина. В найбільш широкому значенні народовладдя асоціюють з проявом прямої демократії і закріпленою в Конституції нормою, що «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» (ст. 5) [6]. Історично, починаючи з часів Давньоруської держави, продовжуючи традиціями козащини і національних державних утворень початку ХХ ст. ідея народовладдя реалізовувалася в інший спосіб, як наслідок, науково і суспільно актуальним є питання розкриття процесу еволюції поняття «народовладдя», способів і форм його практичної реалізації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці українських та іноземних вчених, зокрема Ю.Бисаги, І.Бойка, О.Бойка, Ю.Кириченка, Ю.Панейка, О.Придачука, В.Погорілка, Б.Тищика, В.Федоренка, Л.Шипілова та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є виокремлення закономірностей і традицій народовладдя в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторитетний український вчений Ю.Бисага запропонував певну світоглядну транскрипцію народовладдя, у відповідності до якої «здійснення державної влади народом є одночасно критерієм існування демократії та одним з центральних елементів політичних прав громадянина, а реалізація народного суверенітету фактично відбувається в процесі здійснення державної влади народом» [1, с. 5]. Тобто, народовладдя виступає і умовою і однією із форм існування держави, інститутів влади.

Розкриваючи процес становлення народовладдя в Україні, доцільно коротко охарактеризувати зміст самого поняття «народовладдя». Енциклопедичне визначення народовладдя звучить має декілька змістових наповнень. По-перше, народовладдя розглядається як приналежність усієї повноти суспільної влади, зокрема державної, народу [3]. По-друге, народовладдя трактується, як «вільне здійснення цієї влади народом відповідно до його суверенної волі в інтересах як усього суспільства, так і кожної людини та громадянина» [3].

В академічному середовищі, для прикладу Л.Шипілов, пропонує розуміти народовладдя, як системотворчий принцип демократичної держави, який проявляє себе через демократію [11, с. 26]. В цьому випадку вчений народовладдя асоціює з демократією, навіть вказує, що це тотожні поняття. Аналогічної думки дотримується й І.Бойко, який констатує, що «Народовладдя є основою демократії – політичного режиму, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ» [2, с. 167].

Іншим важливим питанням при характеристиці народовладдя є його форма – пряма або безпосередня та непряма або опосередкована. Також часто, як синоніми до поняття безпосереднє народовладдя використовують термін – безпосередня демократія, а до опосередкованої – представника демократія. Безпосереднє народовладдя є продуктом природньо-правового підходу до трактування права і передбачає, що джерелом влади є

саме народ. Ця форма викликає найбільше спекулятивних моментів, адже пряме народовладдя часто асоціюється з революцією і актами масової непокори. Однак це дещо помилкове розуміння. Чітке визначення безпосереднього народовладдя закріплено в Загальній декларації прав людини 1948 р. та Міжнародному пакті про громадянські політичні права 1966 р.. Так, Загальна декларація прав людини передбачає право кожної людини не залежно від громадянства, приймати участь в «управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників» [4]. Також в документі вказується, що «Воля народу повинна бути основою влади уряду» [4].

Для української державно-правової традиції безпосереднє народовладдя є традиційним і можливо належить до норм правового звичаю. Для прикладу проявом безпосереднього народовладдя було віче в Давньоруській державі чи козацька рада у часи Гетьманщини. В обох випадках, рішення віча чи козацької ради мало вирішальне значення. У Києві 1113 р. внаслідок рішення віча на Київський престіл було запрошено Переяславського князя Володимира Мономаха, який не міг обіймати цієї посади згідно принципу престолонаслідування. Найвідомішим рішенням козацької ради є так звана «Чорна рада» 1663 р.

Досліджуючи історію народовладдя в Україні, львівський професор І.Бойко наводить відомості, що римські грецькі літописці описуючи побут слов'янських племен, згадували про існування в них віча – народних зборів де приймалися найважливіші рішення [2, с. 169]. Тобто, віче не було феноменом Давньоруської держави, це радше норма звичаєвого права, яка властива населенню українських земель з перших століть нашої ери.

Стосовно повноважень віча та козацької ради, то вони були досить близькими і назагал, для свого часу максимальними. Так, віче і козацька рада мали право призначати князя і отамана чи гетьмана, відповідно. Аналогічно, органи народовладдя мали повноваження відсторонити від влади правителя. І віче і козацька рада мали вирішальний вплив на прийняття рішення стосовно початку чи закінчення війни, встановлення зовнішньополітичних відносин. Обидва органи народовладдя володіли також значними повноваженнями у сфері судочинства [10, с. 66].

Цікаво зауважити, що об'єктивно, саме період Давньоруської держави та Гетьманщини був часом домінування безпосереднього народовладдя. Надалі ця практика зійшла нанівець. Що було закономірно в умовах абсолютистських режимів в яких опинилися українські землі – Річ Посполита, Московське царство (Російська імперія), Австрійська (Австро-Угорська імперія). Тільки після 1991 р. поняття безпосереднього народовладдя набуло актуальності. Для прикладу авторитетний український вчений В.Погорілко, вказує, що в умовах сьогодення, безпосереднє народовладдя проявляється в участі або безпосередній розробці населенням країни державних рішень, законів чи вчиненні правового контролю [8, с. 62]. Ця теза є абсолютно вірною, але на нашу думку, вона жодним чином не реалізована, адже способом її практичного втілення є здійснення референдуму. В Україні, закон про референдум прийнятий тільки 2021 р. [9]. Впродовж 1991 – 2021 рр. в Україні офіційно відбулися два всеукраїнські референдуми, перший 1991 р. – мав практичні наслідки, другий – 2000 р. – не мав ні практичних ні юридичних наслідків. Окрім того, в Україні відбулися локальні або регіональні референдуми в Криму, Закарпатський, на Донбасі.

Стосовно прийнятого в 2021 р. закону, то він визначає межі безпосереднього народовладдя. Так у ст. 3 предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання:

- 1) затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України;
- 2) загальнодержавного значення;

3) про зміну території України;

4) про втрату чинності законом України або окремими його положеннями [9].

Наразі Закон про всеукраїнський референдум є досить об'ємним змістовно і ймовірно в процесі його практичної реалізації виникне низка питань і проблемних моментів, в тому числі й тих, які не відповідатимуть національному законодавству чи нормам міжнародного права. Останнє важливо з огляду на євроінтеграційні процеси.

Все ж основним нормативним актом, що регулює процедуру безпосереднього народовладдя є Конституція України, в якій урегульовуються основні форми волевиявлення народу і сфери впливу.

Стосовно опосередкованого народовладдя чи представницької демократії, то воно також в українській правовій традиції має тривалу історію і практику, яка реалізується насамперед у процесі формування органів місцевого самоврядування. Подібні форми опосередкованого народовладдя зафіксовані на теренах України в середині першого тисячоліття до нашої ери, коли в містах-державках Північного Причорномор'я формуються виборні органи влади. Показово, що це відбулося навіть в умовах, коли в згаданих державних утвореннях домінувала олігархічна чи тиранічна форма правління. Стосовно органів місцевого самоврядування, то вони давали можливість вільним мешканцям міста впливати на його розвиток, формувати закони, податкову політику, тощо.

Стосовно періоду Давньоруської держави, то традиційно органами місцевого самоврядування вважають згадані вище віча, що з огляду на класифікацію форм народовладдя не відповідає істині. На нашу думку, якщо говорити про органи місцевого самоврядування то це мають бути постійно діючі інституції з виборним керівництвом, чітким складом і повноваженнями. Цього в Київській Русі не було.

Більше того, самі органи місцевого самоврядування розглядають у відповідності до державницького чи громадського підходів [5, с. 60]. У основі державницької концепції знаходиться теза про те, що з метою децентралізації формуються органи місцевого самоврядування. Останнім делегуються окремі владні повноваження, при цьому формування таких органів відбувається винятково у відповідності до закону [7, с. 131-132]. Натомість громадська концепція передбачає, що місцева громада самотійно, формує орган публічної влади, який представляє її перед державою.

Слід зауважити, що обидва ці підходи мають в місце в українській правовій дійсності і в різні історичні періоди реалізувалися в різний спосіб. Більше того, вважаємо, що для правосвідомості українців сьогодення вони існують паралельно. Як наслідок варто прослідкувати динаміку розвитку місцевого самоврядування і виокремити ті риси, які дозволяють говорити про існування державницького і громадського підходів, а також з'ясувати ступінь взаємозалежності народовладдя і місцевого самоврядування.

Ключова відмінність між державницьким і громадським підходом в тому, що перший опирається винятково на закон, а другий – на традицію. При цьому, не обов'язково громадський принцип місцевого самоврядування був першим. У згаданих містах-державках Північного Причорномор'я, створення органів місцевого самоврядування чітко регламентувалося на законодавчому рівні. Натомість в Київській Русі – навпаки, місцеві племена формували власні органи влади, ступінь взаємозалежності з Києвом і підпорядкування столиці були різними. Важливо, що в Галицькому князівстві, а відтак Галицько-Волинській державі, традиції місцевого самоврядування були ще сильнішими і реалізовувалися у невласливий для інших українських князівств спосіб – влада на місцях належала не князю чи його родичам, а місцевим боярам – знаті, що володіла високими правами, навіть законодавчими.

Громадівський принцип місцевого самоврядування реалізовувався також в умовах розвитку традиційних форм народовладдя періоду Гетьманщини. Власне, тільки в період інкорпорації українських земель Польщею і росією, а згодом Австрією (Австро-Угорщиною) почав домінувати державницький підхід. Одночасно, впродовж 1917-1921 рр. спостерігалось відродження громадівського типу, що може бути свідченням його традиційності і приналежності до звичаєвих норм правовідносин.

Закономірно, що в умовах незалежності, домінує державницький підхід і процес створення і функціонування органів місцевого самоврядування відбувається винятково на підставі норм Конституції та інших законів. В цьому випадку можна погодитися з визначенням Ю.Кириченко, що саме місцеве самоврядування є формою організації народовладдя.

Однак, якщо говорити про традиційність громадівського принципу організації місцевого самоврядування, то в цьому контексті традиції народовладдя визначають форму місцевого самоврядування.

Висновки. Таким чином, народовладдя як форма прямої демократії є традиційним для українського права, системи самоврядування. Починаючи з Давньоруського періоду на теренах України реалізується безпосереднє народовладдя, що проявлялось в існуванні віча. Ця практика набула поширення в часи козацтва і Гетьманщини. Після 1991 р. в Україні утверджується представницька демократія, яка є виявом опосередкованого народовладдя. Показово, що українські законодавці закріпили принцип народовладдя в Конституції та низці законів, зокрема Законі про всеукраїнський референдум, який урегульовує процедуру прямої демократії – безпосередньо народовладдя. В новітній історії подібних принципів реалізації не було за винятком референдумів 1991 та 2000 р., а також Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013-2014 рр. Захист принципів народовладдя повинно стати першочерговим завданням сьогодення, що важливе й в контексті євроінтеграційних устремлінь України.

Список використаних джерел

1. Бисага Ю., Придачук О. Народовладдя в Україні як принцип формування органів державної влади. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 1. С. 3-9.
2. Бойко І. Витоки, становлення та розвиток інституту народовладдя в Україні. *Право України*. 2019. № 11. С. 165-182. URL: https://www.pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2019_11/pravo_2019_11-s7/
3. Бойко О. Д. Народовладдя. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71153>
4. Загальна декларація прав людини і громадянина : міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Кириченко Ю.М. Місцеве самоврядування як форма реалізації народовладдя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. 2014. Вип. 24, Т. 3. С. 59–62.
6. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>
7. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен, 1993. 160 с.
8. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдне право України : навч. посіб. К. : Ліра, 2006. 366 с.
9. Про всеукраїнський референдум: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 1-2, ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>
10. Тищик Б., Бойко І. Історія держави і права України: академічний курс: підручник. К.: Ін Юре, 2015. 807 с.
11. Шипілов Л. М. Ш. Народовладдя як основа демократичної держави: Монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. 216 с.

References

1. Bysaha, Yu., Prydachuk, O. (2023). Narodovladdia v Ukraini yak pryntsyp formuvannia orhaniv derzhavnoi vlady [People's power in Ukraine as a principle of formation of state authorities]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*, 1, 3-9. (in Ukrainian)
2. Boiko, I. (2019). Vytoky, stanovlennia ta rozvytok instytutu narodovladdia v Ukraini [Origins, formation and development of the institution of people's rule in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 11, 165-182. Available at: https://www.pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2019_11/pravo_2019_11-s7/ (in Ukrainian)
3. Boiko, O.D. (2020). Narodovladdia [People's power]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Available at: <https://esu.com.ua/article-71153> (in Ukrainian)
4. The Universal Declaration of Human and Citizen Rights: an international document of December 10, 1948. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (in Ukrainian)
5. Kyrychenko, Yu.M. (2014). Mistseve samovriaduvannia yak forma realizatsii narodovladdia [Local self-government as a form of implementation of people's power]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser.: Pravo*, Issue 24, Vol. 3, 59–62. (in Ukrainian)
6. Constitution of Ukraine. Available at: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i> (in Ukrainian)
7. Paneiko, Yu. (1993). *Teoretychni osnovy samovriaduvannia* [Theoretical foundations of self-government]. Miunkhen. (in Ukrainian)
8. Pohorilko, V. F., Fedorenko, V. L. (2006). *Referendne pravo Ukrainy* [Referendum law of Ukraine]. K.: Lira. (in Ukrainian)
9. On the All-Ukrainian Referendum: Law of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2023, 1-2, st.1. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (in Ukrainian)
10. Tyshchuk, B., Boiko, I. (2015). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: akademichni kurs* [History of the state and law of Ukraine: academic course]. K. (in Ukrainian)
11. Shypilov, L. M. (2009). *Narodovladdia yak osnova demokratychnoi derzhavy* [People's power as the basis of a democratic state]. Kharkiv: Vydavnytstvo «FINN». (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 14.03.2024
прийнята до друку 04.04.2024
The article: is received 14.03.2024
is accepted 04.04.2024

Бібліографія: Стечишин А. В. Історичні традиції народовладдя в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 104-109. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.104-109>



УДК 340.12(477)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.110-118>

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ К.ТРИЛЬОВСЬКОГО НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Федик Лідія Богданівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університетет Короля Данила»,

вул. Є.Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: lidia.fedyk@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2033-8087>

Лицур Микола Зіновійович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри права та публічного управління,

ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: mykola.lytsur@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1775-789X>

Метою дослідження є розкриття впливу практичної діяльності К.Трильовського на формування української політичної та правової думки. **Методика.** Для з'ясування витоків окремих правових ідей в українській суспільно-політичній та правовій думці використовувався історико-генетичний метод. Праксеологічний метод використано з метою пізнання особливостей діяльності К.Трильовського як адвоката і політика, визначення її ефективності. Порівняльний метод застосовувався для глибшого вивчення правових ідей К.Трильовського через їх співставлення з ідеями М.Драгоманова. **Результати.** У процесі дослідження виокремлено три напрями діяльності К.Трильовського, які впливали на формування правової думки Галичини другої половини XIX ст.: як політика, національного діяча і адвоката. Проаналізовано роль Кирила Трильовського в організації роботи політичної організації «Народна Воля». Наголошено, що політик був активним організатором зборів та віч, а також доповідачем, який виносив на обговорення найбільш важливі для простого населення питання. Розкрито уявлення К.Трильовського щодо реалізації ідей українського національного державотворення та реалізації законодавства Австро-Угорщини у сфері захисту прав українського населення. **Наукова новизна.** Доведено, що правові ідеї К.Трильовського базувалися на ідеях лібералізму, тому ключовими для правника стало обґрунтування громадянських, економічних, політичних, соціальних, культурних прав та свобод. Показано, що К.Трильовський як член РУРП обґрунтовував ідею соборності та створення національної держави, а як депутат втілював ці ідеї на законодавчому рівні. **Практична значимість.** Наукові висновки представлені у статті, можуть бути використані у правовиховній роботі серед населення з метою підвищення рівня його правової свідомості та правової культури, формування демократичного правового світогляду.

Ключові слова: адвокатська діяльність, Галичина, К. Трильовський, лібералізм, правова думка, Русько-українська радикальна партія, самоврядування, українське державотворення.

Lidiia Fedyk

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law
at the King Danylo University,
35 Konovalets street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: lidiia.fedyk@iful.edu.ua

Mykola Lytsur

Ph.D in History, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration,
Higher Educational Institution «King Danylo University»,
35 Konovaletsia str., Ivano-Frankivsk, , Ukraine, 76018
e-mail: mykola.lytsur@ukd.edu.ua

**THE INFLUENCE OF POLITICAL AND PROFESSIONAL ACTIVITIES OF K.
TRILLIOVSKYI ON THE FORMATION OF UKRAINIAN POLITICAL AND LEGAL
THOUGHT**

The **purpose** of the study is to reveal the impact of K. Trilliovskyi's practical activities on the formation of Ukrainian political and legal thought. **Methods.** The author uses the historical and genetic method to identify the origins of certain legal ideas in Ukrainian socio-political and legal thought. The praxeological method was used to study the peculiarities of K. Trilliovskyi's activities as a lawyer and politician, and to determine their effectiveness. The comparative method was used for a deeper study of K. Trilliovskyi's legal ideas by comparing them with the ideas of M. Drahomanov. **Results.** The study identifies three areas of activity of K. Trilliovskyi which influenced the formation of legal thought in Galicia in the second half of the nineteenth century: as a politician, national figure and lawyer. The author analyses the role of Kyrylo Tryliovskiyi in organising the work of the political organisation "Narodna Volia". It is emphasised that the politician was an active organiser of meetings and events. He was a speaker who brought up for discussion the most important issues for the ordinary population. K. Trilliovskyi's ideas on the implementation of the idea of the Ukrainian national state and the implementation of Austro-Hungarian legislation in the field of protection of the rights of the Ukrainian population are revealed. **Scientific novelty.** It is proved that the legal ideas of K. Trilliovskyi were based on the ideas of liberalism. The key for the lawyer was the substantiation of civil, economic, political, social and cultural rights and freedoms. It is shown that K. Trilliovskyi, as a member of the Russian-Ukrainian Radical Party, substantiated the idea of unity and the creation of a nation-state, and as a deputy, he implemented these ideas at the legislative level. **Practical significance.** The scientific findings presented in the article can be used in legal education work among the population with a view to raising the level of their legal awareness and legal culture, and forming a democratic legal outlook.

Key words: lawyer's activity, Galicia, K. Trilliovskyi, liberalism, legal thought, Russian-Ukrainian Radical Party, self-government, Ukrainian state-building.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграції Україна постійно продукує політичні та правові ідеї, які б враховували національну правову традицію та кращі зразки європейської правової думки. Правова думка України формувалася під впливом ідей європейських мислителів і розвивалася як її частина. Водночас формування української правової думки, особливо в бездержавний період, було реакцією на обмеження громадянських та політичних прав за національною приналежністю, що надавало українській політико-правовій думці специфіки у трактуванні правових понять та категорій, ієрархізації політичних і правових пріоритетів. Для полегшення гармонізації українського і європейського законодавства важливе врахування політико-правової ментальності українського соціуму, яка сформувалася історично, під впливом політико-правових ідей різних періодів, політичних та соціокультурних обставин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові погляди К.Трильовського, його парламентська та адвокатська діяльність представлені у наукових дослідженнях Т.Андрусяка [1-3], П. Арсенича [4], Л.Бойчук [5], Т.Гуменюк [7], В.Корольова [9], А.Француза [16]. Водночас поза увагою дослідників залишилася практична діяльність галицьких адвокатів і зокрема К.Трильовського, спрямована на формування державно-правової думки на західноукраїнських землях за часів їх перебування у складі Австро-Угорщини, що зумовило вибір теми наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття впливу практичної діяльності К.Трильовського на формування української політичної та правової думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова думка народу – це сукупність теорій, доктрин, уявлень, спрямованих на вирішення державно-правових завдань чи проблем, які постають перед даним народом у процесі його суспільного розвитку. Правова думка складається з: 1) теоретичної складової –напрацювання вчених, громадських і політичних діячів, що виражаються у формі правової концепції або ідеї; 2) практичної складової – правові традиції, правові звичаї, правову культуру та свідомість народу [3, с. 160].

Для європейської правової думки другої половини ХІХ ст. характерним було поширення ідей лібералізму, ключовою цінністю якого є поняття «свободи». Класичний лібералізм акцентував увагу на проблемі політичних та економічних свобод індивіда. Концептуальну основу лібералізму складають дві головні тези: 1) особиста свобода і приватна власність – найвищі соціальні цінності; 2) реалізація цих цінностей забезпечує розкриття творчого потенціалу особи і водночас сприяє розвитку суспільства та держави. До інших елементів ліберальної ідеології, відносяться ідея прогресу, загального блага, правової держави, конституціоналізму, поділу влади, представництва, самоврядування.

Українська державно-правова думка ХІХ ст. розвивалася під впливом формування капіталістичного виробництва в економіці та лібералізму в політичних відносинах. Основою поглядів українських мислителів було визнання природних прав людини, усвідомлення того, що їх гарантія й реалізація залежать від форми державного устрою та форми правління; політичної свободи, та тлумачення останньої як системи прав людини і громадянина; недоторканість особи, життя, приватного листування, національності (мови); свобода совісті, друку, об'єднань, носіння зброї, вибору житла і занять, а також право позову на посадову особу чи відомство та спротиву незаконним діям чиновників. Важливе місце у ліберальній концепції займає самоврядування як основа демократичного суспільства і механізм суспільно-політичного ладу [10; 15]. Поняття справедливості в лібералізмі ґрунтується на принципі розподілу та рівності. Принцип розподілу передбачає, що більше повинна мати та особа, яка більше працює та досягає кращих результатів. Одночасно принцип розподілу передбачає визначення суспільством в прийнятний спосіб рішення щодо суспільної допомоги тим категоріям населення, які мають певні проблеми, що робить їх не рівними щодо інших у реалізації їхнього шансу – неповносправні, неповні родини тощо [14, с. 21-22].

Основоположником українського лібералізму вважається М.Драгоманов, під впливом якого відбувалося формування політико-правових поглядів К. Трильовського. Розглядаючи діяльність К. Трильовського з точки зору впливу на розвиток української правової думки, необхідно виділити такі наступні її напрями: як політика, національного діяча, адвоката.

Обізнаність К. Трильовського як адвоката з чинним законодавством Австро-Угорщини, вміння відстоювати правовим шляхом передбачені законом права і свободи, відносна економічна незалежність, робило його провідником нових прогресивних ідей в суспільстві [1, с. 17]. Адвокати Галичини творили нову правову і національно-політичну реальність, роз'яснювали населенню положення австрійського законодавства, які відкривали легальні можливості для розвитку національного руху [5, с. 74].

Головним для К. Трильовського виступав принцип демократизму та право усього населення брати участь в управлінні державою шляхом виборів. Політик акцентував увагу на потребі дотримання загального безпосереднього і таємного голосування на виборах до

різних рівнів законодавчої гілки влади, ліквідації куріальної системи та палати панів у складі Державної ради [9, с. 62]. Тому центральною ідеєю, яку обстоював К.Трильовський як депутат парламенту, була боротьба за загальне виборче право. Ця тема стала займала центральне місце у виступах у парламенті Австро-Угорщини, Галицькому крайовому сеймі, а також на народних вічах. На переконання К. Трильовського вибори до Галицького крайового сейму, повітової і громадської ради мали здійснювались не за куріальною системою, а через загальне голосування [2, с. 129]. К. Трильовський зауважував, що з припиненням існування Речі Посполитої шляхетське свавілля не тільки не припинилося, а інколи й посилювалося. Шляхта й надалі з позицій зневаги до народу та ігнорування його природних прав продовжувала очолювати публічні уряди у Галичині. Відтак куріальна система, на якій базувався тодішній державний устрій, максимально задовольняла шляхту, котра крайові та загальнонаціональні представницькі органи використовувала задля збереження свого впливу й забезпечення своєї влади [16, с. 98].

К. Трильовський наполягав на запровадженні загального, прямого, рівного та таємного виборчого права. Другим радикальним вічем Русько-радикальної партії від 30 травня 1893 р. у Коломиї, членом якої був Кирило Трильовський, затверджено постанови: скасувати сучасні норми куріальної системи голосування, щоби «увесь нарід по селах і містах безпосередньо, без правиборів (обрання виборців, які згодом обирали народних представників – Л.Ф.), і картками вибирав послів до сойму й ради державної»; голосування має бути загальним, для всіх рівним і таємним [8, с. 75]. Крім того, К.Трильовський закликав, щоб у кожному населеному пункті місцеві комітети задля підтримки кандидатів у Галицький крайовий сейм працювали якомога активніше [7, с. 47].

У 1893 році було створено організацію під назвою «Народна Воля». Кирило Трильовський мав безпосереднє відношення до розробки Статуту організації. У статуті було проголошено мету діяльності товариства, а саме: 1) суспільно-політична просвіта усіх верств українського суспільства; 2) захист прав громадян та відстоювання їх у державних інституціях; 3) пропаганда безпосереднього, загального, таємного голосування стосовно усіх гілок законодавчої влади. За результатами засідань була розроблена низка резолюцій, зокрема звернення до депутатів Руського клубу в Австрійському парламенті щодо більш систематичного обговорення питання стосовно пропорційності кількості громадян, які мають право голосу при здійсненні виборчої кампанії у тому чи іншому окрузі, висловлено публічне неприйняття нового кримінального закону, який передбачав заборону ведення політичної агітації напередодні виборів. Водночас закликали місцевих жителів брати більш активну участь у виборчому процесі, що забезпечило б належне представництво народних обранців у різного роду законодавчих органах влади Австро-Угорської імперії [9, с. 61-62].

Загальне виборче право стало головною темою віча, скликаного «Народною Волею» у м. Коломия 2 березня 1906 р. Збори проводив керівник місцевого осередку організації К. Трильовський. Серед ухвал віча варто виокремити такі: чітке визначення пропорційності кількості громадян, які мають право голосу у веденні виборів у тому чи іншому окрузі; дано негативну оцінку новому кримінальному закону, який забороняв вести будь-яку, навіть лояльну, агітацію напередодні виборів; голосувати має право тільки той громадянин, який хоча б один рік живе в тій місцевості, де проводиться голосування [8, с. 81].

Суттєвим досягненням галицьких парламентаріїв стало прийняття спільної програми діяльності, яку проголошено в палаті послів 19 липня 1907 року. Її основні положення зводилися до таких: усунути сваволю адміністративних і судових урядів; берегти й

розширювати конституційні права і свободи, якими могли рівноцінно користуватися всі верстви населення; скасувати окремі постанови виборчих законів до Державної ради, ухвалені для Галичини, якими порушена рівність виборчого права і кількісне представництво українського народу; розробити й прийняти новий виборчий закон до Галицького краєвого сейму, що ґрунтувався б на засадах загального, рівного, безпосереднього і тайного права голосування; здобути національну автономію для українського народу на теренах Галичини та Буковини; сприяти економічному поступу всіх верств населення Галичини та Буковини; забезпечити культурні запиту галичан і заснувати український університет у Львові.

На початку ХХ століття в українській політико-правовій думці Галичини з'явилася тенденція до обґрунтування необхідності досягнення національної незалежності і повної державної самостійності. Хоча різні політичні сили та ідеологи тогочасного українського суспільства бачили різні шляхи розв'язання національних і соціальних завдань, усі вони орієнтувалися на залучення широких верств населення західноукраїнських земель до державотворення [11, с. 44].

Тому обґрунтування сутності понять «держава», «нація», «народ», «національне самовизначення» стало одним з концептуальних питань діяльності галицьких адвокатів та політиків, які доклали значних зусиль у боротьбі за права та свободи українського народу за часів його підданства Австрії та Австро-Угорщини. К. Трильовський, як активний член української радикальної партії, послідовно підтримував закріплення ідеї єдності самостійності України у програмних документах партії на конгресі 1895 р. На відміну від М. Драгоманова, який був прихильником концепції федерального соціалізму та віддавав перевагу соціалістичній ідеї над національною, К. Трильовський наголошував на праві на свободу вияву національної належності – можливості використання національної символіки, дотримання національних традицій. Саме за підтримки К. Трильовського і С. Даниловича, формулювання Л. Бачинського про «повну самостійність політичну русько-українського народу» було вперше в історії українського політичного руху внесено до партійної програми на IV з'їзді РУРП, що відбувся у Львові 29 грудня 1895 року [13].

Промова К. Трильовського, виголошена в парламенті 14 грудня 1909 р., «В справі переслідування сільської молодіжи за колядовання і танці» була спрямована на обґрунтування його запиту про відміну урядових розпоряджень від 28 травня 1827 р. та 21 травня 1833 р., які передбачали обов'язкову наявність поліцейського дозволу при проведенні громадських розваг і зборів, а також заборону здійснювати збір коштів на будь-які потреби без узгодження з владою. Громадсько-політичний діяч заявив, що ці розпорядження мали втратити свою юридичну чинність у зв'язку із прийняттям конституції 1848 р., закону про товариства від 15 листопада 1867 р. Навівши конкретні факти, він підкреслив, що ганебні приписи приймалися лише відносно українського населення Галичини. На його думку, заборона сільській молоді збиратися для проведення танцювальних вечорів чи інших розваг, колядувати під час свят є яскравим прикладом переслідування українців, щоб заборонити їм брати активну участь у громадському житті [5, с. 169].

Активно обстоювання політичних, соціальних та культурних інтересів українського населення Галичини в сеймі та парламенті українськими правниками та політиками, сприяли тому, що австрійський уряд пішов на поступки українцям у питаннях виборчого закону, представництва їх у парламенті та урядових структурах, відкриття українського університету, розширення сфер вживання української мови, збільшення кількості середніх та початкових навчальних закладів тощо.

Важливого значення К.Трильовський надавав економічним правам, які розглядав як основу політичної свободи. Тому К. Трильовський обстоював ідею приватної власності та соціальної справедливості. Реалізація останньої потребувало покращення соціально-економічного становища населення, поширення освіти та формування національної і правової свідомості населення для зростання його політичної активності. Другим аспектом соціальної справедливості виступає ідея соціальної рівності – селянства та панів, зокрема права випасу селянами худоби в державних лісах і полонинах, дозволів на користування зброєю для охорони своєї худоби, справедливий розмір податків. У напрямі забезпечення економічних прав працювало товариство «Народна воля», одним із співзасновників якого був К. Трильовський. У 1893 р. товариством прийнято наступні ухвали щодо податкового і земельного законодавства: селяни не повинні сплачувати одночасно податок ні з окремої ділянки, ні з хати, де проживають, подають у казну держави тільки один із зазначених податків; найбідніші категорії українського селянства мають бути звільнені від сплати податку на користь держави; заборонено розподіляти земельні ділянки без погодження місцевої громади; великі панські маєтки, ліси, пасовища мають бути викуплені за державні кошти і безкоштовно передані сільській громаді; при продажу земельних ділянок у прикордонних місцевостях населених пунктів місцева громада повинна стати першою у визначенні розподілу майна; сільські робітники, які трудяться на панських маєтках, мають отримати такі ж права, як робітники, що працюють на фабриках і заводах, особливо якщо це стосується оплати праці [8, с. 76]. Будучи прихильником соціалістичних ідей, К.Трильовський виступав за справедливу податкову систему, за вирішення робітничих питань. Зокрема, він відстоював право на соціальне забезпечення робітників по старості та інвалідності, а також вдів і сиріт робітників [12, с. 19], захищав права робітників тютюнової фабрики в Заболотіві та солеварні в Косові.

К. Трильовський у своїх виступах порушував й інші, не менш актуальні питання: відшкодування державою збитків, завданих повинню; право на володіння та користування зброєю пастухами для охорони свійських тварин; обов'язковість використання в судах при написанні протоколів та актів обвинувачення українською мовою; встановлення чіткого переліку предметів, які не можуть бути забрані у випадку стягнення податків; право та можливість українських військовослужбовців відзначати українські свята тощо [2, с. 128].

З метою захисту економічних прав К. Трильовський сприяв створенню в 190 р. першого кооперативу «Народна спілка» в с. Спас, кредитового товариства Яблунові, філії «Сільського господаря» та спілки для збуту худоби у Гвіздці. Цією практичною діяльністю К. Трильовський обґрунтовував принцип солідарності як принцип організації суспільства, в основі якого є об'єднання ресурсів і можливостей членів суспільства для досягнення спільних цілей. При цьому інтереси кожного із членів знаходяться у рівновазі з інтересами суспільства. Водночас реалізація принципу солідарності потребує створення механізму узгоджень цих інтересів та досягнення компромісів у взаєминах різних суб'єктів, досягти чого можна за допомогою норм права. Отже, К. Трильовський опосередковано обґрунтовував солідарність як принцип співжиття людей у суспільстві і державі.

Поряд з ідеями політичної свободи, К. Трильовський обстоював ідеї індивідуальної свободи людини та громадянина – недопустимість тілесних покарань в армії, знущання над арештованими, відокремлення церкви від держави, свободи зібрань, використання української мови судовою системою та право на національні навчальні заклади. З приводу цих питань він вніс більше 300 інтерпеляцій до віденського парламенту [4, с. 6]. Особливо це яскраво проявлялося у правозахисній діяльності К. Трильовського, який неодноразово

виступав як адвокат у судових справах, що стосувалися захисту прав українського селянства і представників інших національностей.

На вічі Русько-радикальної партії від 30 травня 1893 р. у Коломиї, членом якої був Кирило Трильовський, розглядалися питання удосконалення громадського самоврядування, як форми участі громадян в управлінні суспільними справами та водночас вияву народної солідарності. Серед основних рішень у справі розширення громадського самоврядування українців краю були прийняті наступні: вибори до громадської ради мають відбуватись за загальним виборчим правом, у голосуванні повинні брати участь усі громадяни села; війта і керівний осередок громадської ради має обирати не загальний склад громадської ради, а усі жителі населеного пункту, термін повноважень діяльності уповноваженого законодавчого органу повинен становити не більше трьох років, у будь-який час жителі можуть усунути з посади як війта, так і керівний склад громадської ради, якщо ті не виконуватимуть рішень простої громади села; рішення про створення окружних громад є гальмом для розвитку місцевого (громадського) самоврядування; ліквідувати преференції багатших жителів стосовно посілости громадських володінь населеного пункту; готувалось спеціальне анкетування про стан самоврядування на селі [8, с. 75]. На другому загальнонаціональному радикальному вічі 30 травня 1893 р. в Коломиї, К. Трильовський виступив з доповіддю щодо необхідності реформування громадського самоврядування. На його думку, реформа місцевого самоуправління, підготовлена австрійською владою, не була в інтересах українського населення і тому потребувала модернізації. Крім того, торкаючись виборчого законодавства в краї, діяч наголосив, що вибори до місцевих органів влади повинні відбуватись за загальним, рівним, безпосереднім виборчим правом [2, с. 130]. Таким чином К. Трильовський закладав основи та принципи функціонування громадського самоврядування як соціально-політичного явища та виокремлювалися прогалини австрійського законодавства та відкривало галицьким українцям можливість боротися і поступово добиватися сприятливіших умов для свого існування.

Таким чином практична діяльність К. Трильовського як політика, сприяла усвідомленню усіма верствами народу себе носієм дозволених прав та обов'язків, що включає осмислення правових механізмів покращення свого економічного становища та забезпечення політичних і національних прав. Завершенням цього етапу розвитку правової думки є усвідомлення права на створення власної держави. Подальший процес передбачає розвиток ідеї, що є базовими для формування і розвитку національної правової системи [1, с. 15].

Висновки. Отже, Кирило Трильовський як активний політичний діяч та адвокат, мав можливість займатися організацією національно-політичного життя населення Галичини, брати участь у створенні та діяльності товариств, що займалися вирішенням питань, пов'язаних з соціально-економічним, політичним та правовим становищем галичан. Безпосереднє спілкування з українськими селянами, як адвоката та потенційними виборцями давала К. Трильовському розуміння основних його потреб та давало можливість йому уже як політику трансформувати їх у конкретні законодавчі ініціативи. Створення товариств потребувало формування їх статутів та програм, що в свою чергу вимагало попереднього теоретико-правового обґрунтування ідейної основи їх діяльності. Саме таким чином відбувалося виокремлення ключових проблем суспільства та пошук їх вирішення правовими засобами, тобто їх узагальнення у правових ідеях. Практичним виявом цих ідей були виступи у парламенті та відповідні законодавчі ініціативи.

Список використаних джерел

1. Андрусак Т. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. *Адвокатура України: історія та сучасність*: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 14-19.
2. Андрусак Т. Правові погляди Кирила Трильовського. *Вісник Львівського університету. Серія: юридична*. 2000. Вип. 35. С. 121-130.
3. Андрусак Т. Роль «Просвіти» у розвитку української правової думки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 160-164
4. Арсенич П. Засновник «Січі» Кирило Трильовський. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 76 с.
5. Бойчук Л. Парламентська діяльність Кирила Трильовського (1907–1918 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 22. С. 166–172.
6. Ганусин О. Б. Становище українського адвоката у Галичині на зламі XIX–XX ст.: фахові та життєві пріоритети. *Адвокатура України: історія та сучасність*: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 74–78.
7. Гуменюк Т.В. Становлення державно-правових поглядів Кирила Трильовського у руслі суспільно-політичних процесів в Україні другої половини XIX – початку XX ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72(1). С. 45-48.
8. Королько А. Політичне товариство «Народна Воля» у м. Коломия: ідеологічні засади і практична діяльність (1893 – 1914 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Практична науки. Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 676-677. С. 73-88.
9. Корольова В.В. Роль Кирила Трильовського в організації діяльності товариства «Народна воля» в Галичині. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. *Серія: Право*. Вип. 79: частина 1. С. 59-63.
10. Ліберальна ідея в Україні. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxh/r04.htm> (дата звернення 11.02.2024)
11. Мельник А.І. Розвиток української політико-правової думки в Галичині у міжвоєнний період (1918–1939). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 76: частина 1. С. 42-48.
12. Монолатій І. Образ власного війська у становленні українського національного руху. *Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України XX століття*. Коломия, 2007. С. 9–33.
13. Нахлік Є. Іван Франко і радикальна партія. URL: <https://zbruc.eu/node/52402> (дата звернення 14.02.2024)
14. Романюк А.С. Політичні доктрини XX століття: навчальний посібник. Львів, 2009. 216 с.
15. Українська державність у XX столітті (Історико-політологічний аналіз) / О. Дергачов. (кер. авт. кол.). Київ: Політична думка. 1996. 434 с.
16. Француз А.Й. Парламентська діяльність Кирила Трильовського в контексті суспільно-політичних процесів на українських землях поч. XX ст. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія: Право. 2023. Вип. 79: частина 1. С. 96-100.

References

1. Andrusiak, T. (2013). Advokaty ta yikh rol u rozvytku ukrainskoi pravovoi dumky [Lawyers and their role in the development of Ukrainian legal thought]. *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu*. (pp. 14-19). Kyiv; Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. (in Ukrainian)
2. Andrusiak, T. (2000). Pravovi pohliady Kyryla Trylovskoho [Legal views of Kyrylo Tryliovskiy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: yurydychna*, 35, 121-130. (in Ukrainian)
3. Andrusiak, T. (2010). Rol «Prosvity» u rozvytku ukrainskoi pravovoi dumky [The Role of Prosvita in the Development of Ukrainian Legal Thought]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 19, 160-164. (in Ukrainian)
4. Arsenych, P. (2000). *Zasnovnyk «Sichi» Kyrylo Trylovskiy* [Sich founder Kyrylo Tryliovskiy]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. (in Ukrainian)
5. Boichuk, L. (2012). *Parlamentska diialnist Kyryla Trylovskoho (1907–1918 rr.)* [The parliamentary activity of Kyrylo Tryliovskiy (1907-1918)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia*, 22, 166–172. (in Ukrainian)
6. Hanusyn, O. B. (2013). Stanovyshche ukrainskoho advokata u Halychyni na zlami XIX–XX st.: fakhovi ta zhyttievi priorytety [The Situation of the Ukrainian Lawyer in Galicia at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries: Professional and Life Priorities]. *Advokatura Ukrainy: istoriia ta*

suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu. (pp. 74-78). Kyiv; Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. (in Ukrainian)

7. Gumenyuk, T. V. (2022). Stanovlennia derzhavno-pravovykh pohliadiv Kyryla Trylovskoho u rusli suspilno-politychnykh protsesiv v Ukraini druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Formation of Kyrylo Trylovsky's state and legal views in line with socio-political processes in Ukraine in the second half of the nineteenth – early twentieth century]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 72(1), 45-48. (in Ukrainian)

8. Korolko, A. (2013). Politychne tovarystvo "Narodna Volia" u m. Kolomyia: ideolohichni zasady i praktychna diialnist (1893 – 1914 rr.) [Political Society "People's Will" in Kolomyia: Ideological Principals and Practical Activity (1893–1914)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny*, 676-677, 73-88. (in Ukrainian)

9. Korolova, V.V. (2023). Rol Kyryla Trylovskoho v orhanizatsii diialnosti tovarystva «Narodna volia» v Halychyni [The role of Kyrylo Trylovskyi in the organization of the activities of the «Norodna Volya» society in Halychyna]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Serii: Pravo*, 79: Part 1, 59-63. (in Ukrainian)

10. The liberal idea in Ukraine. Available at: <http://litopys.org.ua/ukrxx/ro4.htm> (accessed 11 February 2024) (in Ukrainian)

11. Melnyk, A.I. (2023). Rozvytok ukrainskoi polityko-pravovoi dumky v Halychyni u mizhvoiennyi period (1918-1939) [Development of Ukrainian political and legal thought in Galicia in the interwar period (1918-1939)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Serii: Pravo*, 76: Part 1, 42-48. (in Ukrainian)

12. Monolatii, I. (2007). Obraz vlasnoho viiska u stanovlenni ukrainskoho natsionalnoho rukhu [The image of one's own army in the formation of the Ukrainian national movement]. *Lytsari ridnoho kraiu: sichovo-striletska tradytsiia v istorii, kulturi ta mystetstvi Ukrainy XX stolittia.* (pp. 9-33). Kolomyia. (in Ukrainian)

13. Nakhlik, Ye. Ivan Franko and the Radical Party. Available at: <https://zbruc.eu/node/52402> (accessed 14 February 2024) (in Ukrainian)

14. Romaniuk, A.S. (2009). *Politychni doktryny XX stolittia* [Political doctrines of the twentieth century]. Lviv. (in Ukrainian)

15. Dergachev, O. (Comps.). (1996). *Ukrainska derzhavnist u XX stolitti (Istoryko-politolohichni analiz)* [Ukrainian Statehood in the XX Century (Historical and Political Analysis)]. Kyiv: Politychna dumka. (in Ukrainian)

16. Francuz, A.Y. (2023). Parlamentska diialnist Kyryla Trylovskoho v konteksti suspilno-politychnykh protsesiv na ukrainskykh zemliakh poch. XX st. [Parliamentary activity of Kyrylo Trylovskyi in the context of social and political processes in the Ukrainian lands, beginning 20 th century]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Serii: Pravo*, 79: Part 1, 96-100. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 27.02.2024

прийнята до друку 22.03.2024

The article: is received 27.02.2024

is accepted 22.03.2024

Бібліографія: Федик Л. Б., Лицур М. З. Вплив політичної та професійної діяльності К.Трильовського на формування української політико-правової думки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 110-118. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.110-118>



УДК 340.5

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.119-124>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВАМИ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Шатіло Володимир Анатолійович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та
адміністративного права Національного транспортного університету,

вул. Омеляновича-Павленка Михайла, 1, м. Київ, 01010

e-mail: vash13@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3274-4744>

Мета. Метою роботи є порівняння нормативно-правового забезпечення децентралізації в Україні та Польщі. **Методика** охоплює правове порівняння науково-теоретичного та нормативного матеріалів з використанням діалектичного, системного, історичного методів, а також методів аналізу, синтезу та аналогії. **Результати.** Охарактеризовано стан нормативно-правового забезпечення децентралізації в Україні та Польщі, визначено його рівні (рівень регламентації законом та конституційний рівень). Встановлено спільні та відмінні ознаки розвитку нормативно-правового забезпечення децентралізації у Польщі та Україні. Спільні ознаки охоплюють: 1) наявність тривалого перехідного періоду від самоврядування держави з досвідом недемократичного державного устрою до демократичної держави; 2) підґрунтя у виді Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р.; 3) відповідність децентралізації публічної влади цінностям ЄС. Відмінні ознаки розвитку нормативно-правового забезпечення децентралізації у Польщі та Україні полягають у різних підходах до змістовного наповнення нормативно-правових актів, якими впроваджувалась реформа місцевого самоврядування, в тому числі концептуальні: 1) якщо в Україні місцеве самоврядування є правом територіальної громади, то у Польщі – це її обов'язок; 2) неовиокремлення сільських територіальних громад за законодавством України, як це відображено у законодавстві Польщі. Визначено, що на відміну від Польщі, у Конституції України зміни, зумовлені децентралізацією, не внесені, зважаючи на воєнний стан в Україні. **Наукова новизна.** Встановлено, що проведення реформи децентралізації публічної влади і в Україні, і у Польщі здійснювалось хоча у контексті цінностей ЄС, але поза виконанням вимог для вступу до зазначеного державно-політичного об'єднання. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та викладацькій діяльності.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, об'єднана територіальна громада, гміна, повіт, воеводство.

V. Shatilo

Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional and
Administrative Law, National Transport University,

1, M. Omelianovycha-Pavlenka Str., Kyiv, Ukraine, 01010

e-mail: vash13@ukr.net

REGULATORY AND LEGAL BASEMENT OF DECENTRALIZATION IN LOCAL SELF-GOVERNMENT ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE AND POLAND

Purpose. The purpose of the article is to compare the regulatory and legal basement of decentralization in Ukraine and Poland. Also the purpose of the article includes the definition of common and distinctive features of legal provisions of decentralization in Ukraine and Poland. **Methodology.** The methodology consists of legal comparison of scientific-theoretical and regulatory materials. The author used such **methods** of scientific knowledge: dialectical, systematic, historical methods and methods of analysis, synthesis and analogy. **Result:** the article devotes the development of regulatory and legal basement of decentralization in Poland and Ukraine. It is characterized by the following common features: 1) the presence of a long transition period from self-government of a state with experience in an undemocratic regime; 2) the foundation in the form of the European Charter of Local Self-Government of 1985; 3) carrying out the reform of the decentralization of public power in the context of EU values, but outside the fulfillment of the requirements for joining the specified state-political association. Among the distinguishing features, first of all, it is necessary to mention different approaches to the meaningful filling of

normative and legal acts that implemented the reform of local self-government, including conceptual ones: 1) if in Ukraine local self-government is the right of a territorial community, then in Poland it is its duty ; 2) non-segregation of agricultural territorial communities, similar to Polish legislation. In addition, unlike Poland, whose Constitution reflects legislative changes due to the reform of local self-government with a view to decentralization, these changes have not been made to the Constitution of Ukraine due to the martial law in Ukraine. The development of decentralization in local self-government both in Ukraine and Poland consists of two periods: posttotalitarian (postsoviet) and preparation to admittance for EU membership. **Originality.** It was established that the reform of the decentralization of public power in both Ukraine and Poland was carried out in the context of EU values, but outside of the requirements for joining the specified state-political association. The fact is that the reform of decentralization in both Ukraine and Poland reflects the idea that local self-government is the fundamental basis of the modern highly developed democratic states. **Practical significance.** The results of the research can be used in law-making and scholar activities.

Key words: decentralization, local self-government, united territorial community, commune, county; district.

Постановка проблеми. 14 грудня 2023 року Європейська Рада надала згоду розпочати переговори про вступ України та Молдови до ЄС. Це зумовлює необхідність відповідності законодавства України принципам та стандартам ЄС, серед яких визнання органів місцевого самоврядування однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму (преамбула Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р.). Децентралізація (вертикальний поділ влади), будучи передачею повноважень та бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого самоврядування, є однією з ключових ідей поглиблення демократії в усіх державах Центральної та Східної Європи. Проте, незважаючи на наявність єдиних стандартів, кожна держава-член ЄС характеризується притаманним лише їй досвідом розвитку [1, с. 69]. Виходячи з цього є актуальним дослідження досвіду впровадження децентралізації в частині її нормативно-правового забезпечення в окремих державах – членах ЄС, а саме – Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльно-правові дослідження впровадження децентралізації в Україні та в окремих державах – членах ЄС неодноразово здійснювались науковцями, зокрема, М. О. Баймуратовим, О. В. Батановим, М. В. Буроменським, М. П. Горбатюком, Л. В. Гудзь, А. П. Лелеченко, С. Г. Серьогіною, В. Ф. Погорілком, А. Ф. Ткачуком та іншими. Проте питанням нормативно-правового забезпечення децентралізації в Україні та Польщі присвячено лише обмежену кількість досліджень.

Постановка завдання. Визначити спільні та відмінні ознаки нормативно-правового забезпечення децентралізації в Україні та Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. І Україна, і Польща є державами-членами Ради Європи, що зумовлює чинність для обох держав Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р. (далі – Хартія), у якій закріплено стандарти місцевого самоврядування для держав Ради Європи. У Хартії визначено конституційну і правову основу місцевого самоврядування, концепцію місцевого самоврядування, яке полягає у праві і спроможності органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення, сферу компетенції місцевого самоврядування, згідно з якою органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу, а також інші аспекти місцевого самоврядування. Повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим органом, центральним або регіональним, якщо це не передбачене законом (ст. 4 Хартії) [2, с. 69]. Саме з впровадженням положень Хартії пов'язано перший

етап реформування місцевого самоврядування [1, с. 69]. В Україні він був втілений шляхом закріплення у Конституції України статті 7, відповідно до якої в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, статті 132, яка визначала, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, а також розділу XI «Міське самоврядування» [3]. Крім цього, 21 грудня 1997 року було прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким відповідно до Конституції України визначено систему та гарантії місцевого самоврядування [4].

Що стосується Польщі, то у Конституції Польщі 1997 року у статті 15 вказано, що територіальний устрій Польської республіки забезпечує децентралізацію публічної влади. Крім цього, основні засади функціонування місцевого самоврядування були визначені у розділі VII «Територіальне самоврядування» [5]. Серед законодавчих актів Польщі, які регламентують питання місцевого самоврядування – Закони «Про самоуправління гмінне» від 08.03.1990 р., «Про самоуправління повітове» від 05.06.1998 р., «Про самоуправління воєводства» від 05.06.1998 р. [6, с. 320]. На відміну від України, у Польщі становлення місцевого самоврядування на засаді децентралізації відбулось раніше, по-перше, з огляду на хронологічно більш ранній початок реформи місцевого самоврядування у 1990 році, а по-друге, у Конституції Польщі було наголошено саме на забезпеченні децентралізації публічної влади, тоді як у Конституції України мова йшла про поєднання централізації та децентралізації.

Другий етап утвердження децентралізації в Україні та Польщі пов'язаний з підготовкою до вступу до ЄС [1, с. 69]. Після Революції Гідності 2013- 2014 рр., коли Україна підтвердила свій європейський вектор розвитку, розпочалось впровадження нових принципів управління у державно-управлінську практику України, що мало наслідком схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (далі – Концепція) [7, с. 6-7]. Наявні проблеми місцевого самоврядування було запропоновано вирішити шляхом: 1) визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатних забезпечити доступність та належну якість публічних послуг, що надаються такими органами, а також необхідної для цього ресурсної бази; 2) створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; 3) розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності; 4) розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади; 5) запровадження механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг; 6) максимального залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя; 7) удосконалення механізму координації діяльності місцевих органів виконавчої влади [8]. Нормативно-правове підґрунтя децентралізації в розумінні Концепції становили Закони України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 та Закони, якими було внесено зміни до Бюджетного і Податкового кодексів – в аспекті фінансової децентралізації. Першими

заходами децентралізації була передача частини повноважень держави на найнижчий адміністративно-територіальний рівень – новоствореним об'єднаним територіальним громадам (далі – ОТГ), реорганізація сільських рад в ОТГ та ліквідація районів. У подальшому реформа передбачала формування другого рівня адміністративно-територіального устрою країни – районів, а також внесення змін до Конституції України з метою упорядкування органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, побудови ефективної системи територіальної організації влади в Україні [7, с. 48]. На сьогодні в Україні утворено 1070 ОТГ, у які добровільно об'єдналися 4882 громад. З них у 936 ОТГ відбулись перші місцеві вибори. Площа утворених ОТГ становить майже 47% від загальної площі України. В ОТГ та містах обласного значення проживає понад 70% населення України [9, с. 6]. Хоча децентралізація не є вимогою для вступу ЄС, її впровадження свідчить про відмову від централізованого державного управління, властивого недемократичним державам, внаслідок якого децентралізація розглядається ЄС як найуспішніша українська реформа. Проте наразі ця реформа залишається незавершеною в силу неможливості внесення змін до Конституції України під час воєнного стану.

Що стосується Польщі, то реформа місцевого самоврядування, як і в Україні, також не була обумовлена безпосередніми вимогами вступу до ЄС, проте відображала ту ідею, що в сучасних високо розвинутих демократичних державах саме місцеве самоврядування є фундаментальною основою держави [6, с. 313]. Зокрема, реалізація реформи місцевого самоврядування, спрямована на децентралізацію розпочалась 1994 року, тобто у один рік з підготовкою Польщі до вступу в ЄС. Ця реформа полягала у реалізації програми розширення повноважень великих міст, яка базувалась на укладанні політичної домовленості відносно спільного реформування державного управління між урядом та органами влади великих польських міст [10, с. 116]. Третій етап реформи місцевого самоврядування відбувався у 1998–1999 роках, коли був сформований сучасний адміністративно-територіальний устрій країни. Крім того, новостворені воєводства мали відповідати Єдиній системі класифікації NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes) - стандарту територіального поділу країн для статистичних цілей ЄС [10, с. 117]. Станом на 2019 рік у Польщі налічувалось 16 воєводств, 379 повітів та 2479 гмін [11, с. 93].

У результаті проведеної реформи система місцевого самоврядування стала триступеневою: гміни і повіти вирішують публічні справи місцевого значення, воєводства – питання регіонального розвитку разом із центральним урядом.

Разом з тим, на відміну від України, де місцеве самоврядування становить гарантоване державою право та реальну здатність територіальної громади самотійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування»), у Польщі місцеве (територіальне) самоврядування фактично має примусовий і обов'язковий характер: суб'єкт входить до складу місцевого самоврядування з волі законодавця, а не в результаті об'єднання [6, с. 119]. Іншою суттєвою відмінністю децентралізації в Польщі у порівнянні з Україною є завершеність реформи її конституційним оформленням: положення про триланкову побудову територіального устрою було відображено у Конституції Польщі 1997 року, як і положення про те, що територіальне самоврядування зосереджене на виконанні публічних завдань, не закріплених Конституцією й законами для інших публічних влад, тобто, усі питання, не віднесені до відання органів державної влади, входять до компетенції територіального самоврядування. Також у Конституції Польщі були закріплені положення про виборних осіб територіального самоврядування та порядок здійснення державного контролю за

територіальним самоврядуванням[1, с. 70]. Серед інших відмінностей можна назвати те, що ні у Законах України «Про співробітництво територіальних громад» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад», ні у Законі України «Про місцеве самоврядування», не розмежовано міські та сільські територіальні громади, хоча, на думку окремих науковців (Хрущ С. В., Застрожніков А.Г., Застрожнікова І.В.), «пріоритетність розвитку сільських територіальних громад в Україні зумовлюється винятковою значущістю виробництва продукції сільського господарства та продовольства в життєдіяльності людини» [11, с. 214].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що розвиток нормативно-правове забезпечення децентралізації у Польщі та Україні характеризується такими спільними ознаками: 1) наявність тривалого перехідного періоду від самоврядування держави з досвідом недемократичного режимом; 2) підґрунтя у виді Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р.; 3) проведення реформи децентралізації публічної влади в контексті цінностей ЄС, але поза виконанням вимог для вступу до зазначеного державно-політичного об'єднання. Серед відмінних ознак, передусім, потрібно назвати різні підходи до змістовного наповнення нормативно-правових актів, якими впроваджувалась реформа місцевого самоврядування, в тому числі концептуальні: 1) якщо в Україні місцеве самоврядування є правом територіальної громади, то у Польщі – це її обов'язок; 2) неовиокремлення сільських територіальних громад, як це відображено у законодавстві Польщі. Крім цього, на відміну від Польщі, у Конституції якої відображені законодавчі зміни, зумовлені реформуванням місцевого самоврядування з огляду на децентралізацію, у Конституцію України ці зміни не внесені, зважаючи на воєнний стан в Україні.

Список використаних джерел

1. Бариська Я. О., Попович Т.П. Децентралізація публічної влади (досвід Польщі та Угорщини). *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». 2017. Т. 1. Вип. 45. С. 69-73. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34090>
2. Європейська хартія місцевого самоврядування: міжнародний документ від 15.10.1985. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
3. Конституція України в редакції від 28.06.1996. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628/conv#0578>
4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
5. The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997. *Sejm Rzeczypospolitej Polskie*. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>
6. Matwiejuk J. Samorząd terytorialny w Polsce. *Człowiek i prawo międzynarodowe*. Białystok. 2014. s. 313-338. *Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku*. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13411/1/J_Matwiejuk_Samorząd_terytorialny_w_Polsce.pdf
7. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посібник. Київ. 2017. 110 с.
8. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01.04.2014 р. № 333-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
9. Захарченко О. Взаємозв'язок між децентралізацією та європейською інтеграцією. *Центр «Нова Європа»*. 2020. 30 с. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Decentralization_ukr_web-2.pdf
10. Сорока С., Плевак С. Реформа місцевого самоврядування в Польщі: історичні передумови, проблеми проведення та результати. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 4. с. 113-119. URL: <http://surl.li/pugqh>

11. Хрущ С. В. Зарубіжний досвід розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. №4 (10). С. 208-216. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/10/16.pdf>

References

1. Barys'ka, Ya. O., Popovych, T.P. (2017). Detsentralizatsiia publichnoi vlady (dosvid Polshchi ta Uhorshchyny) [Decentralization of public authority (experience of Poland and Hungary)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu*: seriia: Pravo, 45, 69-73. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34090> (accessed: 05.04.2024) (in Ukrainian)
2. European Charter of Local Self-Government: international document of 15th of October, 1985. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (accessed: 05.04.2024) (in Ukrainian)
3. Constitution of Ukraine as amended on 28th June, 1996. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628/conv#0578> (data zvernennia: 05.04.2024) (in Ukrainian)
4. On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine No. 280/97-BP (1997, May 21). *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 05.04.2024) (in Ukrainian)
5. The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997. *Sejm of Republic of Poland*. Available at: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (accessed: 05.04.2024)
6. Matwiejuk, J. (2014). Local government in Poland. *Man and international law. Repozytorium of University of Bialystok*, 313-338. Available at: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/13411/1/J_Matwiejuk_Samorzad_terytoryalny_w_Polsce.pdf (accessed: 05.04.2024)
7. Lelechenko, A. P., Vasylieva, O. I., Kuibida, V. S., Tkachuk, A. F. (2017). *Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii povnovazhen* [Local self-government in conditions of decentralization of powers] Kyiv. (in Ukrainian)
8. Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organisation of Power in Ukraine No. 333-p. (2014, April 01). *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (accessed: 05.04.2024) (in Ukrainian)
9. Zakharchenko, O. (2020). Vzaiemozviazok mizh detsentralizatsiieiu ta yevropeiskoiiu intehratsiieiu [The relationship between decentralization and European integration]. *Tsentr «Nova Yevropa»*. Available at: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Decentralization_ukr_web-2.pdf (accessed: 05.04.2024) (in Ukrainian)
10. Soroka S., Plevak, S. (2015). Reforma mistsevoho samovriaduvannia v Polshchi: istorychni peredumovy, problemy provedennia ta rezultaty [Local self-government reform in Poland: historical background, implementation problems and results]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 4, 113-119. Available at: <http://surl.li/pugqh> (accessed: 05.04.2024) (in Ukrainian)
11. Khrushch, S. V. (2020). Zarubizhnyi dosvid rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii. [Foreign experience of the development of territorial communities in conditions of decentralization]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, 4 (10), 208-216. Available at: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/10/16.pdf> (accessed: 05.04.2024) (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 08.04.2024
прийнята до друку 03.05.2024
The article: is received 08.04.2024
is accepted 03.05.2024

Бібліографія: Шатіло В. А. Нормативно-правове забезпечення децентралізації у місцевому самоврядуванні за законодавствами України та Польщі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 119-124. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.119-124>



КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І
ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342 (477)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.125-133>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ РЕФОРМУВАННЯ
ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Загурський Олександр Богданович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного
управління ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Липова буд. 43, кв. 8, м. Тисмениця Івано-Франківської області, Україна, 77400
e-mail: oleksandr.zahurskyi@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0797-8864>

Губська Оксана Петрівна,
старший викладач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківська філія ЗВО «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»»,
вул. Набережна ім. Стефаника, 42 А, м. Івано-Франківськ, Україна, 76010
e-mail: oxana.gybska@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3198-4935>

Слободян Ірина Юріївна,
старший викладач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківська філія ЗВО «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»»,
вул. Набережна ім. Стефаника, 42 А, м. Івано-Франківськ, Україна, 76010
e-mail: irena1983@meta.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8217-2997>

Мета. Сформулювати авторські підходи щодо імплементації міжнародного досвіду реформування інституту публічного управління в контексті модернізації органів публічного управління в Україні. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що порівняльний аналіз інституту публічного управління показує, що європейські країни мають різні історично-інституційні основи, що відображається на формі та змісті їхніх адміністративних реформ. Багато в чому адміністративні системи окремих європейських країн дуже відрізняються від моделей в англосаксонських країнах, що, в свою чергу, впливає на шлях європейських країн до реформування

публічного управління. Разом з тим, реформи системи публічного управління в європейських країнах, що дотримуються наполеонівської адміністративної моделі, значно відхиляються від англосаксонської моделі адміністративних реформ. З цієї точки зору тезу про загальну конвергенцію в напрямку нової моделі державного менеджменту навряд чи можна аргументовано обґрунтувати. Україні потрібна така система публічного управління, яка здатна на ранній стадії аналізувати та визначати проблеми, що виникають у суспільстві, пропонувати заходи щодо їх вирішення та успішно їх реалізовувати. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що трансформація публічного управління є неминучою, оскільки сучасні національні форми правління та управління несумісні з потребами нової соціально-економічної практики суспільства, що глобалізується. Водночас, без трансформації неможливо досягти якісно нового рівня управління, основні характеристики якого можна синтезувати. Реформи в європейських країнах не слід розглядати лише в контексті нового публічного менеджменту, а тому асоціювати лише з цим поняттям. Альтернативні моделі реформ у країнах континентальної Європи загалом характеризують як варіанти неовеберіанського типу реформ. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані під час розробки положень, висновків та рекомендацій щодо державної стратегії розвитку публічного управління, для підвищення рівня прийняття відповідних державних рішень у цій галузі, а також для подальшого удосконалення законодавства у публічного управління.

Ключові слова: публічне управління, концепція, імплементація, децентралізація, адміністративний орган, стратегія.

O. Zagursky

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration of the Higher Education Institution "King Danylo University"
43/8 Lipova Street, Tysmenytsia, Ivano-Frankivsk Region, Ukraine, 77400
e-mail: oleksandr.zahurskyi@ukd.edu.ua

O. Hubska

Senior Lecturer, Department of LAW, Higher Education Institution "Open International UNIVERSITY of Human Development "UKRAINE",
st. Embankment them. Stefanik, 42 a, m. Ivano-Frankivsk, 76010, Ukraine
e-mail: oxana.gybska@gmail.com

I. Slobodian

Senior Lecturer, Department of LAW, Higher Education Institution "Open International UNIVERSITY of Human Development "UKRAINE",
st. Embankment them. Stefanik, 42 a, m. Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76010
e-mail: slobodanirina65@gmail.com

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN REFORMING THE INSTITUTE OF PUBLIC ADMINISTRATION

Purpose. Formulate the author's own approaches to the implementation of the international experience of reforming the public administration institute in the context of the modernization of public administration bodies in Ukraine. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and a synthesis of available scientific and theoretical information. It includes the formulation of relevant conclusions and recommendations. Such **methods** of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, functional, systemic-structural, logical-normative. **Results.** The study recognized that the comparative analysis of the institute of public administration shows that European countries have different historical and institutional foundations, which is reflected in the form and content of their administrative reforms. In many ways, the administrative systems of individual European countries are very different from the models in the Anglo-Saxon countries, which, in turn, affects the path of European countries to public administration reform. At the same time, the reforms of the public administration system in European countries that adhere to the Napoleonic administrative model deviate significantly from the Anglo-Saxon model of administrative reforms. From this point of view, the thesis of general convergence towards a new model of public management can hardly be substantiated. Ukraine needs such a system of public administration, which is able to analyze and identify problems arising in society at an early stage, propose measures to solve them and successfully implement them. **Originality.** The study found that the transformation of public administration is inevitable, since modern national forms of government and management are incompatible with the needs of the new socio-economic practice of a globalizing society. At the same time, without transformation, it is impossible to achieve a qualitatively new level of management, the main characteristics of which can be synthesized. Reforms in European countries should not be considered only in the context of new public management, and therefore associated only with this concept. Alternative models of reforms in the countries of continental Europe

are generally characterized as variants of the neo-Weberian type of reforms. **Practical significance.** The results of the study can be used during the development of provisions, conclusions and recommendations regarding the state strategy for the development of public administration, to increase the level of appropriate state decision-making in this area, as well as for further improvement of legislation in public administration.

Key words: public administration, concept, implementation, decentralization, administrative body, strategy.

Постановка проблеми. Реформа публічного управління, запроваджена в Україні як процес децентралізації розпочата 2014 року з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, а також створенням новітньої нормативно-правової бази для реалізації ефективних реформ. Цей процес дозволив сформувати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

Тим не менше перед тим, як це сталося, концепцію реформи протягом багатьох років змінювали, а її реалізацію відкладали. Це було пов'язано з постійними змінами на українській політичній сцені та небажанням йти на ризик запровадження дорогих змін. До того ж, при створенні нового адміністративного поділу враховувалися інституційні та функціональні міркування, при цьому менше уваги приділялося критерію соціальних зв'язків. Новий територіальний поділ іноді не диктувався раціональними та економічними міркуваннями, а створювався в результаті політичних торгів.

Сьогодні важко оцінити обґрунтованість і раціональність запровадження адміністративних реформ. Правильна оцінка буде можлива через багато років. У зв'язку з цим, виникла необхідність дослідити правову природу реформування інституту публічного управління імплементації міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання імплементації міжнародного досвіду реформування інституту публічного управління були предметом наукових праць багатьох науковців, таких як Н. Алюшина, В. Афанасьєв, В. Бакуменко, М. Білінська, В. Борщевський, В. Буткевич, В. Горбулін, Н. Гончарук, В. Гнидюк, С. Кравченко, В. Кремень, Р. Козеренко, В. Куйбіда, В. Кампо, М. Лахижа, Н. Чала, В. Чмига та інші.

Тим не менше, більшість праць вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків присвячено дослідженню децентралізаційних процесів в Україні. В той же час, проблема реформування інституту публічного управління в умовах воєнного стану в контексті імплементації міжнародного досвіду, а також в парадигмі ефективного запровадження європейських принципів і цінностей є надзвичайно актуальною в сучасних умовах розвитку України і зумовила вибір даної теми дослідження.

Постановка завдання. Формулювання авторських підходів щодо імплементації міжнародного досвіду реформування інституту публічного управління в контексті модернізації органів публічного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні кілька десятиліть державний сектор пройшов через хвилю реформ. Як наслідок, були проведені реформи публічного менеджменту, що виникли та розпочалися в останні десятиліття ХХ століття в англо-американських країнах під назвою «Новий публічний менеджмент», які мали на меті трансформацію та модернізацію класичної парадигми публічного управління. Аналіз показує неоднорідність концепції нового публічного менеджменту, що відбувається, коли вона стикається з системою державного управління континентальної Європи.

Відмінності в масштабах, фокусі та темпах конкретних реформ є результатом різних інституційних контекстів, у яких вони здійснюються. До того ж, виникають проблеми щодо зближення та розбіжностей траєкторій модернізації та реформ. З точки зору траєкторій і стратегій, не всі країни рухаються до нових моделей державного управління. Порівняльний аналіз пояснює багато суттєвих відмінностей між країнами, які є справжніми прихильниками нового державного управління, та європейськими країнами, які, здається, дотримуються іншої типової парадигми реформ.

З останніх десятиліть XX століття ми стали свідками драматичних змін у різних сферах соціально-економічного життя, але як на Заході, так і на Сході, немає іншої системи, подібної до системи державного управління, яка була б піддана сильнішому впливу і тиску на проведені реформи. Зміни, які відбулися в результаті розпочатих реформ у державному управлінні, розглядаються в ретроспективі. І хоча в деяких індустріально розвинених країнах окремі програми реформ відбуваються досить різко, це не зупиняє накопичення змін у їхніх адміністративних системах.

На думку Г. Петерса, «інтерес до адміністративних змін зберігається в багатьох країнах, і жоден уряд не наважиться стверджувати, що адміністративні реформи здійснено та впроваджено оптимальний порядок функціонування державного управління» [1].

Рушійними силами цих змін є політичні лідери, тому що поштовх до реформ надходить переважно від них. Досі важко оцінити, які зміни пропонують найкращі можливості для реформування управління та зміцнення адміністративної спроможності, але цілком зрозуміло, чому політичні лідери хочуть і прагнуть змін.

Водночас, Д. Савойя стверджує, що «індикаторами необхідності змін є поглиблення фіскальних проблем разом із переважаючим розумінням того, що державна машина перебуває в такому стані, що потребує суттєвої реконструкції. Але те, що саме мали на увазі політичні лідери щодо своїх національних адміністративних систем, набагато менш ясно» [2].

Відповідно до напряму реформування публічного управління мова йде про перехід від закритої системи державного управління до відкритої та комплексної адміністративної системи, в якій постійно уніфікуються принципи, інструменти, форми та методи територіального управління. Посилити механізм децентралізації та побудувати багаторівневий і комплексний національний адміністративний орган.

І.О. Лозицька вважає, що «стратегічним напрямом інституціональних змін у системі публічного управління виступає трансформація наявної моделі публічної влади, запровадження засад децентралізації і субсидіарності, імплементація позитивного зарубіжного досвіду реформування публічного управління. На сьогоднішній день, в сучасних трансформаційних процесах державне управління, державно-управлінська діяльність, державно-управлінські відносини набувають нових характерних ознак, посилюється суб'єктність державного управління, удосконалюються засади, механізми та напрями управління» [3].

Перші глобальні висновки щодо якості публічного управління можна підтвердити даними звіту Світового банку «Показники ефективності державного управління в країнах світу за період 1996-2008 рр.» [4]. Для авторів доповіді влада – це система традицій та інститутів, через які здійснюється влада в країні. Це включає механізми обрання, контролю та заміни урядів; здатність уряду ефективно формулювати та впроваджувати правильну політику, а також ступінь поваги громадян і уряду до інститутів, які впливають на економічну та соціальну взаємодію між ними. У Звіті Світового банку було досліджено

якість державного управління та практики управління в 212 країнах протягом більш ніж 10 років, що робить його найповнішим дослідженням такого роду.

У рамках дослідження якості державного управління оцінювалася за шістьма критеріями:

1) повага до громадської думки та підзвітність державних органів (Голос і підзвітність): якою мірою громадяни даної країни можуть брати участь у виборі свого уряду, а також наявність свободи слова, свободи асоціацій і вільних ЗМІ;

2) політична стабільність і відсутність насильства (Political Stability and Absence of Violence): ступінь ймовірності того, що уряд буде дестабілізовано неконституційними засобами або застосуванням насильства, включаючи тероризм;

3) ефективність уряду: якість державних послуг, якість роботи державних службовців та їх незалежність від політичного тиску, якість розробки політики;

4) якість нормативно-правової бази (Regulatory Quality): здатність уряду формулювати раціональну політику та законодавчі акти, які дозволяють і підтримують розвиток приватного сектору;

5) верховенство права: ступінь довіри різних суб'єктів до встановлених соціальних норм та їх дотримання, зокрема якість прав власності, роботи поліції та судів, а також рівень злочинності;

6) боротьба з корупцією (Control of Corruption): ступінь використання публічної влади в особистих цілях, включаючи малі та великі форми корупції, а також ступінь «врахування» державою інтересів еліти.

Варто зупинитися на основних параметрах звіту щодо якості публічного управління:

➤ результати за всіма показниками для Швеції знаходилися в межах 97-100 %, близькі до них результати Фінляндії, Данії та Норвегії. Проте, між країнами Західної та Східної Європи існує значна дистанція щодо ефективності державного управління.

➤ серед країн Центральної та Східної Європи найкращі показники мала Словенія (між 75-80 %), тоді як для країн Західної Європи оцінки державного управління значно вищі – понад 90 % для Австрії, Великої Британії та Франції, а також Німеччина лише з 81%.

➤ з усіх західноєвропейських країн публічне управління в Італії оцінили найнижче.

➤ після двох десятиліть реформ у країнах Центральної та Східної Європи результати не скрізь позитивні, а очікування не повністю виправдалися. Це пояснює, чому розрив в ефективності державного управління між країнами Західної та Східної Європи продовжує залишатися значним.

На нашу думку, ця трансформація є неминучою, оскільки сучасні національні форми правління та управління несумісні з потребами нової соціально-економічної практики суспільства, що глобалізується. Крім того, без трансформації неможливо досягти якісно нового рівня управління, основні характеристики якого можна синтезувати.

Франція. «Всупереч англосаксонському плюралізму та раціональному вибору чи німецьким корпоративним традиціям, більша частина аналізу державної політики у Франції традиційно зосереджена на державі. Репрезентації сильних держав зосереджуються на амбіціях радикальних держав у промисловій політиці, ролі французької державної елітарної моделі, стабільної центральної держави у французькій моделі територіального управління чи корпоратизму французької моделі державного сектора» [5].

«У кожній із цих сфер протягом останніх двох-трьох десятиліть ставилася під сумнів «сила» держави, однак концептуальний об'єктив залишається державоцентричним. Прагнення до всебічного регулювання та реконцептуалізації цілісного центру добре описує реакцію провідних французьких політичних та адміністративних суб'єктів на багато викликів, з якими стикається сучасна Франція»» [6].

«Французька держава – це децентралізована унітарна держава. Організація адміністрації у Франції є прямим спадком Французької революції та Другої імперії, які разом закріплювали принцип адміністративної централізації навколо сильної та унітарної держави, доки не було розпочато рух за децентралізацію та деконцентрацією» [7].

Відповідно до конституційної поправки від 28 березня 2003 року існує три територіальні органи влади: регіони, департаменти та муніципалітети. Вони відрізняються від центральної адміністрації та наділені правосуб'єктністю, що дозволяє їм наймати власний персонал, управляти власним бюджетом та проводити державну політику та надавати державні послуги. Місцеве самоврядування має конституційно кодифіковану інституційну гарантію у Конституції Франції. Конституційний статус територіальних органів влади визначається принципом вільного управління, що відповідає поняттю місцевої автономії в Європейській хартії місцевого самоврядування.

Республіка Польща. Місцева автономія є інституційною формою децентралізації державної влади, яка виконує покладені законом завдання відповідно до власних повноважень. ОМС є об'єктами правового регулювання, що визначає їх як юридичних осіб в організаційній структурі держави. Реформи автономії, які почалися на початку 1990-х років, замінили єдине централізоване, ієрархічно підпорядковане державне управління та органи місцевого самоврядування.

В даний час прийнято вважати, що правова структура органів місцевого самоврядування означає, що вони є юридичними особами публічного права. Структура цього поділу складається з трьох елементів: чіткої території, місцевої автономії та політичного статусу. Членство в таких інституціях є обов'язковим і вони створюються для самостійного виконання державних завдань і власної відповідальності, а також вжиття необхідних заходів.

Система місцевого самоврядування в Польщі не є чітко визначеною в Конституції. Це питання залишається за законодавцем, який за Конституцією Республіки Польща зобов'язаний формувати територіальний устрій таким чином, щоб відповідно до ст. 15 Конституції забезпечували децентралізацію публічної влади.

Децентралізація передбачає не лише делегування завдань по вертикалі, але й по горизонталі, але можливості обмежені. Це обмеження зумовлене реальними можливостями реального розширення центрального апарату. На цьому рівні компетенція окремих органів обмежена.

«Ось чому децентралізація соціальних завдань держави на основі місцевого самоврядування є настільки важливою. Це звільняє центральні органи влади від детальних питань, що дозволяє зосередитись на вирішенні більш загальних питань. Для польових структур це означає більш ефективне вирішення місцевих питань» [8].

Швеція. Швеція є унітарною, але вкрай децентралізованою, парламентською державою. Окрім національного урядового рівня, місцеве самоврядування через муніципалітети та повітові ради / регіони, описано в конституції. Демократичні збори обираються на національному, регіональному та місцевому рівнях управління.

Розподіл влади між центром та місцевою та регіональною владою непросто описати чітко. З міжнародної точки зору шведське місцеве самоврядування є порівняно сильним. До того ж, що визначено в конституції, існують, однак, досить слабкі конституційні гарантії щодо муніципальних повноважень.

Національний парламент має остаточну владу скасувати місцеві та регіональні урядові привілеї, а судовій системі не вистачає способу, тобто (конституційного суду) для субнаціональних рівнів уряду подавати скарги на дії національного уряду, які не поважають їх автономію.

Інтерес національного рівня до результатів діяльності місцевих та регіональних органів влади підсилюється тим фактом, що вони є основними постачальниками багатьох соціальних служб, включаючи охорону здоров'я (регіональний рівень) та соціальну допомогу та освіту (місцевий рівень).

Для повного розуміння розподілу влади на територіальних рівнях доцільно включити до аналізу три основні події останніх десятиліть:

- 1) реформи державного управління, спрямовані на маркетингові системи соціальної допомоги та освіти на місцевому рівні, висунули на перший план нові типи суб'єктів та відносин;
- 2) слід зазначити необхідність співпраці та управління мережею на місцевому та регіональному рівнях;
- 3) членство Швеції в ЄС надало місцевим та регіональним органам влади новий центральний вузол та інфраструктуру для прийняття та реалізації рішень, а отже, і можливість безпосередньої взаємодії з організаціями на рівні ЄС.

Звідси випливає, що реформи в європейських країнах не слід розглядати лише в контексті нового публічного менеджменту, а тому асоціювати лише з цим поняттям. Альтернативні моделі реформ у країнах континентальної Європи загалом характеризують як варіанти неовізантійського типу реформ.

Двома основними варіантами цієї моделі є варіант, в якому акцент робиться на модернізацію шляхом розширення участі громадян і легітимності управління, характерний переважно для країн Північної Європи, і другий варіант, в якому акцент робиться на професіоналізацію адміністрування, побудова сучасних і гнучких систем бюджетування та оперативного управління, а також адаптація адміністративного права до сучасних реалій. В Європі цей варіант більш поширений у Франції, Німеччині, Іспанії та Португалії.

А.М. Іщенко та Н.В. Литвин вважають, що «позитивний досвід реформування державного управління в зарубіжних країнах, може бути використаний в Україні за умови проведення попередньої експертизи пропонованих проектів щодо модернізації державної служби» [9].

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз інституту публічного управління показує, що європейські країни мають різні історично-інституційні основи, що відображається на формі та змісті їхніх адміністративних реформ. Багато в чому адміністративні системи окремих європейських країн дуже відрізняються від моделей в англосаксонських країнах, що, в свою чергу, впливає на шлях європейських країн до реформування публічного управління.

До того ж, реформи системи публічного управління в європейських країнах, що дотримуються наполеонівської адміністративної моделі, значно відхиляються від англосаксонської моделі адміністративних реформ. З цієї точки зору тезу про загальну

конвергенцію в напрямку нової моделі державного менеджменту навряд чи можна аргументовано обґрунтувати.

У зв'язку з цим, в континентальній Європі замість єдиної моделі існує кілька різних траєкторій реформ публічного управління. Загальні аспекти та специфіка такого підходу до реформування в європейських країнах об'єднані в ще одну відмітну парадигмальну модель реформування, яка визначається терміном «неовеберівська держава».

На нашу думку, Україні потрібна така система публічного управління, яка здатна на ранній стадії аналізувати та визначати проблеми, що виникають у суспільстві, пропонувати заходи щодо їх вирішення та успішно їх реалізовувати. Публічне управління, яке ефективно виконує свої функції, а також механізм постійного діалогу з громадськістю з метою адекватного врахування та узгодження інтересів різних груп.

Список використаних джерел

1. Peters B. Guy. The Future of Governing. 2nd ed., revised. University Press of Cansas, 2001. 278 p.
2. Peters B. Guy & Donald J. Savoie. Governance in the Twenty-first Century, Revitalizing the public Service. Canadian Centre for Management Development. McGill-Queen's University Press, 2000. 438 p.
3. Lozytska I. O. Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2018. 244 p.
4. Worldwide Governance Indicators 2008. URL: www.worldbank.org/wbi/governance. (Дата звернення: 20.05.2024).
5. Bézès P. The Reform of the State: the French bureaucracy in the Age of New Public Management'. In Cole, A., Le Galès, P., and Levy, J. (eds) Developments in French Politics 4Bastingstoke: Palgrave, 2008. Informations sociales, 126. P. 261-288.
6. Bézès P. Concurrence ministérielles et différenciation: la fabrique de la réforme de l'État en France dans les années 1990'. In Dreyfus, F. and Eyméri, J.-M. (2006) La Science Poltique de l'administration, Paris : Economica, 2006. P. 236-252.
7. OCDE, Public Employment and Management Working Party, November, 2018. 320 p. URL: <https://www.oecd.org/gov/pem/public-employment-and-management-working-party.htm>. (Дата звернення: 20.05.2024).
8. Niewiadmoski Z. Samorząd terytorialny w Konstytucji RP. Samorząd terytorialny. 2002. NR. 3. S. 3-30.
9. Іщенко А.М., Литвин Н.В. Актуалізація та імплементація зарубіжного досвіду реформування державного управління. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2016. № 4 (56). С. 13-17.

References

1. Guy, Peters B. (2001). The Future of Governing. 2nd ed., revised. University Press of Cansas. (in English)
2. Guy, Peters B., Savoie, Donald J. (2000). Governance in the Twenty-first Century. Revitalizing the public Service. Canadian Centre for Management Development. McGill-Queen's University Press. (in English)
3. Lozytska, I. O. (2018). Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine. Riga, Latvia: Baltija Publishing. (in English).
4. Worldwide Governance Indicators (2008). Retrieved from: <http://worldbank.org/wbi/governance> (accessed 30 May 2024). (in English)
5. Bézès, P. (2008). The Reform of the State: the French bureaucracy in the Age of New Public Management. Informations sociales, 126. 261-288. (in French)
6. Bézès, P. (2006). Concurrence ministérielles et différenciation: la fabrique de la réforme de l'État en France dans les années 1990. La Science Poltique de l'administration, 236-252. (in French).
7. OCDE, (2018). Public Employment and Management Working Party. November. Retrieved from: <https://www.oecd.org/gov/pem/public-employment-and-management-working-party.htm> (accessed 20 May 2024). (in English)
8. Niewiadmoski, Z. (2002). Samorząd terytorialny w Konstytucji RP [Local self-government in the Constitution of the Republic of Poland]. Samorząd terytorialny, 3-30. (in Polish)

9. Ishchenko, A.M., Lytvyn, N.V. (2016). Aktualizaciya ta implementaciya zarubizhnogo dosvidu reformuvannya derzhavnogo upravlinnya. [Actualization and implementation of foreign experience in public administration reform]. *Derzhava ta regioni. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, 4 (56), 13-17. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 20.05.2024
прийнята до друку 07.06.2024
The article: is received 20.05.2024
is accepted 07.06.2024

Бібліографія: Загурський О. Б., Губська О. П., Слободян І. Ю. Імплементация міжнародного досвіду реформування інституту публічного управління. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С.125-133. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.125-133>



УДК 351.86: 007 (477)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.134-141>

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Кушнір Ірина,

доктор юридичних наук, доцент, заступник начальника
кафедри адміністративної діяльності Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000
e-mail: id_kushniri@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0286-7591>

Мета. Стаття присвячена аналізу інформаційного забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення, які КУпАП віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України. **Методика.** Методологічне підґрунтя дослідження сформувало сукупності філософських, загальнонаукових, галузевих і спеціально-наукових методів (діалектичний, комунікативний, структурно-функціональний, формально-логічний, герменевтичний), які в комплексному застосуванні дали змогу досягти мети дослідження. **Результати.** Розкрито й охарактеризовано правову природу інформаційного забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення через зміст окремих системоутворюючих термінів. Визначено, що інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення необхідно розглядати як створення умов для інформаційного супроводу провадження у справах про адміністративні правопорушення як одного із напрямків адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України. Установлено, що таке інформаційне забезпечення є актуальним з моменту виявлення факту вчинення адміністративного правопорушення й до виконання рішення у справі про адміністративні правопорушення. **Наукова новизна.** Систематизовано розуміння інформаційного забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності Державної прикордонної служби України щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення, установлено його характерні особливості. **Практична значущість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, адміністративно-юрисдикційна діяльність, провадження у справах про адміністративні правопорушення, Державна прикордонна служба України, адміністративні правопорушення.

Iryna Kushnir

Doctor of Law, Associate Professor,
Deputy Chief of Administrative Activities Department of the
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine,
46 Shevchenko Street, Khmelnytskyi, Ukraine, 29000
e-mail: ikushniro10@gmail.com

INFORMATION SUPPORT FOR ADMINISTRATIVE AND JURISDICTIONAL ACTIVITIES OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE IN RELATION TO PROCEEDINGS ON ADMINISTRATIVE OFFENCES

Objective. The article is devoted to the analysis of information support of administrative and jurisdictional activities in relation to proceedings on administrative offenses which are within the competence of the State Border Guard Service of Ukraine under the Code of Administrative Offenses. **Methodology.** The methodological basis of the study is formed by a set of philosophical, general scientific, sectoral and special scientific methods (dialectical, communicative, structural and functional, formal and logical, hermeneutical), which, when applied in a comprehensive manner, made it possible to achieve the purpose of the study. **Results.** The author reveals and characterizes the legal nature of information support for administrative and jurisdictional activities of the State

*Border Guard Service of Ukraine in relation to proceedings on administrative offenses through the content of certain system-forming terms. It is determined that information support of the administrative and jurisdictional activities of the State Border Guard Service of Ukraine with regard to proceedings in cases of administrative offenses should be considered as creating conditions for information support of proceedings in cases of administrative offenses as one of the areas of administrative and jurisdictional activities of the State Border Guard Service of Ukraine. The author establishes that such information support is relevant from the moment of detection of the fact of committing an administrative offense and until the execution of a decision in a case on administrative offenses. **Scientific novelty.** The author systematizes the understanding of information support for administrative and jurisdictional activities of the State Border Guard Service of Ukraine with regard to proceedings on administrative offenses, and identifies its characteristic features. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making and law enforcement activities in the course of proceedings on administrative offenses.*

Key words: information support; administrative and jurisdictional activity; proceedings on administrative offenses; State Border Guard Service of Ukraine; administrative offenses.

Постановка проблеми. Притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, установлення їх вини, з'ясування обставин вчинення правопорушення, здійснення необхідних адміністративно-процесуальних дій, профілактика та запобігання вчиненню адміністративних правопорушень здійснюється з урахуванням та оцінкою відповідної інформації й інформаційних процесів. Адміністративно-юрисдикційна діяльність, що реалізується Державною прикордонною службою України (далі – ДПСУ), має свої певні відмінності від загального змісту «адміністративно-юрисдикційна діяльність» та пояснюється специфікою публічного адміністрування у сфері охорони державного кордону, правових відносин, пов'язаних з перетинанням державного кордону України, перебуванням у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та пункті пропуску, а також особливостями здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення й забезпеченням прикордонної безпеки. Крім того, відсутність легального та єдиного доктринального визначення «адміністративно-юрисдикційна діяльність ДПСУ» підсилює необхідність та актуальність систематизації знань у напрямку її інформаційного забезпечення. Саме тому інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності потребує наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню понять «забезпечення», «інформаційне забезпечення» присвятили праці такі науковці, як В. П. Бойко, Л. Р. Наливайко, В. А. Медяник, В. О. Резніченко, Т. М. Стокороса, І. М. Шопіна та інші. Проаналізували зміст інформаційного забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів С. М. Гусаров, Р. А. Калюжний, А. І. Марущак, В. М. Плішкін, В. О. Шамрай, С. С. Шоптенко, та інші. Систематизували знання та зробили вклад у розвиток наукових положень стосовно адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ Н. П. Демчик, В. Л. Зьолка, С. А. Комісаров, А. Я. Ксензюк, Ю. Б. Курилюк, Я. О. Кушнір, А. Ф. Мота, Л. В. Серватюк, В. О. Хома та інші. Однак комплексно інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення в наукових публікаціях не висвітлювалось.

Постановка завдання. З'ясувати особливості, дослідити зміст і сформулювати поняття «інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ».

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «інформаційне забезпечення» та «адміністративно-юрисдикційна діяльність» в умовах інтенсивного розвитку сучасного суспільства вже неодноразово аналізувались у різних контекстах, як правових, так і інших суспільних відносинах. Разом з тим єдиного підходу так і не вироблено, припускаємо, що це пов'язано з відмінністю та особливістю тих площин, сфер і відносин, у

яких науковці досліджували це поняття. Тому аналіз феномену інформаційного забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ варто розпочати із з'ясування змістовного навантаження окремих термінологічних конструкцій: «інформаційне забезпечення» та «адміністративно-юрисдикційна діяльність».

Отже, «забезпечення» – дія за значенням «забезпечити», яке Словник української мови тлумачить у таких значеннях: 1) постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; 2) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 3) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [1]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «забезпечення» демонструється як універсальний і всеохоплюючий термін та розкривається через призму різноманітності застосування його у різних сферах, зокрема: грошове, соціальне, внутрішнє інформаційне, ергономічне, загальне програмне, інформаційне, лінгвістичне, математичне, методичне забезпечення інформаційної системи, методологічне, організаційне, правове, програмне, технічне тощо [2, с. 375].

У законодавстві поняття «забезпечення» зустрічається у роз'ясненнях термінів: виконання договору про закупівлю [3, п. 9 ч. 1 ст. 1], тендерної пропозиції/пропозицій [3, п. 10 ч. 1 ст. 1], пропозиції конкурсних торгів та безпечності продукції [4, ч. 1 ст. 1]. При цьому у згаданих нормах відмічається тавтологія, у самому роз'ясненні термінів використовується слово «забезпечення», «надання забезпечення виконання зобов'язань», «з метою забезпечення відповідності продукції». Загалом у нормах права «забезпечення» використовується у словосполученні зі словами: безпека, права, захист, участі, можливостей, рівності, виконання умов, охорони, режиму тощо. Отже, термін «забезпечення» має багато різноманітних значень і використовується в різновекторних контекстах, разом з тим відсутнє його однозначне визначення. Для предмета дослідження наукової статті варто звернути увагу на такі значення: створення умов, задоволення потреб, збереження.

Правове забезпечення, – пише Л. Р. Наливайко, – являє собою врегульовану нормами права діяльність публічної влади з упорядкування, регулювання, захисту та охорони певних сфер суспільних відносин, де відповідні суб'єкти мають свої повноваження [5, с. 9].

Грунтовно дослідивши феномен адміністративно-правового забезпечення, І. М. Шопіна визначила його як систему адміністративно-правових засобів та способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин [6, с. 143–144]. При цьому науковиця наголошує, що суттєвою відмінністю між адміністративно-правовим регулюванням й адміністративно-правовим забезпеченням є мета, яка для останнього полягає в «узагальненні потреб та інтересів громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, територіальних громад та окремих громадян» [7, с. 553].

Аналізуючи поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України, В. Бойко узагальнює, що адміністративно-правове забезпечення загалом зводиться до *сукупності певних дій публічної адміністрації, які спрямовані на створення оптимальних умов функціонування механізму держави шляхом прийняття владно-публічних приписів, виконання розпорядчої діяльності, координування протилежних суб'єктів публічної адміністрації та здійснення інших дій організаційно-правового характеру з метою правового впливу на суспільні відносини та захисту прав, свобод і законних інтересів осіб* [8, с. 97–98].

Визначення поняття «адміністративно-юрисдикційна діяльність» також сьогодні в адміністративній доктрині є достатньо неоднозначним і спірним. По-перше, цей вид діяльності охоплює широкий спектр напрямків правозастосування. По-друге, під час формулювання цього визначення науковці переважно обтяжують його перерахуванням цих напрямків, що стає досить об'ємним та оминає увагою зміст і правову природу цього феномену. По-третє, у наукових рукописах автори розкривають цю юридичну конструкцію через широкий і вузький підхід, чим підкреслюють складність однозначності його формулювання.

Зосередившись виключно на деліктному провадженні, автори навчального посібника «Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України» визначили зміст такої діяльності органами поліції: *«вона виражається у виявленні правопорушень, збиранні та перевірці доказів, оформленні необхідних адміністративно-процесуальних документів, розгляді підвідомчих справ та винесенні у них відповідних постанов, направленні окремих справ для розгляду за підвідомчістю, а також у виконавчому провадженні у таких справах»* [9, с. 25]

Варто звернути увагу на поняття адміністративно-юрисдикційної діяльності органів і підрозділів охорони державного кордону, запропоноване Я. О. Кушніром та В. Г. Вітровчаком *«це врегульована нормами адміністративного права діяльність щодо розгляду та вирішення адміністративно-правових спорів, зокрема індивідуальних адміністративних справ, справ про дисциплінарні проступки, надання відповідей за зверненнями осіб, застосування у разі необхідності адміністративно-процесуальних заходів забезпечувального характеру та адміністративно-правових заходів міграційного контролю, виконання міжнародних зобов'язань України у сфері реадмісії»*. При цьому науковці зазначили про громіздку конструкцію зазначеного трактування яке охоплює всі актуальні напрями адміністративно-юрисдикційної діяльності прикордонного відомства [10, с. 34].

Колектив науковців у підручнику «Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів охорони державного кордону» не оминув поза своєї увагою адміністративно-юрисдикційну діяльність в адміністративно-деліктному аспекті, наголосивши при цьому, що він є найбільш актуальним і поширеним у прикордонному відомстві. Запропонували розглядати це поняття як *«систему спеціальних дій, регламентованих чинним законодавством, що реалізуються з метою розгляду справ про адміністративні правопорушення та ухвалення відповідних рішень; здійснення провадження в такій категорії справ та запобігання адміністративним правопорушенням»* [11, с. 20].

Отже, провадження у справах про адміністративні правопорушення як один із напрямків адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ передбачає реалізацію повноважень, закріплених у законодавстві, зокрема в п. 5 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»: організація запобігання адміністративним правопорушенням, протидія яким законодавством віднесено до компетенції ДПСУ; їх виявлення та припинення; здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно із законами [12, п. 5 ст. 19].

Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 898 від 18 вересня 2013 року затверджена Інструкція з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення, яка призначена забезпечити належне виконання посадовими особами ДПСУ законодавства під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Зокрема, щодо

порядку оформлення, розгляду та обліку матеріалів справ про адміністративні правопорушення, протидію яким КУпАП віднесено до компетенції ДПСУ [13].

Очевидно, що інформаційне забезпечення пов'язано з інформацією. Обмежене трактування терміна інформаційне забезпечення міститься у Великому тлумачному словнику сучасної української мови як, забезпечення необхідною інформацією, організація банків даних [2, с. 375].

Інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ С. М. Гусаров пропонує розуміти як *«цілеспрямований інформаційний вплив, який здійснюють органи внутрішніх справ за певними правилами й за умов налагодження зворотних зв'язків із навколишнім соціальним середовищем з метою досягнення мети управління – забезпечити належний громадський порядок у суспільстві та захистити права і свободи людини й громадянина»* [14, с. 18]. Ключовими аспектами цього визначення є: цілеспрямований інформаційний вплив, наявність зворотних зв'язків та очікуваний (бажаний) результат – правопорядок.

С. С. Шоптенко інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів пропонує розглядати як комплексну категорію, що об'єднує як процес збору, оброблення, аналізу та збереження інформації, так і систему відомостей, зафіксованих у встановленому порядку [15, с. 53]. У цьому визначенні відображено інформаційні процеси, які можуть забезпечувати будь-яку сферу, але акцент на адміністративно-юрисдикційній діяльності залишився поза увагою.

Т. М. Стокороса під інформаційним забезпеченням розуміє динамічну систему одержання, оцінки, зберігання та перероблення даних, створену з метою вироблення управлінських рішень. Інформаційне забезпечення науковець розглядає у двох станах: динамічному (як процес забезпечення інформацією) та статичному (як сукупність форм документів, нормативної бази та реалізованих рішень щодо обсягів, розміщення та форм існування інформації, яка використовується в інформаційній системі у процесі її функціонування) [16, с. 299].

Цілком підтримуємо таку позицію, а з урахуванням предмета дослідження цієї статті зазначимо, що інформаційне забезпечення формує: як інформація (статика) (норми права, що визначають склад адміністративного правопорушення, права затриманої особи, пояснення правопорушника прикордонного законодавства, відомості, отримані з різних джерел про факт вчинення правопорушника тощо), так і процеси (динаміка), які з нею здійснюються: фіксація фактів адміністративного правопорушення, урегульований порядок здійснення адміністративно-процесуальних дій, інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про адміністративне затримання, установлення особи правопорушника, формування відповідних баз даних.

З урахуванням зазначеного вище термін «забезпечення» у контексті дослідження «інформаційного забезпечення» передбачає інформаційний супровід (як комплексна інтегративна категорія) – створення умов для отримання інформації з відповідних джерел [17, с. 26], обігу, використання необхідної/важливої інформації, її збереження та охорона, що загалом дозволяє реалізувати адміністративно-юрисдикційні повноваження ДПСУ та досягати завдань КУпАП.

Отож, проаналізоване вище дозволяє відокремити характерні риси інформаційного забезпечення досліджуваного напрямку адміністративно-юрисдикційної діяльності:

- врегульовано нормами права;
- спрямовано на упорядкування інформаційних відносин під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення;

- унормовано як повноваження посадових осіб ДПСУ щодо здійснення діяльності з отримання, збору, фіксації, володіння інформацією та порядку її фіксації;
- полягає у створенні умов інформаційного обігу компетентними посадовими особами ДПСУ;
- повинно задовольняти (а саме є метою інформаційного забезпечення) інформаційні потреби суб'єктів, дотичних до цього напрямку адміністративно-юрисдикційної діяльності, з метою притягнення винуватих до відповідальності, можливості захисту прав затриманих осіб та оскарження рішень про притягнення до відповідальності і протидії адміністративним правопорушенням на державному кордоні;
- передбачає використання різних ресурсів (джерел) і форм відображення, доведення та збереження інформації;
- забезпечує охорону та захист інформації, обмеженої у доступі.

В основі інформаційного забезпечення має бути достовірна й актуальна інформація як підґрунтя правильного та своєчасного рішення у сфері охорони державного кордону України, що впливає на прикордонну безпеку в частині запобігання адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції ДПСУ. У цьому контексті Я. О. Кушнір та В. Г. Вітровчак цілком справедливо розставляють акцент на відсутності закріплення у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» окремої функції – здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності за наявності великої кількості складених протоколів про адміністративні правопорушення (53 370 – у 2021 р., 25 544 – у 2022 р., 22 176 – у 2023 р.) [10, с. 35] та необхідності протидіяти нелегальній міграції.

Інформаційне забезпечення інтегрує багато різноманітних складових: інформаційну діяльність, інформаційно-аналітичну діяльність, інформаційні потреби людини й держави у прикордонній сфері, актуальні бази даних, зовнішні та внутрішні інформаційні фактори, нові інформаційні технології тощо [18, с. 204]. Щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення складові інформаційного забезпечення містять: з'ясування факту вчинення правопорушення, підстав та порядку застосування заходів забезпечення провадження, здійснення дактилоскопіювання іноземці та осіб без громадянства, інформування за визначених законодавством умов і потреб відповідних осіб, органів та установ про факт затримання родичів, (власника відповідного(ї) підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, акредитованого в Україні дипломатичного представництва або консульську установу держав, Департамент консульської служби Міністерства закордонних справ України, відповідний центр з надання безоплатної правничої допомоги, відповідних територіальних органів (підрозділів) центральних органів виконавчої влади чи правоохоронних органів), оформлення та облік справ про адміністративні правопорушення, облік інформації в інформаційно-комунікаційній системі адміністративно-юрисдикційної діяльності «Гарт-5» тощо.

Висновки. Отже, інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення необхідно розглядати як створення умов для інформаційного супроводу провадження у справах про адміністративні правопорушення як одного із напрямків адміністративно-юрисдикційної діяльності ДПСУ. Таке інформаційне забезпечення є актуальним з моменту виявлення факту вчинення адміністративного правопорушення й до виконання рішення у справі про адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Словник української мови. В 11 томах. Том 3. 1972 С. 18. URL: <https://sum.in.ua/s/zabezpechuvaty>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
3. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.
4. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 02.12.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 22. Ст. 145.
5. Наливайко Л. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 8–14.
6. Шопіна І. М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 141–145.
7. Шопіна І. М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 550–554.
8. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 96–100.
9. Джафарова О. В., Шатрава С. О., Бугайчук К. Л. та ін. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України: навч. посіб. / за заг. ред. О. І. Безпалової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2021. 468 с.
10. Кушнір Я. О., Вітровчак В. Г. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Держприкордонслужби України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 62. С. 33–38.
11. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів охорони державного кордону / Ю. Б. Курилюк та ін.: підручник. Київ: ВД «Дакор», 2023. 484 с.
12. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
13. Про затвердження Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 вересня 2013 року № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1729-13#Text>.
14. Гусаров С. М. Інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ. *Правова інформатика*. 2009. № 3(23). С. 11–18.
15. Шоптенко С. С. Зміст та основні напрями інформаційного забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія право*. 2017. Випуск 46. Том 2. С. 50–54.
16. Стокороса Т. М. Інформатизація та інформаційне забезпечення: підходи до трактування понять. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.9. С. 296–301.
17. Кушнір І. П. Джерела інформаційного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України. *Правові новели*. 2022. № 17. С. 21–27.
18. Кушнір І. П. Теоретичні та організаційні засади нормативно-правового регулювання інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 566 с.

References

1. Slovyk ukrainskoi movy (1972) [Dictionary of the Ukrainian language]. V 11 tomakh. (Vol 3). (pp. 18). Available at: <https://sum.in.ua/s/zabezpechuvaty>. (in Ukrainian)
2. Busel, V. T. (2005) Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun., VIII, 1728 p. (in Ukrainian).
3. About public procurement: Law of Ukraine (2015, December 25). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2016. 9, 89. (in Ukrainian)
4. On the general safety of non-food products: Law of Ukraine (2010, December 02). *Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2011. 22, 145. (in Ukrainian)
5. Nalyvaiko, L. (2023) Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav dytyny na bezpechni umovy zhyttia [The Concept and Content of Administrative and Legal Support of the Child's Right

to Safe Living Conditions]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, p. 8–14. (in Ukrainian)

6. Shopina, I. M. (2018) Fenomen administratyvno-pravovoho zabezpechennia v administrativnomu pravi Ukrainy [The Phenomenon of Administrative and Legal Support in the Administrative Law of Ukraine]. *Nauka i pravookhorona*, 4, 141–145. (in Ukrainian)

7. Shopina, I. M. (2023) Administratyvno-pravove zabezpechennia ta administratyvno-pravove rehuliuвання: spivvidnoshennia poniat [Administrative and legal support and administrative and legal regulation: correlation of concepts]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*, 6, 550–554. (in Ukrainian)

8. Boiko, V. (2020) Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoho zabezpechennia efektyvnosti funktsionuvannia sudovoi vlady Ukrainy [The Concept and Content of Administrative and Legal Support for the Efficiency of the Judiciary of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 1, 96–100. (in Ukrainian)

9. Dzhafarova, O. V., Shatrava, S. O., Buhaichuk, K. L. (2021). Administratyvno-yurysdyksiina diialnist Natsionalnoi politsii Ukrainy [Administrative and jurisdictional activities of the National Police of Ukraine]. Kharkiv: KhNUVS. (in Ukrainian)

10. Kushnir, Ya. O., Vitrovchak, V. H. (2023). Administratyvno-yurysdyksiina diialnist Derzhprykordonsluzhby Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Administrative and Jurisdictional Activities of the State Border Guard Service of Ukraine in the Conditions of the Legal Regime of Martial Law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia, 62, 33–38. (in Ukrainian)

11. Kuryliuk, Yu B. et al (2023). *Administratyvno-yurysdyksiina diialnist orhaniv okhorony derzhavnoho kordonu* [Administrative and jurisdictional activities of the state border protection bodies]. Kyiv: VD «Dakor». (in Ukrainian)

12. About the State Border Guard Service of Ukraine: Law of Ukraine (2003, April 03). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2003. 27, 208. (in Ukrainian)

13. On Approval of the Instruction on the Processing of Cases on Administrative Offences by Officials of the State Border Guard Service of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 898 (2013, September 18). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1729-13#Text>. (in Ukrainian)

14. Husarov, S. M. (2009). Informatsiine zabezpechennia administratyvno-yurysdyksiinoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav [Information support of administrative and jurisdictional activities of internal affairs bodies]. *Pravova informatyka*, 3(23), 11–18. (in Ukrainian)

15. Shoptenko, S. S. (2017) Zmist ta osnovni napriamy informatsiinoho zabezpechennia administratyvno-yurysdyksiinoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Content and main directions of information support of administrative and jurisdictional activities of law enforcement agencies.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriia pravo*, 46, Vol. 2, 50–54. (in Ukrainian)

16. Stokorosa, T. M. (2008) Informatyzatsiia ta informatsiine zabezpechennia: pidkhody do traktuvannia poniat [Informatization and information support: approaches to the interpretation of concepts]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 18 (9), 296–301. (in Ukrainian)

17. Kushnir, I. P. (2022). Dzherela informatsiinoho zabezpechennia diialnosti Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Sources of information support for the activities of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Pravovi novely*, 17, 21–27. (in Ukrainian)

18. Kushnir, I. P. (2020). *Teoretychni ta orhanizatsiini zasady normatyvno-pravovoho rehuliuвання informatsiinykh vidnosyn u diialnosti Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*: Doct. diss: Kyiv. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 13.05.2024

прийнята до друку 04.06.2024

The article: is received 13.05.2024

is accepted 04.06.2024

Бібліографія: Кушнір І. Інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності державної прикордонної служби України щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 134–141. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.134-141>



ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.122

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.142-149>

ЦИФРОВІ РЕЧІ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Бабецька Іванна Ярославівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права і публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Українська 18, смт. Богородчани, Івано-Франківська обл., 77701
e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3094-5964>

Мета. Метою статті є визначення поняття «цифрові речі», «об'єкти цивільних прав», «цифрові відносини» та з'ясування питання про механізм оборотоздатності цифрових речей у цивільному обороті. У статті обґрунтовується теза про вдале закріпленні цифрових речей у ЦК України є сприйняття законодавцем категорії «благо», через яку визначена цифрова річ. Так, ст. 179-1 ЦК України встановлює: цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, діалектичний, формально-логічний, системно-функціональний, системно-структурний. **Результати:** в процесі проведеного дослідження визначено поняття «цифрова річ». Доведено, що цифрова річ - це благо, яке створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Акцентовано, що цифрова річ не є новим об'єктом цивільних прав, а лише додатково встановлена назва вже давно відомих і навіть традиційних об'єктів цивільних прав. Отже, з огляду на наведені властивості цифрових речей, цілком допустимо вважати їх особливого роду безтілесними речами – цифровими речами, або квазіречами. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що коли йдеться про цифрова річ як благо, яке створюється та існує виключно у цифровому середовищі, відповідно, на ці об'єкти може бути поширений режим власності, оскільки за своїми властивостями вони відрізняються від інформації в її усталеному розумінні та наближаються за ознаками до речей матеріального світу. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій діяльності з метою правового врегулювання цивільних відносин.

Ключові слова: об'єкт цивільних прав, цифрова річ, цифрові відносини, віртуальні активи, цифровий контент, матеріальні блага.

Ivanna Babetska

PhD in Law, Associate Professor Department of Law and Public Administration
at the King Danylo University,
18 Ukrainka Street, Bohorodchany, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 77701
e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua

DIGITAL THINGS AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS

Purpose. The purpose of the article is to define the concept of "digital things", "objects of civil rights", "digital relations" and to clarify the issue of the mechanism of circulation of digital things in civil circulation. The article substantiates the thesis that the successful consolidation of digital things in the Central Committee of Ukraine is the

legislator's perception of the category "good", through which a digital thing is defined. Yes, Art. 179-1 of the Civil Code of Ukraine establishes: a digital thing is a good that is created and exists exclusively in the digital environment and has property value. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of appropriate conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, dialectical, logical-semantic, logical-normative, system-structural. **Results.** In the course of the conducted research, the concept of "digital thing" was defined. It has been proven that a digital thing is a good that is created and exists exclusively in a digital environment and has property value. It is emphasized that the digital thing is not a new object of civil rights, but only an additional established name of long-known and even traditional objects of civil rights. Therefore, given the above properties of digital things, it is quite permissible to consider them as a special kind of incorporeal things - digital things, or quasi-things. **Scientific novelty.** In the process of research, it was established that when it comes to a digital thing as a good that is created and exists exclusively in a digital environment, accordingly, the property regime can be extended to these objects, since their properties differ from information in its established sense and approach by signs to the things of the material world. **Practical significance.** The results of the research can be used in law-making activities for the purpose of legal regulation of civil relations.

Key words: object of civil rights, digital thing, digital relationship, virtual assets, digital content, material goods.

Постановка проблеми. В умовах цифрового суспільства відбувається розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та виникнення цифрового середовища. І в цьому середовищі формується певний вид відносин, які найменуєть інформаційними відносинами, електронними правовідносинами, ІТ-правовідносинами, цифровими правовідносинами тощо. Особливість вказаних правовідносин полягає у процесі їх виникнення та реалізації в цифровому середовищі.

Особливість таких об'єктів, як стверджується в теорії права, полягає в тому, що вони перебувають лише в цифровому обороті та лише у цифровій формі.

У доктрині вказані об'єкти цивільного обігу охоплюються поняттям «цифрові дані», вони вважаються різновидом інформації, а саме закодованою інформацією, яка виражається у вигляді числового запису. Однак такі новітні цифрові об'єкти володіють своїми специфічними ознаками й особливостями, що відрізняють їх від інформації як об'єкта цивільних прав у звичному для нас розумінні та визначають специфічність їх правової природи [2].

З огляду на вищенаведене набувають актуальності наукові пошуки вирішення проблем правового регулювання цивільного обороту цифрових речей, їх правового режиму, правової природи правовідносин, у яких об'єктом є цифрова річ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, що стосується цифрових речей, досліджувалась у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, дане поняття досліджувалося у працях Є. Харитонова (2017), В. Логойда (2022), Р. Майданик (2022), Є. Мічурін (2022), А. Сліпченко (2023), Є. Савченко (2023), К. Некіт (2023), Є. Мічурін (2023) та інші. Відповідно з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» від 10 серпня 2023 р. № 3320-ІХ, легалізовано поняття цифрових речей та їхні правові режими. Таким чином, цифрові речі як об'єкти цивільних правовідносин потребують детального теоретичного тлумачення та роз'яснення.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження поняття цифрових речей як об'єктів цивільних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розумінню об'єкта цивільних прав традиційно надається важливе значення в теорії цивільного права. І це не дивно, адже майже доктринальним є твердження, що безоб'єктних правовідносин не існує.

Від властивостей об'єкта залежить механізм правового регулювання тих чи інших цивільних відносин, можливість чи неможливість укладення певних правочинів, вибір

способів захисту порушених прав тощо.

Відповідно до статті 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага [1].

Об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них.

Вищенаведене дає всі підстави вважати, що традиційним став і поділ об'єктів на матеріальні та нематеріальні блага, який також відображено в ст. 177 ЦК України.

Але в сучасній юридичній літературі нерідко можна зустріти ототожнення цієї класифікації з поділом об'єктів на майнові та немайнові блага. З приводу цього хотілося б зазначити, що таке ототожнення є помилковим. Адже в основі поділу об'єктів на майнові та немайнові блага покладено, здатність об'єктів оцінюватися у грошах, розглядатись у якості майна. Їх матеріальна чи нематеріальна природа, в даній класифікації, значення не має. Наприклад, речі, майнові права, готівкові та безготівкові гроші, тварини є майновими благами. Тоді як, наприклад, життя, здоров'я – це немайнові блага.

Отже, повертаючись до традиційного поділу об'єктів на матеріальні та нематеріальні блага, матеріальні блага – це предмети матеріального світу, а нематеріальні блага – це предмети нематеріального світу. Наприклад, речі, результати робіт, тварини є видами матеріальних благ.

Кожен з наведених видів має свої видові відмінності, але всі вони мають спільну ознаку – вони є предметами матеріального світу. У свою чергу, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, особисті немайнові блага, послуги, майнові права, безготівкові гроші, бездокументарні цінні папери є нематеріальними [3, с. 25].

У серпні 2023 року Президент підписав два важливих законопроекти, які запроваджують нові правила для цифрової сфери в Україні. Мова йде про законопроекти № 6447 та № 6576. Перший з них (проект № 6447) вносить зміни до Цивільного кодексу України та доповнює перелік об'єктів цивільних прав новим видом об'єктів - цифрові речі. Додатково закріплюється положення, що об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них. Крім цього, зміст ЦК доповнено новою статтею 179-1, яка наводить визначення цифрової речі: цифрова річ - це благо, яке створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність [7].

Зміни у дану норму ст. 179 ЦК України внесено групою депутатів, де внесено поняття цифрової речі, яка вважається предмет цифрового середовища, який перебуває в обороті лише у цифровій формі та щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Таке регулювання дає підстави застосувати до цифрової речі систему регулювання речових прав. Адже згідно з ч. 2 ст. 179-1 ЦК України до цифрових речей застосовуються положення цього Кодексу про речі, якщо інше не встановлено ним, законом або не впливає із сутності цифрової речі [3, с. 25].

Вдалим у закріпленні цифрових речей у ЦК України є сприйняття законодавцем категорії «благо», через яку визначена цифрова річ. Так, ст. 179-1 ЦК України встановлює: цифровою річчю є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність [4, с. 100].

Водночас, на думку О. Баранова, всі приватні правовідносини, пов'язані з інтернетом, поділяються на дві групи: 1) ті, що пов'язані безпосередньо зі створенням та

обслуговуванням інтернет-мережі (телекомунікаційної мережі) як сукупності технічних та програмних засобів, призначених для їх подальшого використання; 2) ті, що пов'язані з використанням мережі Інтернет, інтернет-технологій та кінцевих пристроїв для реалізації різноманітних видів діяльності.

Аналіз кожної з указаних груп дозволяє з'ясувати, які саме правовідносини наповнюють кожну з них, та оцінити, наскільки вони є новими для сучасного цивільного права України [5].

До першої групи, наприклад, належать правовідносини з обслуговування комп'ютерів, офісної техніки, створення та обслуговування локальних комп'ютерних мереж. Тому очевидно, що в цьому разі мають місце майнові, зокрема зобов'язальні, правовідносини з надання послуг або виконання робіт. Володіння та користування створеною сукупністю технічних засобів може відбуватись у межах зобов'язальних правовідносин (наприклад, орендних) або речових (наприклад, на праві власності). А розробка алгоритмів, комп'ютерних програм – це правовідносини інтелектуальної власності, правовідносини з розпорядження майновими правами інтелектуальної власності тощо.

Отже, як можна помітити, всі правовідносини цієї групи не є новими для цивільного права.

До другої групи, наприклад, належать комерційна діяльність, дистанційна освіта, телемедицина, інтернет-банкінг, електронні послуги, електронний документообіг тощо. Очевидно, що в цьому разі також мають місце майнові правовідносини, зокрема підприємницькі, з надання послуг (освітніх, юридичних тощо), інформації, прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності, інших прав [5, с. 72].

У науці цифрові речі та інші блага вже досліджувалися у контексті цифрових прав людини [6, с.76-80].

На думку науковця Є. Мічуріна, з вказаного формулювання цифрової речі у ст. 179-1 ЦК України бачиться дві проблеми. Перша. Якщо сприймати ст. 179 «Річ» та ст. 179-1 «Цифрова річ» як родові і видові, з використанням формальної логіки поняття «річ» охоплює собою «цифрову річ» як загальне та окреме. Автор вважає, що до ст. 179 ЦК України більш застосовним є обмежувальне тлумачення, оскільки більш точним щодо антиподу цифрової речі казати «матеріальна річ». Частина 2 ст. 177 ЦК України прямо вказує, що «об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі». У статті ж 179 ЦК України встановлено: «Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки». Стаття 179-1 ЦК України за її змістом стосується блага, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Є. Мічурін пропонує змінити ст. 179 «Річ» на «Матеріальна річ» з урахуванням ст. 177 ЦК України, а саме її змістовної частки: «об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі», оскільки саме так ці статті взаємопов'язані. Тоді б статті 179 і 179-1 ЦК України чітко корегувалися між собою: «Матеріальна річ» і «Цифрова річ» і ч. 2 ст. 177 ЦК України: «об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі» [4, с. 102].

Перш ніж визначати до якої саме категорії нематеріальних чи нематеріальних благ, перерахованих вище, слід відносити цифрові речі, варто насамперед зрозуміти природу та походження останніх.

Цікавий момент пов'язаний із тим, як відрізнити блага цифрового середовища, які мають майнову цінність від таких, що її не мають, оскільки законодавство не містить відповідних уточнень. Для кращого розуміння можна розглянути приклад електронних

грошей, які самі по собі є одиницею вартості та мають цінність. У випадку із цифровими речима цифровий запис не буде мати таку цінність, якщо за ними немає права вимоги на інший об'єкт цивільного права (гроші, цінні папери, майно чи майнові права тощо). Однак вартість деяких віртуальних активів, таких як криптовалюта (Bitcoin, Ethereum тощо), визначається переважно рівнем попиту та пропозиції на ринку і також не передбачає наявності майна, яке би її умовно «забезпечувало» [7].

Друга проблема, на думку науковця Є. Мічуріна, полягає у визначенні цифрової речі як блага, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Перше питання, а якщо об'єкт має подвійну природу та існує у цифровому середовищі і матеріальному світі? До таких належать, наприклад, об'єкти авторського права – літературні твори, які можуть брати участь у цивільному обороті як у вигляді друкованих книг (об'єкти матеріального світу), так і електронних книг (існує у цифровому середовищі). Тоді логічним є виключити з частини 1 ст. 179-1 ЦК України слово «виключно» і подати її у наступній редакції: «Цифровою річчю є благо, що створюється та існує у цифровому середовищі та має майнову цінність» [4, с. 102].

Виходячи із змін до Цивільного кодексу, всі цифрові речі, як об'єкти цивільних прав, поділяються на: віртуальні активи; цифровий контент; інші блага, в розумінні заданого визначення.

Відповідно до Закону України «Про віртуальні активи» (досі не набрав чинності) віртуальний актив - нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Самі ж віртуальні активи в свою чергу поділяються на дві групи: забезпечений віртуальний актив - актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав, та незабезпечений віртуальний актив, що відповідно не посвідчує жодних майнових чи немайнових прав. Це окремих і специфічний сегмент цифрових речей [8].

Віртуальні активи є особливими об'єктами цивільних прав у зв'язку із їх унікальною природою, яка характеризується багатогранністю – технологічні, майнові та водночас немайнові властивості разом з особливостями обігу віртуальних активів, роблять цей інструмент не схожим за своєю суттю на жоден з існуючих об'єктів, які перебувають в цивільному обороті. Результати дослідження прямо вказують на те, що віртуальні активи не можуть бути віднесені до жодної з категорій нематеріальних благ, особливості правового регулювання яких визначає ЦКУ, з огляду на взаємовиключні базові ознаки та характеристики зазначених об'єктів. Не зважаючи на позитивні зміни у законодавчих підходах до визначення правової сутності віртуальних активів, зокрема, включення цифрових речей до системи об'єктів цивільних прав та визначення їх майнового характеру, що свідчить про спроби визначити цивільно-правову природу віртуального активу та його правовий режим, законодавець не дає однозначної відповіді на те, яким є місце віртуальних активів в системі цивільних прав [9].

Цифровий контент - це дані, які створюються і надаються в цифровій формі. До цифрового контенту належать, зокрема, комп'ютерні програми, застосунки, відеофайли, аудіофайли, музичні файли, цифрові ігри та електронні книги. В даному контексті цифрова послуга визначається як послуга, що надає можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані у цифровій формі або отримувати доступ до таких даних, а також здійснювати будь-які інші дії з даними у цифровій формі, що були створені чи завантажені споживачем або іншими користувачами такої послуги. Крім цього, важливо розуміти співвідношення цифрового контенту і послуг з об'єктами авторського права [8].

До специфічних ознак цифрових речей можна віднести такі:

1) нематеріальність – цифрові речі не мають тілесної субстанції, відповідно, на відміну від матеріальних речей не піддаються амортизації;

2) стійкість і визначеність – цифрові речі як сукупність даних мають стійкий незмінюваний характер, що надає їм властивостей індивідуально-визначеної речі;

3) економічна цінність – цифрові речі мають комерційну цінність, яка визначається попитом на них;

4) відчужуваність – цифрові речі можуть бути відділені від особи, яка їх передає, без можливості її тиражування, що визначає можливість розпорядження;

5) виключність – можливість контролю в певний момент часу лише однією особою (не беручи до уваги в цьому випадку провайдерів та операторів платформ, на яких розташовані такі об'єкти, оскільки останні хоч і в змозі в певних випадках контролювати цей об'єкт, однак роблять (чи принаймні повинні робити) це не для отримання користі, а з технічною метою);

6) неможливість або обмежена можливість копіювання – припускається, що цифрова річ існує в єдиному екземплярі, що має унікальні характеристики, при цьому неможливість дублювання визначається особливостями технологій, що застосовуються;

7) абсолютний характер – найповніша влада стосовно таких речей зосереджена в руках їх власника, який може усувати від посягань на них усіх третіх осіб і створювати в рамках належного йому права власності більш вузькі права, як-от: оренда, застава тощо;

8) можливість знищення – на відміну від інформації в класичному розумінні, цифрові речі можуть бути знищені. Звичайно, наведені ознаки не є вичерпними та можуть набувати своєї специфіки для окремих категорій цифрових речей [1].

Право на об'єкт цифрових технологій має особа, в якій є права доступу до нього. Цей доступ відбувається через автентифікацію та верифікацію (авторизацію).

Закон стосується не всіх відносин, що дотичні до цифрової сфери, зокрема нове регулювання не поширюється на:

– надання цифрового контенту та/або цифрових послуг, як складових товару з цифровими елементами або є взаємопов'язаними з таким товаром;

– надання послуг (крім цифрових), де електронна форма подання інформації використовується виконавцем виключно як засіб передачі результатів чи даних споживачу;

– надання електронних комунікаційних послуг, зокрема послуги доступу до мережі Інтернет, послуги міжособистісної електронної комунікації;

– медичні та фінансові послуги;

– надання послуг у сфері азартних ігор;

– передачі виконавцем програмного забезпечення або надання виконавцем доступу до програмного забезпечення на підставі безоплатної публічної ліцензії з відкритим вихідним кодом;

– постачання цифрового контенту необмеженому колу осіб, крім випадків передачі цифрового контенту, який є частиною вистави чи показу певної події, засобами сигнальної трансляції.

– надання цифрового контенту суб'єктами владних повноважень, іншими розпорядниками публічної інформації відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Отже, предметом відносин за Законом України «Про цифровий контент та цифрові послуги» є не будь-які відносини між виконавцем та споживачем щодо цифрових речей, а

виключно відносини, щодо надання цифрового контенту та/або цифрової послуги, що не підпадають під вищезазначені винятки [8].

Висновки. У процесі дослідження цифрових речей як нового об'єкту цивільних правовідносин встановлено, що цивільні правовідносини виникають не в цифровому середовищі, а можуть бути лише пов'язані з його використанням (інтернету, інтернет-простору, інтернет-технологій). Використання термінів «середовище інтернету», «інтернет-середовище», «діяльність в інтернеті», «бізнес в інтернеті», «цифрове середовище», «віртуальне середовище» при дослідженні правових проблем регулювання суспільних відносин потенційно створює передумови для виникнення невизначеності у праві.

Відповідно, до цивільного законодавства цифрова річ — це благо, яке створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Акцентовано, що цифрова річ не є новим об'єктом цивільних прав, а лише додатково встановлена назва вже давно відомих і навіть традиційних об'єктів цивільних прав. Отже, з огляду на наведені властивості цифрових речей, цілком допустимо вважати їх особливого роду безтілесними речами — цифровими речами, або квазіречами. Відповідно, на ці об'єкти може бути поширений режим власності, оскільки за своїми властивостями вони відрізняються від інформації в її усталеному розумінні та наближаються за ознаками до речей матеріального світу.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Георгіївна Н. К. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 38–43. URL: <https://doi.org/10.32837/chc.voi42.433>
3. Мічурін Є.О. Об'єкти цифрових технологій та їхнє правове регулювання. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Т. 1, № 3. С. 22–29. URL: <https://doi.org/10.15804/cpls.20223.03>
4. Мічурін Є.О. Цифрова річ: щодо подальшого вдосконалення правового регулювання. *Актуальні питання модернізації приватно-правових відносин: європейський досвід та перспективи. Матвеевські цивілістичні читання: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 20 жовт. 2023. С. 100–103.*
5. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Цифрова річ як «новий» об'єкт «нових» цивільних правовідносин. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 68–81. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.06>.
6. Мічурін Є.О. Цифрові права (digital rights) у цивілістиці. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.)*. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2022. 498 с. С. 76–80.
7. ЮФ "Правовий Альянс". Цифрові речі та цифровий контент: новації законодавства, договірні відносини. Think brave. Останні новини бізнесу України. URL: https://biz.ligazakon.net/analitics/223070_tsifrov-rech-ta-tsifroviy-kontent-novats-zakonodavstva-dogovrn-vdnosini
8. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
9. Савченко Є. Віртуальні активи: нематеріальні блага чи окремі об'єкти цивільних прав? *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 301–310. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.37>

References

1. Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine of (2003, January, 16) no. 435-IV: as of 27 April 2024. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian)
2. Georgiivna, N. K. (2021). Tsyfrovі dani ta informatsiia yak obiekty prava vlasnosti [Digital data and

information as objects of property rights]. *Journal of Civil Studies*, 42, 38–43. Available at: <https://doi.org/10.32837/chc.voi42.433> (in Ukrainian)

3. Michurin, I. (2022). Obiekty tsyfrovyykh tekhnolohii ta yikhnie pravove rehuliuvannya [Objects of digital technologies and their legal regulation]. *Copernicus Political and Legal Studies*, Vol. 1, no. 3, 22–29. Available at: <https://doi.org/10.15804/cpls.20223.03> (in Ukrainian)

4. Michurin, E.O. (2023). Tsyfrova rich: shchodo podalshoho vdoskonalennia pravovoho rehuliuvannya [The digital thing: on the further improvement of legal regulation]. *Aktualni pytannia modernizatsii pryvatno-pravovykh vidnosyn: yevropeyskyi dosvid ta perspektyvy. Matvieievski tsyvilistychni chytannia: Materialy mizhn. nauk.-prakt. konf.* (pp. 100–103). Kyiv. (in Ukrainian)

5. Slipchenko, A. S. and Slipchenko, S. O. (2023). Tsyfrova rich yak «novyi» ob'ekt «novykh» tsyvilnykh pravovidnosyn [“Digital thing as a “new” object of ‘new’ civil legal relations”]. *Law and Safety*, 91(4), 68–81. doi: 10.32631/pb.2023.4.06. (in Ukrainian)

6. Michurin, E.O. (2022). Tsyfrovi prava (digital rigts) u tsyvilistytsi [Digital rights (digital rigts) in civil studies]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchastnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 98-y richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina.* (pp. 76–80). Kh. (in Ukrainian)

7. Law Firm "Pravoy Alliance". Digital things and digital content: legislative innovations, contractual relations. Think brave. Latest business news of Ukraine. Available at: https://biz.ligazakon.net/analitics/223070_tsifrov-rech-ta-tsifroviy-kontent-novats-zakonodavstva-dogovrn-vdnosini (in Ukrainian)

8. About virtual assets: Law of Ukraine of (2022, February, 17) no. 2074-IX: as of 1 January 2024. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (in Ukrainian)

9. Savchenko, Y. (2023). *Virtualni aktyvy: nematerialni blaha chy okremi obiekty tsyvilnykh prav?* [Virtual assets: intangible goods or distinct objects of civil rights?]. *Legal Bulletin*, 6, 301–310. Available at: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.37> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 08.04.2024

прийнята до друку 02.05.2024

The article: is received 08.04.2024

is accepted 02.05.2024

Бібліографія: Бабецька І. Я. Цифрові речі як об'єкти цивільних прав. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 142–149. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.142-149>



УДК 349.225.6

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.150-155>

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Гуменюк Тетяна Іванівна,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри права та публічного

управління ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Є.Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000

e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0724-189X>

Мета. Метою роботи є висвітлити вплив європейської інтеграції на оптимізацію правових засад соціальної політики в Україні. **Методика.** В основу дослідження покладено порівняльно-правовий метод, який застосовано під час порівняння соціального права ЄС та соціального права України. Метод діалектики дав можливість встановити суперечності у правових нормах, які врегульовують соціальну систему України та визначають її соціальну політику. Системно-функціональний метод було використано для вивчення системи регулювання сфери соціальних відносин в Україні, системи заходів соціальної політики, а також функціональних взаємозв'язків між ними. Метод узагальнення використаний для систематизації та інтерпретації результатів, які були отримані у ході дослідження. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що до основних шляхів удосконалення соціальної політики в Україні та правового регулювання у соціальній сфері належать: ратифікація Європейської соціальної хартії та плану її реалізації в Україні; створення цілісної стратегії у сфері надання соціальних послуг; приєднання України до Європейського кодексу соціального забезпечення; часткове реформування правового регулювання праці і зайнятості населення; удосконалення правового регулювання та соціальної політики у сфері соціального захисту, праці та зайнятості внутрішньоопереміщених осіб з тимчасово окупованих територій України. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що до проблем української соціальної політики та права, які постали перед Україною на шляху до ЄС, належать: проблеми законодавства України про соціальне забезпечення; проблеми регулювання ринку праці, зайнятості населення та подолання бідності; проблематика удосконалення законодавства про охорону праці; проблеми стимулювання підприємництва як основи забезпечення соціальних стандартів та зайнятості населення; проблеми адаптації соціально незахищених верств населення. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано для міжнародного права.

Ключові слова: право ЄС, соціальна політика ЄС, соціальне право ЄС, європейська інтеграція, соціальна політика України, правове регулювання соціальної сфери, право соціального забезпечення, соціальний захист громадян України.

T. Humeniuk

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law
and Public Administration of King Danylo University,

Ivano-Frankivsk, str. Ye. Konovaltsia, 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com

SOCIAL AND HUMANITARIAN POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

Aim. The aim of this research is to highlight the influence of European integration on the optimization of the legal fundamentals of social policy in Ukraine. **Methodology.** The research is based on the comparative legal method used for comparison of EU social law with the social law of Ukraine. The method of dialectic enables to establish contradictions in the legal norms that regulate the social system of Ukraine and determine its social policy. The systemic and functional method was used to study the system of regulation of the sphere of social relations in Ukraine, systems of social policy measures as well as functional interrelationships between them. The method of generalization was used for the systematization and interpretation of the results obtained during the study. **Results.** The research showed that the main ways of improving social policy in Ukraine and legal regulation in the social sphere include: ratification of the European Social Charter and its implementation plan in Ukraine; creation of a coherent strategy in the field of provision of social services; the accession of Ukraine to the European Code of Social Security; partial reform of the legal regulation of labor and employment of the population; improvement of legal regulation and social policy in the field of social protection, labor and employment of internally displaced persons from temporarily occupied territories of Ukraine. **Scientific novelty.** During the research, it was established that on the way to the EU, Ukraine has faced the following problems with its social policy and law: problems with the

*Ukrainian legislation on social security; problems with regulating the labor market, employment and poverty reduction; problems with improvement of the legislation on labor protection; problems with stimulating entrepreneurship as the basis for ensuring social standards and employment of the population; problems with adaptation of socially vulnerable groups of the population. **Practical significance.** The results of the research can be used in international law.*

Key words: EU law, EU social policy, EU social law, European integration, social policy of Ukraine, legal regulation of social sphere, social security right, social protection of Ukrainian citizens.

Постановка проблеми. Початок повномасштабних воєнних дій на території нашої держави, а відтак і введення воєнного стану мало критичний вплив на вітчизняну систему економіки. Психологічні та матеріально-фізичні збитки, спричинені воєнними та окупаційними діями слід вважати найбільш негативними чинниками, які позначилися на суспільній життєдіяльності. Через це на сьогодні з кожним днем російської агресії все більше зростає кількість громадян, що потребують від держави різного роду соціальної та гуманітарної допомоги. Питання правового регулювання соціальної сфери та впровадження ефективної соціальної політики завжди стає пріоритетним для будь-якої держави, починаючи з її створення та впродовж усіх наступних етапів розвитку. Саме тому соціальна політика в Україні та засади правового регулювання у цій сфері були сформульовані та системно викладені у нормах сучасної української Конституції [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання впливу європейської інтеграції на оптимізацію правових засад соціальної політики в Україні досліджували А. Іванов, О. Безпаленко, В. Близнюк, І. Бутирська, К. Слюсаренко, А. Клименко, І. Ящишина та ряд інших науковців.

Постановка завдання. З урахуванням існуючої проблеми, а також ступеня її дослідження метою даної статті виступають питання правового регулювання соціальної сфери в умовах воєнного стану та впровадження ефективної соціальної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема міграційних втрат України в умовах війни все більше обумовлюється критичними масштабами міграції молоді, що особливо в негативному світлі та сенсі дестабілізує проблеми збереження людського капіталу України. Це також і втрата значного ресурсу знань, низькі мотиваційні установки населення щодо життя і застосування своєї праці в Україні і, що найголовніше, економічна «девальвація» інтелектуально-кадрового та трудового ресурсу. Критичного послаблення зазнає якість людського капіталу через виїзд з країни найбільш креативного прошарку осіб, потенційних висококваліфікованих кадрів. Така ситуація об'єктивно потребує формування та реалізації положень більш ефективної та якісної соціально-гуманітарної політики, орієнтованої на врегулювання гострих соціальних проблем та міграційних процесів, яка здатна стримати міграційні втрати українських громадян і уберегти людський капітал як ключовий інтелектуальний та кадровий ресурс, необхідний для відбудови України та її регіонів у критично складних умовах війни і її соціально-економічних наслідків, критично високої соціальної вразливості і економічної нестабільності, невизначеності майбутнього за повоєнної депресії. Актуалізуються методичні та прикладні дослідження з метою розроблення інструментарію регулювання міграційних процесів у контексті збереження людського капіталу України. [2, с. 227].

В умовах війни державна соціальна політика спрямована на залучення міжнародної допомоги і сприяння розташуванню переміщених суб'єктів господарювання, що виступають в ролі головного осередка додаткових надходжень до бюджету. Слід зазначити, що соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, а також їхніх сімей, зумовлений особливістю професійних обов'язків не залежить від розміру

доходів цих осіб, чи наявності фінансування з бюджету, а має безумовний характер. Ці гарантії не можуть бути скасовані чи знижені без відповідної компенсації. Громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції, тому держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту відповідно до ч. 5 ст. 17 Конституції України як під час проходження служби, так і після її закінчення. Закріплення в Конституції України обов'язку держави щодо забезпечення соціального захисту громадян України, які захищають Вітчизну, суверенітет і територіальну цілісність України, є запорукою його реалізації державою та недопущення зниження рівня соціального захисту цих осіб та членів їхніх сімей [3, с. 83]. Важливим у реалізації соціальної політики стало прийняття 21 вересня 2022 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці», яким передбачено низку програм щодо підтримки бізнесу під час працевлаштування окремих категорій населення та сприяння на ринку праці в Україні особам з інвалідністю; визначено додаткові можливості отримання статусу безробітного особами, які перебувають на територіях, на яких ведуться бойові дії, та у яких не розірвані трудові договори з роботодавцем тощо [4, с. 121].

В довгостроковому періоді провідними векторами бюджетної політики соціального спрямування стануть: по-перше, розвиток використання інструментарію бюджетного стимулювання економічної активності ВПО та включення їх в економічну ринкову взаємодію, зокрема грантові програми на відкриття власної справи, для перенавчання та перекваліфікації тощо; по-друге, розвиток бюджетних механізмів будівництва й відновлення житла для осіб, які його втратили від війни, в тому числі формування фонду комунального житла, активізацію іпотечних схем та ін. У контексті реалізації першого із визначених векторів бюджетної політики в Україні впроваджено механізми фінансового стимулювання підприємництва. Крім загальнодоступних програм пільгового кредитування малого бізнесу «Доступні кредити 5-7-9%», в нашій країні реалізують цільові урядові програми «єРобота» (з можливістю отримати від держави стартовий капітал на відкриття власної справи до 250 тис грн), «Рука допомоги» (надання непрацюючим громадянам із малозабезпечених сімей одноразової безвідсоткової поворотної допомоги у розмірі до 100,5 тис грн для відкриття чи розвитку власного бізнесу) та ін. Проте, інший вектор бюджетної політики, що передбачає розвиток механізмів фінансового стимулювання відновлення та будівництва житлового фонду для постраждалих від війни поки не має відчутного прогресу в реалізації. На сьогодні відновлення зруйнованого або пошкодженого житла відбувається за рахунок коштів місцевих бюджетів, а також коштів субвенції на реалізацію проектів у межах Програми з відновлення України. Ця субвенція передбачає співфінансування проектів відновлення соціальної та житлової інфраструктури на територіях, звільнених від іноземного агресора, а джерелом її фінансування виступають кошти залученої Україною позики Європейського інвестиційного банку [5, с. 62-63].

Станом на 2023 р. Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів визначений головним у опрацюванні декілька «євроінтеграційних» законопроектів, зокрема: проєкт Закону про колективні угоди та договори за реєстр. № 7628; проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю на працю за реєстр. № 5344-д; проєкт Закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо правонаступництва у трудових відносинах за

реєстр. № 8244; проект Закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо регулювання деяких питань трудових відносин за реєстр. № 5054-1 [6, с. 89].

Військова агресія російської федерації проти України кинула виклик Європейському Союзу у питаннях, що впливають на європейську економічну стабільність, безпеку та демократію, крім того це також виклик позиції ЄС, як одному із головних гравців на міжнародній арені. З 24 лютого 2022 р. до кінця лютого 2023 р. Європейський Союз запровадив загалом 10 пакетів санкцій у відповідь на активізацію військових зусиль росії на українській території. Ця підтримка з боку Європейського Союзу особливо важлива для підприємств-виробників, яким доводиться працювати недалеко від лінії фронту, не дивлячись на близькість бойових дій. Більшість мит та квот стосується сільськогосподарської продукції, тому рішення Європейського Союзу допомагають Україні та світу підтримувати продовольчу безпеку. Наразі торгівля між Україною та ЄС вже відновилася. Впродовж 2022 р. країна експортувала 99,8 млн. тонн товарів на 44,1 млрд дол. США. 63% цієї суми припало на країни ЄС (27,9 млрд. дол. США). Серед країн Союзу та партнерів України по ТКС найбільше експортувалося до Польщі (6,6 млрд дол. США), Румунії (3,8 млрд. дол. США) та Угорщини (2,27 млрд. дол. США). Багато кроків, зроблених країнами ЄС та українським урядом, сприяли бізнес-активності українських експортерів. Так, експортування сільськогосподарської продукції стало легшим завдяки скасуванню квот та мит Союзом. Започаткування Європейською комісією з для України «лінії солідарності» та розбудова митної інфраструктури стали ключовими для поживлення торгівлі [7]. Єврокомісія схвалила чотири нові програми, в яких беруть участь 10 держав-членів, зокрема Україна та Молдова. При цьому фінансування ЄС цих програм на 2021–2027 роки становитиме 533 мільйони євро. Його метою є зміцнення транскордонного та міжнародного співробітництва, сприяння «зеленому» переходу та підтримка охорони здоров'я, освіти і науки. 187 мільйонів євро виділено на транскордонну співпрацю між Польщею та Україною у сферах охорони природи, медичних послуг та прикордонного контролю. Програмою заплановано зміцнювати регіональні заклади охорони здоров'я, покращувати доступ до спеціалізованої та екстреної медичної допомоги, а також підтримувати довгострокове медичне обслуговування. 54 мільйони євро виділено на транскордонне співробітництво між Румунією та Україною для поліпшення рівня освіти, охорони здоров'я та збереження навколишнього середовища [7]. Для поглиблення економічної співпраці між Україною та ЄС необхідно розвивати ТКС на регіональному рівні, в котрих, окрім національних програм економічного співробітництва, можуть впроваджуватися програми регіонального та місцевого ТКС з країнами ЄС, що сприятиме більш активному співробітництву.

Зважаючи на відцентричні процеси в ЄС, можна виділити проблему механізму консенсусного ухвалення рішень. Так, даний механізм доволі часто гальмує необхідні рішення, які потрібно прийняти швидше. Часто між інтересами країн виникають певні розбіжності, які сильно затримують вирішення питання, а якщо і приводять до консенсусу то із значними поступками із обох сторін. В контексті євроінтеграції України така проблема вже проявлялась, коли Єврокомісія до 7 блоків необхідних реформ додала «блок про нацменшини», що було зроблено на прохання Угорщини, інакше дане рішення не було б ухвалено. Втім, щодо даного аспекту, то в ЄС знову підіймається питання про заміну процедури консенсусу на ухвалення рішень кваліфікованою більшістю. Варт відмітити й те, що громадяни ЄС продовжують підтримувати Україною, хоч і занепокоєні інфляцією в ЄС. Так, станом на зиму 2022-2023 рр. 91% респондентів підтримують надання Україні гуманітарної допомоги, а 88% виступають за прийом в ЄС українських біженців [8, с. 100–

102]. Надання фінансової допомоги Україні підтримують 77%, тоді як запровадження економічних санкцій проти російського уряду, компаній і фізичних осіб підтримують 74% опитаних. . Згідно з досвідом зарубіжних країн можна стверджувати, що прогалини в управлінні у соціальній та гуманітарній сферах можуть катастрофічно позначитися на суспільному розвитку в посткризовий період. Через це, головним завданням владних органів виступає організація загальнодержавного комплексу реабілітації військовослужбовців та цивільного населення, постраждалих від воєнних дій на території України. Так, на даний час виникає необхідність у розширенні реабілітаційної мережі у відповідності з військовими потребами, з якими владні органи апелюють до країн-партнерів [9, с. 63].

Висновки. Дослідження проблем соціальної політики та правового регулювання соціальної сфери суспільства в Україні дало можливість зробити наступні висновки та узагальнення. Держава повинна зоставатися головним джерелом розв'язання проблем в сфері соціального захисту населення, проте зважаючи на намагання створити конкурентоздатну успішну державу, мають враховуватися різноманітні умови для розвитку людського капіталу. Головними напрямками подальших досліджень повинен стати виразний розподіл функцій та положень соціальної та гуманітарної політики, інших їх властивостей. Воєнні дії та післявоєнна відбудова України вимагатимуть великого фінансування задля відновлення. фізично-психологічного здоров'я не лише військових, але й цивільного населення.

Список використаних джерел

1. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Войналович І. Завдання соціально-гуманітарної політики збереження людського капіталу України в умовах війни. *Scientific journal «MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS»*. С. 226-232. URL: <https://mdes.khmn.edu.ua/index.php/mdes/article/view/198/173>
3. Грень Т.Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33 (72). № 6. С. 80-84.
4. Савчук С.В., Коломийчук Н.М. Фінансові аспекти реалізації соціальної політики України в умовах військового стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. Вип. 3(03). С. 118-122. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/141/129>
5. Горин В., Малішевська О. Реалізація соціальної складової бюджетної політики в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р.)*. Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 60-63.
6. Костишина Т. А., Тужилкіна О. В., Костишина А. І., Голубець В. В., Красюк Р. Р. Регулювання соціально-трудових відносин в контексті реалізації соціальної політики. *Modern engineering and innovative technologies*. 2023. №27. С. 85-91. URL: <https://moderntechno.de/index.php/meit/issue/view/meit27-02/meit27-02>
7. Волкова Н.В. Транскордонне співробітництво України з країнами ЄС в умовах російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2257/2180>
8. Близняк О.А., Риков А. Головні проблеми євроінтеграційного курсу України. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. Т. 15. № 1. С. 96-107.
9. Іванов А.В. Соціальна і гуманітарна політика в Україні в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Т. 34(73). С.61-65. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2_2023/10.pdf

References

1. The Constitution of Ukraine (Records of the Verkhovna Rada of Ukraine (RVR), 1996, No. 30, Article 141). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>. (in Ukrainian)

2. Voinalovich, I. The task of the social and humanitarian policy of preserving the human capital of Ukraine in the conditions of war, 226-232. Available at: <https://mdes.khmnua.edu.ua/index.php/mdes/article/view/198/173> (in Ukrainian)
3. Gren, T.Ya. (2022). Osoblyvosti realizatsii polityky sotsialnoho zakhystu terytorii v umovakh viiny [Peculiarities of implementation of the policy of social protection of territories in war conditions]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, Volume 33 (72), 6, 80-84. (in Ukrainian)
4. Savchuk, S.V., Kolomiychuk, N.M. (2022). Finansovi aspekty realizatsii sotsialnoi polityky Ukrainy v umovakh viiskovoho stanu [Financial aspects of the implementation of the social policy of Ukraine in the conditions of martial law]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 3(03), 118-122. Available at: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/141/129> (in Ukrainian)
5. Horyn, V., Malyshevska, O. (2023). Realizatsiia sotsialnoi skladovoi biudzhetnoi polityky v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Implementation of the social component of the budget policy in the conditions of martial law in Ukraine]. *Aktualni pytannia finansovoi teorii ta praktyky: zbirn. mater. Desiatoi zaoch.-dystants. konf. studentiv i molodykh vchenykh. Part 1.* (pp. 60-63). Ternopil: ZUNU. (in Ukrainian)
6. Kostyshina, T. A., Tuzhilina, O. V., Kostyshina, A. I., Golubets, V. V., Krasiuk R. R. (2023). Rehuliuвання соціально-трудових відносин в контексті реалізації соціальної політики [Regulation of social and labor relations in the context of social policy implementation]. *Modern engineering and innovative technologies*, 27, 85-91. Available at: <https://moderntechno.de/index.php/meit/issue/view/meit27-02/meit27-02> (in Ukrainian)
7. Volkova, N.V. (2023). Transkordonne spivrobitnytstvo Ukrainy z krainamy YeS v umovakh rosiiskoukrainskoi viiny. [Cross-border cooperation of Ukraine with EU countries in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 48. Available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2257/2180> (in Ukrainian)
8. Bliznyak, O.A., Rykov, A. (2023). Holovni problemy yevrointegratsiinoho kursu Ukrainy [The main problems of the European integration course of Ukraine]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, Vol. 15, 1, 96-107. (in Ukrainian)
9. Ivanov, A.V. (2023). Sotsialna i humanitarna polityka v Ukraini v umovakh viiny [Social and humanitarian policy in Ukraine in the conditions of war]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 34(73), 61-65. Available at: https://www.pubadm.vernadskeyournals.in.ua/journals/2023/2_2023/10.pdf (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 08.03.2024
прийнята до друку 28.03.2024
The article: is received 08.03.2024
is accepted 28.03.2024

Бібліографія: Гуменюк Т. І. Соціально-гуманітарна політика України в умовах війни. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 150-155. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.150-155>



УДК 349.42

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.156-164>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Коваленко Тетяна Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, Україна 01601
e-mail: kovalenko.tetyana@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7103-6209>

Мета: метою статті є проведення аналізу особливостей, форм та порядку захисту земельних прав в органах місцевого самоврядування, виявлення юридичних дефектів у зазначеній сфері та обґрунтування пропозицій, спрямованих на гарантування земельних прав суб'єктів земельних правовідносин в Україні. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу, а також формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: порівняльно-правовий, системно-структурний, аналізу та синтезу, історичний метод. **Результати.** В процесі дослідження встановлено, що захист земельних прав в органах місцевого самоврядування може здійснюватися в наступних формах: розгляд звернень громадян та вирішення земельних спорів. В науці земельного права та на практиці роль органів місцевого самоврядування у захисті земельних прав та вирішенні земельних спорів оцінюється не однозначно, адже виникають проблеми, пов'язані із низькою ефективністю процедур захисту земельних прав органами місцевого самоврядування, зокрема на стадії виконання прийнятих ними рішень у земельних спорах. **Наукова новизна.** В процесі проведеного дослідження з'ясовано, що вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування має наступні особливості: вичерпний перелік земельних спорів, які вони уповноважені вирішувати; рішення органу місцевого самоврядування щодо певного земельного спору не має преюдиційного значення; для забезпечення вирішення земельних спорів органи місцевого самоврядування можуть утворювати узгоджувальні комісії, рішення яких не визнається власне рішенням органу місцевого самоврядування, проте протоколи узгоджувальних комісій органів місцевого самоврядування можуть прийматися як докази у процесі судового вирішення земельного спору. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки проблем законодавчого регулювання вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування, а також у нормотворчій роботі – при підготовці проектів нормативно-правових актів, спрямованих на удосконалення законодавчого регулювання захисту земельних прав суб'єктів земельних правовідносин в Україні.

Ключові слова: захист земельних прав; земельне законодавство; земельні права; земельні правовідносини; земельні правопорушення; земельні спори; межі земельних ділянок; обмеження у використанні земель; органи місцевого самоврядування.

T. Kovalenko

Doctor of Law, Professor, Professor of Department of Land and Agrarian Law,
Educational and Scientific Law School,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrska St. 64/13, Kyiv, Ukraine, 01601
e-mail: kovalenko.tetyana@gmail.com

CURRENT ISSUES OF PROTECTION OF LAND RIGHTS IN LOCAL GOVERNMENT BODIES

Purpose: the purpose of the article is to conduct an analysis of the features, forms and procedures for the protection of land rights in local self-government bodies, to identify legal defects in the specified area and to justify proposals aimed at guaranteeing the land rights of subjects of land legal relations in Ukraine. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During the research, such **methods** of scientific knowledge were used: comparative-legal, systemic-structural, analysis and synthesis, historical method.

Results. In the process of research, it was established that the protection of land rights in local self-government bodies can be carried out in the following forms: consideration of citizens' appeals and resolution of land disputes. In the science of land law and in practice, the role of local self-government bodies in the protection of land rights and the resolution of land disputes is not unequivocally assessed, because there are problems associated with the low efficiency of the procedures for the protection of land rights by local self-government bodies, in particular at the stage of implementation of their decisions in the land spores. **Originality.** In the course of the conducted research, it was found that the resolution of land disputes by local self-government bodies has the following features: an exhaustive list of land disputes that they are authorized to resolve; the decision of the local self-government body regarding a certain land dispute does not have prejudicial significance; to ensure the resolution of land disputes, local self-government bodies may form conciliation commissions, the decisions of which are not recognized as the actual decision of the local self-government body, however, the protocols of the conciliation commissions of local self-government bodies may be accepted as evidence in the process of judicial resolution of a land dispute. **Practical significance.** The results of the study can be used in the research field - for the further development of the problems of legislative regulation of the resolution of land disputes by local self-government bodies, as well as in the rule-making work - in the preparation of projects of normative legal acts aimed at improving the legislative regulation of the protection of land rights of land subjects legal relations in Ukraine.

Key words: boundaries of land plots, land legislation, land disputes, land rights, land legal relations, land offenses, land use restrictions, local governments, protection of land rights.

Постановка проблеми. Однією із форм захисту земельних прав в Україні є їх захист в органах місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

В Земельному кодексі України від 25 жовтня 2001 р. (далі – ЗК України) право суб'єктів земельних правовідносин на захист їх земельних прав та інтересів в органах місцевого самоврядування не закріплено. Водночас право особи на захист своїх прав та інтересів в органах місцевого самоврядування зафіксовано в ЦК України, у ст. 17 якого зазначено, що у випадках, встановлених Конституцією України та законом, особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу місцевого самоврядування. Вказаний орган зобов'язаний здійснити захист цивільних прав та інтересів у межах, на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законом. При цьому необхідно одразу звернути увагу, що звернення за захистом цивільного права чи інтересу не позбавляє особу права на судовий захист. Адже у ч. 3 ст. 17 ЦК України міститься спеціальний припис, що рішення, прийняте органами місцевого самоврядування щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науці земельного права України досліджувались особливості розгляду і вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування (Н. І. Данилко [1]), специфіка правового регулювання вирішення земельних спорів органами державної влади та місцевого самоврядування (Л. В. Мілімко [2]), актуальні проблеми земельних правовідносин, що виникають у сфері позасудового вирішення земельних спорів (Г. В. Мудрецька [3]), порядок вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування (З. В. Яремак [4]). Загальні проблеми вирішення земельних спорів досліджували також І. І. Каракаш [5, 6], Л.В.Лейба [7] та інші вчені. Водночас особливості, форми та порядок захисту земельних прав в органах місцевого самоврядування не було предметом комплексного дослідження.

Постановка завдання. Завданням даної статті є проведення аналізу особливостей, форм та порядку захисту земельних прав в органах місцевого самоврядування, виявлення

юридичних дефектів у зазначеній сфері та обґрунтування пропозицій, спрямованих на гарантування земельних прав суб'єктів земельних правовідносин в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз приписів чинного законодавства показує, що захист земельних прав в органах місцевого самоврядування може здійснюватися в наступних формах: а) розгляд звернень громадян; б) вирішення земельних спорів.

На підставі Конституції України та в порядку, визначеному Законом України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р., громадяни України мають право звернутися до органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх земельних прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення. Органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані розглянути пропозиції (зауваження) та повідомити громадянина про результати розгляду. Наприклад, у випадку отримання заяв чи скарг органи місцевого самоврядування зобов'язані їх об'єктивно, всебічно і вчасно їх перевіряти, забезпечувати поновлення порушених земельних прав, вживати заходів щодо відшкодування у встановленому законом порядку матеріальних збитків, якщо їх було завдано громадянину в результаті порушення його земельних прав.

При цьому необхідно враховувати, що в силу приписів ст. 154 та ст. 155 ЗК України органи місцевого самоврядування не мають права втручатись у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження належною йому земельною ділянкою або встановлювати непередбачені законодавчими актами додаткові обов'язки чи обмеження без відповідного рішення суду. У випадку, якщо органи місцевого самоврядування заподіють шкоду своїм неправомірним втручанням у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою, вони будуть нести відповідальність за заподіяну шкоду. Зокрема, у разі видання органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним, а збитки, завдані власникам земельних ділянок внаслідок видання зазначених актів, підлягають відшкодуванню в повному обсязі вказаним органом.

Другою формою захисту земельних прав в органах місцевого самоврядування є вирішення вказаними органами земельних спорів. Відповідно до ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вирішення земельних спорів віднесено до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.

В науці земельного права та на практиці роль органів місцевого самоврядування у вирішенні земельних спорів оцінюється не однозначно. Так, з одного боку вказується на позитивну роль вказаної позасудової форми захисту земельних прав. Адже попередня участь органу місцевого самоврядування в певних категоріях нескладних земельних спорів, вирішення яких не зачіпає правомочностей власності, могло б розвантажити судову систему та спростити вирішення справ, доповнивши доказову базу висновками та рішеннями органів, які мають повноваження з управління землями, ведення кадастру, обліку земельних ділянок і знаходяться ближче (у прямому розумінні) до предмета спору [8]. З іншого боку вчені зазначають, що практично всі спори, вирішення яких віднесено до інших, крім суду, органів, підпадають під категорію спорів, що згідно з ч. 2 ст. 158 ЗК України відносяться до виключної компетенції суду, а тому норми щодо повноваження інших органів у цій сфері є декларативними і такими, що не мають практичного застосування [9; 10, с. 160]. Виникають також практичні проблеми стосовно ефективності процедур розгляду справ органами

місцевого самоврядування, а також виконання прийнятих ними рішень у земельних спорах [4, с. 208-209]. Крім цього, більшість фактів порушення прав землевласників певною мірою стосуються правомочностей володіння, користування чи розпорядження, а такі спори віднесено до виключної компетенції суду [8]. Водночас, як показує досвід регулювання земельних відносин, наведені вище позиції суперечать визначеній у ЗК України підвідомчості земельних спорів й правозастосовній практиці вирішення земельних спорів земельними комісіями місцевих рад [11, с. 42-43].

Вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування здійснюється в порядку, передбаченому Главою 25 «Вирішення земельних спорів» ЗК України. Так, відповідно до ст. 158 ЗК України земельні спори вирішуються судами та органами місцевого самоврядування. При цьому для органів місцевого самоврядування передбачено вичерпний перелік земельних спорів, які вони уповноважені вирішувати, а саме – земельні спори у межах території територіальних громад щодо: а) меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, б) обмежень у використанні земель та земельних сервітутів, в) додержання громадянами правил добросусідства, а також г) спори щодо розмежування меж районів у містах.

Необхідно також враховувати, що є перелік земельних спорів, які органи місцевого самоврядування не мають права вирішувати за будь-яких обставин, адже вони відносяться до виключної компетенції суду. Так, відповідно до ч. 2 ст. 158 ЗК України виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

Рішення органу місцевого самоврядування щодо певного земельного спору не має преюдиційного значення. Закріплення у ст. 158 ЗК України переліку земельних спорів не позбавляє суб'єктів земельних правовідносин можливості звернутися безпосередньо до суду для вирішення вказаних вище земельних спорів. Так, ще у 1996 році Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 1 листопада 1996 р. вказав, що з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку.

У сфері земельних правовідносин вказана вище позиція знайшла свій розвиток у Постанові Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» № 7 від 16 квітня 2004 р., в якій наголошено, що суди розглядають справи за спорами про межі земельних ділянок, що перебувають у власності чи користуванні громадян-заявників, які не погоджуються з рішенням органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів. При цьому у Постанові вказано, що зазначені спори підлягають розгляду місцевими судами, незалежно від того, розглядалися вони попередньо органом місцевого самоврядування або органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів чи ні. Рішення цих органів щодо такого спору не може бути підставою для відмови в прийнятті заяви чи для закриття провадження в порушеній справі.

Одним із поширених випадків вирішення в позасудовому порядку межових спорів є ситуація, коли у процесі виготовлення документації із землеустрою у замовника виникли проблеми під час погодження меж земельної ділянки, що обумовлено неможливістю

встановити місцезнаходження суміжного землекористувача чи його необґрунтованою відмовою підписати відповідний акт. Згідно приписів ст. 198 ЗК України таке погодження є обов'язковим та повинно проводитися в кожному випадку здійснення кадастрової зйомки (тобто в кожному випадку складання кадастрового плану, який входить до усіх видів технічної документації із землеустрою). Виконавчі комітети місцевих рад чи спеціально створені радами комісії, враховуючи повноваження, визначені п. «й» ч. 1 ст. 12 ЗК України, пп. «5» п. «б» ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», приймають рішення про можливість/неможливість виготовлення технічної документації з встановлення (відновлення) меж земельних ділянок за відсутності згоди певного суміжного землекористувача, чим значно спрощують та прискорюють процес реалізації прав на землю [8].

Для забезпечення вирішення земельних спорів органи місцевого самоврядування утворюють узгоджувальні комісії. Наприклад, Ухвалою Львівської міської ради № 592 від 22/04/2021 «Про узгоджувальну комісію для вирішення земельних спорів» було затверджено Положення про узгоджувальну комісію для вирішення земельних спорів та її персональний склад [12]. Так, відповідно до зазначеного Положення узгоджувальна комісія розглядає земельні спори у межах Львівської міської територіальної громади щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності або користуванні громадян, та додержання громадянами та юридичними особами правил добросусідства. Основною формою діяльності узгоджувальної комісії є засідання; основним документом, який створює комісія, є протокол. За результатами розгляду спорів щодо меж земельних ділянок, які перебувають у власності і користуванні громадян, дотримання громадянами правил добросусідства, узгоджувальна комісія готує своє рішення, яке оформляється відповідно до протоколу і яке підписують голова та секретар узгоджувальної комісії. Розгляд звернень фізичних та юридичних осіб з таких питань земельних спорів: суміжного землекористування, дотримання правил добросусідства, спорів щодо меж земельних ділянок, які перебувають у власності та користуванні, спірних питань організації під'їздів та проходів до ділянок.

Водночас необхідно звернути увагу, що рішення узгоджувальної комісії для вирішення земельних спорів у формі протоколу не є рішенням органу місцевого самоврядування в розумінні ст. 16 ЦК України, ч. 3 ст. 152, ст. 158 ЗК України. У цьому зв'язку цікавим прикладом є Рішення Залізничного районного суду міста Львова від 27 жовтня 2021 року у справі № 462/7911/18 [13]. Так, позивач звернулася до суду з позовом про визнання незаконним та скасування рішення узгоджувальної комісії для вирішення земельних спорів Львівської міської ради. Представник Львівської міської ради у судовому засіданні позов заперечила, пояснила, що рішення Узгоджувальної комісії Львівської міської ради не є рішенням органу місцевого самоврядування, а є підставою для прийняття такого рішення. Позивачем не вказано, яке саме її право порушено, оскарження протоколу комісії не передбачено нормами законодавства, а тому просить у задоволенні позову відмовити. Суд цю думку підтвердив – узгоджувальна комісія діє як створений Львівською міською радою орган, і рішення узгоджувальної комісії для вирішення земельних спорів у формі протоколу не є рішенням органу місцевого самоврядування в розумінні ст. 16 ЦК України, ч. 3 ст. 152, ст. 158 ЗК України, тому вказаний протокол не створює для сторін жодних правових наслідків з виникненням прав та обов'язків. Рішення узгоджувальної комісії у формі протоколу є лише підставою для прийняття органом місцевого самоврядування ухвали. У разі недосагнення згоди у вирішенні спірного питання узгоджувальна комісія може рекомендувати вирішити спір у судовому порядку. Тому суд вірно не взяв до уваги

твердження позивача про те, що комісія повинна була рекомендувати вирішити спір у судовому порядку, а не приймати рішення.

Разом з тим, протоколи узгоджувальних комісій органів місцевого самоврядування можуть прийматися як докази у процесі судового вирішення земельного спору. Наприклад, у Рішенні Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 17 грудня 2020 року у справі № 688/2477/19 [14] суд як один із доказів застосував рішення узгоджувальної комісії виконкому Шепетівської міської ради з вирішення земельних спорів, яким було встановлено, що складовані біля будинку будівельні матеріали перешкоджають під'їзду спеціальних машин до туалету загального користування та господарських будівель, що знаходяться поруч.

Необхідно також враховувати, що підписання суб'єктами земельних правовідносин протоколів узгоджувальних комісій органів місцевого самоврядування для вирішення земельних спорів не може бути доказом добровільної відмови від права на земельну ділянку. Відповідно до ст. 140 та ст. 141 ЗК України добровільна відмова є однією із підстав припинення як прав власності на землю, так і права землекористування. Проте здійснюється добровільна відмова від права на земельну ділянку в спеціальному порядку, закріпленому в ст. 142 ЗК України. Зокрема, припинення права власності на земельну ділянку у разі добровільної відмови власника землі на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу. Тому в судовій практиці протоколи узгоджувальних комісій органів місцевого самоврядування для вирішення земельних спорів не приймаються як докази добровільної відмови від права на земельну ділянку. Наприклад, Чорнобаївський районний суд Черкаської області в Рішенні від 15 квітня 2020 року у справі № 709/1764/18 [15] оцінив критично твердження відповідача про те, що позивач добровільно погоджувалася на передачу спірної земельної ділянки відповідачу для під'їзду, про що свідчить підписання останньою протоколу узгоджувальної комісії і акту визначення та погодження зовнішніх меж земельної ділянки в натурі. Такі дії позивача не можуть свідчити про добровільну відмову від права власності на частину належної їй на праві власності земельної ділянки.

Окрему групу складають спорів, які уповноважені вирішувати органи місцевого самоврядування, складають спори щодо розмежування меж районів у містах. Ці спори зазвичай мають незначну питому вагу. Вони можливі лише у містах, які мають поділ на окремі райони. В основу повноважень міських рад щодо вирішення таких спорів можуть бути покладені приписи ст. 11 ЗК України, згідно яких повноваження районних у містах рад у галузі земельних відносин визначаються міськими радами. Порядок їх визначення ЗК України не встановлений [7].

Органи місцевого самоврядування вирішують земельний спір в адміністративному порядку за процедурою, передбаченою статтями 159-161 ЗК України. Процедура вирішення земельного спору органами місцевого самоврядування в адміністративному порядку включає наступні етапи:

1) *Ініціювання розгляду земельного спору органом місцевого самоврядування* шляхом подання заяви однією із сторін земельного спору. Земельне законодавство не визначає форми, в якій має бути подана заява. Але виходячи із приписів Закону України «Про звернення громадян» можна стверджувати, що така заява обов'язкового повинна подаватися в письмовій формі.

2) *Підготовка до розгляду земельного спору.* У процесі підготовки органи місцевого самоврядування здійснюють відповідні дії, які включають: встановлення фактичних обставин справи і пошук спеціальної правової норми для застосування в певному випадку;

з'ясування юридичної сили та уточнення сфери дії цієї правової норми, тлумачення її змісту; розгляд доказів, які подаються сторонами земельного спору, тощо. В разі виникнення складного земельного спору можливим є дослідження відповідними посадовими особами органів місцевого самоврядування ситуації на місцях з метою встановлення фактичних обставин порушення суб'єктивних прав заявника. За результатами такого дослідження складаються акти, що підписуються посадовими особами, які брали участь у їх проведенні, та сторонами, між якими існує цей спір [1].

3) *Розгляд та вирішення земельного спору органом місцевого самоврядування.* Орган місцевого самоврядування зобов'язаний розглянути земельний спір у тижневий строк з дня подання заяви. Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин. Водночас відсутність однієї із сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення. Відповідно до ст. 160 ЗК України сторони, які беруть участь у земельному спорі, мають право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його.

4) *Прийняття рішення органом місцевого самоврядування щодо земельного спору.* У рішенні органу місцевого самоврядування визначається порядок його виконання. Рішення передається сторонам у триденний строк з дня його прийняття.

5) *Оскарження рішення органу місцевого самоврядування щодо земельного спору* (за наявності підстав, передбачених законом). Відповідно до ч. 5 ст. 158 ЗК України якщо власники землі або землекористувачі не згодні із рішенням органу місцевого самоврядування спір вирішується у судовому порядку. Оскарження зазначених рішень у суді призупиняє їх виконання.

6) *Виконання прийнятого рішення органу місцевого самоврядування щодо земельного спору.* Згідно ст. 161 ЗК України рішення органів місцевого самоврядування вступає в силу з моменту його прийняття. Виконання рішення щодо земельних спорів здійснюється органом, який прийняв це рішення. Необхідно звернути увагу, що виконання рішення не звільняє порушника від відшкодування збитків або втрат лісгосподарського виробництва внаслідок порушення земельного законодавства. Виконання рішення щодо земельних спорів може бути призупинено або його термін може бути продовжений судом.

Висновки: Отже, захист земельних прав в органах місцевого самоврядування може здійснюватися в наступних формах: розгляд звернень громадян та вирішення земельних спорів. В науці земельного права та на практиці роль органів місцевого самоврядування у захисті земельних прав та вирішенні земельних спорів оцінюється не однозначно, адже виникають проблеми, пов'язані із низькою ефективністю процедур захисту земельних прав органами місцевого самоврядування, зокрема на стадії виконання прийнятих ними рішень у земельних спорах. Вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування має наступні особливості: вичерпний перелік земельних спорів, які вони уповноважені вирішувати; рішення органу місцевого самоврядування щодо певного земельного спору не має преюдиційного значення; для забезпечення вирішення земельних спорів органи місцевого самоврядування можуть утворювати узгоджувальні комісії, рішення яких не визнається власне рішенням органу місцевого самоврядування, проте протоколи

узгоджувальних комісій органів місцевого самоврядування можуть прийматися як докази у процесі судового вирішення земельного спору.

Список використаних джерел

1. Данилко Н. І. Розгляд і вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики*. 2011. № 41. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/41_2011/35.pdf (дата звернення 03.12.2023).
2. Мілімко Л. В. Правове регулювання вирішення земельних спорів органами державної влади та місцевого самоврядування. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2-3. С. 141-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2017_2_3_32 (дата звернення 14.12.2023).
3. Мудрецька Г. В. Актуальні проблеми земельних правовідносин, що виникають у сфері позасудового вирішення земельних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 74-77.
4. Яремак З. В. Вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування: питання правового регулювання і правозастосування. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26 листопада 2021 р.). Київ: ФОП Гуляєва В.М., 2021. С. 208-211.
5. Каракаш І. І. Правові засади вирішення земельних спорів. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. 2003. Вип. 18. С. 642-650.
6. Каракаш І. І. Правове регулювання розгляду та вирішення земельних спорів як гарантія захисту прав на землю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 132-138.
7. Лейба Л. В. Земельні спори і порядок їх вирішення / за ред. проф. М. В. Шульги: монографія. Х.: Право, 2007. 160 с.
8. Сорока М. Захист прав у сфері земельних відносин: чи помітні зміни. *Юридична газета*. № 31-32 (581-582). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zahist-prav-u-sferi-zemelnih-vidnosin-chi-pomitni-zmini.html> (дата звернення 24.11.2023).
9. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. К.: Правова єдність, 2009. 496 с.
10. Філюк П. Т. Юридичне забезпечення захисту земельних прав громадян: монографія. Харків: Право, 2012. 192 с.
11. Бойченко І. В. Застосування ефективних способів захисту земельних прав громадян України в адміністративному судочинстві. Дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Хмельницький, 2022. 242 с.
12. Ухвала Львівської міської ради № 592 від 22/04/2021 «Про узгоджувальну комісію для вирішення земельних спорів». URL: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/91c21bb29b2b4f47c22571340037f910/90f606d96089fb3ec22586c40046ed32?OpenDocument> (дата звернення 14.10.2023).
13. Рішення Залізничного районного суду міста Львова від 27 жовтня 2021 року у справі № 462/7911/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100896079> (дата звернення 12.10.2023).
14. Рішення Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 17 грудня 2020 року у справі № 688/2477/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93919784> (дата звернення 04.11.2023).
15. Рішення Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 15 квітня 2020 року у справі № 709/1764/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88891659> (дата звернення 14.12.2023).

References

1. Danylko, N. I. (2011). Rozghliad i vyrishennia zemelnykh sporiv orhanamy mistsevoho samovriaduvannia [Consideration and resolution of land disputes by local self-government bodies.]. *Aktualni problemy polityky*, 41. Available at: http://app.nuoua.od.ua/archive/41_2011/35.pdf (accessed December 03, 2023). (in Ukrainian)
2. Milimko, L. V. (2017). Pravove rehuliuвання vyrishennia zemelnykh sporiv orhanamy derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia [Legal regulation of the resolution of land disputes by state authorities and local self-government bodies]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*, 2-3, 141-146. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2017_2_3_32 (accessed December 14, 2023). (in Ukrainian)

3. Mudretska, H. V. (2014). Aktualni problemy zemelnykh pravovidnosyn, shcho vynykaiut u sferi pozasadovoho vyrishennia zemelnykh sporiv [Actual problems of land legal relations arising in the field of out-of-court settlement of land disputes]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 74-77. (in Ukrainian).
4. Yaremak, Z. V. (2021). Vyrishennia zemelnykh sporiv orhanamy mistsevoho samovriaduvannia: pytannia pravovoho rehuliuвання i pravozastosuvannia [Resolution of land disputes by local self-government bodies: issues of legal regulation and enforcement]. *Na storozhi zemelnoho ladu: do 20-richchia Zemelnoho kodeksu Ukrainy: tezy dopovidei uchasnykiv Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 26 lystopada 2021 r.). (pp. 208-211). Kyiv: FOP Huliaieva V.M. (in Ukrainian)
5. Karakash, I. I. (2003). Pravovi zasady vyrishennia zemelnykh sporiv [Legal basis for resolving land disputes]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 18, 642-650. (in Ukrainian)
6. Karakash, I. I. (2017). Pravove rehuliuвання rozghliadu ta vyrishennia zemelnykh sporiv yak harantiia zakhystu prav na zemliu [Legal regulation of consideration and resolution of land disputes as a guarantee of protection of land rights]. *Pidpriiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 12, 132-138. (in Ukrainian)
7. Leiba, L. V. (2007). *Zemelni spory i poriadok yikh vyrishennia* [Land disputes and the procedure for their resolution]: monohrafiia. Kh.: Pravo. (in Ukrainian)
8. Soroka, M. (2017). Zakhyst prav u sferi zemelnykh vidnosyn: chy pomitni zminy [Protection of rights in the field of land relations: are there noticeable changes]. *Yurydychna hazeta*, 31-32 Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zahist-prav-u-sferi-zemelnih-vidnosin-chi-pomitni-zmini.html> (accessed December 24, 2023). (in Ukrainian)
9. Miroshnychenko, A. M., Marusenko, R. I. (2009). *Naukovo-praktychnyi komentar Zemelnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Land Code of Ukraine]. K. (in Ukrainian)
10. Filiuk, P. T. (2012). *Yurydychne zabezpechennia zakhystu zemelnykh prav hromadian* [Legal protection of citizens' land rights]: monohrafiia. Kh. (in Ukrainian).
11. Boicheniuk, I. V. (2022). *Zastosuvannia efektyvnykh sposobiv zakhystu zemelnykh prav hromadian Ukrainy v administratyvnomu sudochynstvi*: Ph.D. dissertation. Khmelnytskyi. (in Ukrainian)
12. On the Conciliation Commission for the Resolution of Land Disputes: Resolution of the Lviv City Council No. 592 dated 04/22/2021. Available at: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/91c21bb29b2b4f47c22571340037f910/90f606d96089fb3ec22586c40046ed32?OpenDocument> (accessed October 14, 2023). (in Ukrainian).
13. Decision of the Railway District Court of the city of Lviv dated October 27, 2021 in case No. 462/7911/18. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100896079> (accessed December 10, 2023). (in Ukrainian).
14. The decision of the Shepetiv City District Court of Khmelnytskyi Region dated December 17, 2020 in case No. 688/2477/19. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93919784> (accessed November 04, 2023). (in Ukrainian).
15. Decision of the Chornobayiv District Court of the Cherkasy Region dated April 15, 2020 in case No. 709/1764/18. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88891659> (accessed December 14, 2023). (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 16.02.2024
прийнята до друку 07.03.2024
The article: is received 16.02.2024
is accepted 07.03.2024

Бібліографія: Коваленко Т. О. Актуальні питання захисту земельних прав в органах місцевого самоврядування. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 156-164. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.156-164>



УДК 347.73

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.165-171>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ФІНАНСОВИХ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ПРИКЛАДІ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

Кофлан Василь Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
директор Івано-Франківського фінансово-комерційного кооперативного коледжу
імені С. Граната Університету Короля Данила,
вул. Коновальця, 35, Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: vasyl.koflan@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4825-809X>

Мета статті полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на наукових напрацюваннях та аналізуючи законодавство Німеччини та України, комплексно дослідити місце та структуру фінансового права в системі права цих держав, внаслідок чого виявити спільні й відмінні риси та зробити авторські висновки про доцільність ототожнення фінансового права цих двох держав. **Методика.** Задля досягнення поставленої мети проводився комплексний аналіз наявної інформації стосовно аналізованої проблеми і сформували на їхній основі висновки та пропозиції. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, системно-структурний, термінологічний, системно-функціональний, історичний, нормативно-догматичний, метод узагальнення. **Результати.** У результаті проведеного дослідження здійснено порівняльно-правовий аналіз систем фінансового права України та Федеративної Республіки Німеччини. Досліджено місце бюджетного та податкового права у правових системах цих держав. Розглянуто підстави виділення податкового та бюджетного права Федеративної Республіки Німеччини в окремі галузі. Зроблено висновки про місце та структуру фінансового права в системі права двох досліджуваних держав. **Наукова новизна.** В результаті аналізу доведено, що кожна держава світу поступово створювала свою фінансову систему шляхом знаходження найбільш дієвих механізмів для оптимізації відтворювального процесу, що зумовило різні погляди на внутрішню структуру норм права, які забезпечують фінансову діяльність держави. Питання місця фінансового права в системі права провідних держав світу, його структури не втрачають актуальності й тепер, оскільки саме воно виступає інструментом законодавчого оформлення та практичної реалізації фінансової політики та здійснює активний вплив на соціально-економічний розвиток держави та суспільства в цілому. **Практична значимість.** Встановлено, що правова система Німеччини – одна з найбільш розвинених і систематизованих у романо-германській правовій сім'ї, до якої належить і українське право. Правову систему Німеччини часто аналізують науковці з інших держав з метою знаходження механізмів вдосконалення власного законодавства. Аналіз системи фінансово-правових норм Німеччини розкріє особливості правового регулювання фінансової діяльності цієї держави та дає змогу визначити спільні та відмінні риси між системами фінансового права України та Німеччини.

Ключові слова: право, позитивне право, природне право, фінансове право, податкове право, фінансове право України та Німеччини, податкове право України та Німеччини.

Vasyl Coughlan

PhD. in Law, Associate Professor, Director of the Ivano-Frankivsk Financial and
Commercial Cooperative College named after S. Granat,
King Danylo University,
35 Konovaltsia Str. Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: vasyl.koflan@ukd.edu.ua

IMPLEMENTATION OF THE FINANCIAL STANDARDS OF THE EUROPEAN UNION ON THE EXAMPLE OF THE LEGISLATIVE SYSTEM OF UKRAINE AND GERMANY

Purpose. The purpose of the article is to comprehensively study the place and structure of financial law in the legal system of these States, based on scientific developments and analyzing the laws of Germany and Ukraine, and as a result to identify common and distinctive features and to draw the author's own conclusions on the expediency of identifying the financial law of these two States. **Methodology.** In order to achieve the set goal, a

comprehensive analysis of the available information regarding the analyzed problem was carried out and conclusions and proposals were formed on their basis. The following methods of scientific knowledge were used during the research: dialectical, systemic-structural, terminological, systemic-functional, historical, normative-dogmatic, generalization method. **Originality.** As a result of the study, a comparative legal analysis of the financial law systems of Ukraine and the Federal Republic of Germany is carried out. The place of budgetary and tax law in the legal systems of these countries is investigated. The author examines the grounds for separating tax and budget law of the Federal Republic of Germany into separate branches. The author draws conclusions about the place and structure of financial law in the legal systems of the two states under study. **Scientific novelty.** The analysis shows that each country of the world gradually created its own financial system by finding the most effective mechanisms for optimizing the reproduction process, and this led to different views on the internal structure of the legal provisions which ensure the financial activities of the State. The issues of the place of financial law in the system of law of the world's leading countries and its structure remain relevant today, since it is the instrument of legislative formalization and practical implementation of financial policy and has an active impact on the socio-economic development of the State and society as a whole. **Practical significance.** The author establishes that the German legal system is one of the most developed and systematized in the Romano-Germanic legal family, which includes Ukrainian law. The German legal system is often analyzed by scholars from other countries with a view to finding mechanisms for improving their own legislation. The analysis of the system of financial and legal norms of Germany will reveal the peculiarities of legal regulation of financial activities of this state and will allow identifying common and distinctive features between the financial law systems of Ukraine and Germany.

Key words: law, positive law, natural law, financial law, tax law, financial law of Ukraine and Germany, tax law of Ukraine and Germany.

Постановка проблеми. Правове регулювання суспільних відносин щодо мобілізації, розподілу та використання публічних фондів коштів займає провідне місце в системі права будь-якої держави, оскільки публічні фінанси – це внутрішня сутність самої держави. Кожна держава світу поступово створювала свою фінансову систему шляхом знаходження найбільш дієвих механізмів для оптимізації відтворювального процесу, що зумовило різні погляди на внутрішню структуру норм права, які забезпечують фінансову діяльність держави. Питання місця фінансового права в системі права провідних держав світу, його структури не втрачають актуальності й тепер, оскільки саме воно виступає інструментом законодавчого оформлення та практичної реалізації фінансової політики та здійснює активний вплив на соціально-економічний розвиток держави та суспільства в цілому [1]. Правова система Німеччини – одна з найбільш розвинених і систематизованих у романо-германській правовій сім'ї, до якої належить і українське право яке прагне інтегруватися в європейський правовий простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На науковому рівні специфіку системи фінансового права України та особливості її функціонування досліджували багато вчених у галузі права, зокрема: Л.К.Воронова, Д.О. Гетманцев, Н.Л. Губерська, М.П. Кучерявенко, О.А. Лукашев, С.В. Очкурено, Н.Ю. Пришва, Н.Я. Якимчук та інші. Питання особливостей функціонування фінансового права ФРН досліджували такі науковці: Р. Вернсман, К.Ф. Гердітц, К. Грьопл, А. Зельневич, А. Ленхард, М. Клопфер, А. Мехлер, Х. Таппе та інші.

Виклад основного матеріалу. Фінансове право у правовій системі України є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави і територіальних громад [2]. Це галузь публічного права, оскільки регулює сферу публічних фінансів і у здійсненні фінансово-правового регулювання постає завдання задоволення передусім публічного інтересу [3]. Разом із тим фінансове право має специфічний предмет та метод регулювання, не властиві іншим галузям права, що дозволяє виокремити регульовані ним суспільні відносини в окрему галузь. Предметом фінансового права є суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави і територіальних громад із приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів публічних фінансів [2].

Основним методом фінансово-правового регулювання є імперативний, або, як його ще називають, метод владних приписів, що передбачає нерівність суб'єктів відносин для забезпечення особливого стану і ролі держави і виявляється у владних приписах, наказах одних суб'єктів іншим, що представляють державу, органи самоврядування. У контексті фінансового права даний метод набуває специфічного характеру, оскільки передбачає право вибору для підлеглого суб'єкта через можливість надання рекомендацій та погоджень з боку представників влади [2]. Крім того, деякі науковці вважають, що фінансово-правовому регулюванню властиві й інші методи, такі як: узгодження, рекомендації, координації і т.п. Найчастіше ці методи застосовуються не як самостійні, а як доповнення до основного імперативного [3].

Фінансовому праву притаманний набір інститутів та підгалузей, покликаних систематизувати його норми та забезпечити ефективніше регулювання правовідносин усередині даної галузі права. Аналогічно з іншими галузями права фінансове право поділяється на Загальну і Особливу частини. Норми Загальної частини фінансового права конкретизуються у фінансово-правових нормах Особливої частини. До Особливої частини фінансового права входять підгалузі та інститути, що об'єднують фінансово-правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері: бюджетної системи; позабюджетних державних фондів; фінансів державних та комунальних підприємств; державних і місцевих податків та інших обов'язкових платежів; публічного кредиту та публічного боргу; загальнообов'язкового державного соціального страхування; державних та місцевих видатків; грошового обігу і розрахунків; валютного регулювання і контролю [4]. Сьогодні у правовій науці точаться дискусії стосовно місця податкового права та митного права у правовій системі України, зокрема: чи є вони однією підгалуззю фінансового права, чи доцільно розглядати митне право як комплексний інститут права.

У свою чергу, предметом бюджетного та податкового права є особливий вид правовідносин, які, з одного боку, мають фінансовий характер, а з іншого – характеризуються рядом специфічних рис. Зокрема, у бюджетному праві виокремлюються відносини лише стосовно руху коштів, акумульованих на рівні бюджетів. Податкове право уособлює більш вузьку сукупність фінансово-правових норм, які стосуються врегулювання виконання податкового обов'язку, справляння податків та зборів. Якщо предмет фінансового права охоплює відносини, пов'язані загалом з рухом державних коштів, то податкове право виділяє лише відносини щодо руху коштів знизу вгору – від платників податків до публічних фондів коштів. Також метод правового регулювання податкового права відрізняється вищим ступенем імперативності, ніж у фінансовому праві. Наприклад, у податковому регулюванні він набуває більш жорсткого значення, коли санкції за несвоєчасне подання податкової звітності настають незалежно від наявності вини платника податків [7].

Також важливою особливістю є те, що закони, які регулюють правовідносини у сфері бюджетного та податкового права, кодифіковані у Бюджетний та Податковий кодекси. Фактично це єдині кодекси, які є у фінансовому праві. Натепер відсутній єдиний кодифікований нормативно-правовий акт, який би врегульовував усі ланки фінансової діяльності держави.

Разом із тим на користь того, що бюджетне право є саме підгалуззю, а не інститутом фінансового права, свідчить, крім іншого, наявність власних інститутів, що регулюють групу однорідних бюджетно-правових відносин. Зокрема, у бюджетному праві виокремлюють інститут бюджетного устрою та інститут бюджетного процесу [3].

Тобто у правовій системі України фінансове право – це досить велика галузь, яка охоплює широке коло правовідносин та включає в себе підгалузі та інститути, що забезпечують правове регулювання публічних фінансових відносин. Разом із тим українська наука фінансового права перебуває на етапі активного розвитку та становлення. І з цієї точки зору є важливим та актуальним аналіз досвіду та ідей, які були напрацьовані науковцями фінансового права у Німеччині, правова доктрина якої характеризується тривалим історичним розвитком та багатою правовою традицією.

Загалом саме з бурхливим розвитком вчення про фінанси в Німеччині пов'язують виділення фінансової науки в окрему галузь суспільних знань. Зокрема, знаковою подією для розвитку фінансової науки мало видання на початку XIX ст. «Підручника політичної економії» у трьох томах професором Ерлангерського і Гейдельберзького університетів К.Г. Рау. Його наукова творчість мала вагомий вплив на формування та становлення науки фінансового права на теренах України та решті території колишньої Російської Імперії. Зокрема, натхненний ідеями К.Г. Рау, професор фінансового права Санкт-Петербурзького університету В.О. Лебедев переклав другий том його підручника на російську мову [6]. У подальшому, у другій половині XIX – на початку XX ст., видатні вчені В. Лебедев, І. Тарасов, С. Гловайський, Д. Львов, І. Янжул вивели фінансове право на новий рівень і сприяли його виділенню в окрему правову галузь [5].

Натепер фінансове право як наука у ФРН досягло ще більшого розвитку та поділилося на декілька галузей. Зокрема, у книзі «Публічне фінансове право» Х. Таппе та Р. Вернмана під даним терміном автори розуміють сукупність бюджетного права (Das Haushaltsrecht), права регулювання державного боргу (das Staatsschuldenrecht) та права розподілу доходів (das Recht des Finanzausgleich) і визначають його предметом регулювання відносин доходів та витрат, бюджетів, активів та правових меж державного торгу. [8]. Найбільш великими за обсягом правового регулювання галузями фінансового права ФРН є бюджетне (фінансово-конституційне) та податкове право. Також у Німеччині добре розвинені інститути фінансового процесуального права та фінансового судочинства, норми яких регулюють порядок здійснення публічно правових спорів, що стосуються податкових питань: щодо податків, збір яких регулюється законами держави та федеральних земель, а також щодо професійних спорів податкових консультантів [9].

У німецькій правовій науці є такий термін, як «das Finanzverfassungsrecht». Часто його перекладають як бюджетне право, однак, на нашу думку, це не досить чітко передає його суть, а є лише намаганням адаптувати німецьку термінологію до української. Натомість дослівний переклад – «фінансово-конституційне право» – є більш доречним, оскільки краще передає особливості даної галузі у контексті правової системи ФРН, тому далі за текстом буде застосований саме цей термін.

Фінансово-конституційне право є окремою областю права, яке належить до групи конституційних наук. Це публічна галузь права. Основним джерелом його регулювання є Розділ X «Фінанси» Основного Закону ФРН [10]. Німецьке фінансово-конституційне право має бути узгодженим з фінансовим та валютним законодавством Європейського Союзу. Фінансово-конституційне право регулює дві основні сфери правовідносин: безпосередньо фінансово-конституційні та відносини бюджетування. Предметом фінансово-конституційних правовідносин є регулювання відповідальності за державні витрати, законодавчі повноваження щодо податків і митних зборів, правила надання інвестиційної допомоги, розподілу доходів та фінансового вирівнювання. Тоді як відносини бюджетування стосуються насамперед бюджетного контролю та лімітів державного боргу [11].

Фінансово-конституційне право Німеччини тісно пов'язане з податковим, оскільки розглядає бюджет насамперед як різницю між податковими надходженнями та витратами. Визначальні положення фінансово-конституційного права, закріплені у Розділі X Основного закону ФРН, є основою для податкового законодавства на федеральному рівні та бюджетного законодавства, зокрема Федерального бюджетного кодексу [12] та Закону «Про бюджетні принципи федерації та федеральних земель» [13].

Податкове право хоча і пов'язане з фінансово-конституційним правом, але є самостійною галуззю права. Воно охоплює всі правові норми, що регулюють податкову систему Федеративної Республіки Німеччина, зокрема відносини між податковими органами та платниками податків. Предметом податкового права є регулювання правовідносин, що стосуються обчислення та стягнення податків. Податкові факти та правові терміни визначаються відокремлено. Зважаючи на те, що приватне та публічне право взаємопов'язані, податкове законодавство не лише ґрунтується на загальному порядку суспільних відносин та їх правовому регулюванні, а й визначає предмет податкових відносин відповідно до форм приватного права. Податкове право, як і фінансово-конституційне, належить до публічних галузей права. Разом із тим у правовій науці ФРН його також класифікують як різновид особливого адміністративного права, про що свідчить його фінансово-конституційна природа та специфіка надходжень [14]. Німеччина є податковою державою. Це означає, що кожна податково зобов'язана особа в Німеччині повинна сплачувати податки, які за своєю суттю є обов'язковими платежами та стягуються незалежно від використання різних товарів, послуг або господарських операцій [13]. Німецькому податковому праву властивий ряд принципів, які впливають з Основного закону ФРН та податкового законодавства, визначальними з яких є: принцип рівності, законності, соціальної справедливості держави та сумірності доходів та податків [15].

Отже, наука фінансового права ФРН характеризується тривалим еволюційним розвитком та високим ступенем наукового обґрунтування правових положень. Вона об'єднує дві великі галузі: бюджетне (фінансово-конституційне) та податкове право у єдину систему, тісно пов'язуючи їх між собою у багатьох аспектах, зокрема: спільним фінансовим судочинством, спільними джерелами та законодавством.

Висновки. Таким чином, структура фінансового права України та ФРН відрізняється насамперед тим, що в Україні це єдина широка за сферою регулювання галузь, яка об'єднує багато інститутів та підгалузей, а у Німеччині воно є розгалуженим на менші за обсягом галузі: податкове, бюджетне (фінансово-конституційне) право та інші. Кожен із цих підходів має як переваги, так і недоліки. Зокрема, позитивним аспектом українського права є високий ступінь взаємопов'язаності бюджетного та податкового права, адже фактично вони є структурними елементами однієї галузі. Водночас завдяки тому, що у німецькій правовій системі їх виділяють в окремі галузі, бюджетне (фінансово-конституційне) та податкове право мають більше перспектив розвитку: завдяки тому, що предмет їх регулювання не надто широкий, детальніше досліджуються дрібні аспекти правовідносин.

Тому для української правової системи доречним буде надання більшого імпульсу для розвитку окремим підгалузям та інститутам фінансового права. Зокрема, особливу увагу слід звернути на підгалузь податкового права, оскільки предмет його регулювання охоплює значне коло правовідносин. За наслідком належного наукового обґрунтування, доречним є виділення податкового права в самостійну галузь. Стосовно бюджетного права,

то його місце як підгалузі фінансового права у правовій системі України є цілком виправданим.

Список використаних джерел

1. Стойко О.Я., Дема Д.І. Фінанси: навчальний посібник / за ред. О.Я. Стойка. 2-ге видання, стереотипне. Київ: Алерта, 2017. 432 с.
2. Фінансове право України: навчальний посібник за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу / Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва, Л. Л. Тарангул. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2009. 393 с.
3. Лучковська С.І. Фінансове право: навчальний посібник. Київ: КНТ. 2010. 296 с.
4. Нагребельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Фінансове право України. Загальна частина: навчальний посібник / за заг. ред. члена-кор. АПРН України В.П. Нагребельного. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 320 с.
5. Орлюк О.П. Фінансове право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
6. Хошуляк В. Вчення про фінансове право в системі європейської фінансової науки XIX ст. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 46-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_1_10.
7. Лукашев О. А. До питання про виділення підгалузей в системі фінансового права. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПРН України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 243-246.
8. Tappe H. Rainer W. Öffentliches. Heidelberg: C.F.Müller GmbH, 2015. 280 p.
9. Jürgen Schmidt-Troje, Heide Schaumburg: Der Steuerrechtsschutz. 3. Auflage. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2008.
10. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland ab 23.05.1949. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>.
11. Gärditz K. F. Finanzverfassungsrecht Vorlesung. URL: https://www.jura.uni-bonn.de/fileadmin/Fachbereich_Rechtswissenschaft/Einrichtungen/Lehrstuehle/Gaerditz/Vorlesung/FinanzverfR/Finanzverfassungsrecht-AP1.pdf.
12. Bundeshaushaltsordnung ab 19.08.1969. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bho/BJNR012840969.html>.
13. Gesetz über die Grundsätze des Haushaltsrechts des Bundes und der Länder ab 19.08.1969. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/hgrg/BJNR012730969.html>.
14. Stelkens Verwaltungsrecht. U. Einführung Deutsche in Universität Verwaltungswissenschaften Speyer. das für URL: http://www.uni-speyer.de/files/de/Lehrstuehle/Stelkens/Lehrveranstaltungen/Einführung%20Verwaltungsrecht/1_Einführung.pdf.
15. Gröpl C. Zusammenfassung: systemtragende Prinzipien des Steuerrechts / Universität des Saarlandes. URL: https://www.uni-saarland.de/fileadmin/user_upload/Professoren/fr11_ProfGroepf/Vergangene_Semester/lehre06-07/AO12.pdf.

References

1. Stoyko O.Y., Dema, D.I. (2017). *Finansy* [Finances]. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian)
2. Voronova, L.K., Kucheriavenko, M.P., Pryshva, N.Y., Tarangul, L.L. (2009). *Finansove pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk za vymohamy kredytno-modulnoi systemy orhanizatsii navchalnoho protsesu* [Financial law of Ukraine: a textbook according to the requirements of the credit-modular system of organization of the educational process]. Kyiv: All-Ukrainian Association of Publishers «Legal Unity». (in Ukrainian)
3. Luchkovska, S.I. (2010). *Finansove pravo: navchalnyi posibnyk* [Financial law: a textbook]. Kyiv: KNT. (in Ukrainian).
4. Nahrebelnyi, V.P., Chernadchuk, V.D., Sukhonos, V.V. (2004). *Finansove pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: navchalnyi posibnyk* [Financial Law of Ukraine. General part: a textbook]. Sumy: VTD «University Book. (in Ukrainian).
5. Orliuk, O.P. (2003). *Finansove pravo: navchalnyi posibnyk* [Financial law: a textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian).

6. Khokhulyak, V. (2013). *Vchennia pro finansove pravo v systemi yevropeiskoi finansovoi nauky XIX st.* [The Doctrine of Financial Law in the System of European Financial Science of the XIX century]. *Yurydychna Ukraina*, 1, 46-51. (in Ukrainian).
7. Lukashev, O. A. (2013). Do pytannia pro vydilennia pidhaluzei v systemi finansovoho prava [On the issue of allocation of sub-branches in the system of financial law]. *Pravova doktryna – osnova formuvannia pravovoi systemy derzhavy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 20-richchiu NAPrN Ukrainy ta obhovorenniu piatytomnoi monohrafii «Pravova doktryna Ukrainy»*, Kharkiv, 20-21 lystop. 2013 r. / Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. (pp. 243-246). Kharkiv. (in Ukrainian)
8. Tappe, H. Rainer W. (2015). *Öffentliches*. Heidelberg: C.F.Müller GmbH. (in German)
9. Jürgen Schmidt-Troje, (2008). Heide Schaumburg: *Der Steuerrechtsschutz*. 3. Auflage. Otto Schmidt Verlag, Köln. (in German)
10. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland ab 23.05.1949. Erhältlich unter: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>. (in German)
11. Gärditz K. F. Finanzverfassungsrecht Vorlesung. Erhältlich unter: https://www.jura.uni-bonn.de/fileadmin/Fachbereich_Rechtswissenschaft/Einrichtungen/Lehrstuehle/Gaerditz/Vorlesung/FinanzverfR/Finanzverfassungsrecht-AP1.pdf. (in German)
12. Bundeshaushaltsordnung ab 19.08.1969. Erhältlich unter: <https://www.gesetze-im-internet.de/bho/BJNR012840969.html>. (in German)
13. Gesetz über die Grundsätze des Haushaltsrechts des Bundes und der Länder ab 19.08.1969. Erhältlich unter: <https://www.gesetze-im-internet.de/hgrg/BJNR012730969.html>. (in German)
14. Stelkens Verwaltungsrecht. U. Einführung Deutsche in Universität Verwaltungswissenschaften Speyer. das für Erhältlich unter: http://www.uni-speyer.de/files/de/Lehrstühle/Stelkens/Lehrveranstaltungen/Einführung%20Verwaltungsrecht/1_Einführung.pdf. (in German)
15. Gröpl C. Zusammenfassung: systemtragende Prinzipien des Steuerrechts / Universität des Saarlandes. Erhältlich unter: https://www.uni-saarland.de/fileadmin/user_upload/Professoren/fr11_ProfGroepf/Vergangene_Semester/lehre06-07/AO12.pdf. (in German)

Стаття: надійшла до редакції 24.01.2024
прийнята до друку 14.02.2024
The article: is received 24.01.2024
is accepted 14.02.2024

Бібліографія: Кофлан В.М. Імплементація фінансових стандартів європейського союзу на прикладі системи законодавства України та Німеччини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 165-171. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.165-171>



УДК 347.996:349.2

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.172-180>

ОСМИСЛЕННЯ МЕДІАЦІЇ ЯК ПОЗАСУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ УРЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ТА ТРУДОВИХ СПОРІВ

Магновський Ігор Йосифович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і
права Одеського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Успенська, 1, м. Одеса, Україна, 65014

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

Мета. Метою роботи є проведення аналізу осмислення медіації як особливої позасудової процедури урегулювання цивільно-правових та трудових спорів. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків і рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** У процесі дослідження визнано, що серед практики поширення, яка витребувана часом, дієвих інструментів на основі безпечного примирення та взаємовигідної згоди, що вирізняються своєю гнучкістю, позасудових, самостійних, альтернативних способів урегулювання цивільно-правових і трудових спорів та конфліктів, у вітчизняному юридичному механізмі забезпечення прав людини дедалі більшого поширення набуває медіація. Становлення, адаптація і розвиток медіації в Україні супроводжуються національним характером та особливостями, що сприятиме, зважаючи на стандарти у даній царині зарубіжного досвіду, виробленню відповідних власних професійних підходів та компетентностей задля ефективності правового регулювання процедури її застосування. **Наукова новизна.** У процесі дослідження, на основі узагальнення позитивного досвіду, доведено значимість та ефективність медіації як особливої позасудової процедури урегулювання на основі мирного вирішення та згоди цивільно-правових і трудових спорів. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності під час розробки пропозицій щодо вдосконалення юридичного механізму позасудової процедури урегулювання цивільно-правових і трудових спорів.

Ключові слова: медіація, медіаційна угода, позасудова, альтернативна процедура, цивільно-правові спори та конфлікти, трудові спори та конфлікти.

I. Mahnovskyi

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of theory and history of the state
and law Odessa State University of Internal Affairs,

Uspenskaya Street, 1, Odesa, Ukraine, 65014

e-mail: magn.igor@ukr.net

UNDERSTANDING MEDIATION AS AN OUT-OF-JUDICIAL PROCEDURE FOR THE SETTLEMENT OF CIVIL-LEGAL AND LABOR DISPUTES

Purpose. The purpose of the work is to analyze the understanding of mediation as a special out-of-court procedure for the settlement of civil and labor disputes. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following **methods** of scientific research have been implemented: terminological, logical-semantic, functional, system-structural, logical-normative. **Results.** In the research process, it was recognized that among the practice of dissemination, which is demanded by time, effective tools based on safe reconciliation and mutually beneficial agreement, which are distinguished by their flexibility, extrajudicial, independent, alternative ways of settling civil and labor disputes and conflicts, in the domestic legal mechanism of ensuring human rights, mediation is becoming more and more widespread. The formation, adaptation and development of mediation in Ukraine are accompanied by national character and features, which will contribute, taking into account the standards in this field of foreign experience, to the development of appropriate professional approaches and competencies for the effectiveness of the legal regulation of the procedure for its application. **Originality.** In the process of research, based on the generalization of positive experience, the importance and effectiveness of mediation as a special out-of-court settlement procedure based on peaceful resolution and agreement of civil and labor disputes has been proven. **Practical significance.** The results of the research can be used in law-

making and law-enforcement activities during the development of proposals for improving the legal mechanism of the out-of-court procedure for the settlement of civil and labor disputes.

Key words: *mediation, mediation agreement, out-of-court, alternative procedure, civil legal disputes and conflicts, labor disputes and conflicts.*

Постановка проблеми. Внутрішні суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення в Україні спонукають до пошуку альтернативних і дієвих механізмів вирішення цивільно-правових та трудових спорів і конфліктів, які «супроводжують», так чи інакше, господарську діяльність держави, де особливе місце посідає медіація, що є ефективним інструментом додаткових можливостей щодо з'ясування та усунення певних непорозумінь між суб'єктами відповідних відносин. Незважаючи на достатню зарубіжну практику застосування медіації, в Україні вона тільки набирає обертів і спонукає до її розвитку з урахуванням міжнародного досвіду, що є одним із перспективних напрямків удосконалення застосування особливої позасудової процедури врегулювання суперечок.

Ураховуючи вищезначене, вагомість указанного дослідження викликана сьогоденням і підтверджує значимість та перспективність означеної тематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим аспектам озвученій науковій проблематиці присвятили власні творчі доробки так вчені: Н. Гресь, Д. Гринь, В. Гопанчук, О. Дрозд, С. Запара, О. Кармаза, З. Красіловська, Н. Крестовська, Ю. Крисюк, І. Лях, Н. Мазаракі, Л. Матвеева, Г. Огренчук, І. Озерський, Ю. Притика, Л. Романадзе, О. Середа, Т. Федоренко, О. Ярошенко, І. Ясиновський та ряд інших, напрацювання котрих містить корисний за обсягом фактичний матеріал та сприяє до подальших теоретичних і прикладних розробок щодо правового забезпечення альтернативних способів вирішення конфліктів та спорів.

Постановка завдання. Виходячи з реалій сьогодення, висвітлення медіації як позасудової, альтернативної процедури врегулювання цивільно-правових та трудових спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні, як наголошують дослідники О. Кармаза, Т. Федоренко та інші, очевидним є те, що кількість спорів і конфліктів, які виникають у житті людини та стосуються приватних чи публічних сфер її життя, є дуже значною. Частина цих спорів вирішуються у суді, частина – шляхом переговорів, медіації, у третейському суді тощо. Із року в рік зростає навантаження на суб'єктів розгляду цивільних спорів. Приватні спори, які виникають у житті людини, є складним правовим явищем, яке у науці розглядається під різними кутами зору. Запровадження ж ефективного правового механізму врегулювання цивільних спорів є запорукою зниження суспільної напруженості у судовому процесі та реалізацією громадянами прав на захист, гарантованих Конституцією України. Так, за статтею 3 Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року, медіація може бути проведена до звернення до суду або під час судового провадження, або під час виконання рішення суду. Тобто Закон визначив періоди проведення процедури медіації та відніс медіацію до альтернативних засобів вирішення спорів загалом та цивільних спорів зокрема. Відтак, наприклад, згідно із частиною сьомою статті 49 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Аналіз норм цього Закону засвідчив, що процес медіації може бути одним із форм вирішення спорів шляхом проведення переговорів між сторонами за правилами медіації, визначеними в Законі України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року та ЦПК, однак запровадження інституту медіації у цивільному процесі України потребує додаткових наукових досліджень тощо [1, с. 73].

Своєю чергою стаття 4 Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року передбачає, що медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності, неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації [2].

Із урахуванням характеру спору медіатором реалізується певна функція, зокрема в цивільно-правових спорах активізуються функції організаційного характеру, у господарських спорах – інформаційна, консультативна й експертна функції, у сімейних – психологічна [3].

Л. Бурова пропонує розглядати медіаційну угоду в системі цивільно-правового регулювання як юридичний факт, акт саморегуляції, у якому досягнуто компромісу між конфліктуючими сторонами [4].

Якщо угода укладена за результатами розгляду спору, що носить цивільно-правовий характер, вона розглядається як цивільно-правова. Оскільки медіаційна не є самостійним різновидом угод, то у залежності від предмету домовленості сторін спору вона підпорядкована нормам відповідного матеріального права, переважно цивільного [5, с. 19].

Особливістю медіаційної угоди, підкреслює Г. Огренчук, є урахування юридично значимих положень та особистісних взаємин сторін. Тому неможливо встановлювати будь-які законодавчі обмеження щодо змісту такої угоди. Питання можливого порушення прав та інтересів однієї зі сторін чи третіх осіб у такій угоді потрібно вирішувати відповідно до норм цивільного законодавства [6, с. 134–135].

Медіацію можливо застосовувати, як наголошує Н. Гресь, до будь-яких розбіжностей та конфліктів, що виникають у контексті індивідуально-трудових відносин, між працівником та роботодавцем. Медіація можлива на будь-яких стадіях виникнення трудового спору не залежить від факту звернення до юрисдикційних органів. Окрім того, зауважує дослідниця, медіація можлива й ефективна при вирішенні спорів між працівниками, між керівником структурного підрозділу і підлеглим [7, с. 31].

Відповідно до статті 222-1 КЗпП України, трудовий спір між працівником і роботодавцем, незалежно від форми трудового договору, може бути врегульований і шляхом медіації, тобто із залученням третього незалежного суб'єкта – медіатора [8].

О. Спектор у дослідженні «Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів» подає визначення переговорів як самостійного універсального способу альтернативного вирішення цивільно-правових спорів, що реалізується через переговорний процес під час безпосередньої конструктивної взаємодії сторін і спрямований на досягнення взаємоприйняттого компромісного рішення [9, с. 14].

Натомість американський вчений Д. Пруїтт розглядає переговори як спробу вирішити певний конфлікт інтересів шляхом мирного діалогу та обговорення проблеми. Це специфічна форма соціальної взаємодії та прийняття рішень, яка передбачає залучення двох або більше сторін із суперечливими інтересами та цілями [10, с. 156].

Вітчизняні науковці В. Бурак, С. Петков, Д. Журавльов, О. Дрозд та В. Дрозд, у національному правовому полі поняття «трудові спори» визначають як неврегульовані внаслідок безпосередніх переговорів розбіжності між працівником (колективом працівників) і роботодавцем з приводу застосування норм трудового законодавства, а також встановлення нових або зміни існуючих умов праці [11, с. 3; 12, с. 12].

С. Лозовой зазначає, що увесь процес вирішення розбіжностей між сторонами трудового договору можна подати в такий спосіб. Першою стадією злагодження цих суперечностей є трудовий конфлікт. Працівник і роботодавець під час вирішення трудового конфлікту мають повну свободу у виборі способів, прийомів, методів, форм і

засобів його вирішення і, як наслідок, задоволення своїх інтересів і потреб у сфері праці. У разі неефективної дії названих засобів або взагалі небажання однієї з сторін вирішувати наявні на рівні трудового конфлікту розбіжності, останній переростає у трудовий спір. Трудовий спір як форма вирішення розбіжностей між працівником і роботодавцем настає лише тоді, коли суперечності набули стійкого характеру і належного способу їх вирішення не передбачається. Ця форма характеризується тим, що учасники трудового конфлікту, не маючи змоги його вирішити, звертаються за допомогою до спеціально уповноваженого на розгляд трудових спорів органу [13, с. 16–17].

Як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів І. Лях розглядає медіацію як договірну, позасудову, засновану на засадах добровільності, неупередженості та рівності процедуру врегулювання спору з питань трудової діяльності, яка передбачає укладення між сторонами спору угоди за участі третьої сторони незалежного, об'єктивно незаінтересованого суб'єкта- медіатора [14].

Поняття медіації у трудових спорах, зроблене В. Поліщук, визначається, як процес управління трудовими спорами, що дозволяє запобігти чи вирішити конфлікти внаслідок втручання неупередженої третьої сторони (медіатора), яка не має права приймати рішення за сторони, але гарантує спілкування між роботодавцем і працівником, призводить до відновлення соціального зв'язку, пошуку розв'язання проблеми [15].

А. Стратюк сутністю медіації трудових спорів називає вирішення непорозуміння, викликаного різним баченням у суб'єктів трудових правовідносин можливостей забезпечити власні інтереси. Воно здійснюється через з'ясування та донесення медіатором за допомогою застосування спеціальних методів, прийомів до кожної із сторін справжніх причин конфлікту, розширення бачення можливостей, його вирішення через перенаправлення уваги сторін з власної позиції на бажану мету, яку прагне досягнути кожна [16, с. 161].

На думку Д. Кривенка, медіація як спосіб вирішення трудових спорів – це правовий і комунікативний процес, що ініціюється суб'єктами трудового права, із залученням компетентного, незалежного, нейтрального медіатора (посередника) для координації та забезпечення переговорів і збалансування інтересів таких суб'єктів з метою досягнення спільного консенсусного вирішення трудового спору та продовження трудових відносин між ними [17, с. 105].

І. Столярчук акцентує увагу на тому, що в трудових спорах медіатора залучають для мирного, безпечного та взаємовигідного для обох сторін розв'язання спору або збереження трудових відносин через використання спеціальних технік, у тому числі переговорних [18].

На думку М. Шумило, медіацію в Україні необхідно робити імперативною досудовою процедурою, де однією з істотних умов трудового договору може бути медіаційне застереження за прикладом арбітражних застережень у цивільних договорах. Таким чином, сторони трудових правовідносин наперед обумовлюють імперативність медіації [19].

Медіаційне застереження, внесені до трудового договору, зауважує Н. Гресь, має юридичну силу для сторін спору про досягнуту ними згоду на проведення медіації. Роботодавець може розробити типовий текст такого застереження для його включення до усіх трудових договорів із працівниками з відсильним посиланням на певний локальний нормативний акт, яким детально передбачена процедура вирішення конфліктів (спорів) [7, с. 114].

Медіаційне застереження, як далі вказує вищезазначена науковиця, має значимість, якщо функції працівника здійснюються дистанційно або пов'язані з обробкою

конфіденційних, персональних даних, документів, розголошення яких у суді є небажаними. Тактика включення медіаційних застережень до трудового договору цілком виправдана з працівниками фінансової, юридичної, маркетингової служб, керівниками середньої, вищої ланки. Посадові обов'язки зазначених працівників тісно пов'язані з використанням конфіденційної інформації роботодавця. За наявності бажання роботодавець має повне право укладати трудові договори з медіаційним застереженням абсолютно з усіма працівниками [20, с. 165].

Науковці висловлюють думку доцільності скорочення максимального терміну медіації у трудових спорах до одного місця із урахуванням особливого характеру трудових відносин та встановлених законом строків розгляду трудових спорів, що зменшить негативні наслідки для працівника у разі неефективної процедури медіації [21, с. 220].

І. Лях звітує, що на сучасному етапі розвитку Україна потребує формування системи вирішення індивідуальних трудових спорів, що включала б судові та позасудові методи. У зв'язку із зазначеним, на підставі проаналізованого успішного досвіду зарубіжних країн, із врахуванням недоліків впровадження медіації вважаємо доцільним запропонувати напрямки розвитку, вдосконалення процедури медіації при вирішенні індивідуальних трудових спорів. Визначення концептуальних засад запровадження інституту медіації у трудовому праві України дозволить окреслити, розкрити ключові ідеї, на яких має ґрунтуватися процес введення інституту медіації в український правовий простір, визначити найбільш принципові напрямки, пріоритети [14, с. 15].

Д. Кравцов, І. Зіноватна, Ю. Бурнягіна та Н. Орлова доводять, що медіації як альтернативній формі вирішення трудових спорів притаманні такі риси: медіація може мати місце лише тоді, коли спір виникає із приводу прямого порушення трудового законодавства, законодавства з охорони праці, недотримання мінімальних гарантій з оплати праці та інших соціальних гарантій стосовно працівника чи певного кола працівників; при вирішенні трудових спорів за допомогою медіації медіатор є нейтральною третьою стороною, яка забезпечує проведення переговорів між сторонами, допомагає у визначенні ефективних способів вирішення конфлікту; учасники спору можуть самостійно обирати медіатора; сторони трудового спору добровільно беруть участь у медіації як при прийнятті рішення про медіацію, так і в процесі її проведення та досягнення домовленостей та виконання рішень; одним із принципів медіації є конфіденційність інформації; вирішення трудового спору за допомогою медіації є більш простим і зручним для сторін способом ніж розгляд конфлікту в суді, адже це сприяє зниженню матеріальних витрат та витрат часу; після прийняття сторонами взаємовигідного рішення вони без затримок виконують прийняте ними рішення [22, с. 75].

Т. Білик, Р. Гаврилюк та І. Городиський наголошують на процедурі медіації при вирішенні індивідуального трудового спору, котра характеризується етапністю та має розглядатися як багатоступенева діяльність учасників відповідної примирної процедури, що спрямована на досягнення її мети, а саме вирішення індивідуального трудового спору на основі взаємних поступок. Відзначимо, що специфіка трудових відносин зумовлює певні особливості трудової медіації, що включають, зокрема: медіація переважно ініціюється роботодавцем; часто зовнішній юрист радить роботодавцю вдатися до медіації для вирішення трудового спору; незважаючи на те, що роботодавець є сильною стороною трудових відносин, під час трудового спору (особливо пов'язаного зі звільненням працівника) баланс сил нерідко змінюється на користь працівника [23, с. 345].

Таким чином, підкреслює Д. Гринь, запорукою нормального функціонування та стабільного розвитку суспільства є забезпечення державного балансу трудових прав

працівників і дотримання інтересів роботодавців, що особливо актуально в період економічної нестабільності та зростання рівня безробіття, особливо на сьогодні, коли країна знаходиться у стані війни [24, с. 47].

Уся примирна процедура, вказує Т. Шинкар, будується на паритетних засадах, без будь-якого публічного примусу, а медіатор виступає не суддею, що об'єктивно носить вище становище у судовому процесі, ніж учасники провадження, а третьою незалежною та рівноправною стороною, призначення якої полягає виключно у допомозі учасникам спору в пошуку спільних шляхів вирішення конфлікту. Таким чином, медіація спрямована не на сам конфлікт, тобто не на з'ясування хто правий, а хто винен або на виграш, а саме на конструктивний і спільний пошук рішень [25, с. 85].

Як зазначає І. Ясиновський, процес медіації на відміну від судового не потребує підготовки й надання значної кількості документів, дотримання процесуальних норм, порушення яких у суді може закінчитися програшем справи, що свідчить про таку її перевагу як відсутність формалізованих процедур [26, с. 117].

В. Резнікова й С. Баран, безпосередньо досліджуючи процедуру проведення медіації, виділяють чотири стадії: 1) попередню (вступну), яка складається із підготовчого етапу (оцінка готовності сторін до медіації, пояснення правил проведення процедури) та етапу індивідуальних зустрічей (вивчення позицій учасників конфлікту, організація простору для проведення процедури, забезпечення взаємного спілкування сторін); 2) відкриваючу (збір інформації, поступове налагодження переговорів між сторонами, пояснення сторін, виклад кожного із них власної позиції, визначення інтересів сторін конфлікту); 3) середню (обговорення та пошук спільних взаємоприйнятних способів вирішення спорів); 4) заключну (укладання угоди) [27, с. 65].

О. Василюк та О. Казьмірова, наголошують на інституціоналізації медіації як процесу виникнення, оформлення та функціонування соціального порядку, який сприяє формуванню сучасного громадянського суспільства, а заодно й контролю над медіаційними процесами, зберігаючи гнучкість та багатовимірність процедури [28, с. 16].

За переконанням Т. Подковенко, інститут медіації поряд з іншими альтернативними способами врегулювання спорів є ознакою розвиненого громадянського суспільства, показником високого рівня правової культури і найважливішим критерієм розвитку демократії [29, с. 12].

Висновки. Отже, серед практики поширення, яка затребувана часом, дієвих інструментів на основі безпечного примирення та взаємовигідної згоди, що вирізняються своєю гнучкістю позасудових, самостійних, альтернативних способів врегулювання цивільно-правових і трудових спорів та конфліктів, у вітчизняному юридичному механізмі забезпечення прав людини дедалі більшого поширення набуває медіація. Становлення, адаптація і розвиток медіації в Україні супроводжуються національним характером та особливостями, що сприятиме, зважаючи на стандарти у даній царині зарубіжного досвіду, виробленню відповідних власних професійних підходів та компетентностей задля ефективності правового регулювання процедури її застосування.

Список використаних джерел

1. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм врегулювання спорів і конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних у законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 73–77.
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>

3. Myślińska M. Mediation Functions Performed by Mediator during Mediation. Selected Problems. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2018. № 3. P. 73–78. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2018.27.3.73-88>
4. Бурова Л. І. Правова природа медіаційної угоди. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 56–59.
5. Fiata E. L'iniziativa europea sul diritto alla disconnessione. *Lavoro Diritti Europa*. 2021. № 4. P. 1–18. URL: <http://surl.li/fpiwv>
6. Огречук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. внутріш. справ. Київ, 2016. 213 с.
7. Гресь Н. М. Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів: дис. ... наук. ступ. док. філософії: 081 Право. Сумський нац. аграр. ун-т. Суми, 2023. 210 с.
8. Кодекс законів про працю України: Закон Української РСР № 322-VIII від 10.12.71. *Відомості Верховної Ради*. 1971. N 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
9. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 18 с.
10. Pruitt D. G. Negotiation behavior. New York : Academic Press, 1981. 257 p.
11. Петков С. В., Журавльов Д. В., Дрозд О. Ю., Дрозд В. Г. Трудові спори в Україні та їх вирішення. *Актуальне законодавство та судова практика*. Київ: ЦУЛ, 2021. 470 с.
12. Бурак В. Я. Трудові спори: порядок їх вирішення в Україні: навч. посіб. Київ: Знання, 2003. 382 с.
13. Лозовой С. В. Правове регулювання індивідуальних трудових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2009. 205 с.
14. Лях І. О. Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харківський нац. ун-т внутріш. справ. Харків, 2020. 27 с.
15. Поліщук В. Конфіденційність процесу медіації у трудових спорах. URL: <http://surl.li/fhvby>
16. Стратюк А. О. Особливості медіації у вирішенні трудових спорів. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 157–162.
17. Кривенко Д. Є. Поняття медіації як способу вирішення трудових спорів. *Соціальне право*. 2019. № 3. С. 102–106.
18. Столярчук І. Медіація в трудових спорах. Інформаційно-консультаційна платформа «zakon.help». Трудові відносини. URL: <http://surl.li/ewjhc>
19. Шумило М. Медіація як інструмент вирішення трудових спорів: невичерпний ресурс для розвантаження судової системи. *Юридична газета*: електронна версія газ. 2020. 12 лют. URL: <http://bit.ly/38nXuLQ>
20. Гресь Н. М. Медіаційне застереження в трудовому договорі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 1. С. 163–168.
21. Кисельова О.І., Миргород-Карпова В.В. Mediation in labor disputes. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Вип. 32. С. 220–224.
22. Кравцов Д. М., Зіноватна І. В., Бурнягіна Ю. М., Орлова Н. Г. Медіація як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. С. 73–78.
23. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / Білик Т. В., Гаврилюк Р.М., Городиський І. О. та ін.; за ред. Н. М. Крестовської, Л. О. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.
24. Grin D. V. Historical prerequisites of the emergence of the mediation institute for settlement of individual labor disputes in Ukraine. *The scientific heritage*. 2022. N 94 (94). P. 47–50.
25. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Київ, 2017. 220 с.
26. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 295 с.
27. Баран С. О. Сутність медіації при вирішенні господарських спорів та її переваги. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2014. Вип. 19. С. 62–67.
28. Василюк О. І., Казьмірова О. М. Інституціоналізація медіації як завдання державної політики інтеграції щодо соціальних інновацій. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 4 (44). С. 13–19.
29. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 11–16.

References

1. Karmaza, O. O., Fedorenko, T. V., Pozov, D. A. (2022). Mediatsiia yak alternatyvnyi mekhanizm urehliuvannia sporiv i konfliktiv: problemy v rozkrytti zmistu terminiv, vykorystanykh u zakoni [Mediation as an alternative mechanism for settling disputes and conflicts: problems in disclosing the meaning of the terms used in the law], 2–4, 73–77. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. (in Ukrainian)
2. Pro mediatsiiu: Law of Ukraine № 1875-IX. (2021, November 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> (in Ukrainian)
3. Myślińska, M. (2018). Mediation Functions Performed by Mediator during Mediation. Selected Problems. *Studia Iuridica Lublinensia*, 3, 73–78. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2018.27.3.73-88> (in English)
4. Burova, L. I. (2015). Pravova pryroda mediatsiinoi uhody [Legal nature of the mediation agreement]. *Chasopys tsyvilistyky*, 18, 56–59. (in Ukrainian)
5. Fiata, E. (2021). L'iniziativa europea sul diritto alla disconnessione. *Lavoro Diritti Europa*, 4, 1–18. URL: <http://surl.li/fpiwv> (in Italian)
6. Ohrenchuk, H. O. (2016). *Legal regulation of the use of mediation in civil law disputes*: PhD diss. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Hres, N. M. (2023). *Mediation as a way to resolve individual labor disputes*: PhD diss. Sumy, 2023. 210 s. (in Ukrainian)
8. Labor Code of Ukraine: Law of the Ukrainian SSR № 322-VIII (1971, December 10) *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 1971. N 50. St. 375. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (in Ukrainian)
9. Spektor, O. M. (2012). *Alternative ways to resolve civil law disputes*: PhD thesis abstract. Kyiv. (in Ukrainian)
10. Pruitt, D. G. (1981). *Negotiation behavior*. New York: Academic Press. (in English)
11. Pietkov, S. V., Zhuravlov, D. V., Drozd, O. Yu., Drozd, V. H. (2021). Trudovi spory v Ukraini ta yikh vyrishennia [Labor disputes in Ukraine and their resolution]. *Aktualne zakonodavstvo ta sudova praktyka*. Kyiv: TsUL. (in Ukrainian)
12. Burak, V. Ya. (2003). *Trudovi spory: poriadok yikh vyrishennia v Ukraini* [Labor disputes: the procedure for resolving them in Ukraine]: navch. posib. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
13. Lozovoi, S. V. (2009). *Legal regulation of individual labor disputes*: PhD diss. Luhansk. (in Ukrainian)
14. Liakh, I. O. (2020). *Problems of theory and practice of introducing the institution of mediation in labor law*: PhD thesis abstract. Kharkiv. (in Ukrainian)
15. Polishchuk V. Konfidentsiinst protsesu mediatsii u trudovykh sporakh [Confidentiality of the mediation process in labor disputes]. Retrieved from: <http://surl.li/fhvby> (in Ukrainian)
16. Stratiuk, A. O. (2019). Osoblyvosti mediatsii u vyrishenni trudovykh sporiv [Peculiarities of mediation in resolving labor disputes]. *Sotsialne pravo*, 1, 157–162. (in Ukrainian)
17. Kryvenko, D. Ye. (2019). Poniattia mediatsii yak sposobu vyrishennia trudovykh sporiv [The concept of mediation as a way of resolving labor disputes]. *Sotsialne pravo*, 3, 102–106. (in Ukrainian)
18. Stoliarchuk, I. Mediatsiia v trudovykh sporakh [Mediation in labor disputes]. Informatsiino-konsultatsiina platforma «zakon.help». Trudovi vidnosyny. Retrieved from : <http://surl.li/ewjhc> (in Ukrainian)
19. Shumylo, M. (2020). Mediatsiia yak instrument vyrishennia trudovykh sporiv: nevycherpnyi resurs dlia rozvantazhennia sudovoi systemy [Mediation as a tool for resolving labor disputes: an inexhaustible resource for relieving the burden on the judicial system]. *Yurydychna hazeta: elektronna versiiia haz.* 12 liut. Retrieved from: <http://bit.ly/38nXuLQ> (in Ukrainian)
20. Hres, N. M. (2021). Mediatsiine zasterezhennia v trudovomu dohovori [Mediation clause in the employment contract]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 1, 163–168. (in Ukrainian)
21. Kyselova, O.I., Myrhorod-Karpova, V.V. (2022). Mediation in labor disputes. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, 32, 220–224. (in Ukrainian)
22. Kravtsov, D. M., Zinovatna, I. V., Burniahina, Yu. M., Orlova, N. H. (2022). Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia trudovykh sporiv [Mediation as an alternative way of resolving labor disputes]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*, 73–78. (in Ukrainian)
23. Bilyk, T. V., Havryliuk, R. M., Horodyskyi, I. O. (2019). Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta [Mediation in the professional activity of a lawyer]. Odesa: Ekolohiia. (in Ukrainian)
24. Grin, D. V. (2022). Historical prerequisites of the emergence of the mediation institute for settlement of individual labor disputes in Ukraine. *The scientific heritage*, 94 (94), 47–50. (in English)

25. Shynkar, T. I. (2017). *Application of Mediation in Administrative Proceedings: Domestic and Foreign Experience*: PhD diss. Kyiv. (in Ukrainian)
26. Yasnovskiy, I. H. (2016). *Implementation of the mediation procedure in Ukrainian legislation: theoretical and legal analysis*: PhD diss. Kyiv. (in Ukrainian)
27. Baran, S. O. (2014). Sutnist mediatsii pry vyrishenni hospodarskykh sporiv ta yii perevahy [The essence of mediation in the resolution of business disputes and its advantages]. *Pravnychy visnyk Universytetu «Krok»*, 19, 62–67. (in Ukrainian)
28. Vasylets, O. I., Kazmirova, O. M. (2019). Instytutsionalizatsiia mediatsii yak zavdannia derzhavnoi polityky intehtratsii shchodo sotsialnykh innovatsii [Institutionalization of mediation as a task of the state policy of integration of social innovations]. *Visnyk NTUU «KPI» Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 4 (44), 13–19. (in Ukrainian)
29. Podkovenko, T. O. (2019). Mediatsiia yak odyin z alternatyvnykh sposobiv vyrishennia sporiv ta yii vplyv na pravovu kulturu suspilstva [Mediation as one of the alternative ways of resolving disputes and its impact on the legal culture of society]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 1, 11–16. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 06.05.2024
прийнята до друку 30.05.2024
The article: is received 06.05.2024
is accepted 30.05.2024

Бібліографія: Магновський І. Й. Осмислення медіації як позасудової процедури урегулювання цивільно-правових та трудових спорів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 172-180. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.172-180>



УДК 346.6:338.48(477)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.181-189>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ

Мельникович Михайло Степанович,
доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
доцент кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: mykhailo.melnykovych@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5636-7595>

Мета. Метою роботи є проаналізувати важливість забезпечення належного законодавчого регулювання правових відносин, які виникають у сфері туризму. Зробити акцент на тому, що правовідносини у сфері туризму є комплексними, а відтак правове регулювання повинно бути всебічним та узгоджуватися із реаліями сьогодення.

На міжнародній арені розуміння «туризму» є багатифункціональним та розглядається з одного боку як діяльність з пересування людей та засіб для економічного розвитку території, з іншого.

З огляду на те, що Українська держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і взяла на себе зобов'язання створити необхідні умови для розвитку туристичної діяльності, питання нормативно-правового забезпечення регулювання туристичних відносин – одне з пріоритетних, якщо не першочергове.

Методика. Методика включає комплексний аналіз проблематики, узагальнення стану чинного правового матеріалу з порушеного питання та формування відповідних висновків й рекомендацій.

В ході дослідження було використано наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, системно-структурний, порівняльно-правовий та метод аналізу.

Результати. За результатами проведеного дослідження розкрито важливість забезпечення належного правового регулювання суспільних відносин у сфері туризму, зокрема обґрунтовано необхідність проведення детального аналізу правовідносин цієї комплексної галузі та створення стійкого та ефективного законодавчого підґрунтя для її розвитку.

Окремо, звернута увагу на важливість залучення громадськості до роботи з розвитку туризму (зокрема і в напрямку законодавчого наповнення) та акцентовано на доцільності виділення туристичного права як окремої галузі права.

Поданий аналіз окремих нормативно-правових актів засвідчив, що правове регулювання туристичної індустрії в Україні має глибоке коріння, що, у свою чергу, може слугувати підґрунтям для роботи в напрямку зміцнення правового регулювання туристичних відносин.

Наукова новина. При проведенні дослідження підкреслено складність ситуації щодо стану правового регулювання правових відносин у сфері туризму.

Запропоновано підійти до вирішення поставленої проблематики зі сторони розгляду можливості створення туристичного права, як окремої галузі права.

Практична значимість. Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності при реалізації державної правової політики у сфері розвитку туризму, а також для продовження подальших теоретичних досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: туризм, індустрія, законодавство, державна правова політика, Закон України «Про туризм», туристична інфраструктура.

Mykhailo Melnykovych
Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law,
Associate Professor of the Department of Law and Public Administration
Institution of Higher Education "King Danylo University",
35 E. Konovaltsia Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: mykhailo.melnykovych@ukd.edu.ua

LEGAL REGULATION IN THE TOURISM INDUSTRY IN UKRAINE

The purpose of this work is to analyze the importance of ensuring proper legal regulation of legal relations in the field of tourism. The emphasis is made on the fact that legal relations in the field of tourism are complex, and therefore legal regulation should be comprehensive and consistent with the realities of today.

At the international level, the understanding of "tourism" is multifunctional and is considered, on the one hand, as an activity of people's movement and a means for economic development of the territory, and on the other hand.

Given that the Ukrainian state declares tourism one of the priority areas of economic and cultural development and has undertaken to create the necessary conditions for the development of tourism activities, the issue of normative and legal support for the regulation of tourism relations is one of the priority, if not the first priority.

Methodology: *The methodology includes a comprehensive analysis of the problem, generalization of the state of the current legal material on the issue raised and the formation of relevant conclusions and recommendations.*

The following methods of scientific knowledge were used in the course of the study: terminological, systemic-structural, comparative-legal and analysis method.

Results: *The results of the study revealed the importance of ensuring proper legal regulation of public relations in the field of tourism, in particular, the need for a detailed analysis of legal relations in this complex industry and the creation of a sustainable and effective legislative framework for its development was substantiated.*

Special attention is paid to the importance of involving the public in the work on tourism development (including in the direction of legislative content) and the emphasis is placed on the advisability of identifying tourism law as a separate branch of law.

The analysis of individual normative legal acts showed that the legal regulation of the tourism industry in Ukraine has deep roots, which, in turn, can serve as a basis for work in the direction of strengthening the legal regulation of tourism relations.

Scientific novelty: *During the research, the complexity of the situation regarding the state of legal regulation of legal relations in the field of tourism was emphasized.*

It was proposed to approach the solution of the problem from the point of view of considering the possibility of creating tourism law as a separate branch of law.

Practical significance: *The results of the study can be used in lawmaking activities in the implementation of state legal policy in the field of tourism development, as well as for further theoretical research in this direction.*

Key words: *tourism, industry, legislation, state legal policy, Law of Ukraine "On Tourism", tourism infrastructure.*

Постановка проблеми. Туристична сфера – одна з ключових складових світової економіки, належний розвиток якої забезпечує соціально-економічний добробут держави.

З початком процесу входження України до Європейського Союзу, важливість питання розвитку туристичної індустрії постало, як одне із пріоритетних для держави. Розпочавши незворотний процес інтеграції в Європейську спільноту Україна, цим самим, взяла на себе обов'язок щодо розвитку власної державної політики на значно вищому, активнішому рівні, серед іншого і в сфері туризму.

В цьому аспекті, першочерговими крокам в напрямку розбудови туристичної індустрії повинно бути будівництво міцного правового фундаменту, яке включатиме як прийняття відповідних правових актів, які регулюватимуть відносини у цій галузі, так і створення відповідної системи управління – органів, які координуватимуть та забезпечуватимуть неухильне дотримання правових норм.

Основний акцент, варто зробити на тому, що існуючий стан правового регулювання у сфері туризму повинний бути покращений імплементаційними законодавчими актами. Відтак, ключовим у цьому напрямку є розроблення та прийняття саме діючих та ефективних нормативно-правових актів, які забезпечуватимуть регулювання правових відносин на рівні європейських стандартів. Тобто необхідний істотний крок вперед з розбудови законодавчої бази.

Звісно, в умовах сьогодення складно звернути увагу законодавчого органу на важливість проведення інтенсивної законодавчої роботи з розвитку туристичної сфери. В той же час, зробити акцент на важливості такої роботи у найближчому майбутньому – тригер, який слугуватиме одним із перших ключових етапів в цьому напрямку.

Ефективний та всебічний аналіз, чітка стратегія, планування кроків, розроблення зрозумілої дорожньої карти, залучення належної фінансової підтримки – всі перелічені компоненти, та не тільки, зможуть в тандемі прокласти належний фундамент для розбудови правового регулювання туристичної сфери в Українській державі.

Враховуючи, що орієнтир повоєнної відбудови держави, зокрема, буде націлений на розвиток туристичної галузі, проблематика законодавчого регулювання правових відносин у цій сфері неодмінно постане. Відтак, порушувати питання ефективності правового забезпечення туристичної індустрії вже зараз закладе відповідний фундамент та суттєво активізує роботу в цьому напрямку в майбутньому.

На підставі вище наведеного, можна підвести до того, що з огляду на доволі комплексний характер туристичної сфери, законодавство в цій галузі повинно також бути комплексним та охоплювати правове регулювання широкого кола правовідносин (транспортування, страхування, обслуговування, ліцензування, охорона прав, підготовка кадрів тощо).

Іншими словами, питання виокремлення туристичного права як окремої гілки у системі вже існуючих галузей права є доволі актуальним для роздумів. Більше того, правильними кроками в цьому напрямку будуть, перш за все: всебічний аналіз існуючих правовідносин та чинного законодавства, проведення відповідних науково-соціальних досліджень, ознайомлення з міжнародним досвідом правового регулювання у цій сфері, залучення громадськості та профільних організацій. На окремих з перелічених граней буде зроблений акцент і в цьому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи проблематику правового регулювання туристичної індустрії в Україні варто відзначити, що за останні роки суттєвих новаційних наукових досліджень не було зроблено в цьому напрямку. Тим не менш, вчені-правники працюють в цьому напрямку, закладаючи підвалини для майбутніх праць. З огляду на вказане, в основу роботи покладено окремі нормативно-правові акти, які сформували фундамент для законодавчого регулювання туристичних відносин.

Постановка завдання. Мета цієї роботи спрямована показати необхідність та актуальність забезпечення належного правового регулювання правових відносин у сфері туризму. В той час, як розвиток туристичної індустрії, попри всі перепони, не стоїть на місці та активно набирає обертів, законодавча робота у цьому напрямку бажає кращого. Саме на цьому зроблено акцент у цій статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна одна із передових країн світу, яка має неймовірно сприятливі передумови, з огляду на своє географічне розташування та кліматичні умови, для розвитку туристичного напрямку.

Поряд з цим, позиціонувати Українську державу цікавою для туристів з усього світу можливо за умови проведення належної роботи на цьому фронті: чітке правове регулювання, ефективна організація туристичної діяльності, функціональний механізм державного регулювання, запозичення європейського досвіду.

Розвиток туризму – один із пріоритетних напрямків державної політики, особливо в період інтеграції до Європейської спільноти.

Світова економіка подає туризм як «засіб» економічного піднесення країни, який дає можливість для розвитку бізнесу, створення робочих місць, залучення інвестицій, забезпечення зростання надходжень в бюджет від туристичної діяльності.

Світова пандемія, повномасштабне вторгнення росії на територію України суттєво так би мовити «де-активізували» увагу керівництва держави довкола питання розвитку туристичної сфери.

Це безумовно має негативне віддзеркалення на законодавчих процесах, проведенні необхідних реформ та підвищенню роботи з розвитку туристичної індустрії України.

Разом з цим, неефективна нормативно-правова база в галузі туризму є причиною наступних каменів спотикання для її розвитку:

невідображення в законодавчій площині всіх ключових суспільних відносин, які існують в туристичній індустрії;

невідповідність українського законодавства міжнародним стандартам розвитку туризму;

недостатній рівень правового регулювання якості надання туристичних послуг та захисту прав споживачів цих послуг;

консервація розвитку туристичної інфраструктури;

низький рівень правового регулювання щодо забезпечення професійними кадрами;

недосконалість законодавчої бази з питання відповідальності за неналежне надання послуг у сфері туризму.

Наведені вище проблемні сторони розвитку туристичної індустрії, хоч і здаються на перший погляд значними, проте, в той же час, підлягають вирішенню шляхом активної роботи, початок якої повинний йти від належного правової бази (можна сподіватися, що з розвитком правового регулювання не забариться швидко їх вирішення).

Саме тому важливо зрозуміти, що українське законодавство вже має в контексті правового регулювання туристичної галузі, та над чим ще потрібно зосередити увагу.

Зупинимось на окремих нормативно-правових актах, чинних на сьогодні.

1. Пріоритетним Законом є Конституція України, яка має найвищу юридичну силу.

Відповідно всі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (стаття 8 Конституції України) [1].

Разом з цим, спеціальним та профільним нормативним актом є Закон України «Про туризм» (далі – Закон), який був прийнятий та набрав чинності у 1995 році в цілях «створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захист законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їх обов'язків і відповідальності.» (преамбула Закону України «Про туризм» в редакції 15.09.1995) [2].

Стаття 1 Закону визначає туризм як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає.

Варто відзначити, що держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності (стаття 6 Закону) [2].

Поряд з цим, реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється, серед іншого, шляхом нормативного регулювання відносин у галузі туризму (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян) (стаття 6 Закону).

Створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму є однією із основних цілей державного регулювання в галузі туризму, тоді як удосконалення правових засад регулювання туристичних відносин – один із основних пріоритетних напрямків державної політики в галузі туризму.

У науковій площині державне регулювання туристичної діяльності розглядається як «система дій і заходів держави щодо вибору і застосування сукупності інструментів, за допомогою яких здійснюється прямий чи опосередкований вплив на об'єкти й суб'єктів туристичної діяльності та створюється сприятливе середовище для розвитку цього виду діяльності» [3].

Відтак, з наведеного слідує що забезпечення належного нормативно-правового регулювання відносини, пов'язаних з організацією і здійсненням туризму на території України – один із напрямків державної політики в площині туристичного розвитку держави.

2. Згідно із статтею 2 Закону України «Про туризм» майнові відносини в галузі туризму, засновані на рівності, автономії волі і майновій самостійності їх учасників, регулюються Цивільним та Господарським кодексами України з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачені інші правила, ніж ті, що встановлені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору [2].

Отже, до списку основних нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері туризму можна сміливо віднести Цивільний та Господарський кодекси, а також міжнародні договори, ратифіковані Україною.

3. Варто згадати про Указ Президента України від 10.08.1999 № 973 «Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року», який можна розглядати як базу довгострокової державної програми розвитку туризму.

Згідно із цим Указом, туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням нашого народу і держави [4].

Метою розвитку туризму в Україні є створення сприятливого організаційно-правового й економічного середовища для розвитку цієї галузі, формування конкурентоспроможного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту на основі ефективного використання природного та історико-культурного потенціалу України, забезпечення її соціально-економічних інтересів і екологічної безпеки [6].

Одним із першочергових практичних кроків у контексті реалізації Основних напрямів слід вважати, серед іншого, розроблення нормативно-правової бази з питань туризму.

З викладеного слідує, що міцний фундамент у вигляді нормативно-правової бази – був та залишається пріоритетним для розвитку туризму.

4. Щодо Указу Президента «Про підтримку розвитку туризму в Україні» № 127/2001, виданого 2001 року з метою стимулювання розвитку туризму в Україні, підтримки вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності та створення, зважаючи на міжнародну практику, сучасної системи управління галуззю шляхом широкого залучення громадських організацій до участі у розбудові туризму, варто підкреслити наступне.

Особливі повноваження щодо активної участі у вирішенні питань розвитку туристичної галузі були надані всеукраїнському громадському об'єднанню – Туристичній асоціації України, а також зобов'язано органи державної влади надавати підтримку громадським організаціям у здійсненні ними діяльності щодо розвитку туризму [5].

Слід відзначити, що це була перша спроба наближення до світового досвіду створення недержавних органів управління у цій сфері.

5. Неодмінно варто згадати і про Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» від 18.08.2020 № 329/2020.

Відповідно до положень цього Указу за напрямом з розбудови сучасної туристичної інфраструктури України повинні бути проведені наступні заходи щодо:

опрацювання питання щодо розроблення та затвердження державної цільової програми, спрямованої на розвиток сфери туризму в Україні, створення сучасної туристичної інфраструктури;

сприяння залученню інвестицій та реалізації інвестиційних проектів у сфері туризму; здійснення маркетингових досліджень щодо сучасних тенденцій розвитку ринку туристичних послуг;

запровадження в рамках розвитку туризму програм з мобільності молоді та підтримки подорожей літніх людей;

здійснення моніторингу та аналізу показників надходжень бюджету від сфери туризму в Україні для визначення перспективних шляхів розвитку цієї сфери;

актуалізації показників збору статистичної інформації про внутрішній та в'їзний туризм, удосконалення механізмів обробки такої інформації;

сприяння проведенню міжнародних заходів у сфері розвитку туризму в Україні;

промоції туристичного потенціалу України у світі, зокрема шляхом створення багатомовного порталу про туристичні дестинації, об'єкти культурної спадщини України;

реалізації на базі культурно-інформаційних центрів у складі закордонних дипломатичних установ України культурно-мистецьких проектів, спрямованих на промоцію української культури у світі, зокрема щодо об'єктів культурної спадщини, потенціалу туристичної інфраструктури України;

забезпечення інформаційного висвітлення історій успіху з реалізації в Україні проектів з модернізації та розбудови об'єктів культурної та туристичної інфраструктури [6].

Цікаво, що опрацювання питання створення сприятливих умов для розвитку туристичних дестинацій України, їх популяризації на світовому туристичному ринку, попри свою актуальність, на сьогодні не має належного відображення у наукових дослідженнях.

Окремо хотілося б зупинитися на змісті Рекомендацій парламентських слухань на тему: "Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України", схвалених постановою Верховної Ради України від 13 липня 2016 року № 1460-VIII.

Відповідно до змісту Рекомендацій, «Україна як держава, розташована в центрі Європи, з багатими природними ресурсами та самобутньою історико-культурною спадщиною має всі передумови для сталого розвитку економіки за рахунок надходжень від сфери туризму.

Потенційні туристичні можливості України безмежні, проте туристична галузь протягом тривалого часу відчуває на собі вплив таких негативних чинників, зокрема, відсутність державної політики у сфері туризму, стратегії і програми розвитку туризму та курортів» [7].

Окрім того, слід наголосити, що в Рекомендаціях зроблено акцент на необхідності рішучих кроків з визначення державної політики у сфері туризму - однієї з пріоритетних складових комплексної державної політики, тобто наголошено, що потрібні не лозунги, а конкретні справи.

Враховуючи вищевикладене, можна відзначити, що вже не одне десятиліття наголошується на важливості розвитку туристичної індустрії з міцною та дієвою законодавчою базою. Проте, незважаючи на голосні заклики в цьому напрямку, ефективної та справді результативної роботи проведено не було, особливо в плані правової роботи.

Систематизація вже існуючих нормативно-правових актів та розробка нових закладе підґрунтя для розвитку сфери туризму як індустрії та туристичного права як правової галузі.

Хтозна, можливо в найближчому майбутньому зможемо навіть піднімати питання про надання фахових юридичних послуг з туристичного права юристами-практиками.

Як вбачається, розвиток законодавчої бази з регулювання правових відносин у галузі туризму має глибокі коріння, проте все ще не приведений у єдину потужну синергію для можливості його ефективного застосування. Тому, варто всебічно врегулювати ці суспільні відносини шляхом постановки та імплементації чітких правил поведінки (правових норм).

Іншим не менш важливим аспектом для розвитку туристичної індустрії, попри законодавчу основу, є механізм правового регулювання в обличчі органів влади (механізм).

Створення потужної туристичної галузі з міцним та дієвим законодавством потребує ефективного механізму правового регулювання.

На жаль, в Україні сформувалася незбалансована структура державного регулювання туризмом, яка в цілому є неефективною та не відповідає сучасним викликам.

Розвиток демократичного устрою, децентралізації влади, впровадження європейських стандартів – курс за яким сьогодні посилено працює Українська держава.

Звісно кожна держава має свою ієрархію органів з питань туризму, в залежності від рівня розвитку цієї галузі. Відрізняється також і обсяг їх повноважень (компетенція, функції, права та обов'язки), як і рівень державного контролю за ними.

На думку Н. Барчукової, питання планування, впорядкування та розвитку туристичних відносин у різних країнах знаходиться на неоднакових рівнях, а тому обсяг повноважень та заходи координації й впливу національних органів по туризму цих держав відрізняються [8].

Варто згадати, що ухвалена парламентарями 46 країн у квітні 1989 р. Гаазька декларація з туризму проголошує, що повинна існувати розумна деконцентрація та децентралізація у туристичній сфері, а тому без національного механізму, що забезпечує координацію туристичної політики держави на національному й регіональному рівнях, не обійтись [9; 10].

Розробка нормативно-правових актів з питань врегулювання туристичних відносин які відповідатимуть викликам сьогодення, здійснення експертизи проєктів законів і регуляторних актів у цій сфері (в тому числі із залученням громадськості), контроль за діяльністю суб'єктів туристичного підприємництва за якістю наданих ними послуг, а також створення привабливого іміджу для України як туристичної держави за кордоном – ключові напрямки для роботи органів.

Органи державної влади повинні працювати в напрямку підвищення авторитету України на міжнародній арені, формування позитивного іміджу України та просування національного туристичного продукту на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Однак розпорошена державна система управління та недосконалість норм законодавства гальмують активізацію розвитку сфери туризму, а відсутність активної державної політики унеможлиблює динамічний розвиток туристичної галузі.

Відтак, міцна законодавча база та ефективна робота органів державної влади у співпраці із громадськими організаціями – запорука розвитку туристичної індустрії.

Окремо хотілося б зазначити, що розвиток правового регулювання може бути підсилений з боку громадських об'єднань, які активно працюють з розбудови туристичної індустрії.

Висновки. Дослідження проблем державної політики та правового регулювання сфери туристичного розвитку в Україні дало можливість зробити наступні висновки та узагальнення.

Зважаючи на реалії сьогодення у світовому інформаційному просторі Україна стрімко втрачає свою популярність як туристична держава. Для потенційних туристів вся країна

сприймається виключно як гаряча точка з огляду на повномасштабну війну. Це безумовно шкодить туристичному іміджу держави.

Неповнота правового регулювання є однією з основних причин неефективного державного впливу на туристичну галузь. Разом з цим, непослідовна державна політика стосовно розвитку пріоритетних напрямів у сфері туризму веде до проблем щодо недотримання гарантованих конституційних прав під час надання та отримання туристичних послуг.

Що ж, варто зазначити, що проголосивши туризм одним із пріоритетних напрямків держави на сьогодні не створено реального дієвого механізму для його розвитку.

Надання якісних послуг у туристичній сфері потребує належного правового врегулювання суспільних відносин.

Якщо детально проаналізувати норми чинного законодавства можна простежити, що суспільні відносини у сфері туризму є досить широкими та охоплюють сфери туристичного, готельного, екскурсійного, страхового, транспортного та інших видів обслуговування громадян. Тобто кожний пазл туристичної індустрії потребує свого правового регулювання.

З огляду на весь спектр правових відносин, які формують туристичну сферу, варто розглянути питання виокремлення окремої галузі права - туристичного права, яке явно на рівні з іншими галузями права є концептуальним для розвитку України, зокрема її міжнародного престижу та іміджу туристично-розвиненого континенту.

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку диктують свої вимоги, згідно із якими правове регулювання туризму має бути першочергово спрямоване на найважливіші відносини, які виникають в галузі туристичної діяльності та задовольняти потреби сьогодення з перспективним баченням майбутнього.

Аналіз чинного законодавства, дослідження міжнародної практики, робота з громадськістю, побудова міцної співпраці органів державної та місцевої влади – першочергові кроки в напрямку роботи над законодавчою базою у сфері туризму.

Правники чітко розуміють, що норми будь-якої галузі є тими регуляторами, які диктують правила поведінки (визначають коло дозволених дій та встановлюють відповідні межі допустимої поведінки). Відповідно їх відсутність створює щілини для дій на власний розсуд, що часто має свій вияв у неправомірній поведінці та порушенні прав.

Відтак, «приведення» законодавства, що регулює правові відносини у сфері туристичної діяльності у відповідність до вимог сьогодення та рівня європейських стандартів – забезпечить ефективний розвиток туристичної індустрії Української держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1995, № 31, ст. 241.
3. Давидова О. Г. Державне регулювання розвитку туристичної діяльності в Україні: автореферат дис. ... кандидата економічних наук: 08.00.03 / Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». Полтава, 2013. 20 с.
4. Про Основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року: Указ Президента України від 10.08.1999 р. № 973/99. Урядовий кур'єр. 1999.
5. Про підтримку розвитку туризму в Україні: Указ Президента України від 02.03.2001 р. № 127/2001. Урядовий кур'єр офіційне видання. 2001. № 45.
6. Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму: Указ Президента України від 18.08.2020 р. № 329/2020. Офіційний вісник Президента України. 2020. № 18. Ст. 861.

7. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України": Постанова Верховної Ради України від 13.07.2016 р. № 1460-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016, № 33, ст. 580.

8. Барчукова Н. С. Международное сотрудничество государств в области туризма. М.: Междунар. отношения, 1986. 28 с.

9. Гаазька декларація Міжпарламентської конференції по туризму ООН від 14.04.1989 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_904 (дата звернення 28.03.2024).

10. Туризм в Україні: Збірник нормативно-правових актів у п'яти томах / за ред. Б.І.Вихристенка. Ужгород: IVA, 2000. Т. 5. 381 с.

References

1. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1996, No. 30, Art. 141. Law of Ukraine "On Tourism". (in Ukrainian)

2. On tourism: Law of Ukraine dated September 15, 1995 No. 324/95-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1995, No. 31, Art. 241. (in Ukrainian)

3. Davydova, O. G. (2013). *State regulation of the development of tourist activity in Ukraine*: PhD thesis abstract. Poltava. (in Ukrainian)

4. On the main directions of tourism development in Ukraine until 2010: Decree of the President of Ukraine № 973/99 (1999, August 10). *Uriadovyi kurier*. (in Ukrainian)

5. On supporting the development of tourism in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 127/2001 (2001, March 2). *Uriadovyi kurier*. 2001. No. 45. (in Ukrainian)

6. On measures to support the sphere of culture, protection of cultural heritage, development of creative industries and tourism: Decree of the President of Ukraine No. 329/2020 (2020, August 18). *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy*. 2020. No. 18. Art. 861. (in Ukrainian)

7. On the Recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "Development of the tourism industry as a tool of economic development and investment attractiveness of Ukraine": Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated No. 1460-VIII (2016, July 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2016, No. 33, Art. 580. (in Ukrainian)

8. Barchukova, N. S. (1986). *Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo gosudarstv v oblasti turizma* [International cooperation of states in the field of tourism]. M.: International. relations. (in Ukrainian)

9. The Hague Declaration of the UN Inter-Parliamentary Conference on Tourism dated 04/14/1989 Retrieved from: https://zakon.cc/law/document/read/995_904 (accessed 03/28/2024). (in Ukrainian)

10. Vikhristenko, B. I. (Ed.). (2000). *Turyzm v Ukraini: Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv u p'iaty tomakh* [Tourism in Ukraine: Collection of regulatory and legal acts in five volumes]. (Vol. 5). Uzhgorod: IVA. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 03.04.2024

прийнята до друку 26.04.2024

The article: is received 03.04.2024

is accepted 26.04.2024

Бібліографія: Мельникович М. С. Правове регулювання туристичної індустрії в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 181-189. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.181-189>



УДК 347.6

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.190-197>

ОБОВ'ЯЗОК ПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО СВОЇХ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ: ФОРМА ТА СПОСОБИ ВИКОНАННЯ

Перепьолкін Сергій Михайлович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин

Університету митної справи та фінансів,

вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, Україна, 49000

e-mail: psm-13@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2914-5898>

Мета. Метою роботи є винесені для наукового обговорення авторського підходу щодо трактування форми закріплення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків у праві України, а також щодо визначення способів його виконання. **Методика.** Обрана методика забезпечила досягнення визначеної мети дослідження. Задля цього використовувалися наступні **методи** наукового пізнання: історико-правовий; системно-структурний; герменевтичний; порівняльно-правовий; аналізу; синтезу. **Результати.** За підсумками проведеного дослідження стверджується, що формою закріплення в праві України обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків є законодавство (стаття 51 Конституції України та стаття 172 Сімейного кодексу України), а не мораль. Науковцям рекомендовано припинити протиставляти право та мораль, які згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, співвідносяться між собою як ціле та частина. Способами виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків є добровільне виконання обов'язку або примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку, яке може здійснюватися шляхом стягнення за рішенням суду коштів на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування. **Наукова новизна.** В статті обґрунтовано авторський підхід щодо трактування форми закріплення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків у праві України, а також щодо визначення способів його виконання. Проаналізовано практику судових органів України та узагальнено можливі форми безпосереднього виконання повнолітніми дітьми обов'язку піклуватися про своїх непрацездатних батьків. **Практична значимість.** Викладені у статті положення можуть бути використанні у науково-дослідній роботі, правозастосовній діяльності та у навчальному процесі.

Ключові слова: повнолітні діти, непрацездатні батьки, юридичний обов'язок, моральний обов'язок, піклування про батьків, утримання батьків, аліментні зобов'язання, способи виконання обов'язку, добровільне виконання обов'язку піклуватися, примусове виконання обов'язку піклуватися.

S. Perepolkin

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International Law of the
Educational and Scientific Institute of Law and International Legal Relations of the University
of Customs and Finance

Volodymyr Vernadsky Street, 2/4, Dnipro, Ukraine, 49000

e-mail: psm-13@ukr.net

THE OBLIGATION OF ADULT CHILDREN TO TAKE CARE OF THEIR INCAPACITATED PARENTS: FORM AND METHODS OF FULFILLMENT

Purpose. The purpose of the article is to present for scientific discussion the author's approach to interpreting the form of establishing in Ukrainian law the obligation of adult children to care for their incapacitated parents, as well as to determine the ways of fulfilling this obligation. **Methodology.** The chosen methodology ensured the achievement of the defined research goal. For this purpose, the following scientific **methods** were used: historical and legal methods; systemic and structural methods; hermeneutic; method of legal comperance; analysis; synthesis. **Results.** Based on the results of the research, it is asserted that the obligation of adult children to care for their incapacitated parents is enshrined in Ukrainian law through legislation (Article 51 of the Constitution of Ukraine and Article 172 of the Family Code of Ukraine), rather than through morality. Scholars are recommended to stop opposing law and morality, which, according to the decision of the Constitutional Court of Ukraine in case No. 1-33/2004 dated November 2, 2004, No. 15-rp/2004, are related to each other as a whole and a part. The ways of fulfilling the

obligation of adult children to take care of their incapacitated parents are voluntary fulfillment of the duty or compulsory fulfillment of the voluntarily unfulfilled duty, which may be enforced by court-ordered collection of funds to cover the expenses related to providing such care. **Originality.** The article provided an authorial approach to interpreting the form of the obligation of adult children to take care of their incapacitated parents in Ukrainian law, as well as defining the ways of its fulfillment. Within the article, the practice of judicial authorities in Ukraine was analyzed, and possible forms of direct fulfillment by adult children of the obligation to care for their incapacitated parents were summarized. **Practical significance.** The provisions outlined in the article can be used in further scientific research, legal practice, and educational processes.

Key words: adult children, incapacitated parents, legal obligation, moral obligation, care of parents, maintenance of parents, alimony obligations, ways of fulfilling the duty, voluntary fulfillment of the duty to care, compulsory fulfillment of the duty to care.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків було закріплено в Конституції України та Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. (далі – СК України) більше двадцяти років тому, його комплексному вивченню представниками вітчизняної правничої доктрини не надавалося належної уваги. Фактично дискусійними і мало дослідженими залишаються різні теоретичні та прикладні аспекти закріпленого в ч. 2 ст. 51 Конституції України зобов'язання повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків [1]. Одними з них є форма його правового закріплення та способи виконання.

Актуальність проведення самостійних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування форми та способів виконання цього обов'язку визнають й інші вчені з України. Так, про те, що поряд із питаннями, присвяченими поняттю, змісту та механізму реалізації обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків залишаються малодослідженими та потребують окремого комплексного наукового осмислення також питання форми та видів його виконання, наголошує С. І. Малишко [2, с. 46]. На потребі розібратися в чому саме виражається піклування за непрацездатними, немічними батьками та на винайденні шляхів для реального застосування на практиці норми, що закріплює обов'язок дітей піклуватися про батьків, зазначає і О. І. Лук'янчук [3, с. 55].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різних обсягах науковому осмисленню багатьох складових правової характеристики обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них доречно згадати про: Л. В. Красицьку, О. І. Лук'янчук, С. І. Малишка, К. С. Пірсон, О. В. Розгонта ін. В опублікованих працях дослідники серед іншого згадували і про форму закріплення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків в праві України, і про можливі способи його виконання. Проте предметом окремої наукової дискусії ці питання ще не були.

З огляду на це, додаткового обговорення потребує поширена серед учених практика тлумачення сутності обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків виключно в рамках виконання обов'язку повнолітніх дочки, сина утримувати батьків. Наслідком цього є непоодинокі приклади того, що стягнення аліментів та участь у додаткових витратах, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю, про які йде мова у Главі 17 «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання» СК України [4], найчастіше визнаються ледве не єдиними способами виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків [5; 6; 7, с. 600; 8, с. 207]. Дискусійною, на нашу думку, є також поширена серед вітчизняних учених думка, щодо того, що мораль та право є різними засобами регулювання відносин між повнолітніми дітьми та їхніми батьками, із зазначенням того, що обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків є більше моральним обов'язком аніж правовим.

Постановка завдання. З урахуванням наведеного вище, мета статті полягає у винесенні для наукового обговорення авторського підходу щодо трактування форми закріплення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків у праві України, а також щодо визначення способів його виконання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Конституції України та в СК України відсутні положення, в яких чітко та однозначно були б визначені форма закріплення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків у праві України та способи його виконання. З огляду на це і серед науковців відсутнє узгоджене та єдине їх розуміння.

Так, щодо форми закріплення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків у праві України, то серед вітчизняних учених достатньо поширеною є думка про те, що закріплений в Конституції України та СК України обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків є більше моральним обов'язком аніж юридичним [3, с. 54].

Л. В. Крasicька з цього приводу зазначає, що між батьками та дітьми не всі відносини може бути врегульовано правом. Значний вплив на цю сферу людського життя мають і такі регулятори суспільних відносин, як норми моралі, релігійні норми ... Уявлення особи про моральність поведінки ставить перед нею значно більше обов'язків щодо батьків або дитини, ніж правові приписи [9, с. 30].

На думку К. І. Кучерук: « ... саме моральні приписи та настанови спроможні більш ефективно визначати сімейні права та обов'язки учасників сімейних відносин, ніж правові норми, забезпечені силою громадської думки. Водночас мораль і право є взаємопов'язаними соціальними регуляторами сімейних відносин» [10, с. 54].

На морально-правовій (морально-юридичній) сутності юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, наголошує також і С. І. Малишко [2, с. 45; 11, с. 34].

На нашу думку, наведені вище приклади характеристики моралі та права як різних засобів регулювання відносин між повнолітніми дітьми та їхніми батьками не відповідають реальному взаємозв'язку між цими категоріями. Для підтвердження зазначеного доречно навести положення з рішення Конституційного Суду України у справі № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, відповідно до якого: « ... право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.» [12].

Отже, відповідно до позиції Конституційного Суду України, мораль та право співвідносяться між собою як частина та ціле. За такого тлумачення права будь-яка інша інтерпретації взаємозв'язку між ними неможлива. Навіть, якщо за походженням обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків мав форму моралі, то після його фіксації в статтях Конституції України та СК України, які є нормативно-правовими актами України, формою його закріплення в праві України слід вважати законодавство. Саме на положення Конституції України та СК України посилаються як теоретики під час пояснення власного розуміння сутності обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, так і судді під час розгляду цивільних справ за позовами щодо невиконання даного обов'язку.

Зазначимо, що у взаємозв'язку з мораллю вчені найчастіше згадують і про способи виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Однак роблять вони це, за нашими спостереженнями, без позначення того, що зазначена

інформація стосується способів виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Л. В. Красицька, наприклад, вважає, що обов'язок піклуватися та турбуватися про батьків не лише передбачає надання з боку дітей матеріальної допомоги батькам, а й включає в себе моральну підтримку батьків [9, с. 89].

К. С. Пірсон припускає, що положення ч. 1 ст. 172 СК України передбачають поряд із моральними зобов'язаннями також і матеріальну відповідальність, яка за умов порушення положень ч. 3 цієї ж статті СК України може бути виконана в примусовому порядку [13, с. 256].

На думку О. В. Розгон: «піклування може полягати в особистому догляді за батьками, допомозі в побуті, захисті прав та інтересів, матеріальній підтримці тощо. Ця конституційна норма отримує продовження в нормах сімейного законодавства, зокрема, у гл. 17 СК України «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання» (статті 202–206)» [8, с. 207].

О. І. Лук'янчук, із посиланням на працю З. В. Ромовської, з цього приводу зазначає, що виконання обов'язку піклуватися про батьків та надавати їм допомогу не завжди пов'язане із грошовими витратами. Допомога може бути надана матері, батькові у виконанні певної хатньої роботи, роботи на городі, прибудинковій території [3, с. 56; 14, с. 264].

С. І. Малишко, пояснюючи власне розуміння поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків як конституційно закріплену морально-юридичну міру належної поведінки повнолітніх дітей, яка являє собою комплекс дій, що вчиняються з метою створення необхідних умов для повноцінного життя непрацездатних батьків, задоволення їхніх інтересів та потреб, зазначає, що зовнішнім вираженням таких дій є увага, турбота, догляд та допомога (фізична, моральна, матеріальна тощо) [11, с. 35].

Поряд із теоретичним доробком інформацію про способи виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків можна знайти і в інших джерелах.

Так, на офіційному сайті Подільського юридичного центру з посиланням на ст. 51 Конституції України зазначено, що не зважаючи на те, що закон не може зобов'язати дитину любити батьків або приїжджати до них в гості чи телефонувати щовихідних, він все ж таки встановлює обов'язок дітей надавати матеріальне утримання своїм непрацездатним батькам, що потребують матеріальної допомоги [15].

Зауважимо, що в умовах теоретичної невизначеності розуміння способів виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, цінним джерелом з'ясування їх видів виявилась також практика судових органів України.

За підсумками проведеного аналізу окремих судових рішень іменем України, можна дійти висновку, що посилання на закріплений у ст. 51 Конституції України та ст. 172 СК України обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків можна побачити найчастіше у двох категоріях справ.

До першої з них належать справи, предметом розгляду яких є стягнення з повнолітніх дочки, сина аліментів на утримання їх непрацездатних батьків. Характерною для таких справ особливістю є згадування положень ст. 51 Конституції України та ст. 172 СК України, в частині відтворення закріпленого в законодавстві України формулювання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, без будь-якої подальшої конкретизації особливостей його виконання [16; 17; 18; 19].

До другої категорії справ належать справи, предметом розгляду яких є безпосередньо питання виконання обов'язку піклування.

Так, в Ухвалі про зобов'язання здійснювати піклування від 1 жовтня 2003 р. Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України задовільнила скаргу, яка полягала у скасуванні залишеного без змін ухвалою апеляційного суду Житомирської області від 23 липня 2002 р. рішення Луганського районного суду Житомирської області від 22 травня 2002 р., щодо зобов'язання позивача здійснювати піклування над своєю матір'ю шляхом здійснення догляду та обслуговування її протягом двох годин кожної суботи тижня до дня її смерті. В обґрунтуванні прийнятого рішення Палата зазначила, що: «... піклування про батьків у вигляді відвідувань не забезпечено юридичними санкціями, тобто його виконання не можна здійснити примусом» [20].

В Ухвалі Апеляційного суду Полтавської області від 8 листопада 2010 р. у справі № 22ц-14116/10, предметом апеляційного скарги були питання вселення та зобов'язання піклуватися. В частині покладення на відповідачку обов'язку піклуватися про позивачку колегія суддів не перевіряла законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції. Однак в частині виконання вимоги щодо вселення, яка на думку позивачки, є необхідною умовою піклування про неї, суд наголосив на тому, що відповідно до змісту ст. 172 СК України обов'язок піклування про батьків є обов'язком особистого немайнового характеру, який не може забезпечуватися можливістю його примусового виконання. Наслідком невиконання цього обов'язку відповідно до ч. 3 ст. 172 СК України може бути стягнення певних грошових коштів у рахунок покриття витрат на піклування про немічних батьків. Інших способів захисту порушеного права у даному випадку, у тому числі шляхом вселення до доньки або сина, закон не передбачає [21].

У Рішенні Комсомольського районного суду м. Херсон від 20 січня 2012 р. у справі № 2114/2-3466/11, предметом позову було питання стягнення Територіальним центром соціального обслуговування (надання соціальних послуг) у Снігурівському районі боргу, який виник у зв'язку з невиконанням повнолітнім сином обов'язку піклуватися про свого непрацездатного батька [22].

Ухвалою Кодимського районного суду Одеської області від 6 березня 2012 р. у справі № 1514/357/2012, було відкрито провадження за позовом Кодимської міської ради Одеської області до відповідача та за участі третьої особи – Територіального центру соціального обслуговування, про зобов'язання здійснювати піклування та стягнення аліментів на утримання матері [23].

У Рішенні Амвросіївського районного суду Донецької області 3 квітня 2013 р. у справі № 218/147/13-ц, суд у повному обсязі задовільнив позовні вимоги, які полягали у стягненні з відповідача (повнолітнього сина) на користь позивачки (повнолітньої дочки) половини витрачених нею на піклування за їх матір'ю коштів, а також судовий збір, сплачений при зверненні до суду [24].

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище можна дійти таких висновків.

По-перше, науковцям під час обґрунтування власного розуміння форми, в якій обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків закріплено в праві України, слід припинити протиставляти право та мораль, які згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, співвідносяться між собою як ціле та частина. З урахуванням того, що нормативне закріплення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків здійснено в положеннях ст. 51 Конституції України та ст. 172 СК України, формою його закріплення в праві України є законодавство.

По-друге, описуючи особливості виконання обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, дослідники здебільшого зазначають про можливі форми безпосереднього його здійснення, а не про способи виконання. В Україні закріпленого на законодавчому рівні або узгодженого на доктринальному рівні переліку таких форм не існує. Тому і наведені в опублікованих працях вітчизняних учених їх приклади також відрізняються. Найчастіше серед таких форм можна бачити: увагу; турботу; матеріальну допомогу (підтримку); моральну підтримку; особистий догляд; допомогу в побуті; роботу на городі, прибудинковій території; захист прав та інтересів; любов; приїзди в гості; телефонування щовихідних; відвідування та обслуговування протягом визначеного часу до дня смерті; стягнення грошових коштів у рахунок покриття витрат на піклування про немічних батьків; матеріальну відповідальність. Способами виконання як наведених вище, так й інших можливих форм безпосереднього здійснення обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків є добровільне виконання обов'язку або примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку, яке може здійснюватися шляхом стягнення за рішенням суду коштів на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

Подальше наукове обговорення дискусійних теоретичних і прикладних аспектів характеристики обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків зберігає актуальність для правничої науки України.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.05.2024).
2. Малишко С. І. Юридичний обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків та механізм його реалізації як предмет наукових досліджень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 43–46.
3. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 54–59.
4. Сімейний кодекс України: Закон України 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 23.05.2024).
5. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Тараканівська громада. Рівненська область, Дубенський район*. URL: <https://tarakanivska-gromada.gov.ua/news/1638786322/> (дата звернення: 23.05.2024).
6. Стягнення аліментів на непрацездатних батьків. *PRAVOKATOR*. URL: <https://pravokator.club/zvity-pro-zahody/styagnennya-alimentiv-na-nepratsezdatnyh-batkiv/> (дата звернення: 23.05.2024).
7. Малишко С. І. Чинники, що впливають на виконання юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спец. Вип. № 2. С. 598–604.
8. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України: *монографія*. Київ: Ін Юре, 2018. 301 с.
9. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 496 с.
10. Кучерук К. І. Мораль як соціальний регулятор сімейних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 43–45.
11. Малишко С. І. Поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 31–35.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. (дата звернення: 23.05.2024).
13. Пірсон К. С. Закони про утримання повнолітніми дітьми своїх малозабезпечених батьків: порівняльний аналіз США та України. *Право США*. 2012. № 1–2. С. 253–276.

14. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: *Науково-практичний коментар*. Київ: Правова єдність, 2009. 432 с.
15. Виплата аліментів непрацездатним батькам. *Подільський юридичний центр*. URL : <http://surl.li/ssmgr>. (дата звернення: 23.05.2024).
16. Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 27 груд. 2012 р. у справі № 2/0544/3603/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28484079> (дата звернення: 23.05.2024).
17. Рішення Соснівського районного суду м. Черкаси від 11 квіт. 2018 р. у справі № 712/15529/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73402250> (дата звернення: 23.05.2024).
18. Рішення Заводського районного суду м. Миколаєва від 09 серп. 2019 р. у справі № 541/1873/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836869> (дата звернення: 23.05.2024).
19. Рішення Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 12 жовт. 2021 р. у справі № 487/2487/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100264621> (дата звернення: 23.05.2024).
20. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України про зобов'язання здійснювати піклування від 1 жовтня 2003 р. (витяг). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0269700-03#Text> (дата звернення: 23.05.2024).
21. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 8 листоп. 2010 р. у справі № 22ц-14116/10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47258557> (дата звернення: 23.05.2024).
22. Рішення Комсомольського районного суду м. Херсон від 20 січ. 2012 р. у справі № 2114/2-3466/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47258557> (дата звернення: 23.05.2024).
23. Ухвала Кодимського районного суду Одеської області від 6 берез. 2012 р. у справі № 1514/357/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/22566203> (дата звернення: 23.05.2024).
24. Рішення Амвросіївського районного суду Донецької області від 3 квіт. 2013 р. у справі № 218/147/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30474275> (дата звернення: 23.05.2024).

References

1. Constitution of Ukraine (1996, June 28). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian).
2. Malyshko, S. I. (2021). Yurydychni oboviazok povnolitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsездatnykh batkiv ta mekhanizm yoho realizatsii yak predmet naukovykh doslidzhen [The legal obligation of adult children to maintain their incapacitated parents and the mechanism of its implementation as a subject of scientific research]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 11, 43–46. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/6> Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/11_2021/8.pdf (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian).
3. Lukianchuk, O. I. (2019). Pikluvannia pro nepratsездatnykh, nemichnykh batkiv: zakonodavche zakriplennia moralnoho oboviazku [Maintenance of incapacitated, weakened parents: legislative codification of moral obligation]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 2(35), vol. 1, 54–59. <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.10>. (in Ukrainian)
4. Family Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2947-III (2002, January 10). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)
5. The obligation of adult children to take care of their disabled parents. Tarakanivska community. Rivne region, Dubno district. Available at: <https://tarakanivska-gromada.gov.ua/news/1638786322/>. (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)
6. The collection of alimony for incapacitated parents. Available at: <https://pravokator.club/zvity-pro-zahody/styagnennya-alimentiv-na-nepratsездatnyh-batkiv/>. (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian).
7. Malyshko, S. I. (2022). Chynnyky, shcho vplyvaiut na vykonannia yurydychnoho oboviazku povnolitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsездatnykh batkiv [Factors affecting the fulfillment of the legal duty of adult children to maintain their disabled parents]. *Naukovi visnyk DDUVS*. Special Issue, 2, 598–604 <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-598-604> (in Ukrainian).
8. Rozghon, O. V. (2018). *Dohovory u simeinomu pravi Ukrainy* [Contracts in family law of Ukraine]. Kyiv: In Yure. (in Ukrainian)
9. Krasyt'ska, L. V. (2015). *Challenges in the Exercise and Protection of Personal and Property Rights of Parents and Children*: Dissertation for the Degree of Doctor of Juridical Sciences : Kyiv: DNU. (in Ukrainian)
10. Kucheruk, K. I. (2017). Moral yak sotsialnyi rehuliator simeinykh vidnosyn [Morality as social regulator of family relations]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 3, 43–45. Retrieved from:

http://lsey.org.ua/3_2017/12.pdf (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

11. Malyshko, S. I. (2022). Poniattia yurydychnoho oboviazku povnolitnikh ditei pikluvatysia pro svoikh nepratsездatnykh batkiv. [Definition of the legal obligation of adult children to take care of their incapacitated parents]. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*, 1, 31–35. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.32782/392238>.

12. The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the conformity of Constitution of Ukraine upon Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case concerning the imposition of a milder punishment by the court) № 15-рп/2004 (2004, November 2). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian).

13. Pirson, K. S. (2012). Zakony pro utrymannia povnolitnimy ditmy svoikh malozabezpechenykh batkiv: porivnialnyi analiz SShA ta Ukrainy [Filial Support Laws in the United States and Ukraine: A Modern Comparison of Laws Requiring Adult Children to Support Indigent Parents]. *Pravo SShA*, 1–2, 253–276. (in Ukrainian)

14. Romovska, Z. V. (2009). *Simeinyi kodeks Ukrainy* [Family Code of Ukraine]. Kyiv : Pravova yednist. (in Ukrainian)

15. Payment of alimony to disabled parents. Podil Legal Center. Available at: <http://surl.li/ssemr>. (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

16. Court ruling of Sloviansk City District Court of Donetsk Region of December 27, 2012 in the case of № 2/0544/3603/2012. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28484079> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

17. Decision of the Sosnivskyi District Court of Cherkasy of April 11, 2018 in case No. 712/15529/17. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73402250> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

18. Decision of the Zavodskyi District Court of Mykolaiv of August 09, 2019 in case No. 541/1873/21. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836869> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

19. Decision of the Myrhorod City District Court of Poltava Region of October 12, 2021. 2021 in case No. 487/2487/19. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100264621> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

20. The ruling of the Judicial Chamber on Civil Cases of the Supreme Court of Ukraine on the obligation to provide care of October 1, 2003 (excerpt). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/no269700-03#Text> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian).

21. Ruling of the Court of Appeal of Poltava region of November 8, 2010. 2010 in case No. 22ц-14116/10. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47258557> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

22. Decision of the Komsomolsky District Court of Kherson of January 20, 2012 in case No. 2114/2-3466/11. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47258557> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

23. Ruling of the Kodyma District Court of Odesa Region of March 6, 2012. 2012 in case no. 1514/357/2012. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/22566203> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

24. Decision of Amvrosiivskyi District Court of Donetsk region of April 3, 2013. 2013 in case no. 218/147/13-ц. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30474275> (accessed 23 May 2024). (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 17.05.2024

прийнята до друку 06.06.2024

The article: is received 17.05.2024

is accepted 06.06.2024

Бібліографія: Переполькін С. М. Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків: форма та способи виконання. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 190-197. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.190-197>



УДК 347

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.198-203>

ПРАВОВА ПРИРОДА ВЧИНЕННЯ ДІЙ В МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСАХ ІНШОЇ ОСОБИ БЕЗ ЇЇ ДОРУЧЕННЯ

Піцик Христина Зіновіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного

управління ЗВО Університет Короля Данила,

вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, 76018

e-mail: pitcuk14@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3948-8624>

Мета. Метою роботи є проаналізувати правову природу, поняття, види та особливості правового регулювання вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення як недоговірною зобов'язання в системі цивільно-правових відносин.

Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний.

Результати: В процесі дослідження визнано, що особа, яка вчиняє дії на користь майна іншої особи без її доручення є позадоговірним зобов'язанням, що виникає на підставі юридичних та/або фактичних дій, вчинених особою в умовах, коли існує ризик настання негативних майнових наслідків і неможливо отримати згоду зацікавленої сторони, включаючи зобов'язання відшкодувати цій особі понесені витрати. Сторонами зобов'язання, про яке йдеться, є особа, яка вчиняє дії на користь чужого майна, — гестор, та особа, на користь якої вчиняються ці дії, — домінус.

Гестор і домінус можуть бути фізичними або юридичними особами. Зміст зобов'язань щодо вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення включає права та обов'язки гестора і домінуса.

Наукова новизна. В процесі дослідження встановлено, що хоча гестор діє добровільно і його діяльність не ґрунтується на договорі чи законі, він повинен дотримуватися певних правил, зокрема, повідомити домінуса про вчинення дій в його інтересах за першої ж можливості. Дані зобов'язання можуть бути предметом судового розгляду, вони обмежуються майновими інтересами заінтересованої особи і передбачають запобігання, усунення або пом'якшення негативних наслідків майнового характеру.

Практична значимість. Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Ключові слова: недоговірні зобов'язання, вчинення дій в майнових інтересах іншої особи, вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення.

K. Pitsyk

Associated Professor, senior lecturer of the Department of Law and Public

Administration of the King Danylo University,

E. Konovaltsya Street, 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018,

e-mail: pitcuk14@ukr.net

THE LEGAL NATURE OF TAKING ACTIONS IN THE PROPERTY INTERESTS OF ANOTHER PERSON WITHOUT HIS AUTHORIZATION

Purpose. The purpose of the work is to analyze the legal nature, concepts, types and features of the legal regulation of actions in the property interests of another person without his authorization as a non-contractual obligation in the system of civil legal relations.

Methodology. The methodology includes a comprehensive analysis and a synthesis of available scientific and theoretical information. It includes the formulation of relevant conclusions and recommendations. Such methods of scientific knowledge were used: terminological, functional, systemic-structural, logical-normative.

Results: In the research process, it was recognized that a person who commits actions for the benefit of another person's property without his consent is a non-contractual obligation arising on the basis of legal and/or actual actions committed by a person in conditions where there is a risk of negative property consequences and it is impossible to obtain the consent of the interested party, including an obligation to reimburse that person for expenses

incurred. The parties to the obligation in question are the person who performs actions for the benefit of someone else's property, the gestor, and the person for whose benefit these actions are performed, the dominus. The gestor and the dominus can be natural or legal entities. The content of the obligations to perform actions in the property interests of another person without his authorization includes the rights and obligations of the manager and the dominus.

Scientific novelty. In the process of research, it was established that although the manager acts voluntarily and his activity is not based on a contract or law, he must follow certain rules, in particular, notify the dominus about taking actions in his interests at the first opportunity. These obligations may be the subject of legal proceedings, they are limited to the property interests of the interested person and provide for the prevention, elimination or mitigation of negative property consequences.

Practical significance. The results of the research can be used in legislation and law-enforcement activities.

Key words: non-contractual obligations, taking actions in the property interests of another person, taking actions in the property interests of another person without his authorization.

Постановка проблеми. Обов'язок вчинення дій на користь майна іншої особи без її дозволу вперше був окремо врегульований ЦК України.

Відповідно до статті 241 Цивільного кодексу України перевищення повноважень представника створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише за умови згоди представника з такою поведінкою [1].

Проте є випадки, які не підпадають під дію цього нормативного акту (довіреність, термін дії якої закінчився, договір доручення, не видана довіреність, неукладений договір).

За наявності лише однієї із зазначених норм вирішуються питання про відшкодування витрат особи, яка вчинила неповноважні дії на користь іншої особи, відшкодування шкоди, завданої їй при вчиненні цих дій тощо.

Свого часу вчені-цивілісти неодноразово звертали увагу на необхідність правового регулювання цих відносин, які становлять величезну частину суспільних відносин, що визначають поведінку людини по відношенню до інших членів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками в дослідженнях і ряді статей зосереджено увагу на правову категорію позадоговірних зобов'язань, пов'язаних із вчиненням дій на майнову користь інших осіб без їх згоди.

Досягнення вітчизняної правової науки та сучасної західної юриспруденції сьогодні доступні та широко використовуються. Незважаючи на це, важко говорити про повність розробки цього питання.

Питаннями вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення займалися ряд вчених, зокрема, Берестова І., Єрьоменко Т., Ігнатенко В., Отрадна О. та інші. Однак у цій сфері досі залишається низка невирішених питань, які створюють значні перешкоди у правозахисній та правоохоронній діяльності.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз поняття вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення як позадоговірного зобов'язання у цивільному праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ведення чужих справ без доручення — це вчинення дій однією особою (керівником, управителем) на користь іншої особи (власника) без згоди цієї особи (власника). Одне лише це визначення показує велике моральне значення інституту управління справами інших без делегування. Ось чому закон має регулювати цей інститут з великою обережністю, з одного боку, сприяючи розвитку альтруїстичних принципів співіснування, а з іншого боку, перешкоджаючи втручанням у справи інших, коли це не потрібно, захищаючи особисті свободи.

Управління справами іншої особи має місце у випадках, коли особа добровільно і без дозволу вчиняє одну чи декілька дій, пов'язаних із власністю іншої особи [2, с.152].

Інститут ведення чужих справ у римському праві був одним із різновидів квазідоговорів. Стверджувалося, що це приносить велику користь для відсутніх: вони не

позбавлені захисту у випадку конфіскації чи продажу власності, вони не можуть втратити гарантію, продавши її чи вимагаючи сплати (на свою користь) штрафу, вони не можуть бути позбавлені майна внаслідок протиправної поведінки (іншої особи). Описуючи розвиток інституту управління справами інших, зазначається, що оскільки деякі люди, не маючи свободи волі, взяли на себе управління справами інших.

У цивільному праві визначаються необхідними умови для ведення справ в інтересах іншої особи без довіреності: а) намір особи діяти в інтересах іншої особи; б) особа не має повноважень (договірних чи юридичних) на вчинення цих дій [3, с.199].

По суті, існують два види відносин при виконанні чужої роботи: квазіделіктні - відшкодування витрат, понесених при вчиненні фактичних дій, спрямованих на уникнення шкоди особам або майну іншої особи, і квазідоговірні - зробити діяння на користь іншої особи, тобто правові дії, вчинені особою без повноважень, викликані невідкладними обставинами.

При цьому враховується, що як у першому, так і в другому випадку дії відбуваються на користь інших.

Виходячи зі змісту вищезазначеного зобов'язання, що виникає у зв'язку з добровільним і навмисним вчиненням особою (гестором) фактичної або юридичної дії на очевидну вигоду іншої особи (домінуса), у останнього виникає обов'язок цієї особи відшкодувати дію, необхідні витрати або збитки, понесені ним.

Цивільним кодексом України передбачено самовільне вчинення дій в інтересах іншої особи у вужчому розумінні, оскільки об'єктом захисту у цьому зобов'язанні є лише майнові інтереси іншої особи.

Стаття 1158 Цивільного кодексу зазначає, що якщо майнові права іншої особи є в ризику заподіяння їй неприємних майнових наслідків, ця особа має право вжити заходів до їх запобігання та усунення або зменшення цих збитків. Водночас перевага має бути чіткою, тобто зрозумілою кожному учаснику цих відносин [1].

Звичайно, це залежить від співвідношення між масштабом необхідних витрат і рівнем збитків, які загрожують сторонам у разі невжиття відповідних заходів.

Дії на користь чужого майна без згоди цієї особи породжують обов'язок відшкодувати пов'язані з цим витрати не в усіх випадках, але коли є такі умови [4, с.75].

По-перше, дії на користь іншої особи вчиняються без дозволу цієї особи, тобто лише з її власної ініціативи, а саме без попередньої згоди, обіцяної зацікавленою особою як юридичний обов'язок виконувати певні дії на користь інших.

Це, наприклад, дії опікунів на користь підопічного, працівників закладів соціального захисту населення, осіб, які допомагають людям похилого віку та інвалідам тощо.

По-друге, наявність ризику настання негативних майнових наслідків та спрямованість дій на запобігання, усунення або мінімізацію таких наслідків.

Небезпека повинна існувати в момент вчинення діяння, а не бути уявною.

По-третє, оскільки законодавець говорить про ризик несприятливих наслідків для домінуса, дії гестора мають бути спрямовані на користь зацікавленої сторони (збереження активів, виконання зобов'язань, обслуговування третьої особи).

За своєю природою вони можуть бути практичними (ремонт речей, захист майна від незаконних дій інших) і правовими (припинення дії, сплата боргу).

Крім того, дії гестора не повинні суперечити інтересам домінуса, наприклад, коли він не хоче піклуватися про своє майно. Необхідно взяти до уваги вимоги, згідно з якими дії на користь іншої особи повинні здійснюватися на основі чіткого інтересу чи вигоди та фактичного можливого наміру зацікавленої особи, а також з необхідною обережністю.

По-четверте, гестор не в змозі отримати згоду зацікавленої сторони на виконання дій у власних інтересах. Це стосується, наприклад, відсутності такої особи за її звичайним місцем проживання.

Водночас обставини вимагали термінового втручання у справі домінуса.

За відсутності такої надзвичайної ситуації, коли гестор мав можливість отримати згоду правителя, обов'язок вести справи іншої особи без повноважень не виникає.

По-п'яте, особа, яка діє на користь іншої особи, усвідомлює мету своїх дій і не має наміру вступати в будь-який інший цивільний обов'язок.

Отже, вчинення дій на користь майна іншої особи без її згоди є позадоговірним обов'язком, що виникає на підставі юридичних та/або фактичних дій, вчинених особою в умовах, коли існує ризик настання негативних майнових наслідків і неможливо отримати згоду зацікавленої сторони, включаючи зобов'язання відшкодувати цій стороні понесені витрати.

Сторонами зобов'язання, про яке йдеться, є особа, яка вчиняє дії на користь чужого майна, — гестор, та особа, на користь якої вчиняються ці дії, — домінус.

Гестор і домінус можуть бути фізичними або юридичними особами.

Дані зобов'язання можуть бути предметом судового розгляду, вони обмежуються майновими інтересами заінтересованої особи і передбачають запобігання, усунення або пом'якшення негативних наслідків майнового характеру [5, с.159].

Зміст зобов'язань щодо вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення включає права та обов'язки гестора і домінуса.

Хоча гестор діє добровільно, і його діяльність не ґрунтується на договорі чи законі, він, тим не менш, повинен дотримуватися певних правил, зокрема, повідомляти домінуса про вчинення дій в його інтересах за першої ж можливості.

Якщо гестор не отримує схвалення своєї поведінки, він повинен припинити свою діяльність, оскільки з цього моменту він не зможе вимагати відшкодування витрат [6, с. 190].

Було б доцільно встановити обов'язок гестора не лише інформувати домінуса про свої дії за першої нагоди, але й чекати розумний період часу, щоб прийняти рішення про схвалення чи несхвалення вжитих дій, якщо це не очікується, що це призведе до серйозних збитків для відповідної особи. Розумний строк — це період часу, необхідний особі для здійснення дій (здійснення права або виконання обов'язку) у конкретній справі.

Із загальних принципів цивільного права випливає, що довірчий керуючий повинен діяти з обережністю та розсудливістю, яких вимагають обставини справи. Це означає, що довірена особа не допустила жодних істотних помилок чи явної недбалості. Такі дії є необхідними, якщо їх виконання не завдасть серйозної шкоди майну чи особистим інтересам інших осіб або виконанню зобов'язань перед ними.

Доцільність означає, що дія має бути виправданою обставинами, які виникають. Доцільність дії слід оцінювати за об'єктивними критеріями, але при цьому слід враховувати особисті якості особи, яка діє (вік, досвід, навички тощо) [7, с.105].

Особа, яка вчиняє несанкціоновані дії на користь іншої особи, зобов'язана негайно після вчинення цих дій подати та передати звіт про ці дії особі, яка має інтерес щодо майна, щодо якого вчинені дії. Звіт має містити вичерпну інформацію про отримані доходи та понесені витрати, понесені збитки, отримані активи та власність. До звітів обов'язково додаються документи (договори, квитанції тощо), які підтверджують викладені факти.

Основним обов'язком домінуса перед гестором є відшкодування фактично понесених витрат, якщо це виправдано обставинами, за яких було вжито заходів.

Витрати, які фактично мають місце та виправдані обставинами окремого випадку, є тими витратами, без яких фінансові інтереси домінуса не постраждали б. Такі витрати мають бути необхідними, обґрунтованими та призначеними для блага домінуса. Зрозуміло, що дія в майнових інтересах інших осіб передбачає формування реальних витрат. Правомірність останнього визначається шляхом аналізу необхідності та доцільності дії.

Разом з тим, якщо ще можна погодитися з обмеженням зобов'язання, передбаченого Гл. 79 ЦК, майновими інтересами заінтересованої особи, то майнові витрати, понесені при цьому гестором, навряд чи виправдано зводити до фактичних витрат. У юридичній літературі слушно зазначалося, що однією з умов виникнення зобов'язань з ведення справ без доручення є виникнення у діючої особи збитків у результаті здійснення нею діяльності без доручення. Під збитками розуміються як шкода, заподіяна другій особі, так і понесені нею при веденні справ без доручення витрати і затрати. ЦК регулює такий вид представництва, як комерційне. Договір про надання такого роду комерційних послуг, за загальним правилом, виступає оплатним. Комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладанні ними договорів у сфері підприємницької діяльності (ст. 243 ЦК) [1].

У той же час Цивільний кодекс не передбачає виплату винагороди у разі, коли майновий інтерес домінуса складає комерційне представництво і гестор виконав такі дії. Тому доцільно було б застосування поєднаного підходу цих інституцій і встановлення права особи, дії якої в чужому інтересі привели до позитивного для заінтересованої особи результату, на отримання винагороди, якщо таке право передбачено законом, угодою із заінтересованою особою або звичаями ділового обороту. Тому було б розумно прийняти підхід, який поєднує ці інститути та встановлює право на винагороду для осіб, чії дії в інтересах інших призвели до позитивних результатів для цієї зацікавленої сторони.

Висновки. В процесі дослідження встановлено, що хоча гестор діє добровільно і його діяльність не ґрунтується на договорі чи законі, він повинен дотримуватися певних правових норм, зокрема, за першої ж можливості повідомити домінуса про вчинення дій в його інтересах.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text> (дата звернення: 30.04.2024)
2. Берестова І. Інститут безпідставного збагачення в країнах континентальної Європи: порівняльно-правовий аналіз. *Право України*. 2003. № 11. С. 151-153.
3. Єрмоєнко Т.В. Порівняльна характеристика деліктів з інститутом набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (безпідставне збагачення) та іншими зобов'язаннями по захисту цивільних прав. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. №2. С. 198-200.
4. Ігнатенко В.М. Безпідставне збагачення: поняття і види. *Проблеми законності*. 2001. № 46. С. 73-78.
5. Отраднова О.О. Недоговірні зобов'язання у цивільному праві України: навч. посіб. О.О. Отраднова. К.: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
6. Пучкова Г.В. Види та зміст зобов'язань, що виникали внаслідок безпідставного збагачення у класичному римському праві. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2007. Вип. 33. С. 185-192.
7. Ігнатенко В.М. Односторонні правомірні дії як підстави виникнення позадоговірних зобов'язань за Цивільним кодексом України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. праць*. 2004. Вип. 7. С. 104-117.

References

1. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003, No. 435-IV: as of April 27. 2024 p. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text> (data zvernennia: 30.04.2024) (in Ukrainian)
2. Berestova, I. (2003) *Instytut bezpidstavnoho zbahachennia v krainakh kontynentalnoi Yevropy: porivnialno-pravovyi analiz. Institute of unjust enrichment in the countries of continental Europe: a comparative legal analysis*. [Institute of unjust enrichment in the countries of continental Europe: a comparative legal analysis]. *Pravo Ukrainy*, 11, 151-153. (in Ukrainian)
3. Ieromenko T.V. (2002) *Porivnialna kharakterystyka deliktiv z instytutom nabuttia, zberezhenia maina bez dostatnoi pravovoi pidstavy (bezpidstavne zbahachennia) ta inshymy zoboviazanniamy po zakhystu tsyvilnykh prav*. [Comparative characteristics of torts with the institution of acquisition, preservation of property without a sufficient legal basis (unjustified enrichment) and other obligations to protect civil rights]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*, 2, 198-200. (in Ukrainian)
4. Ihnatenko, V.M. (2001). *Bezpidstavne zbahachennia: poniattia i vydy. Problemy zakonnosti*. [Unjust enrichment: concepts and types], 46, 73-78. (in Ukrainian)
5. Otradnova, O.O. (2009). *Nedohovirni zoboviazannia u tsyvilnomu pravi Ukrainy: navch. posib*. [Non-contractual obligations in the civil law of Ukraine: training. manual]. O.O. Otradnova. K.: Yurinkom Inter.(in Ukrainian)
6. Puchkova, H.V. (2007). *Vydy ta zmist zoboviazan, shcho vynykaly vnaslidok bezpidstavnoho zbahachennia u klasychnomu rymському pravi* [Types and content of obligations arising from unjust enrichment in classical Roman law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. Prats*, 33, 185-192. (in Ukrainian)
7. Ihnatenko, V.M. (2004). *Odnostoronni pravomirni dii yak pidstavy vynyknennia pozadohovirnykh zoboviazan za Tsyvilnym kodeksom Ukrainy* [Unilateral legitimate actions as grounds for non-contractual obligations under the Civil Code of Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia: zb. nauk. Prats*, 7, 104-117. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 13.03.2024
прийнята до друку 03.04.2024
The article: is received 13.03.2024
is accepted 03.04.2024

Бібліографія: Піцик Х. З. Правова природа вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 198-203. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.198-203>



УДК 349.444(477):[327.5:355.01(477:470)«2022»

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.204-214>

ЗАХИСТ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Самойленко Георгій Валерійович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права

Запорізького національного університету,

вул. Українська 5, селище Сонячне, Україна, 69055

e-mail: georgesamoi1976@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9455-1553>

Косирєв Дмитро Сергійович,

здобувач PhD Запорізького національного університету,

вул. Аकोшица 7,87, Київ, Україна, 02068

e-mail: Kosyrev@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3569-9611>

Мета: метою статті є визначення та обґрунтування вибору оптимальної моделі цивільно-правового захисту житлових прав у випадку їх порушення, яке зумовлене чи безпосередньо є наслідком збройної агресії РФ проти України. **Методика** включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. В роботі застосовано загальнонаукові та спеціальні **методи** наукового пізнання: діалектики, індукції та дедукції, системно-структурного аналізу, функціональний, порівняльно-правовий, прогностичний. **Результати:** пропонується поділяти захист житлових прав за критерієм характеру порушень, оскільки вибір способів захисту прямо зумовлений характером порушення та здатністю певного способу захисту задовольнити мету захисту, зокрема: викликаних збройною агресією РФ проти України чи викликаних іншими причинами; за критерієм територіальності: на підконтрольній Україні території, території безпосереднього ведення бойових чи на тимчасово окупованих територіях; за суб'єктом: фізичними, юридичними особами, державою Україна в особі органів державної влади чи РФ, її органами, включно збройними силами РФ. Визначено, що порушення житлових прав у речових та зобов'язальних відносинах підлягають захисту традиційними і характерними для таких порушень способами захисту, крім випадків, ускладнених саме збройною агресією РФ проти України. **Наукова новизна:** пропонується законодавче закріплення презумпції вини РФ за порушення житлових прав фізичних осіб, викликаних збройною агресією РФ проти України. Обґрунтовано покладання відповідальності на РФ за шкоду, завдану житлу громадян України на підконтрольній території України, завдану діями збройних сил РФ (пошкодження чи руйнування житла), а в зоні ведення бойових дій та на тимчасово окупованій території, - на РФ за будь-які порушення житлових прав фізичних осіб, безвідносно суб'єкта безпосереднього порушника (фізичних, юридичних осіб, військовослужбовців чи державних службовців РФ) оскільки: більшість порушень або зумовлені діями, які проводить РФ на тимчасово окупованих територіях, або безпосередньо вчиняються нею; юрисдикційний захист порушених прав на таких територіях органами державної влади обмежено діями РФ. Обґрунтовано, що компенсація Україною шкоди, завданої житлу громадян України, яка є наслідком збройної агресії РФ проти України, надає Україні право звернення стягнення в регресному порядку до РФ як особи, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою (ст. 1191 ЦК України). **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності для вирішення проблемних питань захисту житлових прав в умовах збройної агресії РФ проти України.

Ключові слова: житлові права, житло, пошкодження житла, руйнування житла, відшкодування шкоди, захист житлових прав, збройна агресія, воєнний стан, тимчасово окупована територія.

Georgiy Samoylenko

doctor of legal sciences, associate professor, professor of the Department of Civil Law of
Zaporizhzhya National University,
St. Ukrainian 5, Sonyachne village, Ukraine, 69055
e-mail: georgesamoil1976@gmail.com

Dmytro Kosyrev

PhD candidate of Zaporizhzhia National University,
St. Akoshitsa 7,87, Kyiv, Ukraine, 02068
e-mail: Kosyrev@ukr.net

PROTECTION OF HOUSING RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Purpose: the purpose of the article is to determine and justify the choice of the optimal model of civil-legal protection of housing rights in the event of their violation, which is caused or is a direct consequence of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. **The methodology** includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. The work uses general scientific and special **methods** of scientific knowledge: dialectics, induction and deduction, system-structural analysis, functional, comparative-legal, prognostic. **Results:** it is proposed to divide the protection of housing rights according to the criterion of the nature of violations, since the choice of protection methods is directly determined by the nature of the violation and the ability of a certain protection method to satisfy the purpose of protection, in particular: caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine or caused by other reasons; according to the criterion of territoriality: in the territory under the control of Ukraine, the territory of the direct conduct of hostilities or in the temporarily occupied territories; by subject: individuals, legal entities, the state of Ukraine in the form of state authorities or the Russian Federation, its bodies, including the armed forces of the Russian Federation. It was determined that violations of housing rights in property and contractual relations are subject to protection by traditional and typical protection methods for such violations, except for cases complicated by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. **Scientific novelty:** it is proposed to legislate the presumption of guilt of the Russian Federation for the violation of housing rights of individuals caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. It is well-founded to assign responsibility to the Russian Federation for damage caused to the housing of Ukrainian citizens in the territory controlled by Ukraine, caused by the actions of the armed forces of the Russian Federation (damage or destruction of housing), and in the zone of hostilities and temporarily occupied territory - to the Russian Federation for any violations of housing the rights of individuals, regardless of the subject of the direct violator (individuals, legal entities, servicemen or civil servants of the Russian Federation) since: most of the violations are either caused by actions carried out by the Russian Federation in the temporarily occupied territories, or are directly committed by it; jurisdictional protection of violated rights in such territories by state authorities is limited by the actions of the Russian Federation. It is substantiated that compensation by Ukraine for the damage caused to the housing of Ukrainian citizens, which is a consequence of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, gives Ukraine the right to apply for recovery in a retroactive manner against the Russian Federation as a person who compensated for the damage caused by another person (Article 1191 of the Civil Code of Ukraine). **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making and law-enforcement activities to solve problematic issues of protection of housing rights in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: housing rights, housing, damage to housing, destruction of housing, compensation for damage, protection of housing rights, armed aggression, martial law, temporarily occupied territory.

Постановка проблеми. Збройна агресія РФ проти України змінила нашу дійсність. Народ України об'єднався для гідної відсічі ворогові. Ворог лютує внаслідок неочікуваного для нього українського супротиву, продовжує війну не лише проти ЗСУ, але й проти мирного населення. Чергова ракетна атака на Україну, яка сталася 22.03.2024 року є тому свідченням – зруйновані об'єкти інфраструктури, енергетичного комплексу, житлові квартири та приватні будинки мирних громадян, деяких серед нас у цьому житті вже не буде.

Життя триває. Україна відновлюється від цих підступних ворожих ударів, допомагаючи відновити пошкоджене чи зруйноване житло, аби воно стало придатним для

проживання. Об'єктивно, що і в мирний час питання захисту житлових прав було відкритим для вирішення на науковому, законодавчому та правозастосовному рівнях. З початком війни їх додалося в контексті пошкодження та руйнування житла, забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб та захисту прав осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території, чи житло яких там залишилося. Відтак, наразі актуальними залишаються питання захисту житлових прав з довоєнного періоду та питання, які постали в період після початку збройної агресії РФ проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню відносин у сфері захисту житлових прав присвячено праці провідних науковців, зокрема: М.К. Галянтича, С.О. Сліпченка, Є.О. Мічуріна, В.А. Кройтора, Г.В. Самойленка, М.С. Поліщук, А.І. Дрішлюк та ін.. Більшість із них є фрагментарними і не вирішують комплексного завдання правового захисту житлових прав, в т.ч. в умовах воєнного стану чи у випадку їх порушення внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та обґрунтування вибору оптимальної моделі цивільно-правового захисту житлових прав у випадку їх порушення, яке зумовлене чи безпосередньо є наслідком збройної агресії РФ проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Житло є необхідною складовою існування людини. Конституцією України закріплене право людини на житло (ст. 47 Конституції України). Це право закріплене та гарантоване і на міжнародному рівні. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. закріпила право кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Однією із гарантій цих прав визначено заборону органам державної влади втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли таке втручання є законним і необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки, економічного добробуту країни, запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [1]. Ст. 47 Конституції України закріпила право на житло, визначила його зміст та гарантії. Змістовно воно зводиться до визначення можливості (відсутності заборони) мати житло у власності, у користуванні за договором найму чи в порядку соціального захисту. Гарантіями є: право побудувати житло чи набути його у власність законним способом; на отримання житла від держави чи від органів місцевого самоврядування чи набути його у власність законним способом; на отримання житла від держави чи від органів місцевого самоврядування безоплатно або за доступну плату відповідно до закону (відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення»); заборона примусового позбавлення житла інакше як на підставі закону за рішенням суду; недоторканість житла (відповідно до ст. 30 Конституції України не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України) та ін.

Вирішення завдання захисту житлових прав, як і їх здійснення, є неможливим без визначення відповідних категорій, - «житла» і «житлових прав». Житло є необхідною та невід'ємною складовою людського існування і відповідно до запропонованої Маслоу ієрархії потреб людини входить до базових фізіологічних потреб, які забезпечують фізичне існування людини. Національна правова доктрина, за критерієм об'єктів цивільних прав як об'єктів, здатних своїми властивостями задовольняти потреби людини, відносить до таких об'єктів і житло. Саме тому у визначенні «житла», закріпленому в ст. 379 ЦК України застосовано такий «об'єктовий» критерій, - житлом визначено житловий будинок,

квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них. Тобто, йдеться про споруду, як об'єкт матеріального світу з певними характеристиками, здатними задовольнити потребу у проживанні і життєдіяльності в ньому. В статтях 380-382 ЦК України визначено види житла: житловий будинок, садиба, квартира в багатоквартирному будинку. Альтернативна позиція, орієнтована на практику ЄСПЛ, була висловлена низкою українських науковців. Так, Н.О. Горобець доводила, що «житлу» властива, окрім характеристики його як «майнового» блага одночасно і ознака «немайнового блага», оскільки воно дозволяє відділити людину уявними межами у просторі від інших людей, що відокремлює особливу приватну сферу (приватність) особи від суспільства (інших осіб, держави тощо) та має особливий психологічний (духовний) аспект для людини [2, с. 122]. Позиція Г.В. Самойленка та М.К. Галантича розглядали категорію житла не лише як майнового (споруди, що має вартісне вираження), а й як немайнового блага (як відокремленого простору приватності особи). Одночасно ними було класифіковано категорію «житло» як за об'єктивним (відповідність споруди ДБН та СНіП та включення об'єкту до реєстру об'єктів нерухомості як житлового приміщення), так і суб'єктивним критерієм (житлом слід вважати будь яке приміщення, придатне для проживання людини, незалежно від відповідності критеріям забудови (відповідності ДБН та СНіП) та включення до реєстру прав нерухомого майна за критерієм визнання житлом такого приміщення людиною, яка в ньому проживає) [3, с. 138]. Н.О. Горобець основною ознакою житла визначає відмежованість у просторі, яка дозволяє здійснювати людиною свою приватність (privacy), якій як в англо-американській науковій літературі, так і судовій практиці приділена центральна увага, що, загалом, відповідає започаткованим в українській цивілістиці підходам людиноцентричності чи антропоцентричності. Оскільки авторами обрані різні критерії одного явища, які перебувають у взаємодії та взаємозалежності (діалектика), це дозволяє зробити висновок щодо їх єдності. Житло є одночасно (як об'єкт речових прав) об'єктом матеріального світу, який здатен задовольнити потребу людини (в тому числі на приватність), що має вартісну оцінку. Водночас, найголовніше призначення такого об'єкта задовольняти приватність людини, змусила керуватися як об'єктивним підходом (щодо вирішення питань речових прав, в т.ч. динаміки та статичності суспільних відносин), так і суб'єктивним (щодо забезпечення поваги до приватного та сімейного життя, недоторканості житла, тощо).

В спеціальній науковій літературі зустрічається дві категорії: «житлові права» та «право на житло». Спроби їхнього розмежування є дискусійними як за критеріями, так і за отриманими висновками. На наше переконання вони співвідносяться як рід та вид, оскільки житлові права, окрім прав на житло, включають весь комплекс прав у правовідносинах, в яких їх об'єктом є житло (в т.ч. набуття та здійснення прав на житло, надання комунальних послуг, управління багатоквартирним будинком та ін.). Г.В. Самойленком та М.К. Галантичем свого часу було зроблено висновок, що зміст права на житло складають основні права людини: право людини на повагу до її житла, право на недоторканність житла; право на забезпечення житлом соціально незахищених категорій населення України; на створення умов реалізації права людини на житло; речові та зобов'язальні права на житло [3, с. 138]. Вважаємо, що тут йдеться про забезпечення житлом і повагу до нього в контексті поваги до приватності особи взагалі. Право на свободу вибору місця проживання вважаємо самостійним правом, хоч і тісно пов'язаним з правом на житло. Чинне житлове законодавство містить відповідні механізми забезпечення громадян житлом: 1) самозабезпечення (шляхом будівництва, набуття права власності за цивільно-правовими договорами, в порядку спадкування, за процедурою приватизації

державного житлового фонду); 2) надання житла в користування (відповідно до ЖК України 1983 р.); 3) надання житла в порядку соціального захисту (відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення»). Визнання прав особи без відповідних гарантій не дозволяє визначати їх забезпечення, а відтак, можливість їх здійснення особою. Захист житлових прав є однією з таких гарантій. Науковці серед гарантій тих чи інших прав виділяють: правові, економічні, організаційні, просвітницькі, тощо. Погодимось з таким підходом в тому, що саме по собі право лише закріплює необхідну та бажану модель поведінки учасників суспільних відносин на основі визначення суб'єктивних прав та обов'язків та юридичних наслідків їх порушення. Інші гарантії забезпечують дієвість та реальність правових гарантій. Так, наразі основною проблемою забезпечення житлом окремих категорій учасників суспільних відносин, зокрема, військовослужбовців, є саме недостатність фінансування відповідних програм, що зумовлене дефіцитом державного бюджету України та ін. Серед організаційних гарантій варто виділити діяльність органів державної влади та рівень підготовки та професіоналізму державних службовців та ін..

Саме тому в питаннях гарантій здійснення та захисту прав людини слід підходити комплексно. Важливим чинником правових гарантій здійснення та захисту житлових прав є: високий рівень юридичної техніки складання нормативно-правових актів, які закріплюють механізм правового регулювання суспільних відносин, зокрема, закріплюються як права людини, в т.ч. житлові права, так і інструменти їх забезпечення, високий рівень правосвідомості та правової культури, ефективність судової системи (в контексті судового захисту житлових прав), переорієнтація органів державної влади та органів місцевого самоврядування на забезпечення прав і свобод людини і громадянина (відхід від доктрини державного управління та орієнтація на «публічне адміністрування» питань, пов'язаних з забезпеченням приватних інтересів) та ін. Закріплення права особи на достатній життєвий рівень є гарантією можливостей, що є важливим, оскільки все частіше в юридичній літературі висловлюються думки щодо забезпечення рівних можливостей людей у здійсненні певних прав за умови їхньої економічної нерівності в умовах декларування рівності прав і свобод людини.

Питання захисту житлових прав наразі є предметом наукової дискусії, чому сприяла загальна дискусія категорії захисту цивільних прав. Так, А.І. Дрішлюк визначає, що тому передувало те, що категорія захисту цивільних прав застосовувалася без детального аналізу сутності самої правової категорії «захисту» як загальнозастосовного терміна, який не мав спеціального матеріально-правового значення. Це призводило до обмеження праць науковців питаннями відповідальності або співвідношення відповідальності та захисту [4, с. 138]. О.В. Погрібна звернула увагу на існуючу в науці проблему визначення способів захисту цивільних прав та захисту житлових прав, зокрема. Вона наводить позицію Ж.В. Васильєвої-Шаламової, яка визначила способи захисту цивільних прав як дії, безпосередньо спрямовані на захист прав, які за своєю природою є завершеними актами захисту у вигляді матеріально-правових або юрисдикційних дій, спрямованих на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та інтересів або на припинення правопорушення чи відновлення положення, що існувало до правопорушення [5, с. 143]. За визначенням В.А. Кройтора способом захисту є закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється поновлення (визнання) порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, відновлення майнового стану потерпілого та вплив на порушника [6, с. 239]. Не вдаючись в оцінку критеріїв визначення поняття способу захисту через визначення його ознак, важливим є висновок О.В. Погрібної, що

законодавчий відхід від принципу *numerus clausus* способів захисту суб'єктивних цивільних прав не є абсолютним, а закріплена у положеннях ч. 2 ст. 5 ЦПК України потенційна можливість застосування законодавчо незакріплених способів захисту характеризується декларативністю через необхідність дотримання певних умов, що, на її думку, неминуче має призвести до колапсу правозахисної діяльності внаслідок нездатності обраної матеріально-правової вимоги, що лежить в основі певного способу захисту, відновити порушене, невизнане чи оспорюване право та усунути загрозу його порушення [7, с. 37]. Такий підхід авторки є таким, що викликає дискусію, адже в роботі вона посилається на застосовувані в Україні положення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом та на справу «Чахал проти Об'єднаного Королівства» від 15 листопада 1996 року (*Chahal v. The United Kingdom*), в якій ЄСПЛ прямо визначив, що ст. 13 Конвенції гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що передбачаються Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені у правовій системі тієї чи іншої країни [8]. Так, якщо у справі № 723/3178/21 від 14 березня 2024 р. Сторожинецьким районним судом Чернівецької області про поділ майна подружжя за позивачем було визнано право спільної сумісної власності на житловий будинок [9], що відповідає змісту п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, то у справі № 129/2968/20 Рішенням Гайсинського районного суду Вінницької області від 06.04.2022 р. було вирішене питання про припинення права приватної власності на частину житлового будинку в наслідок її знищення [10]. Рішенням Заводського районного суду м. Запоріжжя від 04.05.2023 р. у Справі № 332/553/23 було зобов'язано Районну адміністрацію Запорізької міської ради по Заводському району прийняти пакет документів від позивача і прийняти рішення щодо приватизації кімнат за відсутності ордеру на вказану квартиру [11]. Зазначені рішення містять способи захисту житлових прав, не передбачені ст. 16 ЦК України, застосувавши положення зазначеної статті щодо можливості захисту цивільного права або інтересу іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Загалом, вибір способу захисту порушеного права зумовлений характером та способом його порушення. Так, за критерієм характеру порушення права на житло можна виділити: порушення при забезпеченні громадян житлом; порушення набуття громадянами права власності на житло (в порядку приватизації державного житлового фонду відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»); порушення права власності; порушення права володіння та користування; завдання шкоди; порушення речових прав та порушення зобов'язань за цивільно-правовими договорами; порушення права на недоторканість житла як порушення права на приватність (*privacy*) та ін.. Закономірно, що за критерієм суб'єкта порушення житлових прав, порушення може бути: як наслідок неправомірних дій фізичних осіб; як наслідок неправомірних рішень чи бездіяльності органів державної влади та їх службових осіб. В умовах повномасштабної, в т.ч. гібридної війни РФ проти України громадяни України можуть зазнавати порушення житлових прав: внаслідок пошкодження чи руйнування житла зс РФ чи терористичних утворень, які базуються на окремих територіях Донецької та Луганської, а нині, Запорізької та Херсонської областей, АР Крим; неможливості користування житлом на тимчасово окупованих територіях та ін. Особа, що зазнала порушення житлового права для захисту (відновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права) може скористатися одним із способів захисту, передбачених ст. 16 ЦК України. Однак, захист порушеного житлового права внаслідок збройної агресії РФ проти

України шляхом відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди та відшкодування моральної (немайнової) шкоди виявив проблему, - притягнення рф у якості відповідача до цивільно-правової відповідальності, адже консули, посли та службовці МЗС рф з 2014 р. ігнорували запити та звернення від української сторони. Тим не менше, національні суди мають практику задоволення вимог позивачів на підставі ч. 6 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», якою закріплено, що відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію [12]. Так, у справі № 686/30265/21 на користь позивача було стягнуто компенсацію за завдану йому моральну шкоду у розмірі 1880400,00 через позбавлення можливості позивачки та членів її сім'ї володіти, користуватись та розпоряджатись квартирою на тимчасово окупованій території [13]. В іншій справі № 752/7929/16-ц вирішувалося питання відшкодування матеріальної та моральної шкоди внаслідок втрати можливості здійснення права розпоряджатись та користуватись належним їй житлом внаслідок тимчасової окупації рф частини Луганської області. Прийнято рішення стягнути з держави Російська Федерація на користь позивача: в рахунок відшкодування збитків грошові кошти у розмірі 114 750 грн., що на день пред'явлення позовної вимоги до суду за офіційним курсом НБУ еквівалентно 4625 Євро; в рахунок відшкодування моральної шкоди 985 950 грн., що на день пред'явлення позовної вимоги до суду за офіційним курсом НБУ еквівалентно 35 000 Євро [14].

Україною з метою захисту житлових прав громадян було прийняте стратегічне рішення компенсації шкоди житлу, завданої збройною агресією рф проти України, шляхом застосування моделі компенсації на основі норми про право особи, яка відшкодувала шкоду за іншу особу, звернутися до останньої в порядку регресу (ст. 1191 ЦК України). Відшкодування завданої шкоди базується на принципі необхідності визначення факту завдання шкоди, розміру завданої шкоди та встановлення винної особи. Тому Постановою КМУ від 20.03.2022 р. № 326 було затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації [15]. Постановою КМУ від 26.03.2022 р. № 380 затверджено було затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації [16]. Однак, проблема полягала у відсутності механізму компенсації чи відшкодування завданої рф шкоди житлу громадянам України. Вона була частково вирішена прийняттям Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [17], в якому було визначено перелік отримувачів компенсації за знищене та пошкоджене житло, її види, механізм оцінки та ухвалення рішення щодо її надання. Постановою КМУ від 21.04.2023 р. № 381 було затверджено Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення» [18]. Нажаль, компенсація не передбачає відшкодування шкоди в повному обсязі, а лише в розмірах сум компенсацій, визначених в означених актах, що зумовлено обмеженістю можливостей бюджету та складнощами

звернення з репараціями до РФ. Це питання потребує свого нормативного вирішення, і в першу чергу, на міжнародно-правовому рівні.

Принагідно варто зазначити, що правовий режим воєнного стану, закріплений Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [19] від 12.05.2015 р. та Указ Президента «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [20] не містять заборон та не передбачають застосування мораторію на звернення стягнень кредиторами до боржників за іншими зобов'язаннями, зокрема, позадоговірними, зокрема, у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави (в даному випадку може йтися як про майно, так і про грошові кошти, зокрема, передплату). Водночас, введено мораторій на відносини з контрагентом країни агресора (РФ), що обмежує здійснення житлових прав громадянами РФ на житло, яке знаходиться на території України [21]. Подекуди така ситуацій порушує права громадян України, майно (житло) яких перебуває у спільній власності з громадянами України, на що звертають увагу нотаріуси України.

Висновки. Запропоновано поділяти захист житлових прав за критерієм характеру порушень, оскільки вибір способів захисту прямо зумовлений характером порушення та здатністю певного способу захисту задовольнити мету захисту, зокрема: викликаних збройною агресією РФ проти України чи викликаних іншими причинами; за критерієм територіальності: на підконтрольній Україні території, території безпосереднього ведення бойових чи на тимчасово окупованих територіях; за суб'єктом: фізичними, юридичними особами, державою Україна в особі органів державної влади чи РФ, її органами, включно збройними силами РФ. Визначено, що порушення житлових прав у речових та зобов'язальних відносинах підлягають захисту традиційними і характерними для таких порушень способами захисту, крім випадків, ускладнених саме збройною агресією РФ проти України. Пропонується законодавче закріплення презумпції вини РФ за порушення житлових прав фізичних осіб, викликаних збройною агресією РФ проти України; покладання відповідальності на РФ за шкоду, завдану житлу громадян України на підконтрольній території Україні, завдану діями збройних сил РФ (пошкодження чи руйнування житла), а в зоні ведення бойових дій та на тимчасово окупованій території, - на РФ за будь-які порушення житлових прав фізичних осіб, безвідносно суб'єкта безпосереднього порушника (фізичних, юридичних осіб, військовослужбовців чи державних службовців РФ) оскільки: більшість порушень або зумовлені діями, які проводить РФ на тимчасово окупованих територіях, або безпосередньо вчиняються нею; юрисдикційний захист порушених прав на таких територіях органами державної влади обмежено діями РФ. Компенсація Україною шкоди, завданої житлу громадян України, яка є наслідком збройної агресії РФ проти України, надає Україні право звернення стягнення в регресному порядку до РФ як особи, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою (ст. 1191 ЦК України). Юрисдикційний захист прав осіб, житло яких постраждало на тимчасово окупованих територіях, або у випадку інших порушень житлових прав осіб на таких територіях як з боку ЗС РФ, так і інших осіб ускладнений в частині виконання судового рішення до моменту деокупації відповідних територій.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи. 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Горобець Н.О. Поняття «житловий простір» у праві на недоторканість житлового простору: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О.А.

Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 23 травня 2009 р.). Харків: ХНУВС, 2009. 436 с.

3. Галантич М.К., Самойленко Г.В. Характеристика житла за цивільним законодавством України та в практиці Європейського суду з прав людини. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 134-140.

4. Дрішлюк А.І. Судова практика захисту житлових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб. *Актуальні проблеми держави і права*. Збірник наукових праць. Випуск 33. С. 27-32.

5. Васильєва-Шаламова Ж.В. Диференціація форм захисту права на медичну допомогу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1. С. 141-146.

6. Цивільне право. Загальна частина: навчальний посібник / За заг. ред С.О. Сліпченка, О.Л. Зайцева. Харків: ХНУВС, 2022. С. 239

7. Погрібна О.В. Визначення способів захисту суб'єктивних житлових прав. *Нове українське право*. 2023. Вип. 5. С. 32-37.

8. Case of Chahal v. The United Kingdom (Application no. 22414/93). Strasbourg, 15.11.1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58004>

9. Рішення Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 14.03.2024 р. у Справі № 723/3178/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117675226>

10. Рішення Гайсинського районного суду Вінницької області від 06.04.2022 р. у Справі № 129/2968/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103866570>

11. Рішення Заводського районного суду м. Запоріжжя від 04.05.2023 р. у Справі № 332/553/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110620465>.

12. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 26. Ст. 892.

13. Заочне Рішення Хмельницького міськрайонного суду від 25 липня 2022 року у Справі № 686/30265/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106416818>

14. Рішення Голосіївського районного суду міста Києва від 23.08.2016 року у Справі № 752/7929/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61275002>

15. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова КМУ від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

16. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова КМУ від 26.03.2022 р. № 380 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>

17. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: Закон України від 23.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

18. Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення»: Постанова КМУ від 21.04.2023 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>

19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250.

20. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n34>

21. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації : Постанова КМУ від 03.03.2022 р. № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text>

References

1. Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Council of Europe (1950, Nov 4). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed 10 April 2024) (in Ukrainian)
2. Horobetz, N.O. (2009). Poniattia «zhytlovyi prostir» u pravi na nedotorkanist zhytlovoho prostoru [The concept of "living space" in the right to inviolability of living space]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenii pamiati profesora O.A. Pushkina* (436 p.). Kharkiv: KhNUVS. (in Ukrainian)
3. Galyantych, M.K., Samoylenko, G.V. (2015). Kharakterystyka zhytla za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy ta v praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Characteristics of housing according to the civil legislation of Ukraine and in the practice of the European Court of Human Rights]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*, 14, 134-140. (in Ukrainian)
4. Drishliuk, A.I. (2012). Sudova praktyka zakhystu zhytlovykh prav ta interesiv malolitnikh ta nepovnitnikh osib [Judicial practice of protection of residential rights and interests of minors and minors]. *Aktualni problemy derzhavy i prava. Zbirnyk naukovykh prats*, 33, 27-32. (in Ukrainian)
5. Vasyliieva-Shalamova, Zh.V. (2023). Dyferentsiatsiia form zakhystu prava na medychnu dopomohu [Differentiation of forms of protection of the right to medical assistance.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*,. Serii PRAVO, 76: part 1, 141-146. (in Ukrainian)
6. Slipchenko, S.O., Zaitsev, O.L. (2022). *Tsyvilne pravo. Zahalna chastyna : navchalnyi posibnyk* [Civil law. General part: study guide]. Kharkiv : KhNUVS. (in Ukrainian)
7. Pohribna, O.V. (2023). Vyznachennia sposobiv zakhystu subiektyvnykh zhytlovykh prav [Determination of methods of protection of subjective housing rights]. *Nove ukrainske pravo*, 5, 32-37. (in Ukrainian)
8. Case of Chahal v. The United Kingdom (Application no. 22414/93). Strasbourg, 15.11.1996. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58004>. (in English)
9. Decision of the Storozhynets District Court of Chernivtsi Region in Case No. 723/3178/21 (2024, March 14). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117675226>. (in Ukrainian)
10. Decision of the Haisyn District Court of Vinnytsia Region in Case No. 129/2968/20 (2022, June 06). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103866570>. (in Ukrainian)
11. Decision of the Zavodskyi District Court of Zaporizhzhia in Case No. 332/553/23 (2023, May 05). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110620465>. (in Ukrainian)
12. On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine: Law of Ukraine № 26 (2014, April 15). Art. 892. (in Ukrainian)
13. Decision in absentia of the Khmelnytskyi City District Court of July 25, 2022 in Case No. 686/30265/21. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106416818>. (in Ukrainian)
14. Decision of the Holosiivskyi District Court of Kyiv of 23.08.2016 in Case No. 752/7929/16-ц. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61275002> On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 326 (2022, March 20). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
15. On the collection, processing and accounting of information on damaged and destroyed immovable property as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 380 (2022, March 26). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
16. On compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by military aggression of the Russian Federation: Law of Ukraine (2023, February 23). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>. (in Ukrainian)
17. The procedure for providing compensation for the restoration of certain categories of real estate objects, damaged as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation, using the electronic public service "eRestoration": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 381 (2023, April 21). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
18. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine (2015, May 12). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. No. 28. Art. 250. (in Ukrainian)
19. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine (2022, February 24). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/64/2022#n34>. (in Ukrainian)

20. On ensuring the protection of national interests in future lawsuits by the state of Ukraine in connection with the military aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 187 (2022, March 03). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /187-2022-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 11.04.2024
прийнята до друку 03.05.2024
The article: is received 11.04.2024
is accepted 03.05.2024

Бібліографія: Самойленко Г. В., Косирев Д. С. Захист житлових прав громадян України в умовах збройної агресії РФ проти України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 204-214. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.204-214>



УДК 347.6

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.215-221>

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ТА НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН МІЖ КОЛИШНІМ ПОДРУЖЖЯМ

Ходак Світлана Михайлівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права
ЗВО Університету Короля Данила,
вул. Коновальця, 35, Україна, 76018
e-mail: svitlana.khodak@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4761-4213>

Мета. Формування концептуальних теоретичних положень щодо проблем правового регулювання майнових і особистих немайнових відносин подружжя. Комплексний аналіз законодавства України, судової практики та доктринальних джерел. Виявлення прогалин та суперечностей у правовому регулюванні майнових та особистих немайнових відносин колишнього подружжя.

Методологія. Методологічну основу дослідження склали: загальнонаукові методи аналізу, синтезу, логічний метод дослідження, а також такі приватно-наукові методи як формально-юридичний, метод порівняльного правознавства, метод техніко-юридичного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому проведено аналіз і узагальнення проблеми врегулювання майнових і особистих немайнових відносин між колишнім подружжям.

Результати. В результаті аналізу законодавства, що встановлює режим подружнього майна, існуючої правозастосовної практики та наявних теоретичних досліджень у зазначеній галузі, виявлено низку проблем правового регулювання відносин колишнього подружжя.

Практична значимість. В статті доведено, що для покращення правового захисту прав та інтересів колишнього подружжя необхідна розробка рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, спрямованих на більш чітке та справедливе регулювання майнових та особистих немайнових відносин колишнього подружжя. Необхідним є підвищення рівня правової грамотності населення з питань правового регулювання майнових та особистих немайнових відносин колишнього подружжя, сприяння формуванню культури мирного вирішення конфліктів. Розроблено рекомендацій щодо вдосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування з надання допомоги колишньому подружжю у вирішенні їхніх проблем. В статті сформульовані теоретичні положення, покликані сприяти вдосконаленню Сімейного Кодексу України та інших нормативно-правових актів, що регламентують особисті немайнові відносини та відносини подружжя з приводу майна.

Ключові слова: шлюб, сім'я, особисті немайнові права подружжя, особисті немайнові права батьків і дітей, майнові права подружжя, спільна сумісна власність, особиста приватна власність.

Svitlana Khodak

Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Law at the King Danylo
University, Konoval'tsja St., 35, Ukraine, 76018
e-mail: svitlana.khodak@ukd.edu.ua

FEATURES OF REGULATING PROPERTY AND NON-PROPERTY RELATIONS BETWEEN EX-SPOUSES

Goal. Formation of conceptual theoretical provisions regarding the problems of legal regulation of property and personal non-property relations of spouses. Comprehensive analysis of Ukrainian legislation, court practice and doctrinal sources. Identification of gaps and contradictions in the legal regulation of property and personal non-property relations of former spouses.

Methodology. The methodological basis of the research was: general scientific methods of analysis, synthesis, logical method of research, as well as such private scientific methods as formal-legal, the method of comparative jurisprudence, the method of technical-legal analysis.

The scientific novelty of the study is that it analyzes and summarizes the problem of settling property and personal non-property relations between former spouses.

The results. As a result of the analysis of the legislation establishing the regime of marital property, existing law enforcement practice and available theoretical studies in the specified field, a number of problems of legal regulation of the relations of former spouses were revealed.

Practical significance. The article proves that in order to improve the legal protection of the rights and interests of ex-spouses, it is necessary to develop recommendations for improving the legislation, aimed at a clearer and fairer regulation of property and personal non-property relations of ex-spouses. It is necessary to increase the level of legal literacy of the population on issues of legal regulation of property and personal non-property relations of former spouses, to promote the formation of a culture of peaceful resolution of conflicts. Recommendations have been developed to improve the work of state authorities and local self-government bodies in providing assistance to ex-spouses in solving their problems. The article formulates theoretical provisions designed to contribute to the improvement of the Family Code of Ukraine and other legal acts regulating personal non-property relations and relations of spouses regarding property.

Key words: marriage, family, personal non-property rights of spouses, personal non-property rights of parents and children, property rights of spouses, joint shared property, personal private property.

Постановка проблеми. Актуальність статті полягає в тому, що в період складних викликів, які стоять перед державою, виникла необхідність розвитку державно-правових засобів та механізму охорони та захисту сім'ї як природного та основного осередку суспільства.

Останнім часом в суспільстві відбулась переоцінка сімейних цінностей. Як свідчать статистичні дані, зростання кількості розлучень в Україні, призводить до збільшення суперечок щодо поділу майна та існує великий перелік спорів батьків щодо здійснення їх особистих немайнових прав та обов'язків. Виникає необхідність справедливого та чіткого регулювання майнових та немайнових відносин між подружжям, а також захист права власності та особистих інтересів кожного з подружжя.

Спільне життя чоловіка та жінки отримує офіційне визнання лише за дотримання передбачених законом формальностей та порядку укладення шлюбу. Намір припинити подружні стосунки так само має бути оформлений відповідно до закону.

Норми Сімейного кодексу України, присвячені відносинам подружжя гостро потребують оновленого правового регулювання, оскільки існує: недостатня законодавча регламентація багатьох питань породжує протиріччя в практиці. Усе вищевикладене зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз дослідження і публікацій. Дослідженню даного питання приділяли і приділяють увагу багато вчених юристів сучасного періодів в галузі цивільного та сімейного права: Л.М. Баранова, В.І. Борисова, М.М. Дякович, О.М. Калітенко, Р.О. Стефанчук, З.В. Ромовська, Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний, В.І. Труба, Я.М. Шевченко та інші дослідник.

Постановка завдання. Зрозуміти правові механізми, які регулюють майнові відносини колишнього подружжя. Проаналізувати проблеми, які виникають у сфері майнових та немайнових відносин колишнього подружжя. Виробити пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання майнових та немайнових відносин колишнього подружжя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинне сімейне законодавство передбачає вичерпний перелік підстав припинення шлюбу: внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, внаслідок його розірвання, один із подружжя визнаний судом безвісти відсутнім, один із подружжя визнаний судом недієздатним, визнання шлюбу фіктивним.

Водночас, законодавець залишає за межами своєї уваги значну частину відносин, зміст яких обумовлено специфікою шлюбних правовідносин, йдеться в першу чергу про правові наслідки припинення шлюбу у сфері особистих немайнових та майнових відносин між колишнім подружжям.

Законодавець у ч. 3 ст. 7 Сімейного кодексу України зауважив, що сімейні відносини регулюються лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з погляду інтересів

їхніх учасників та інтересів суспільства. Перелік особистих немайнових прав подружжя знаходимо у Главі 6 Сімейного кодексу України, а особистих немайнових права батьків та дітей у Главі 13 Сімейного кодексу України [1].

Л.А.Ольховик зазначає, що особисті немайнові права громадян віднесені до конституційних та невідчужуваних прав, які захищаються в цілому законодавством України. Зокрема, конституційне право розглядає особисті немайнові права громадян, цивільне право вивчає особисті немайнові права фізичної особи, а Сімейний кодекс України під фізичними особами розуміє батьків та дітей. Вчена говорить, що суб'єктом конституційного права є громадянин, цивільного — фізична особа, сімейного — батьки та діти [2].

Якщо говорити про особисті немайнові права подружжя, то як зазначає В.А. Ватрас, подружжя, як суб'єкти сімейних правовідносин, наділяються законом сукупністю особливих особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, які є специфічними, оскільки їх виникнення прямо залежить від наявності інституту шлюбу, без існування якого будь-які інші фізичні особи таких прав і обов'язків набути не в змозі. Ці права виникають лише завдяки такому юридичному факту, як реєстрація шлюбу, а припиняються вони із припиненням шлюбу [3, с. 67]. Однак, поняття особистого немайнового права подружжя у законодавстві немає.

Особисті немайнові права подружжя, як врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі, через категорію сімейних відносин визначає В.І. Борисова [4, с. 93]. В.І. Труба визначає, що суб'єктами особистих немайнових прав може бути тільки подружжя, а: правостановлюючим юридичним фактом для їх виникнення є державна реєстрація шлюбу. [5, с. 230]

Особисті немайнові та майнові відносини між колишнім подружжям, які мають, так і не мають дітей, є дуже різноманітними і схильні до регулювання як законом, так і угодами сторін. У зв'язку з цим є необхідним визначити пріоритети в механізмі правового впливу на відносини між колишнім подружжям, батьками та дітьми.

У доктрині сімейного права значна увага приділяється класифікації особистих немайнових прав батьків і дітей, адже особисті немайнові права батьків та дітей носять універсальний характер і з позиції публічно-правового регулювання відносяться до основних прав людини. Класифікація даних прав проводиться за різними критеріями: право і обов'язок батьків визначати особисто-правовий статус дітей; право і обов'язок батьків представляти своїх дітей; право і обов'язок батьків визначати місце проживання; право і обов'язок батьків виховувати своїх дітей.

Інша класифікація зазначає, що до особистих прав батьків відносяться: право вибирати при народженні дитини ім'я, по батькові та встановлювати прізвище; право виховувати, навчати та спілкуватися з дитиною; право представляти і захищати інтереси дітей.

Існує великий перелік спорів батьків щодо здійснення їх особистих немайнових прав та обов'язків. На жаль є досить частими випадки, коли батьки не можуть знайти способи захистити та задовольнити потреби дитини за взаємною згодою, в такому випадку є необхідним втручання державних органів, суду, органів опіки та піклування для [6, с. 34].

Як зазначає Л. В. Красицька, окремі положення чинного сімейного законодавства України про визнання материнства за рішенням суду потребують удосконалення, зокрема положення щодо визначення кола осіб, які мають право звертатися до суду з позовом про

визнання материнства, щодо можливості визнання материнства стосовно повнолітньої дитини [7, с. 177].

Відповідно до статті 158 Сімейного кодексу України, що спори, які виникають з питань виховання дитини у разі, якщо один із батьків проживає окремо, вирішуються органом опіки та піклування за заявою матері, батька дитини. У статті 159 Сімейного кодексу України, йдеться: « У разі, якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод.» [1].

Щодо спору між батьками щодо здійснення ними особистих немайнових прав щодо дитини, то спір між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини, також може бути вирішений як судом, так і органом опіки та піклування [1].

Говорячи про реалізацію батьківських прав необхідно зазначити, що мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи були вони у шлюбі між собою.

Специфіка правових наслідків припинення шлюбних правовідносин визначається безпосередньо підставою припинення шлюбу. При характеристиці виникаючих при цьому правовідносин слід враховувати, чи продовжує колишнє подружжя фактично брати участь у правовідносинах, що виникають після припинення шлюбу, або така участь не передбачається.

Припинення шлюбу слід розглядати як сукупність юридичних фактів, що змінює правовідносини між подружжям.

Проте існують окреслені межі здійснення особистих немайнових прав: здійснення прав мусить відповідати інтересам сім'ї; під час здійснення прав потрібно утримуватися від дій, які порушували б права іншого з подружжя; здійснюючи права, необхідно дотримуватися моральних засад суспільства; наявність часових меж здійснення прав – вони існують з моменту укладення шлюбу і до його припинення.

Щодо майнових відносин подружжя, то варто зазначити , що вони формують «матеріальну базу» сім'ї і є тією сферою де юридичний аспект є дуже важливим, адже виникає необхідність розмежування понять спільна сумісна власність, особиста приватна власність і т.д.

В статті 57 Сімейного кодексу України йдеться, що: «особистою приватною власністю дружини, чоловіка є: майно, набуте нею, ним до шлюбу; майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто; житло, набуте нею, ним за час шлюбу внаслідок його приватизації ...; земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації...» [1].

У статтях 60 та 61 Сімейного кодексу України встановлено, що: «майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Об'єктом права

спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту» [1].

В судовій практиці існують суперечності щодо визнання приватної власності при поділі майна, наприклад в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року йдеться, що вирішуючи спори між подружжям про майно, необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясовувати джерело і час його придбання [8].

Зі змісту статті 62 Сімейного кодексу України вбачається, що «втручання у право власності може бути обґрунтованим, та дотримано балансу інтересів подружжя, у разі наявності у сукупності двох факторів: 1) істотність збільшення вартості майна; 2) таке збільшення вартості пов'язане зі спільними трудовими чи грошовими затратами або затратами другого з подружжя, який не є власником» [1].

Верховний Суд звертає увагу на загальні правила виникнення спільної сумісної власності подружжя, управління такою власністю та принцип її поділу.

Наприклад, якщо майно дружини чи чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості в наслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Дещо іншу позицію висловив Верховний Суд України у постанові від 12 травня 2020 року, де зазначено, що кошти, які були витрачені для ремонту та реконструкції житла, за час спільного проживання подружжя з метою поліпшення умов життя відбувались в інтересах сім'ї, отже здійснені ремонтні роботи є невід'ємною частиною квартири та не є окремим об'єктом спільної сумісної власності подружжя, тому розподілу не підлягають [9].

При визнанні права спільної сумісної власності на майно подружжя важливою є презумпція спільності майна подружжя в разі укладення договору в інтересах сім'ї. Як видно з Постанови Верховного Суду у справі № 185/3086/18 від 01 квітня 2021 року, суд першої інстанції визнав, що «спірне майно перейшло до відповідача у власність відповідно до договору довічного утримання, належить їй на праві особистої власності та не може бути визнано об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, з подальшим визначенням часток у праві спільної сумісної власності подружжя».

Апеляційний суд встановив: «спірна квартир придбана подружжям за час шлюбу, договір довічного утримання укладений в інтересах сім'ї, дійшов висновку, що квартира є спільною сумісною власністю подружжя, частки дружини та чоловіка в ній є рівними», касаційний суд залишив рішення апеляційного суду без змін [10].

Сімейний кодекс України не завжди чітко визначає, яке майно вважається особистою власністю одного з подружжя. Існують суперечності у судовій практиці щодо визнання приватної власності при поділі майна. Тому відсутність чітких критеріїв для визначення приватної власності може призвести до зловживань та несправедливих рішень.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, варто зазначити, що припинення шлюбу не є автоматично припиненням правовідносин, що виникають між подружжям у результаті державної реєстрації шлюбу.

Припинення шлюбу слід розглядати як сукупність юридичних фактів, що змінює правовідносини між подружжям.

Немайнові відносини між колишнім подружжям, які мають спільних дітей є складними та потребують ретельного регулювання. Сімейний кодекс України та інші нормативно - правові акти встановлюють чіткі правила та принципи, які мають допомогти

налагодити свої стосунки між колишнім подружжям та забезпечити найкращі інтереси дітей.

Необхідно: встановити чіткий порядок визначення місця проживання дитини, який би враховував не лише думку батьків, але й інші важливі фактори, такі як вік дитини, її стан здоров'я, умови життя батьків тощо; створити механізм для швидкого та ефективного вирішення спорів про місце проживання дитини, щоб мінімізувати шкоду, яку можуть завдати дитині тривалі судові процеси; запровадити чіткий порядок визначення режиму спілкування дитини з батьком, який не проживає з нею; створити мережу центрів медіації, де б колишні подружжя могли вирішувати свої спори з допомогою нейтрального посередника.

Необхідним є введення чіткіших правил поділу майна, нажитого подружжям за час шлюбу, що може включати в себе встановлення презумпції щодо частки кожного з подружжя у спільному майні, а також більш чіткі правила поділу майна, яке було придбане до шлюбу або після його розірвання.

Доцільним було б спрощення процедури поділу майна, яке включало б в себе скорочення строків розгляду справ про поділ майна, а також можливість вирішення спорів про поділ майна без звернення до суду.

Вдосконалення правового регулювання майнових та немайнових відносин колишнього подружжя може допомогти зробити процес розірвання шлюбу більш справедливим та менш стресовим для всіх учасників.

Для уникнення непорозумінь необхідно вивчати зарубіжний досвід регулювання майнових відносин між подружжям, та розробляти чіткі критеріїв для визначення приватної власності.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України: за станом на 1 січня 2024р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. С.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 24.05.2024)
2. Ольховик Л.А. *Поняття особистих немайнових прав дитини. Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С 271-272 URL: <http://www.apdp.in.ua/v25/63.pdf> (дата звернення 24.05.2024)
3. Ватрас В.А. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 65–70.
4. Баранова, Л. М., Борисова, В. І. та ін. *Сімейне право України: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової*. К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с
5. Труба В.І. *Поняття та загальна характеристика сімейних правовідносин: дис ... докт. юр.наук. Спец. 12.00.03. Одеса, 2020. 470 с.*
6. Синельников Є. В. Деякі аспекти вирішення спорів щодо визначення місця проживання малолітньої дитини (за матеріалами судової практики Верховного Суду). *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 33-37.
7. Красицька Л. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 172-180.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення 24.05.2024)
9. Постанова Верховного Суду від 12 травня 2020 року у справі № 243/5477/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89251857> (дата звернення 24.05.2024) 10 . Постанова Верховного Суду від 01 квітня 2021 року справа № 185/3086/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96006116?fbclid=IwARoeziQk5im705jWShPLD2hcEy5-EtSbicjmbLWrG1J5fJfIsKueUUTaoGg> (дата звернення 24.05.2024)

References

1. Family code of Ukraine.(2024, January,1) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* . Avialable at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (accessed 24 May 2024) (in Ukrainian)

2. Olkhovyk, L.A. (2005). Poniattia osobystykh nemainovykh prav dytyny [The concept of personal non-property rights of a child]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 25, 271-272. Available at: <http://www.apdp.in.ua/v25/63.pdf> (accessed 24 May 2024) (in Ukrainian)
3. Vstras, V.A. (2009). Osoblyvosti subiektnoho skladu podruzhnikh i pryivnianskykh do nykh pravovidnosyn. [Peculiarities of the subject structure of marital and legal relations equated to them]. *Universytetski naukovy zapysky*, 1 (29). 65–70. (in Ukrainian)
4. Baranova, L.M., Borysova, V.I., Zhylinkova, I.V. (2009). *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Family law of Ukraine: textbook]. K.: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
5. Truba, V.I. (2020) *Concept and general characteristics of family legal relations*: PhD diss. Odesa: ONTU. (in Ukrainian)
6. Synelnykov, Y. V. (2022) Deiaki aspekty vyrishennia sporiv shchodo vyznachennia mistsia prozhyvannia malolitnoi dytyny [Some aspects of resolving disputes regarding the determination of the place of residence of a minor child]. *Pravova pozytsiia*, 1. 33-37. (in Ukrainian)
7. Krasyska, L. V. (2017). Vyznachennia pokhodzhennia dytyny vid materi. [Determination of the origin of the child from the mother]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnykh sprav*, 3. 172-180. (in Ukrainian)
8. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine (2007, Desember,21). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (accessed 24 May 2024) (in Ukrainian)
9. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine (2020, May,12). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89251857>(accessed 24 May 2024) (in Ukrainian)
10. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine (2021, April,01). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96006116?fbclid=IwARoeziQk5im705jWShPLD2hcEy5-EtSbicjmbIWtG1J5fjFIIsKueUUTaoGg> (accessed 24 May 2024) (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 03.04.2024

прийнята до друку 25.04.2024

The article: is received 03.04.2024

is accepted 25.04.2024

Бібліографія: Ходак С. М. Особливості регулювання майнових та немайнових відносин між колишнім подружжям. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 215-221. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.215-221>



УДК 347.6

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.222-226>

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Шевчук Любомир Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: Lub1977@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8801-4516>

Мета. Дана стаття акцентує увагу на норми та положення конституції України, які регламентують права та свободи людини і громадянина, які можуть бути обмежені в період воєнного стану, зокрема у сьогоднішній час, невиправдано та нагло спровокований російською федерацією. Також, розглядаються правові підстави їх запровадження, як правові кроки до захисту інтересів держави в цілому, а також наслідки, які випливають із даних запроваджень.

Методика. Здійснено аналіз та узагальнення науково-теоретичного матеріалу. В процесі дослідження було дотримано таких методів наукового пізнання, як порівняльний, системно-структурний.

Результати. В процесі даного дослідження, здійснено аналіз застосування в обмеженні конституційних прав і свобод людини і громадянина у зв'язку з військовою агресією російської федерації, а також результат впливу даних обмежень на звичайне життя пересічного українця, їх дієвість по відношенню до безпеки держави в цілому. **Наукова новизна.** Беручи до уваги той факт, що Україні, як суверенній державі вперше з часу проголошення незалежності можуть застосовуватись подібного роду правові кроки, які на пряму торкаються прав та свобод людини і громадянина, зокрема в їх обмеженні, що стало підставою через військові вторгнення російської федерації, а тому доцільно наголосити на тому, що дана проблематика на сьогодні є досить актуальною. **Практична значимість.** Результати та висновки наукових досліджень можуть бути застосовані чи взяті до уваги в правозастосовній практиці, консультаційній сфері.

Ключові слова: Конституція України, порушення прав і свобод людини і громадянина, воєнний стан.

Liubomyr Shevchuk

PhD in Law Science, Associate Professor of the Department of Law and Public

Administration King Danylo University,

35 Konovaltsja str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

e-mail: Lub1977@ukr.net

LIMITATION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF A PERSON AND A CITIZEN IN CONNECTION WITH THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Goal. This article focuses on the norms and provisions of the constitution of Ukraine, which regulate the rights and freedoms of a person and a citizen, which can be limited during the period of martial law, in particular, today, unjustifiably and brazenly provoked by the russian federation. Also, the legal grounds for their introduction are considered, as legal steps to protect the interests of the state as a whole, as well as the consequences arising from these introductions. **Method.** The analysis and generalization of the scientific and theoretical material was carried out. In the process of research, such methods of scientific knowledge as comparative, systemic and structural were observed. **Results.** In the course of this study, an analysis of the application of restrictions on the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in connection with the military aggression of the russian federation, as well as the effect of these restrictions on the ordinary life of an ordinary Ukrainian, their effectiveness in relation to the security of the state as a whole, was carried out. **Scientific novelty.** Taking into account the fact that Ukraine, as a sovereign state, for the first time since the declaration of independence, can apply such legal steps, which directly affect the rights and freedoms of a person and a citizen, in particular in their limitation, which became the basis due to the military invasions of the Russian Federation, and therefore, it is appropriate to emphasize that this issue is quite relevant today. Practical significance. The results and conclusions of scientific research can be applied or taken into account in law enforcement practice, consulting. **Practical significance.** The results and conclusions of scientific research can be applied or taken into account in law enforcement practice, consulting.

Key words: *Constitution of Ukraine, violation of human and citizen rights and freedoms, martial law.*

Постановка проблеми. Військове вторгнення російської федерації на територію України, змусило керівництво держави піти на вимушені, неординарні але зрозумілі кроки, зокрема введення воєнного стану, який тягне за собою певні обмеження, як безпекові заходи інтересів держави і пересічного громадянина в цілому.

На час введення воєнного стану можуть зокрема як правило бути певні обмеження, щодо конституційних прав та свобод людей, громадян, діяльність організацій, які в силу обставин морально та фізично повинні миритись із вимушеними правилами сьогодення.

Те, що людині властиво для звичайного життя, в певний момент може становити обмеженням, а це розуміємо певний психологічний бар'єр до якого громадяни фактично не готові. Адже, це перекреслення всіх планів теперішнього і майбутнього життя. Громадяни в силу обставин повинні економити на своїх витратах, запитах. Питання пересування по території України також може нести певні обмеження для областей, які найбільш наближені до бойових дій. Для загальної маси обмеження можуть стосуватись пересування у відповідні години, які регламентують місцеві органи управління. А відповідно не виконання даних приписів можуть тягнути адміністративні стягнення.

В умовах воєнного стану до обмежених прав і свобод людей і громадян також можуть бути віднесені і певні політичні права передбачені конституцією. Зокрема такі, як право брати участь в управлінні державними справами та право збиратися мирно і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації передбачені статтею 39.

Питання, які на пряму чи опосередковано пов'язані з правами та свободами людей і громадян які гарантовані конституцією України є і будуть об'єктом досліджень багатьох науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою та питаннями обмеження прав і свобод людини і громадянина в своїх наукових дослідженнях піднімали О. В. Скипнюк, Т. П. Чубко, Ю. О. Фігель, А. М. Мерник і інші науковці.

Постановка завдання. З моменту введення воєнного стану в Україні тема прав і свобод людини і громадянина стала ще більш досліджуваним об'єктом науковою спільнотою. Адже, маємо розуміти, що при будь-якому розвитку подій в державі, важіль безпеки людини і громадянина повинен реалізовуватися через права, свободи та інтереси населення,

Виклад основного матеріалу дослідження. Російська федерація безпрецедентно, повномасштабно, свідомо та нагло напала на територію суверенної, незалежної держави - України, знищуючи фізично інфраструктуру та цивільне населення, житлові об'єкти, чим саме порушила будь-які міжнародні договори, а також всі права, свободи та інтереси людини, громадянина які гарантовані їм нормами національного та міжнародного права [1].

Беручи до уваги наявність загрози національній безпеці нашої держави, від 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 було введено воєнний стан на всій території України. Передусім потрібно розуміти, що воєнний стан як спеціальний правовий режим в Україні по своїй суті несе оборонний характер і полягає в певних обмеженнях прав та свобод людини і громадянина, іншими словами порушення нормального функціонування та життя пересічного українця.

Визначення поняття воєнного стану регламентує Закон України про правовий режим воєнного стану. Воєнний стан це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній

незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Враховуючи те, що основою та складовою фундаменту для демократичної централізованої держави є власне захист та дотримання прав, свобод і інтересів людини і громадянина, а тому будь-які обмеження пов'язані з їх дотриманням приводить до втрати цінності звичайного життя, певної соціальної захищеності населення у його потребах. А тому до такого фактору як обмеження чи заборона конституційних прав та свобод людей потрібно відноситись досить зважено, оцінивши всі складові, які можуть обставинно вплинути як на життя пересічних громадян так і на інститут держави в цілому.

У відповідності до статті 3 Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану"[3]. Як бачимо, указ Президента України акцентує увагу на тому, що із введенням воєнного стану можуть бути запроваджені певні тимчасові обмеження щодо конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Зокрема, мова йде про такі обмеження, як гарантування недоторканості житла, таємниці листування, заборони втручання в його особисте і сімейне життя, гарантування свободи пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, право на працю, право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, право на освіту [4].

З огляду на згадані права та свободи, які можуть бути в силу обставин воєнного стану обмежені, нам потрібно розуміти, що попри складну ситуацію в країні, державні владні структури жодним чином не повинні зловживати своїми можливостями, та виходити за межі конституційних прав. Адже, в іншому випадку це може спровоковано привести до загострення в суспільстві, що безумовно згубно може вплинути на безпекову ситуацію в державі.

Для прикладу В.Купрій вказує на безпекову проблему, з якою стикається суспільство, а саме з приводу узгодження дій державної влади щодо «обмеження прав громадян із захистом і забезпеченням цих прав». Іншими словами мова йде про те, що державна влада обмежує певні права заради захисту прав усіх інших[5].

Варто також згадати про статтю 24 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», щодо інформування Генерального секретаря ООН та іноземних держав. Вона регламентує про те, що Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права у разі введення воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення. В частині другій даної статті зазначається також дата припинення дії відповідних відхилень від зобов'язань, передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права [2].

Тобто, перед тим, як вводити певні обмеження конституційних прав та свобод людей і громадян, влада заздалегідь повинна негайно звернутись до Генерального секретаря ООН та іноземних держав.

Але навіть в силу введення воєнного стану, є права, які Конституція регламентує, як такі, які не можуть бути обмежені не дивлячись на воєнний стан.

Зокрема ст.64 вказує, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. А це зокрема, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство, кожна людина має невід'ємне право на життя, кожен має право на повагу до його гідності, кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність, усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк і інші.

Підсумовуючи даний матеріал, слід наголосити на тому, що права і свободи людини та громадянина є власне тим джерелом соціальної захищеності яку сповідують демократичні держави світу. І навіть беручи до уваги той ганебний факт безпрецедентного воєнного вторгнення російської федерації на територію незалежної держави – України, державна влада жодним чином не повинна під будь-яким приводом чи умислом знівелювати Конституцією передбачені права та свободи людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. Юридичний науковий електронний журнал. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (Дата звернення 29.05.24).
4. Конституція України від 28.06.1996. Документ №254к/96-ВР. Редакція 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Купрій В. М. Конституційний процес: питання конституційних обмежень: Ін-т. законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2019. 230 с.

References

1. Doroshenko, V.A. Pravovi mekhanizmy zakhystu prav liudyny pid chas viiny [Legal mechanisms for the protection of human rights during war]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Available at: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf (in Ukrainian)
2. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine (2015, May 12). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (in Ukrainian)

3. About the introduction of martial law in Ukraine. Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 (2022, February 24). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (Date of application 29.05.24). (in Ukrainian)

4. Constitution of Ukraine (1996, June 28). Document No. 254k/96-VR. Editorial office 01.01.2020. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian)

5. Kuprii, V. M. (2019). *Konstytutsiinyi protses: pytannia konstytutsiinykh obmezhen: In-t. zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy* [The constitutional process: the issue of constitutional limitations: Institute of Verkhov legislation. Council of Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 04.03.2024

прийнята до друку 26.03.2024

The article: is received 04.03.2024

is accepted 26.03.2024

Бібліографія: Шевчук Л. В. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина у зв'язку з військовою агресією російської федерації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 222-226. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.222-226>



**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

УДК 343.13+378.147

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.227-243>

**ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДАНИХ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ**

Басиста Ірина Володимирівна,

докторка юридичних наук, професорка
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського
державного університету внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: basysta-i@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>

Гаврилюк Людмила Володимирівна,

кандидат юридичних наук, старший дослідник, начальник 3-го науково-дослідного
відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного
забезпечення діяльності Міністерства
Державного науково-дослідного інституту МВС України,
провулок Євгена Гуцала, 4а, м. Київ, Україна, 01011
e-mail: Lvg4323@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9441-4073>

Гутник Аліна Володимирівна,

докторка філософії у галузі права
доцентка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: hutnyk_alina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5447-7256>

Хитра Андрій Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідуючий кафедрою кримінального процесу та криміналістики Львівського
державного університету внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: andrkh78@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7125-1953>

Мета статті полягає у дослідженні можливостей використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень. **Методика.** Проведено аналіз національного

законодавства, національної судової практики, протоколу Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних (далі –Протокол Берклі), практики ЄСПЛ, МКС та наукових досліджень на основі яких, за допомогою синтезу, виокремлено основні проблеми. Використано індукцію та дедукцію при формуванні власних авторських висновків. **Методи.** У процесі проведення наукового пошуку використано порівняльно-правовий, функціональний, системно-структурний, графічний методи. **Результати.** У роботі підтримано наукові погляди, суть яких зводиться до необхідності використання терміну «цифрові дані» для означення сприйнятої інформації у бінарному вигляді. Доведено, що слід відмежовувати «цифрову інформацію» від «цифрових доказів». Встановлено, що попри новизну розвідки за відкритими джерелами для національного законодавця, уже сформовані підходи щодо оцінки отриманої із відкритих джерел цифрової інформації, які знайшли своє відображення у Протоколі Берклі. **Наукова новизна.** Дослідження є одним із перших, де крізь призму аналізу положень Протоколу Берклі та вимог чинного КПК України до доказів та діяльності з їх збору, перевірки та оцінки, сформульовано авторський підхід щодо правил «роботи» з інформацією, яка наявна у відкритих джерелах та подальших можливостей її використання, у тому числі у доказуванні. Запропоновано авторське визначення «відкритих джерел» та аргументовано необхідності розробки концепції «цифрової інформації з відкритих джерел». **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у перебігу досудового розслідування, коли виникає необхідність «роботи» з відкритими джерелами цифрової інформації.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, докази, цифрові докази, електронні докази, відкриті джерела цифрової інформації, Протокол Берклі, OSINT, розвідка за відкритими джерелами, тяжкі міжнародні злочини.

Iryna Basysta

*Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of
the Criminal Procedure and Criminology, Lviv State University of Internal Affairs
Member of the Academic Advisory Council under the Supreme Court,
26, Horodotska str, Lviv, Ukraine, 79007
e-mail: basysta-i@ukr.net*

Liudmyla Havryliuk

*Cand. Sci. (Law), Senior Researcher, Head of the 3rd Research Department of the
Research Lab of the Problems of Legal and Organizational Support
of Ministry's Activities,
State Research Institute MIA Ukraine
4a Ye. Gutsalo Lane, Kyiv, Ukraine, UA-01011
e-mail: Lvg4323@ukr.net*

Alina Hutnyk

*Ph. D. in Law, Associate Professor of Department of Criminal Procedure
and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs,
26, Horodotska str, Lviv7, Ukraine, 7900
e-mail: hutnyk_alina@ukr.net*

Andrew Khytra

*PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of
Criminal Procedure and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs,
26, Horodotska str, Lviv, Ukraine, 79007
e-mail: andrkh78@gmail.com*

**USE OF DIGITAL DATA FROM OPEN SOURCES DURING THE INVESTIGATION
OF CRIMINAL OFFENSES: CERTAIN ASPECTS**

The purpose of the article is to study the possibilities of using digital data from open sources during the investigation of criminal offenses. **Methodology.** An analysis of national legislation, national judicial practice, the Berkeley protocol for conducting an investigation using open digital data (hereinafter referred to as the Berkeley Protocol), the practice of the European Court of Human Rights, the International Criminal Court and scientific research, based on which, by means of a synthesis, the basis of the problem was identified. Induction and deduction were used to form authors' conclusions. **Methods.** Comparative-legal, functional, system-structural, graphic

methods were used in the process of scientific research. **The results.** The work supports scientific views, the essence of which is in the need to use the term "digital data" to denote perceived information in binary form. It has been proven that "digital information" should be distinguished from "digital evidence". It has been established that despite the novelty of open source intelligence for the national legislator, approaches to the assessment of digital information obtained from open sources have already been formed, which were reflected in the Berkeley Protocol. **Scientific novelty.** The research is one of the first, where, through the prism of the analysis of the provisions of the Berkeley Protocol and the requirements of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine for evidence and activities related to their collection, verification and evaluation, the author's approach to the rules of "working" with information available in open sources and its further possibilities is formulated use, including in proof. The author's definition of "open sources" is proposed and the need to develop the concept of "digital information from open sources" is argued. **Practical significance.** The results of the research can be used in the course of a pre-trial investigation when there is a need to "work" with open sources of digital information.

Key words: criminal proceedings, pretrial investigation, evidence, proof, digital evidence, electronic evidence, open sources of digital information, Berkeley Protocol, OSINT, open source intelligence, serious international crimes.

Постановка проблеми. Великий масив інформації зберігається у відкритому доступі в мережі Інтернет та є доступним для необмеженого кола користувачів. Будь-хто за допомогою лише смартфона може створити повідомлення, фото, аудіо чи відеозапис та поширити його у соціальних мережах, власних сайтах і таким чином поділитися власними думками, подіями. Але ця ж інформація може мати значення для кримінального провадження. Особливо, під час розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, коли доступ до певних місць є ускладнений, а то і неможливий, однак, вкрай необхідний для документування вчинених тяжких міжнародних злочинів.

Здавалось би, такий «дистанційний» процес збору інформації є простішим, адже його можна реалізовувати безпосередньо з робочого місця, проте нами встановлена ціла низка труднощів, як от: у національному кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє поняття «електронного» чи «цифрового» джерела доказу; у судових рішеннях превалює вживання терміну «електронний доказ» у розумінні електронного документу; мають місце помилкові підходи до збору такої інформації та її збереження; відсутні критеріїв для її оцінки. З початку повномасштабного вторгнення багато уваги привертає розвідка з відкритих джерел (OSINT), інструменти якої використовують для встановлення та пошуку воєнних злочинців, збирання розвідувальної інформації. Проте, розвідка є діяльністю, яка належить до оперативно-розшукової роботи правоохоронних органів, військових підрозділів та не може використовуватися з метою доказування, що теж викликає незрозуміння на практиці. Разом із цим, є необхідність розпізнавати дезінформацію, маніпуляцію, яка навмисно створюється з політичною, військовою метою. Все це підтверджує, що використання інформації з відкритих джерел під час досудового розслідування є актуальним питанням, яке потребує детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що такі науковці, як М. Гуцалюк, І. Каланча, Ю. Орлов, О. Сіренко, А. Скрипник, А. Столітній, Т. Фоміна, В. Хахановський, Д. Цехан, С. Чернявський та інші низку своїх наукових пошуків присвятили визначенню поняття, особливостей, місця цифрових доказів у кримінальному провадженні. Можливості збору та використання цифрової інформації з відкритих джерел досліджували такі вчені як Ю. Виходець, О. Манжай, Г. Тетерятник, О. Торбас, І.Федчак. Ґрунтовні рекомендації щодо обрання належного «процесуального інструментарію» пропонує нам А. Коваленко.

Незважаючи на суттєвий вклад цих науковців, без належних відповідей залишилися питання щодо співвіднесення положень Протоколу Берклі та вимог чинного КПК України до доказів та діяльності з їх збору, перевірки та оцінки. Слід узагальнити правила «роботи»

з інформацією, яка наявна у відкритих джерелах та подальші можливості її використання, у тому числі у доказуванні. Слід з'ясувати, що варто розуміти під «відкритими джерелами» тощо.

Постановка завдання. Ставиться завдання проведення аналізу та синтезу поглядів науковців і практиків, законодавчих положень, національної судової практики, а також рішень ЄСПЛ та МКС задля виокремлення наявних проблем у царині використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування, у тому числі й злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Також одним із завдань визначено формулювання пропозицій задля удосконалення такої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У чинному КПК України законодавець не виділяє такого різновиду доказів, як «електронні». При цьому, у ЦПК України йде мова про «електронні докази», «електронні документи та документообіг» [41] тощо, а його стаття 100 містить вказівку, що варто розуміти під таким різновидом доказів, порядок їх подання та засвідчення «електронних копій електронного доказу» [41]. Українські науковці також вживають термін «*електронні докази*» на позначення такого їх різновиду й за умов чинного КПК України [31; 32; 33; 25; 5]. Небезпідставно дотримуються й наукової позиції «щодо доцільності використання саме терміну «електронний (цифровий) доказ». Обґрунтовують це тим, що «електронний» вказує на вид пристрою, за допомогою якого був створений і збережений доказ, а «цифровий» – на тип запису інформації на відповідний пристрій. Але необхідно враховувати швидкоплинність технологічного прогресу, адже вже через певний проміжок часу можуть з'явитися як нові види пристроїв, так і нові типи запису інформації» [40, с. 209–210]. Судді Верховного Суду допускають вживання обох термінів [34], окремі представники Феміди оперують виключно поняттям «*цифрові докази*» [34], судові ж рішення різних інстанцій рясніють обома терміновживаннями, хоча, у переважній їх більшості, йдеться про *електронний доказ у розумінні електронного документу*. І хоча такий підхід не є вірним, все ж він логічне слідує із не досконалих положень чинного КПК України.

Радимо послуговуватися підходом виокремлення саме *цифрових доказів, цифрових відомостей, цифрової інформації, що отримані з відкритих джерел*. Такий терміновжиток є цілком прийнятним й за чинного КПК України та інших національних, діючих у цій сфері нормативно-правових актів, тощо (національного стандарту України «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження *цифрових доказів*» [6] (як бачимо йдеться про *цифрові докази*); листа-орієнтування Офісу Генерального прокурора стосовно збереження *цифрової інформації* з відкритих джерел від 28 серпня 2021 року [23] тощо). Дороговказом також маємо український неофіційний переклад Протоколу Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих *цифрових даних* [24].

Що варто вкладати у поняття «*електронні докази*» і чому радше слід оперувати такою категорією, як «*цифрова інформація*» та «*цифрові дані*»? Підкреслювалося, що через наявну семантичну наближеність термінів, для прикладу, у ДСТУ «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів», який діє ще з 1.01.2019 «...*цифровий доказ (digital evidence)*» визначається як *інформація або дані, збережені або передані в бінарному вигляді, на які можна посилається як на докази (п.3.5.)*». «*Цифрова інформація*» існує у «*електронно-цифровому*» середовищі та не завжди набуде характеру, статусу і характеристик доказу у кримінальному провадженні. Вона характеризується наявністю *метаданих* (з англ. «дані

про дані») створюються разом із кожним файлом (1) автоматично програмою, або (2) автором цифрової інформації [25, с. 36; 30, с. 74–75, 94]. Не абсолютно-притаманною їй є ознака *позбавлення суб'єктивності* [30, с. 74–75, 94], адже авторство належить людині [1; 39]. Іншими ознаками виступають такі, як: *можливість існування у статичній та динамічній формах, закодованість* (через що є потреба у перетворенні в таку форму, яка може бути сприйнята людиною; *мобільність; тиражованість; «невловимий характер інформації» та легкість внесення змін або знищення*. Для відтворення цифрової інформації потрібні апаратні і програмні умови [30, с. 94–97].

На запитання про доцільність вживання терміну *електронний доказ*, то схильні дати ствердну нашу відповідь, але не у випадку із чинним національним правовим полем, у тому числі й за поширення дії положень КПК України. Отож, буде вірним вживати термін «*електронний доказ*», коли у чинному КПК України матиме закріплення уніфікований й адаптований до *електронної форми* порядок отримання, збереження або передання в бінарному вигляді відомостей про факти чи обставини (фактичні дані) [11, с. 417], на які можна посилається як на докази, виходячи із притаманних їм властивостей належності, допустимості, достовірності.

Відмінності між цифровими доказами та цифровою інформацією, що отримана з відкритих джерел. На ці відмінності звернута увага у Протоколі Берклі. У його тексті підкреслено, що термін «*докази*» слід відрізняти від «*інформації*» [24, с. 27]. «Важливо не зловживати терміном «*докази*», посилаючись на інформацію взагалі, зокрема й з відкритих джерел. *Докази*, як правило визначаються як доказ факту (ів) який використовується під час розслідування і (або) подається на судовому слуханні» [24, с. 27]. «*Цифрова інформація, що отримана з відкритих джерел (цифрова інформація у відкритому доступі) – інформація, що є у відкритому доступі в Інтернеті, до якої можна отримати доступ, наприклад, на загальнодоступних веб-сайтах, в Інтернет-базах даних або на платформах соціальних медіа*» [24, с. 25, 27].



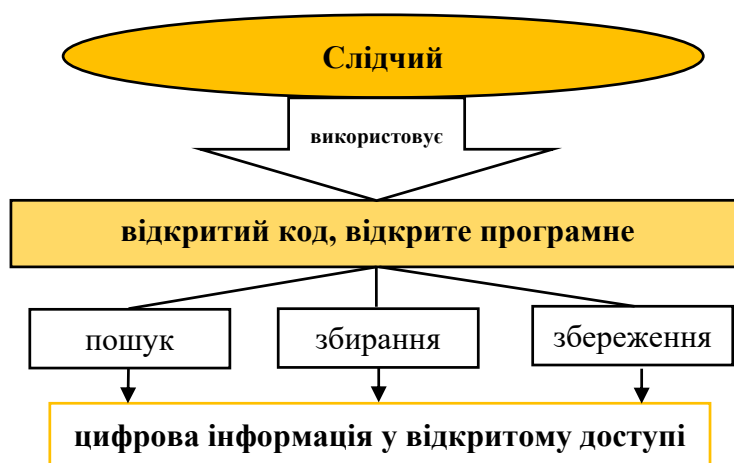
Якщо говоримо про *цифровий доказ* (digital evidence), то йдеться за *відомості про факти чи обставини (фактичні дані)* [11, с. 417], що отримані у передбаченому КПК України порядку, збережені або передані в бінарному вигляді, на які можна (бо вони відповідають таким властивостям, як належність, допустимість, достовірність) посылатися як на докази.

Ознаки цифрової інформації, які проявляються у доказуванні.

Наявні усталені обґрунтовані переконання, що *ознаками цифрової інформації, які проявляються у доказуванні є: комплексність доказу* (А.В. Скрипник резюмує, що окремі автори пропонують до структури цифрового доказу включати, як матеріальний носій, так і процесуальний документ (протокол огляду) із його описом та описом інформації (змісту, її реквізитів тощо) із нього, а також відповідну постанову про визнання означеної інформації доказом та долучення до справи [30, с. 99]. При цьому вже згаданий автор та інші знані українські дослідники цілком виправдано критикують такий підхід через неможливість віднесення процесуальних документів до елементів доказу, при цьому не заперечуючи існування вже згаданої ознаки [30, с. 99]); *специфічність порядку збирання* (є потреба використовувати програмні засоби, які унеможливають внесення змін до файлів на машинних носіях; необхідна компетентність слідчого, спеціаліста, понятих), *перевірки та оцінки* (є спеціальні підстави такої оцінки (психологічні, гносеологічні та юридичні)). Його джерелом є *апаратні і програмні засоби*. З'ясування *належності* цифрових доказів є можливим лише під час відтворення інформації з використанням технічних засобів та комплексного аналізу її змісту і реквізитів; додатковими критеріями достовірності цифрових доказів є автентифікованість, ідентифікованість, верифікованість, незмінність і відтворюваність [30, с. 100–101].

Назріла розробка концепції цифрової інформації з відкритих джерел. Не можемо погодитися із тим, що у чинному КПК України є достатньо унормованим питання щодо отримання *цифрової інформації з відкритих джерел*, як і перевірки та оцінки таких вже *цифрових відомостей*, бо для цього замало наявних кримінальних процесуальних положень, на підставі яких ми лише можемо віднести такі джерела доказів до документів (зокрема електронного, бо саме такий шлях обрала слідча та наявна судова практика, про що розлогіше мова йтиме згодом) чи речових доказів (CD диск тощо). Це не вірно, і не достатньо, та й загалом ускладнює належний процесуальний збір *цифрової інформації*. Національному законодавцю радше варто слідувати досвіду Латвії, де виділено таке окреме джерело доказів.

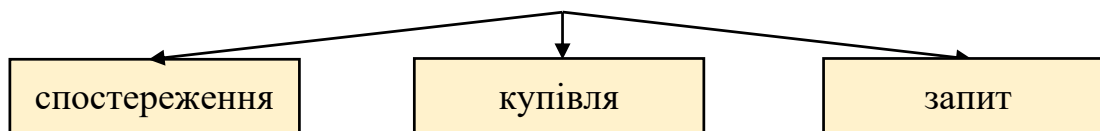
Також маємо проблему із різним розумінням «*відкритих джерел*» та їх переліком. Частково така прогалина усувається тим застосованим підходом, який має місце у Протоколі Берклі. Так, у ньому зазначено про *відкритий код, відкрите програмне забезпечення*, як дозволені «інструменти» для пошуку, збирання, збереження *цифрової інформації у відкритому доступі* [24, с. 25, 27].



Відкритий код, відкрите програмне забезпечення – побудоване з вихідного коду, який кожен, хто має доступ, може перевірити, змінити чи покращити. Код не бачать користувачі, але він підпадає під вказані маніпуляції програмістом. На відкрите програмне забезпечення не поширюються авторські права, патенти чи інші юридичні засоби контролю [24, с. 25, 27].

На підставі нашої науково-практичної розвідки, пропонуємо такий авторський підхід. *Відкриті джерела цифрової інформації* це – медіа, соціальні медіа, веб-сайти, геопросторові платформи, бази даних, офіційні дані та інші платформи, на яких можна спостерігати, купувати, або запитувати загальнодоступну інформацію.

Способи отримання інформації у відкритому доступі [24, с. 25–26]



*Розвідка за відкритими джерелами **не виконує** функції збору інформації, пов'язаної із процесами розслідування, встановлення елементів різних злочинів (Протокол Берклі) [24, с. 26].*

Звісно, що розвідка за відкритими джерелами може бути застосовною для вирішення питання про вжиття заходів забезпечення безпеки (захисту свідків) та як довідкова інформація для прийняття рішень тощо.

Хоча автори й розглядають «розвідку», дещо спрощено, зокрема, як «інформацію, яку можна зрозуміти та яка була оцінена у контексті її джерела та надійності» [38, с. 7], наділяючи OSINT, на відміну від інших розвідок (як от HUMINT, SIGINT, IMINT або PHOTINT чи GEOINT, MASINT [38, с. 8–9] тощо), *придатністю використання її інструментарію для розслідування злочинів*, у тому числі й воєнних [38, с. 164–173], все ж маємо певні власні аргументи з огляду саме такого спрощеного і буквального авторського підходу.

Так, сучасна практика розслідувань використовує методику OSINT для відшукування прихованих активів, таких, що мали б бути обкладені санкціями тощо. Поділяємо й підхід про придатність інструментарію OSINT для виявлення порушень у різних сферах, про що автори детально зазначають [37; 38]. Є й протилежна мета використання – «...кіберзлочинці з публічних даних складають портрет потенційної жертви» [37].

У рішеннях суддів також згадується OSINT і методи іменуються, як «аналітичне дослідження», чи «пошук» («...було проведено аналітичне дослідження відкритих джерел інформації методами OSINT» див. ухвала слідчого судді Комунарського районного суду міста Запоріжжя від 1.06.2022 у справі № 333/1938/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104556752>; «...у зв'язку з чим, було здійснено пошук на основі відкритих джерел (OSINT)» див. ухвала слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 31.07.2019. у справі № 759/13808/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83480188> тощо). Автори теж аналізуються ці та інші рішення, але під дещо іншим, не критичним, кутом зору [38].

При всьому викладеному, маємо власне бачення щодо «режиму» здобутої інформації та способів і шляхів її використання у національних розслідуваннях, з огляду дотримання вимог до доказів та доказування, як і запобігання порушенням конституційних, процесуальних та конвенційних прав учасників кримінального провадження тощо. Детальніші рекомендації наведемо у наступних наукових розвідках.

Також слід звернути увагу на те, що цитата у Протоколі Берклі у котрій йдеться «...що розвідка за відкритими джерелами, є підмножиною тієї інформації, яка «збирається, використовується та розповсюджується своєчасно серед відповідної аудиторії з метою задоволення конкретних вимог до розвідки» [24, с. 26], судячи із шпальт наявного неофіційного перекладу Протоколу Берклі та його оригіналу [42] взята авторами Протоколу зі стор. 8. Директиви про розвідувальну спільноту №301, 11 липня 2006 р. [43], (про це значиться у присторінковій виносці №15 Протоколу. Також див. ориг. Протоколу – «15. National Open Source Enterprise, Intelligence Community Directive No. 301, 11 July 2006, р. 8 (footnote omitted)» [42]). Очевидним є, що вже наявні глобальні сформовані підходи щодо отриманої із відкритих джерел цифрової інформації, яка збирається, використовується та розповсюджується, відповідно, й правил поводження з нею. Також маємо й не однаковий у різні часові періоди підхід МКС, про який йтиметься згодом.

Вірна оцінка джерела, як відкритого, передбачає й задіяння належних процесуальних механізмів. Є чимало питань щодо перебігу отримання, інформативності та збереження інформації, отриманої з відкритих джерел, як і долучення до матеріалів провадження і цьому свідченням є наявні судові рішення [3; 4], є й такі кінцеві процесуальні рішення судів, які успішно «встояли» у касації [22]. Суди також мають процесуальний клопіт й із правовою оцінкою скріншотів, співвідношенням оригіналу доказу та його копії тощо [34; 35]. Науковці радять з належною долею відповідальності підійти до оцінки джерела на предмет його відкритості, чи ні. Лише на її підставі слід обирати «процесуальні способи і засоби роботи». Обрання невірних підходів у застосування процесуальних механізмів є наслідком помилкового сприйняття джерела, як відкритого.

Також обрання не вірного підходу до роботи із відкритим джерелом, здатне унеможливити подальше безпосереднє дослідження судом цього цифрового доказу з відкритого джерела, як і перевірку його достовірності через стирання (зміну, корегування) тощо інформації [10]. Про цю практичну проблему із належною архівацією даних, які містяться у відкритих джерелах вже вели мову як судді Верховного Суду, вказуючи, що

іноді засади безпосередності «...взагалі неможливо дотриматися, оскільки перехід за відповідним посиланням в інтернеті не дає результату або ж за таким посиланням розміщена вже інша інформація»[34], так і науковці [10].

Важливо, щоб національна криміналізація тяжких міжнародних злочинів та «правила» національних розслідувань відповідали міжнародному праву прав людини, міжнародному гуманітарному праву та міжнародному кримінальному праву. Маємо у наших розслідуваннях бути дотичними із ситуаціями та тими провадженнями, які вже здійснює МКС, Міжнародний Суд ООН, ЄСПЛ та суди в інших країнах, зокрема й за принципом *універсальної юрисдикції*. Також прогнозованим та обговорюваним є створення трибуналів, зокрема й щодо вчиненої російської агресії. У Протоколі Берклі підкреслюється, «...коли слідчі, що ведуть розслідування з використанням даних у відкритому доступі, не знають (авт. – об'єктивно) конкретного механізму чи юрисдикції, вони повинні прагнути збирати та зберігати інформацію таким чином, щоб максимально використовувати її у найширшому діапазоні потенційно релевантних юрисдикцій. Якщо слідчі знають про відповідні вимоги до місця де врешті-решт буде розглядатися справа, вони повинні адаптувати свої процеси до тих конкретних вимог» [24, с. 44].

Для глибшого розуміння триваючих процесів наведемо приклад від початку 2024 року, як от щодо висунення в США обвинувачення російським військовим щодо подій, які трапилися на території України [7], що, як цілком аргументовано стверджує автор, дозволяє міжнародне право, якщо вчинено злочин щодо громадян цієї держави, адже її інтерес щодо захисту власних громадян від протиправних посягань за кордоном є абсолютно легітимним та іменується *юрисдикцією за принципом пасивної правосуб'єктності* [7].

Наявна й проблема у дещо іншій площині, зокрема з тим, як вірно зазначають правозахисники, що до початку повномасштабного вторгнення, більшість злочинів, пов'язаних з порушенням міжнародного гуманітарного права, кваліфікувалися як загальні кримінальні правопорушення [29]. Виникає питання щодо різниці у «режимах» кваліфікації та розслідування.

Чому інформація у відкритому доступі є корисною при міжнародних розслідуваннях, у тому числі й у перебігу розслідувань тяжких міжнародних злочинів за національними правилами кваліфікації та розслідування?

Із аналізу положень Протоколу Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних слідує, що: так як розслідування тяжких міжнародних злочинів пов'язані із багатьма правовими та політичними процесами, які й дозволяють їх проводити чи блокують провадження у певний період часу, а лише згодом настає така нагода реалізації, то й логічно, що вони віддалені від самих подій кримінальних правопорушень у просторі та часі [24, с. 22].

Застосування міжнародного гуманітарного права та/або міжнародного кримінального права не звільняє держави від виконання своїх зобов'язань за міжнародним правом у сфері прав людини (пп. 42-47 Бروتколу Берклі) [24].

Цифрові відомості у доказуванні: рішення ЄСПЛ, МКС та національних судів.
Практика ЄСПЛ. Ще у перших числах червня 2022 року доповідаючи на одному із науково-практичних заходів щодо допустимості електронних доказів з відкритих джерел, міжнародний консультант Ради Європи, баррістер Джеремі Макбрайд¹ констатував, що «...Європейському суду ще не довелося розглядати Берклійський протокол а конкретне

¹ Jeremy McBride. Судова палата Монкстону у Великій Британії.

посилання на концепцію матеріалу з відкритих джерел, як форми доказу майже не фігурує в розгляді справ у Європейському суді. Зокрема, такі докази – на відміну від доказів з електронних джерел у цілому – ще не обговорювалися окремо з погляду їхньої прийнятності. Однак у Європейському суді, безсумнівно, є справи, у яких Держави покладаються на соціальні мережі та системи обміну повідомленнями – які можуть надавати докази, що підпадають під категорію доказів із відкритих джерел, – коли намагаються виправдати дії, які, на думку заявників, порушують їхні права людини. Подібні твердження поки що не увінчалися успіхом, *але це пов'язано не з формою, а з їхнім змістом*» [12]. «У справі «Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II)) [ВП], заява № 38263/08 від 21 січня 2021 року [26], Європейський суд посилався на звіт «Супутникові зображення високої роздільної здатності та конфлікт у Південній Осетії», опублікований Американською асоціацією сприяння розвитку науки (AAAS), встановивши, що аналіз супутникових знімків у звіті являє собою об'єктивний доказ, що стосується питань, які мають бути визначені у цій справі, і, зокрема, причини пошкодження будинків у Грузії» [12].

Наявні підходи у рішеннях міжнародних кримінальних трибуналів та Міжнародного кримінального суду (МКС). Що стосується тих справ, які розглядалися у міжнародних кримінальних трибуналах та МКС, то радимо вдатися до аналізу другого тому «Options for justice a handbook for designing accountability mechanisms for grave crimes»/ «Вибір заради справедливості: посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини» [2, с. 13]. Сконцентрований у цьому посібнику матеріал здатен пролити світло на концептуальні підходи Суду. Констатуємо, що МКС у своїй практиці оцінював матеріали, отримані з відкритих джерел на предмет їх доказової сили та віднесеності до доказів.

О.О. Торбас аргументовано резюмує, що «надмірне використання прокурором таких відомостей в якості прямих доказів призвело до того, що судді, починаючи з 2013» [38, с. 176–177] і фактично до 2016 року, «почали обмежувати відповідну практику, зазначаючи, що відомості з відкритих джерел насамперед мають використовуватися як орієнтуюча інформація або разом з іншими доказами» [38, с. 176–177]. МКСу довелося й констатувати, що «...звіти громадських організацій та статті в пресі можуть бути корисним для розуміння історичного контексту конфлікту, але вони, як правило, не можуть замінити той тип доказів, який необхідний для забезпечення стандарту доказування щодо відповідних обвинувачень» (Gbagbo and Blé Goudé Case. International Criminal Court : website. URL: <https://www.icc-cpi.int/cdi/gbagbo-goude>) [38, с. 177].

Поряд із формулюванням вельми точних та вірних, вже цитованих нами умовиводів, О.О. Торбас зазначає й наступний висновок, а саме: «...проте в подальшому Суд стикнувся з новим викликом, адже на заміну звітам з відкритих джерел почали приходити електронні докази з відкритих джерел» [38, с. 178]. Не можемо погодитися із наведеним авторським підходом, так як з відкритих джерел ми все ж отримуємо інформацію, а не докази, про що вже йшлося на шпальтах цієї публікації та наголошувалося на відмінностях між цифровими доказами та цифровою інформацією, що отримана з відкритих джерел.

«На цей час робота МКС акумулює у своїй практиці сучасні підходи до оцінки матеріалів, отриманих з відкритих джерел. Наприклад, у справах Prosecutor v. Mahmoud al-Werfalli [28] та Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi [27] щодо ситуації в Малі оцінювалися відео нападів на релігійні об'єкти під час процесу. Справа щодо збиття літака рейсу МН-17 на Донбасі також базувалася, як на фото та відео з відкритого доступу, так і перехопленнях телефонних розмов» [8]. На даному етапі МКС перейшов на «новий виток роботи». «Так,

в 2023 році прокурор МКС оголосив про запуск розширеної платформи для надання доказів OTPLink (<https://otplink.icc-cpi.int>)» [38, с.175].

Оцінка ж національними судьями цифрових даних здійснювалася у сукупності з іншими доказами (справа №677/2040/16-к (провадження № 51-5738км19) [18]; справа №161/5306/16-к (провадження № 51-3498км19) [17]; справа №404/700/17 (провадження № 51-4451км19) [20]; справа №236/4268/18 (провадження № 51-3124км20) [19]; справа №751/6069/19 (провадження № 51-1704км20) [16]) [36]. Висновок про допустимість електронного документа як доказу [34] зроблено у Постанові об'єднаної палати ККС ВС від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к (провадження № 51-1878км20) [21]. Національна судова практика фактично ототожнює електронний документ та електронний доказ, що не є вірним.

У національних розслідуваннях необхідно керуватися: загальними вимогами до доказів, їх джерел, визначених у КПК України, постановою Об'єднаної палати ККС ВС від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к (провадження № 51-1878км20). Більш розлоге про *стандарту цифрових доказів з відкритих джерел* наведено у Протоколі Берклі.

Оцінка цифрових даних, отриманих із відкритих джерел. За існуючими вимогами КПК України *цифрові дані з відкритих джерел* повинні оцінюватися з точки зору належності, допустимості та достовірності і лише у сукупності та взаємозв'язку з іншими доказами та використовуватися як непрямі докази у сукупності та взаємозв'язку з іншими даними, які прямо викривають обвинуваченого у вчиненні інкримінованого йому злочину [15, пп. 123–125].

У перебігу оцінки отриманих з відкритих джерел цифрових даних важливо задатися питанням, а чи не є такі відомості дезінформацією. Сучасні технології дозволяють створювати deepfake неймовірної якості та «глибини».

Така дезінформація продукується з різною метою, зокрема й задля психологічного впливу, загострення діалогу, шахрайства, фінансових афер тощо. Головно те, що через поширення фейків є ймовірність й порушення приватності, що у кінцевому результаті негативно впливатиме на особисте життя та професійну сферу тих, про кого поширили такі фейки [13].

У випадку поверхневої оцінки отриманих з відкритих джерел цифрових даних є висока ймовірність залучення у процес доказування таких недостовірних даних. Один із перших випадків кіберзлочину із використанням дипфейків трапився у 2021 році [14]. У національних судових розглядах вже теж маємо ситуації із таким станом справ, коли прокурору доводилося відмовлятися від підтримання обвинувачення, а відповідно суду – закривати кримінальне провадження [9; 13].

Висновки. Для позначення інформації у бінарному вигляді радимо послуговуватися таким слововжитком, як «цифрова», а не «електронна». Слід відмежовувати «цифрову інформацію» від «цифрових доказів», до яких ставляться вимоги належності, допустимості, достовірності. Щодо цифрових доказів, у тому числі й отриманих з відкритих джерел, ці вимоги «поглиблено» Протоколом Берклі. Для прикладу, важливо перевіряти цифрову інформацію чи не є вона дипфейком, адже такі відомості не відповідають критеріям достовірності, та не можуть бути використані як доказ у кримінальному провадженні.

У чинному КПК України законодавець не виділяє такого різновиду доказів, як «електронні» чи «цифрові». Це зумовлює (1) проблему із різним слововжитком серед науковців та практиків та (2) віднесення таких доказів до документів (як джерела доказів),

що хоч і узгоджується з нормами КПК України, проте не «пропонує» уповноваженому суб'єкту, як правильно збирати, оцінювати та перевіряти цифрові відомості, у тому числі й отримані з відкритих джерел. Очевидно на часі є розробка концепції цифрової інформації з відкритих джерел задля забезпечення належного процесу доказування.

Розвідка за відкритими джерелами (OSINT) може бути застосовною для вирішення питання про вжиття заходів забезпечення безпеки (захисту свідків), як довідкова інформація для прийняття рішень, відшукування прихованих активів, які мали б бути обкладені санкціями тощо. Мета доказування нею переслідуватися не може, про що також зазначено у Протоколі Берклі. У цьому ж Протоколі передбачено інші три способи отримання інформації з відкритих джерел.

ЄСПЛ поки не досліджував матеріали з відкритих джерел з погляду їхньої прийнятності та не розглядав Протокол Берклі. Проте, уже є рішення («Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II)) [ВП], заява № 38263/08 від 21 січня 2021 року [26]), у якому ЄСПЛ врахував звіт із супутниковим зображенням як об'єктивний доказ [12]. Натомість, МКС у своїй практиці оцінював матеріали, отримані з відкритих джерел на предмет їх доказової сили та віднесеності до доказів. Підкреслено, що цифрові докази з відкритих джерел повинні оцінюватися у сукупності із іншими доказами та не можуть замінити той вид доказів, який передбачений стандартом доказування (Gbagbo and Blé Goudé Case. International Criminal Court : website. URL: <https://www.icc-cpi.int/cdi/gbagbo-goude>) [38, с. 177]. Національна судова практика на даний час схиляється до оцінки цифрових доказів з відкритих джерел, як *непрямих доказів, які слід розглядати у сукупності та взаємозв'язку з іншими даними, які прямо викривають обвинуваченого у вчиненні інкримінованого йому злочину* [15, пп. 123–125].

Список використаних джерел

1. Басиста І.В., Удовенко Ж.В., Кулинич М.-М.А. Огляд тенденцій щодо штучного інтелекту та його перспективність для процесуальних рішень у перебігу кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 80: частина 3. С. 19–38. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/81_part-3.pdf
2. Вибір заради справедливості: посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Том 2. / за пер. О. Бондаренко; заг. ред. Р. Мартиновський, Л.Мороз. Переклад та видання здійснене за підтримки Програми «Права людини і правосуддя» Міжнародного фонду «Відродження». 2018. 544 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf
3. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14.08.2023 у справі № 953/2635/23 (провадження 1-кп/953/807/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112892204>
4. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 03.10.2023 у справі № 686/3769/23 (провадження № 1-кп/686/745/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113906215>
5. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: колективна монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 204 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4725>
6. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів». Вид. офіц. Київ : УкрНДНЦ, 2018. VI. 31 с.
7. Задоя К. Перше кримінальне провадження в США щодо воєнних злочинів, вчинених в Україні. 1.02.2024. *Глобальна ініціатива Т4Р (Трибунал для Путіна)*: веб-сайт. URL: <https://t4pua.org/2281>
8. Збір інформації з відкритих джерел як майбутній засіб доказів у найважчих міжнародних злочинах. 7.12.2023. *Antiraid*: веб-сайт. URL: <https://antiraid.com.ua/news/zbir-informatsii-z-vidkrytykh-dzherel-ia-k-majbutnij-zasib-dokaziv-u-najvazhchikh-mizhnarodnykh-zlochynakh/>
9. Кейс: Суд закрив кримінальне провадження у відношенні трансжінки, яка обвинувачилась у розповсюдженні порнографічних зображень. 17.05.2023. *Сайт ГО «ПРОЖЕКТОР» : веб-сайт*. https://www.projector.org.ua/projects_ua/public_hrc_ua/cases_hrc_ua/case_marii-vinichenko_sud/

10. Коваленко А.В. Огляд комп'ютерних даних під час розслідування колабораційної діяльності: типові об'єкти та приклади з практики. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 413–417. (1084 с.)
11. Кримінальний процес України: Академічний курс: у 3 т. Т.1: Загальна частина / В.Т. Нор, Н.Р. Бобечко, М.В. Багрій та ін. за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора та д-ра юрид. наук, проф. Н.Р. Бобечка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.
12. Макбрайд Д. Застосовні міжнародно-правові рамки та стандарти щодо доказів із відкритих та електронних джерел: Європейська конвенція з прав людини. *Council of Europe* : веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/coe-ukraine-open-uk/1680a6e571>
13. Матвеев В. Проблеми та виклики, пов'язані зі збором електронних доказів. 27.07.2023. *Justtalk*: веб-сайт. URL: <https://justtalk.com.ua/post/problemi-ta-vikliki-povyazani-zi-zborom-elektronnih-dokaziv>
14. Мороз М. Як розпізнати дипфейк: конспект вебінару Михайла Кольцова. 04.02.2022. *Journalism Teachers' Academy*: веб-сайт. URL: <https://www.jta.com.ua/knowledge-base/instrumenty-dlia-perevirky-dipfeykiv-konspekt-vebinaru-mykhayla-koltsova>
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 (провадження № 13-15кц22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>
16. Постанова Верховного Суду від 10.09.2020 у справі № 751/6069/19 (провадження № 51-1704км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722819>
17. Постанова Верховного Суду від 15.01.2020 у справі № 161/5306/16-к (провадження № 51-3498км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053591>
18. Постанова Верховного Суду від 22.10.2020 у справі № 677/2040/16-к (провадження № 51-5738км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92458395>
19. Постанова Верховного суду від 26.01.2021 у справі № 236/4268/18 (провадження №51-3124км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94905297>
20. Постанова Верховного суду від 31.10.2019 у справі №404/700/17 (провадження № 51-4451км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85390646>
21. Постанова Об'єднаної палати ККС ВС від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к (провадження № 51-1878кмо20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938>
22. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28.02.2024 у справі №753/14148/21 (провадження № 51-6134 км 23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>
23. Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел: лист-орієнтування Офісу Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 вих – 515окв – 21.
24. Протокол Берклі з ведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних. Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права, з прав людини та гуманітарного права / неофіц. пер. з англ. О. В. Зюзь. Нью-Йорк і Женева: Центр з прав людини Каліфорн. ун-ту, Берклі, Юрид. шк., ООН Упр. Верхов. комісара з прав людини, 2020. 119 с. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>
25. Ратнова А.В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: дис...д-ра філ.: 081 – Право /Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2021. 248 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3747>
26. Рішення ЄСПЛ у справі «Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II)) [ВП]. Заява № 38263/08 від 21.01.2021. URL: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450>
27. Рішення МКС у справі «Прокурор проти Ахмада Аль-Факі Аль-Махді (Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi). Заява ICC-01/12-01/15 від 27.09.2016. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF
28. Рішення МКС у справі «Прокурор проти Махмуда Мустафи Бусайф аль-Верфаллі» (Prosecutor v. Mahmoud al-Werfalli). Заява ICC-01/11-01/17 від 04.07.2018. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_03552.PDF
29. Розслідування воєнних злочинів в Україні: правозахисники анонімно опитали правоохоронців і зібрали дані. 21.09.2023. *Радіо Свобода* : веб-сайт. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/doslidzhennia-rozsliduvannia-voiennyh-zlochyniv-v-ukraini/32602285.html>

30. Скрипник А.В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні : монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2022. 408 с.

31. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. МВС України. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 648 с.

32. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. МВС України. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 42 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/auto/20/3.pdf>

33. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2016. 724 с.

34. Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел. 7.06.2022. *Верховний суд* : веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/>

35. Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду. 28.10.2021. *Верховний суд* : веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/>

36. Судова практика ККС Верховного Суду щодо допустимості електронних доказів: презентація, підготовлена суддею Верховного Суду Надією Стефанів. Верховний суд : веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezentatsiia_Stefani_v.pdf

37. Топ-10 кращих інструментів OSINT для розвідки з відкритим вихідним кодом. 19.07.2022. *Softlist*: веб-сайт. URL: <https://ua.softlist.com.ua/articles/top-10-luchshykh-ynstrumentov-osint-dlia-razvedki-s-otkrytym-ishodnym-kodom/>

38. Торбас О.О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 180 с.

39. Удовенко Ж.В., Басиста І.В. Використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні: ілюзія чи реальність. *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* : збірник тез Всеукраїнського круглого столу (15 березня 2024 року) / упор. О. О. Барабаш. Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 188–197.

40. Фоміна Т.Г., Рачинський О.О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник ХНУВС*. 2023. № 3(102). С. 207–220. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43>

41. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=електронні+ #w1_11

42. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf

43. Intelligence community directive № 301. National open source enterprise (effective : july 11, 2006). *Federation of American Scientists: website*. URL: <https://irp.fas.org/dni/icd/icd-301.pdf>

References

1. Basysta, I., Udovenko, Zh., & Kulynych, M.-M. (2024). Ohliad tendentsii shchodo shtuchnoho intelektu ta yoho perspektyvnist dlia protsesualnykh rishen u perebihu kryminalnoho provadzhennia. [Review of trends regarding artificial intelligence and its prospects for procedural decisions during criminal proceeding] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriia PRAVO*, 80: 3, 19–38. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.3> (in Ukrainian)

2. Martynovskiy, R., & Moroz, L. (Ed.). (2018). *Vybir zarady spravedlyvosti: posibnyk zi stvorennia mekhanizmiv prytiakhennia do vidpovidalnosti za naitiazhchi zlochyny*. [Options for justice: a handbook for designing accountability mechanisms for grave crimes]. (O. Bondarenko transl.) Vol. 2. (in Ukrainian)

3. The verdict of the Kyiv District Court of Kharkiv of August 14, 2023 in case No. 953/2635/23. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112892204> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)

4. The verdict of the Khmelnytskyi City District Court of Khmelnytskyi region of 03.10.2023 in case No. 686/3769/23 (proceedings No. 1-kp/686/745/23). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113906215> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)

5. Hutnyk, A. V., & Khytra, A. Ya. (2022). *Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni*. [Criminal procedural and criminalistics fundamentals of the use of electronic documents exchange in proof of evidence]. Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian)
6. Informatsiini tekhnolohii. Metody zakhystu. Nastanovy dlia identyfikatsii, zbyrannia, zdobuttia ta zberezhennia tsyfrovyykh dokaziv. (2018). DSTU ISO/IEC 27037:2017. Kyiv : UkrNDNTs. (in Ukrainian).
7. Zadoia, K. (2024, February 1). Pershe kryminalne provadzhennia v SShA shchodo voiennykh zlochyniv, vchynenykh v Ukraini. [The first criminal proceedings in the USA regarding war crimes committed in Ukraine]. *T4P*. Retrieved from: <https://t4pua.org/2281> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian).
8. Gathering information from open sources as a future means of evidence in the most serious international crimes. *ANTIRAID*. (2023, December 7). Retrieved from: <https://antiraid.com.ua/news/zbir-informatsii-z-vidkrytykh-dzherel-iak-majbutnij-zasib-dokaziv-u-najvazhchyykh-mizhnarodnykh-zlochynakh/> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian).
9. Case: The court closed the criminal proceedings against a transwoman who was accused of distributing pornographic images (2023, May 17). *PROZhEKTOR*. Retrieved from: https://www.projector.org.ua/projects_ua/public_hrc_ua/cases_hrc_ua/case_marii-vinichenko_sud/ (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
10. Kovalenko, A. (2024). Ohliad kompiuternykh danykh pid chas rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti: typovi obiekty ta pryklady z praktyky [Review of computer data in collaborative investigation: typical objects and examples from practice]. *Viina v Ukraini: зробleni vysnovky ta nezasvoieni uroky: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 413–417). Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnykh sprav. (in Ukrainian)
11. Nor, V., Bobechko, N., Bahrii, M., & Bobechko, N. (2021). *Kryminalnyi protses Ukrainy: Akademichnyi kurs: u 3 t.* [Criminal process of Ukraine: Academic course: in 3 volumes] (Vol. 1. Zahalna chastyna [Common part]). Lviv: LNU im. Ivana Franka. (in Ukrainian)
12. Makbraid, D. (n.d.). Zastosovni mizhnarodno-pravovi ramky ta standarty shchodo dokaziv iz vidkrytykh ta elektronnykh dzherel: Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny. [Applicable international legal framework and standards for evidence from open and electronic sources: European Convention on Human Rights]. *Council of Europe*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/coe-ukraine-open-uk/1680a6e571> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian).
13. Matvieiev, V. (2023, July 27). Problemy ta vyklyky, poviazani zi zborom elektronnykh dokaziv. [Problems and challenges associated with the collection of electronic evidence]. *JustTalk*. Retrieved from: <https://justtalk.com.ua/post/problemi-ta-vikliki-povyazani-zi-zborom-elektronnih-dokaziv> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
14. Moroz, M. (2022, February 4). Yak rozpoznaty dipfeik: konspekt vebinaru Mykhaila Koltsova. [How to recognize a deepfake: synopsis of Mykhailo Koltsov's webinar]. *Akademiia vykladachiv zhurnalistyky*. Retrieved from: <https://www.jta.com.ua/knowledge-base/instrumenty-dlia-perevirky-dipfeykiv-konspekt-vebinaru-mykhayla-koltsova> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
15. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court, dated 28/02/2024, case no. 415/2182/20. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
16. Resolution of the Supreme Court, dated 10/09/2020, case no. 751/6069/19. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722819> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
17. Resolution of the Supreme Court, dated 15/01/2020, case no. 161/5306/16-к. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053591> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
18. Resolution of the Supreme Court, dated 22/10/2020, case no. 677/2040/16-к. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92458395> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
19. Resolution of the Supreme Court, dated 26/01/2021, case no. 236/4268/18. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94905297> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
20. Resolution of the Supreme Court, dated 31/10/2019, case no. 404/700/17. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85390646> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
21. Resolution of the joint chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court, dated 29/03/2021, case no. 554/5090/16-к. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
22. Resolution of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court, dated 28/02/2024, case no. №753/14148/21. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)

23. On the organization of investigative actions on the collection and preservation of digital information from open sources: orientation letter № 18/1-386vykh – 515okv– 21 (2021, August 28). Ofis Heneralnoho prokurora. (in Ukrainian)
24. *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations*. (O. Ziuz, unofficial translation) (2020). United Nations, on behalf of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), and the Human Rights Center at the University of California, Berkeley, School of Law.. Tsentr z prav liudyny Kaliforn. un-tu, Berkli, Yuryd. shk., OON Upr. Verkhov. komisara z prav liudyny. Available at: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
25. Ratnova, A. (2021). *Criminal procedural and criminalistics fundamentals of the use of electronic documents exchange in proof of evidence*: PhD diss. Lviv: LvDUVS. Available at: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3747> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
26. The ECHR judgement “Georgia v Russia (II)” (2021, January 21), case no. 38263/08. Available at: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
27. Public Judgment and Sentence ICC in the case of the Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi dated 27/09/2016, ICC-01/15. Available at: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_07244.PDF (accessed 16 may 2024)
28. Public Second Warrant of Arrest ICC in the case of the Prosecutor v. Mahmoud Mustafa Busayf Al Werfalli, dated 04/07/2018, ICC-01/17. Available at: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_03552.PDF (accessed 16 may 2024)
29. Investigating war crimes in Ukraine: human rights defenders anonymously interviewed law enforcement officers and collected data (2023, September 21). *Radio Svoboda*. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/doslidzhennia-rozsliduvannia-voiennyh-zlochyniv-v-ukraini/32602285.html> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
30. Skrypnyk, A. (2022). *Vykorystannia tsyfrovoi informatsii v kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni* [Use of digital information in criminal procedure evidence]. Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
31. Stolitnii, A. (2018). *Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni*. [Electronic criminal proceedings at pre-trial investigation]: Doctor's degree in Law diss. Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian).
32. Stolitnii, A. (2018). *Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni*. [Electronic criminal proceedings at pre-trial investigation]: Doctor's degree in Law thesis abstract. Dnipro. Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian)
33. Stolitnii, A. (2016). *Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni*. [Electronic criminal proceedings at pre-trial investigation]. K.: Vydavnychiy dim «ArtEk». (in Ukrainian)
34. Supreme Court judges discussed the admissibility of electronic evidence obtained from open sources with experts (2022, June 7). Verkhovnyi Sud. Available at: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
35. The judges of the CCS of the Supreme Court discussed the problematic issues of the admissibility of electronic evidence during the trial (2021, October 28). Verkhovnyi Sud. Available at: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
36. Stefaniv, N. (n. d.). *Sudova praktyka KKS Verkhovnoho Sudu shchodo dopustymosti elektronnykh dokaziv*. [Judicial practice of the Supreme Court of the Supreme Court on the admissibility of electronic evidence]. Verkhovnyi Sud. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezentatsiia_Stefani_v.pdf (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
37. Top 10 Best Open Source OSINT Intelligence Tools (2021, July 19). Softlist. Available at: <https://ua.softlist.com.ua/articles/top-10-luchshykh-ynstrumentov-osint-dlia-razvedki-s-otkrytym-ishodnym-kodom/> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)
38. Torbas, O. (2024). *OSINT pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen*. [OSINT in the investigation of criminal offenses]. O.: «Yurydyka». (in Ukrainian)
39. Udovenko, Zh., & Basysta, I. (2024). *Vykorystannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzhenni: iliuziia chy realnist*. [The use of artificial intelligence in criminal proceedings: illusion or reality]. *Shtuchnyi intelekt u pravovii praktytsi: mezhi ta mozhlyvosti»: zbirnyk tez Vseukrainskoho kruhloho stolu* (pp. 188–197). Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian)
40. Fomina, T. H., & Rachynskiy, O. O. (2023). Electronic evidence in criminal proceedings: problematic issues of theory and practice. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 102

(3 (Part 2)), 207–220. <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43> (in Ukrainian)

41. Civil Procedure Code of Ukraine (2004, March 18) № 1618-IV (Ukraine). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (accessed 16 may 2024) (in Ukrainian)

42. *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations*. (2022). United Nations, on behalf of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), and the Human Rights Center at the University of California, Berkeley, School of Law. Available at: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf (accessed 16 may 2024). (in English)

43. Intelligence community directive, № 301 (2006). Federation of American Scientists. Available at: <https://irp.fas.org/dni/icd/icd-301.pdf> (accessed 16 may 2024). (in English)

Стаття: надійшла до редакції 08.03.2024

прийнята до друку 28.03.2024

The article: is received 08.03.2024

is accepted 28.03.2024

Бібліографія: Басиста І. В., Гаврилюк Л. В., Гутник А. В., Хитра А. Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 227-243. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.227-243>



УДК 341.24:341.176(4)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.244-261>

ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕСЛІДУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

Дудоров Олександр Олексійович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права навчально-наукового інституту права Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Дудорова Катерина Борисівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Бердянського
державного педагогічного університету,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69002
e-mail: k.b.dudorova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8416-240X>

Мета. Метою написання статті є висвітлення проблеми криміналізації переслідування у контексті імплементації Стамбульської конвенції і визначення шляхів удосконалення КК України. **Методика** включає комплексний аналіз та опрацювання положень чинного кримінального закону України та інших країн, міжнародно-правових документів, наукових джерел, а також формулювання авторських висновків і рекомендацій. Під час дослідження використано такі **методи** наукового пізнання: логіко-семантичний, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, моделювання. **Результати.** За результатами проведеного дослідження: 1) констатовано, що серед міжнародно-правових договорів саме Стамбульська конвенція містить найбільш повне визначення поняття переслідування як окремого типу соціально неприйнятної поведінки. Доведено, що, не зробивши певних застережень при ратифікації Стамбульської конвенції, Україна взяла на себе зобов'язання криміналізувати переслідування. Встановлено, що кореспондування положень чинного кримінального законодавства України з відповідним конвенційним положенням є фрагментарним, а усунення існуючої правової прогалини можливе лише в законодавчому порядку; 2) показано, що виконання Україною відповідного міжнародно-правового зобов'язання, зумовленого ратифікацією Стамбульської конвенції, має бути виваженням, що актуалізує звернення до релевантного зарубіжного досвіду. При криміналізації в Україні сталкінгу доцільно взяти до уваги спосіб описання переслідування в КК ФРН, де цей тип соціально неприйнятної поведінки визначено чітко і повно. Зокрема, на сприйняття заслуговує закріплення відкритого переліку дій, які можуть розцінюватись як переслідування, адже такий підхід зумовлений схвальним прагненням охопити різноманітність типових для сучасного сталкінгу поведінкових схем і запобігти можливій прогальності кримінального закону, наприклад, через розвиток цифрових технологій; 3) аргументовано хибність підходу, згідно з яким об'єктивна сторона переслідування як складу нового для України кримінального правопорушення має визначатись через вичерпний перелік конкретизованих дій. Запропоновано для обговорення авторську редакцію диспозиції кримінально-правової норми, присвяченої переслідуванню. Доведено, що стаття про переслідування може бути розміщена або у розділі III Особливої частини КК України (з огляду на те, що особиста свобода як родовий об'єкт відповідних кримінальних правопорушень, не обмежуючись фізичною свободою людини, включає в себе свободу людини в частині можливості вибору нею своєї поведінки, свободу самостійно розпоряджатись собою та узгоджується із цивілістичним розумінням особистої свободи як особистого немайнового блага фізичної особи), або у розділі V Особливої частини КК України – поряд із близькими за спрямованістю заборонами, які покликані забезпечувати охорону приватності і за допомогою яких на сьогодні можуть розцінюватись окремі прояви переслідування. **Наукова новизна.** Встановлено недоліки наявного стану законодавчого забезпечення кримінально-правової протидії переслідуванню і запропоновано узгоджені з положеннями Стамбульської конвенції шляхи усунення цих недоліків. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності при вдосконаленні чинного КК України, а також проекту нового КК України.

Ключові слова: переслідування, сталкінг, відповідальність, криміналізація, Стамбульська конвенція, імплементація, домашнє та ґендерно обумовлене насильство, особиста свобода, приватність.

Oleksandr Dudorov

Doctor of Legal sciences, Professor, Professor of the Department of Criminal Law policy
and Criminal Law Educational and Scientific Institute of Law of Kyiv National University
named after Taras Shevchenko,
60 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, 01033
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

Kateryna Dudorova

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Legal
Courses Department of Berdiansk State Pedagogical University,
66 Zhukovskoho Str., Zaporizhzhya, Ukraine, 69002
e-mail: k.b.dudorova@gmail.com

**ON LIABILITY FOR STALKING IN THE CONTEXT OF THE ISTANBUL
CONVENTION IMPLEMENTATION**

Purpose. The purpose of writing the article is to highlight the issue of criminalization of persecution in the context of the implementation of the Istanbul Convention and to identify ways to improve the Criminal Code of Ukraine. The **methodology** includes a comprehensive analysis and elaboration of the provisions of the current criminal law of Ukraine and other countries, international legal documents, scientific sources, as well as the formulation of author conclusions and recommendations. The following **methods** of scientific knowledge were used in the course of the research: logical-semantic, formal-logical, systemic-structural, comparative-legal, modeling. **Results.** Based on the results of the research: 1) it was established that among the international legal treaties, the Istanbul Convention contains the most comprehensive definition of the concept of persecution as a distinct type of socially unacceptable behavior. It has been proven that, without making certain reservations when ratifying the Istanbul Convention, Ukraine undertook to criminalize persecution. It has also been established that the correspondence between provisions of the current criminal legislation of Ukraine and the corresponding convention provision is fragmentary, and the elimination of the existing legal gap is possible only through legislative amendments; 2) it has been demonstrated that Ukraine's fulfillment of the corresponding international legal obligation, conditioned by the ratification of the Istanbul Convention, must be balanced, which appeals to relevant foreign experience. When criminalizing stalking in Ukraine, it is advisable to consider the way stalking is described in the Criminal Code of the Federal Republic of Germany, where such type of socially unacceptable behavior is defined clearly and completely. In particular, the establishment of an open list of actions that can be considered as harassment deserves acceptance, because such approach is motivated by a positive desire to cover the variety of behavioral patterns typical for modern stalking and to prevent the possible laxity of the criminal law, for example, due to the development of digital technologies; 3) the fallacy of the approach is argued, according to which the objective aspect of prosecution as a component of a new criminal offense for Ukraine should be determined through an exhaustive list of specified actions. The authors' version of the disposition of the criminal law norm addressing persecution is proposed for discussion. It has been proven that the article on persecution can be placed either in Chapter III of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (given that personal freedom as the generic object of the relevant criminal offenses, not limited to the physical freedom of a person, includes the freedom of a person in terms of the possibility of choice behavior, the freedom to manage oneself independently and is consistent with the civilized understanding of personal freedom as personal non-proprietary good of an individual), or in Chapter V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine – along with similar in their scope provisions, which are designed to ensure privacy protection and with the help of which separate manifestations of persecution can be considered today. **Scientific novelty.** Deficiencies of the existing state of legislative provision of criminal law countermeasures against persecution are identified and ways of eliminating these deficiencies, consistent with the provisions of the Istanbul Convention, are proposed. **Practical significance.** Results of the research can be used in law-making activities to improve the current Criminal Code of Ukraine, as well as the draft of the new Criminal Code of Ukraine.

Key words: persecution, stalking, liability, criminalization, Istanbul Convention, implementation, domestic and gender-based violence, personal freedom, privacy.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, як не парадоксально це звучить, відкрила «вікно можливостей» для реформування національної правової системи. Одним із кроків, які підтверджують цивілізаційний вибір і незворотність євроінтеграційного курсу України, стало ухвалення 20 червня 2022 р. Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [1] (далі – Стамбульська конвенція). Зроблені при цьому виважені заяви (про незмінність законів України щодо інститутів шлюбу, сім'ї та

усиновлення, про застосування конвенційних положень для захисту прав людини та основних свобод, рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, гендерної ідентичності, формування відповідального материнства та батьківства, підтримки сім'ї та охорони дитинства тощо) видаються цілком достатніми для спростування аргументів окремих дослідників, які обстоювали сумнівну тезу про передчасність ратифікації Стамбульської конвенції, зокрема на тій підставі, що наше суспільство, мовляв, не сприймає її окремі положення [2, с. 98].

Стамбульська конвенція є важливим документом у сфері захисту прав людини і забезпечення гендерної рівності, тобто цінностей, на яких базується Європейський Союз (ЄС). Її ратифікація була однією з вимог для отримання Україною статусу країни-кандидата до ЄС та одночасно продемонструвала, що Україна розділяє цінності і принципи ЄС [2, с. 5]. Унікальність Стамбульської конвенції як орієнтиру національних політик європейських країн у відповідній сфері визначається належністю цього комплексного міжнародно-правового документа до конвенцій нового покоління, що містять не лише декларації, наміри, а й перелік конкретних зобов'язань держави стосовно вдосконалення законодавства і правозастосовної практики, а також забезпечення належних фінансових і людських ресурсів. Ба більше: кожна норма, викладена в Стамбульській конвенції як документі, що є результатом багаторічних напрацювань міжнародно визнаних експертів, вважається втіленням кращого досвіду нормативного регулювання протидії домашньому і гендерно зумовленому насильству і боротьби з цими явищами, який продемонстрував свою практичну ефективність. Це міркування вважається достатнім аргументом на користь запозичення формулювань, що пропонує Стамбульська конвенція, до національного законодавства та (або) тлумачення його положень з урахувань її цілей, принципів і вимог [4, с. 5, 15–16]. Положення Стамбульської конвенції небезпідставно визнаються синтезом усіх міжнародних нормативно-правових актів, прийнятих у попередні роки, через що у ній найбільш чітко описано типи суспільно небезпечної поведінки, які полягають у вчиненні насильства щодо жінок і домашнього насильства, і висунуто вимогу щодо їх криміналізації [5, с. 63].

Слід зважати і на те, що Україна, починаючи з 1 листопада 2022 р., має звітувати перед GREVIO на предмет вжиття нею законодавчих та інших заходів задля введення в дію положень Стамбульської конвенції. Взаємодія GREVIO з державою під час процедури її оцінювання і через спеціальну процедуру розслідування сприяє дотриманню та реалізації Стамбульської конвенції, а також дозволяє GREVIO розробляти індикатори виконання Стамбульської конвенції та готувати відповідні рекомендації для держави [6].

Цілком очевидно, що ратифікація Стамбульської конвенції і набрання нею чинності для України – поважний привід для розроблення і внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України (далі – КК). Тому й не дивно, що чимало дослідників висловились щодо потреби чергового осучаснення КК, зумовленого ратифікацією Стамбульської конвенції. Так, А. Харитонova висуває низку цікавих пропозицій щодо оновлення КК у частині відповідальності за вчинення сексуальних кримінальних правопорушень [7], а М. Хавронюк веде мову про необхідність встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння, як психологічне насильство (погрози чи примушування, що призвели до психічного розладу), переслідування (сталкінг або систематичні погрози, що змусили потерпілу особу боятися за свою безпеку), примушування або підбурювання жінки чи дівчини до калічення її геніталій, поведінка сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, а також про врахування як обтяжувальних деяких обставин учинення відповідних кримінальних правопорушень [8]. Урядова уповноважена з питань гендерної політики К. Левченко так само наголошує на необхідності вдосконалення

кримінального законодавства, зокрема в частині: криміналізації сталкінгу (переслідування) і сексуальних домагань; зміни описання каліцтва жіночих статевих органів; усунення колізій між статтями 152, 155, 156 КК [3, с. 7, 8]. На переконання В. Руфанової, криміналізація сталкінгу дозволить сформувати юридичну базу для протидії такому діянню і забезпечення захисту постраждалих. Це може стати сигналом для суспільства, що такі дії є не «нормою», а караним порушенням прав людини [9, с. 280, 281].

Згадані і подібні пропозиції потребують наукового осмислення. Тим більше, що всупереч наведеній вище тезі про оптимальність формулювань Стамбульської конвенції інколи серед фахової спільноти зустрічається думка про те, що впровадження на національному рівні міжнародно-правових норм, присвячених домашньому і гендерно обумовленому насильству, яке зводиться до буквального перекладу відповідних положень міжнародно-правових актів, не є належним варіантом їх імплементації. Мабуть, ніхто не сумнівається у необхідності криміналізації нових типів соціально шкідливої поведінки на виконання положень Стамбульської конвенції, однак це варто робити виважено і фахово, не ігноруючи теоретичне вчення про криміналізацію, у межах якого визнається, що міжнародно-правова необхідність і допустимість – це важливий, однак лише один із принципів криміналізації. Складно не погодитись із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що непродумана імплементація міжнародно-правових норм до КК, яка не враховує історичний досвід країни, особливості суспільних відносин і напрацювання правової доктрини, призводить до виникнення системних помилок при кваліфікації і «виходу з ладу» механізму правозастосування, зокрема через неврахування системи наявних кримінально-правових норм [10, с. 280].

Викладене повною мірою стосується і такого негативного явища, як переслідування (сталкінг). На сьогодні в Україні має місце фрагментарність кримінально-правового реагування на цей тип соціально неприйнятної поведінки при тому, що остання порушує права людини, завдає величезної шкоди і страждання окремим особам. Якщо раніше жертвами сталкінгу зазвичай ставали публічні фігури (музиканти, митці, актори, спортсмени тощо), приватне життя яких є недосяжним і природно викликає суспільний інтерес, то сьогодні потерпілими від переслідування все частіше стають пересічні громадяни.

Переслідування може носити сексуальний характер, а може бути засноване на інших ознаках, наприклад, расовій чи етнічній [7]. За переслідування особу складно притягнути до відповідальності, оскільки воно може сприйматись, наприклад, як звичайне залицяння. Статистичні дані стосовно жертв переслідування в Україні відсутні, але частіше від нав'язливої уваги страждають жінки. Існує тонка межа між тим, що особа подобається, і переслідуванням. Так, якщо особа не зазнає страждань від переслідувань, то вона не є жертвою. Однак якщо особа зазнає моральних і психологічних страждань від переслідування, то вона є жертвою, і тоді їй необхідно звертатися за правовим захистом [11]. Жертви переслідування перебувають у складному становищі, оскільки, попри те, що вони мають право звернутися за допомогою до правоохоронних органів, відсутні спеціальні законодавчі норми, які встановлюють відповідальність за переслідування, у зв'язку з чим є ризик того, що правоохоронні органи не нададуть належну оцінку поведінці переслідувача як протиправних дій [12].

Проблема переслідувань серйозно загострюється через розвиток інформаційних технологій і поширення засобів електронної комунікації у житті сучасної людини. Як слушно зазначає В. Руфанова, зміна комунікативних практик знаходить своє відображення у поведінці індивідів, адже структура комунікації безпосередньо впливає на людину, формує її погляди, стиль життя і спілкування, соціалізує її. Розвиток інформаційних технологій

впливає не тільки на появу нових форм спілкування, а й формує нові види та форми злочинної поведінки, які також вчиняються у віртуальному світі щодо реальних людей, за допомогою мережі Інтернет і засобів електронної комунікації [9, с. 274].

Чинне законодавство України не встановлює відповідальності за переслідування як кримінальне правопорушення окремого виду, а положення КК не спроможні охопити всі елементи такого посягання, як переслідування, і, отже, не є ефективними у цьому випадку. Відповідно, чинне законодавство України не відповідає вимогам Стамбульської конвенції щодо переслідування [13, с. 60], а це актуалізує проблему сприйняття відповідного міжнародно-правового стандарту.

Переслідування є поширеним діянням, яке створює незручності для жертви та є проявом насильства над іншою особою; воно може мати місце як серед знайомих людей, так і абсолютно незнайомих, не обмежується якимись конкретними характеристиками, може мати різноманітні причини, характер і прояви. Однак де б не відбувалось переслідування – у реальному чи віртуальному світі, воно є протиправною поведінкою, і ця проблема потребує кваліфікованого вирішення на законодавчому рівні. До слова пропозицію криміналізувати саме і тільки онлайн-переслідування, тобто переслідування, вчинюване в цифровій сфері [14, с. 13–14], навряд чи можна оцінити інакше, ніж як невинувато фрагментарну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання кримінально-правової характеристики переслідування (сталкінгу) досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Батиргарєєва, А. Ведернікова, К. Задоя, Р. Кваша, Я. Оленіна, В. Руфанова, Н. Савінова, Г. Собко, В. Філінович, М. Хавронюк, А. Харитонova, А. Хлопов, О. Шармар та ін. Незважаючи на значимість праць названих авторів, проблема оптимального сприйняття українським законодавцем положення Стамбульської конвенції, присвяченого переслідуванню, поки що залишається невирішеною.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення проблеми криміналізації переслідування у контексті імплементації Стамбульської конвенції і визначення шляхів удосконалення КК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почати наше дослідження вважаємо за доцільне з аналізу міжнародно-правового регулювання переслідування. У ст. 34 Стамбульської конвенції йдеться про те, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає у повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує її боятися за свою безпеку, було криміналізовано. Вважається, що серед інших міжнародних документів саме Стамбульська конвенція містить найбільш повне визначення поняття переслідування. Більшість європейських країн, які криміналізували переслідування, дотримується викладеного (конвенційного) підходу до визначення досліджуваного правопорушення, розуміючи під ним не стільки поодинокі дії, скільки модель (лінію) певної негідної (неприйнятної) поведінки.

У КК відсутнє визначення поняття переслідування (сталкінгу), що ускладнює розуміння останнього як для представників юридичної спільноти, так і для пересічних громадян. При цьому у п. 14 ст. 1 Закону України від 7 грудня 2017 р. «Про запобігання та протидію домашньому насильству» переслідування визнається окремою формою психологічного насильства, що включає словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди

психічному здоров'ю особи. Очевидно, що у згаданому Законі поняття переслідування вжите і розкривається у значенні, відмінному від визначеного у Стамбульській конвенції. Щоправда, як влучно зауважує О. Шармар, у цьому документі не конкретизовано, в чому саме проявляється загрозна поведінка при вчиненні переслідування, не розкрито поняття повторності її здійснення [15, с. 84].

Утім, у нагоді тут стають супровідні документи. У пунктах 182–185 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції роз'яснюється, що переслідування полягає у повторюваній загрозливій поведінці, направлений на конкретну особу, а наслідком цієї поведінки стає почуття страху, яке виникає в такої особи. Загрозна поведінка переслідувача проявляється в постійному слідуванні за особою, небажаному спілкуванні з іншою особою або в доведенні до відома цієї особи факту, що за нею стежать. При цьому фізичне слідування за особою здійснюється шляхом появи переслідувача на місці роботи жертви, в спортивних або навчальних закладах, де буває жертва, а також шляхом стеження за особою в Інтернеті (в чатах, на сторінках соціальних мереж тощо). Небажане спілкування здійснюється шляхом нав'язування будь-якого активного спілкування з переслідуваною особою з використанням при цьому можливих і доступних засобів спілкування, включаючи сучасні засоби зв'язку та інформаційно-комунікаційні технології. До такої загрозливої поведінки переслідувача можна віднести й інші види поведінки, наприклад, псування майна іншої особи, залишення непомітних слідів контакту з особистими речами переслідуваної особи, дії, спрямовані на домашню тварину переслідуваної особи, фальшиві імена або поширення неправдивої інформації в Інтернеті. Важливо, що будь-яка подібна загрозна поведінка переслідувача має вчинятись умисно і з наміром викликати у жертви почуття страху. Положення ст. 34 Стамбульської конвенції мають на меті охопити кримінальну природу загрозливої поведінки, певні ознаки якої самі по собі не завжди розглядаються як кримінально протиправна поведінка, і стосуються поведінки, що повторюється та складається із серйозних епізодів. Зазначена поведінка має бути спрямована безпосередньо на переслідувану особу. Одночасно країни можуть поширити дію цього положення на поведінку щодо будь-якої особи в соціальному оточенні потерпілої особи, зокрема членів її сім'ї, друзів і колег. На практиці при переслідуванні жертви переслідувачі часто не зупиняються виключно на своїй жертві, а починають переслідувати близьких осіб такої жертви. Зазначене може поглиблювати у жертви відчуття страху і втрати контролю над ситуацією [16, с. 124–125].

Із п. 182 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції випливає, що загрозна поведінка, яка лякає особу, змушує її боятися за свою безпеку, може проявлятися з-поміж іншого у доведенні до відома особи факту, що за нею стежать. Тобто це приклад однієї з численних дій, в яких, на думку розробників Стамбульської конвенції, може проявлятися переслідування як тип неприйнятної поведінки. Однак механічне сприйняття цього фрагменту міжнародно-правового документа буде неправильним: якщо варіативну дію, яка означає відповідний прояв переслідування, описати подібним чином (як доведення до особи факту, що за нею стежать чи будуть стежити), то це навряд чи буде вдалою ідеєю, адже не виключені ситуації, коли одна особа інформує іншу особу – потерпілу (причому навіть неодноразово), що хтось за нею стежить, задля того, щоб потерпілу особу убезпечити, попередити тощо. Звісно, такий «корисний інформатор» не повинен визнаватися переслідувачем, зокрема й у кримінально-правовому сенсі.

Згідно з ч. 5 ст. 3 КК закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Найбільш оптимальний варіант

співвідношення міжнародних договорів і КК як джерел кримінального права України, як відомо, полягає в тому, що ратифікація міжнародного договору, який містить положення кримінально-правового характеру, супроводжується необхідними змінами до КК, які є формою імплементації до КК відповідних положень міжнародного договору. Ратифікація у червні 2022 р. Стамбульської конвенції не супроводжувалась внесенням змін до КК, що загалом є зрозумілим з огляду на поточну ситуацію в країні. Не варто забувати і про те, що значною мірою кримінально-правові положення Стамбульської конвенції були сприйняті в Україні задовго до її ратифікації – на підставі Закону України від 6 грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

Коли ми ведемо про Стамбульську конвенцію та конкретно її ст. 34 «Переслідування», слід з'ясувати, з чим ми маємо справу – із зобов'язанням України чи рекомендацією для неї?

З одного боку, відповідно до п. 3 ст. 78 Стамбульської конвенції її ст. 34 належить до так званого факультативного блоку криміналізації, залишаючи на розсуд держав-учасниць питання щодо (не-)криміналізації переслідування, а тому не створює для України, як і для будь-якої держави-учасниці, зобов'язань *sensu stricto*. Тобто, на перший погляд, створюється враження, що це – міжнародно-правова рекомендація.

У п. 3 ст. 78 Стамбульської конвенції зазначається, що будь-яка держава або ЄС під час підписання або передачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, затвердження чи приєднання може в заяві, адресованій Генеральному секретарю РЄ, заявити, що вона залишає за собою право передбачати некримінальні санкції, замість кримінальних санкцій, за поведінку, передбачену в статтях 33 і 34 Стамбульської конвенції. Тобто якщо в Законі про ратифікацію таких застережень не передбачено, то це не позбавляє Україну права зробити їх згодом. Система застережень, передбачена Стамбульською конвенцією, намагається сприяти поступовому їх зняттю через певний проміжок часу шляхом впровадження часових обмежень на всі застереження [13, с. 58].

У п. 186 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції, зазначається, що держава – учасниця Конвенції залишає за собою право застосовувати *некримінальні* санкції за переслідування за умови, що вони будуть ефективними, пропорційними і переконливими [16, с. 125]. І фіксація такої дискреції є черговим проявом виправданої гнучкості, обстоюваної розробниками аналізованого міжнародно-правового документа.

При ратифікації 20 червня 2022 р. Стамбульської конвенції Україна зробила лише одне застереження, яке не стосується переслідування, а саме: «Відповідно до пункту 2 статті 78 Конвенції Україна залишає за собою право не застосовувати положення пункту 2 статті 30 Конвенції до приведення національного законодавства у відповідність із зазначеними положеннями Конвенції» [1]. У згаданій нормі Стамбульської конвенції йдеться про компенсацію тим, хто постраждав від тяжких тілесних ушкоджень або порушення здоров'я. Звідси випливає, що Україна зобов'язана криміналізувати переслідування.

Для порівняння: відповідно до ст. 40 Стамбульської конвенції країни – її учасниці вправі самостійно визначати, будуть вони відносити сексуальні домагання до кримінально караних дій чи застосовуватимуть за таку небажану для жертви поведінку сексуального характеру, що принижує людську гідність чи має таку мету, адміністративні або інші правові санкції. У п. 155 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції суголосно зазначається, що з урахуванням специфіки такої поведінки вона може ставати предметом правового захисту в рамках або кримінального законодавства, або інших правових санкцій [16, с. 118]. Інакше кажучи, ніхто не зобов'язує Україну у режимі «тут і зараз» визнавати сексуальне

домагання кримінальним правопорушенням. Ба більше: Україні не обов'язково повинна визнавати сексуальне домагання саме кримінальним правопорушенням згідно з власним кримінальним законодавством; достатньо визнати цей тип поведінки адміністративним проступком чи гарантувати потерпілим від подібної поведінки можливість захищати свої права в порядку цивільного судочинства.

Щодо криміналізації переслідування, як з'ясувалось, ситуація є принципово іншою. Виходить, що у межах ратифікованого міжнародного договору Україна взяла на себе зобов'язання змінити внутрішнє кримінальне законодавство – криміналізувати переслідування, проте це зобов'язання поки що не виконала.

У світлі сказаного не може бути підтримана пропозиція запровадити за переслідування адміністративну відповідальність; ідея ж криміналізувати «систематичне вчинення сталкінгу» [17, с. 321] заслуговує схвальної оцінки із застереженням: переслідування за своєю природою, як вже зазначалось, – не одиничний акт (поодинокі дії), а певна лінія (модель) неприйнятної поведінки, через що звороти на кшталт «систематичне переслідування» є алогічними.

Із наведених міркувань слід критично оцінити і ту обставину, що у проєкті нового КК України [18] статтю про переслідування як кримінально протиправну поведінку як окремого виду не передбачено. Натомість сексуальне домагання запропоновано визнавати кримінальним проступком (ст. 4.5.10 проєкту КК). Такий підхід розробників перспективного кримінального закону не сприяє належній імплементації положень Стамбульської конвенції. До слова заборону переслідувати потерпілу людину або її близьку людину, що включає фізичне слідування за ними, стеження або доведення до них факту, що за ними стежать чи будуть стежити, розробники проєкту нового КК України виправдано пропонують віднести до обмежувальних заходів (п. 3 ч. 2 ст. 3.6.3).

Далі розглянемо питання про кримінально-правову оцінку проявів переслідування за чинним законодавством України. Окремі прояви (складники) переслідування можуть отримувати кримінально-правову оцінку на підставі положень чинного КК. Це щонайменше норми про: домашнє насильство (ст. 126-1 КК); погрозу вбивством (ст. 129 КК); порушення недоторканності житла (ст. 162 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК); порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК); умисне знищення чи пошкодження майна (ст. 194 КК); погрозу знищення майна (ст. 195 КК); хуліганство (ст. 296 КК); жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК). Однак лише за певних умов вчинення особою згаданих кримінальних правопорушень може набувати характеру переслідування у конвенційному сенсі.

Так, у Пояснювальній записці до Стамбульської конвенції зазначено, що переслідування з-поміж іншого може полягати у таких діях, як фізичне слідування за особою, залишення непомітних слідів контакту з особистими речами. Очевидно, що вказані дії можуть включати випадки порушення недоторканності житла, відповідальність за вчинення якого встановлена у ст. 162 КК. Зіставлення ознак складу цього кримінального правопорушення із конвенційними характеристиками переслідування наводить на думку про те, що за певних умов порушення недоторканності житла або іншого володіння особи може набувати характеру переслідування у розумінні Стамбульської конвенції. Щоправда, мета викликати у потерпілого відчуття страху за власну безпеку диспозицією ст. 162 КК не охоплюється. Крім того, переслідування може означати собою «комбінацію» різних за своїм характером дій; це, наприклад, незаконне спостереження за житлом особи (може

охоплюватись ст. 162 КК) і нав'язування їй спілкування у соціальних мережах (не охоплюється ст. 162 КК) [19, с. 178].

У п. 182 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції зазначено, що загрозна поведінка може мати вигляд стеження за особою у віртуальному світі (в чатах, на сторінках соціальних мереж тощо). Певним чином ця поведінка підпадає під дію ст. 163 КК «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер». Загалом же порушення таємниці листування чи іншої кореспонденції передбачає більший ступінь втручання в приватне життя особи, ніж просто стеження за нею, і, відповідно, є більш суспільно небезпечним діянням [19, с. 179].

Вище вже говорилося, що відповідно до Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції до загрозливої поведінки можуть належати поширення неправдивої інформації в Інтернеті, стеження за особою у віртуальному світі. Потенційно такі дії можуть розцінюватись і як порушення недоторканості приватного життя (ст. 182 КК) (зокрема, якщо ці дії проявляються у незаконному збиранні, зберіганні, використанні, знищенні, поширенні конфіденційної інформації про особу або зміні такої інформації). Як і у випадку з порушенням таємниці листування, порушення недоторканості приватного життя є більш суспільно небезпечним типом поведінки, ніж деякі з ідентичних йому проявів переслідування [19, с. 179]. При цьому не варто заперечувати можливість охоплення складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 182 КК, наприклад, випадків поширення неправдивої інформації, незаконного збирання та зберігання конфіденційної інформації про особу, що іноді нерозривно пов'язане із самим процесом стеження.

У п. 183 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції до загрозливої поведінки віднесено різноманітні види поведінки, наприклад, псування майна іншої особи. При цьому у ст. 194 КК встановлено відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих чи особливо великих розмірах або (якщо взяти до уваги відповідну правову позицію Касаційного кримінального суду Верховного Суду) вчинене загальнонебезпечним способом. До того ж метою злочинця при вчиненні переслідування у формі псування майна є не стільки завдання майнової та іншої шкоди потерпілому, скільки привернення його уваги до факту стеження. Як наслідок, тільки у незначній кількості випадків злочин, передбачений ст. 194 КК, може набувати характеру переслідування за змістом Стамбульської конвенції [19, с. 179].

Відповідно, є підстави погодитись із узагальнюючою думкою К. Задої та Я. Оленіної про те, що ступінь кореспондування положень чинного кримінального законодавства України зі ст. 34 Стамбульської конвенції є фрагментарним через відсутність у КК окремої (самостійної) заборони, присвяченої переслідуванню як кримінальному правопорушенню окремого виду. Хоч за певних умов вчинення особою кримінальних правопорушень різних видів може набувати характеру переслідування у конвенційному сенсі, кримінально-правова кваліфікація дій у таких випадках жодним чином не відрізнятиметься від ситуацій, коли те саме кримінальне правопорушення характеру переслідування не має [19, с. 179].

Суголосно висловлюються: 1) В. Руфанова, на думку якої жодна з наявних кримінально-правових норм не охоплює повною мірою суспільні відносини, які порушує переслідування [9, с. 281]; 2) А. Хлопов, який пише, що, з огляду на наявний законодавчий арсенал, на перший погляд, може здаватися, що особа надійно захищена законодавством від переслідування, але насправді це не так. Адже фактично поки не буде вчинено правопорушення, яке підпадає під дію однієї із згаданих вище кримінально-правових норм, переслідуваний, крім термінового заборонного припису, не має жодного захисного

інструментарію. Тобто особа може розраховувати на реакцію з боку правоохоронних органів фактично за умови, що переслідувач переходить до фізичного впливу чи погроз. Якщо ж поведінка переслідувача полягає в створенні спаму повідомлень, постійних дзвінках протягом доби чи інших способах пошуку зв'язку з жертвою, що, так би мовити, «дошкуляє людині», то це загалом не визнається кримінально протиправною поведінкою [20, с. 407]. Крім цього, як слушно зауважує В. Батиргарєєва, переслідування часто залишається прихованим деліктом, бо окремі види поведінки переслідувача (наприклад, небажані подарунки або листи, несподівана поява у полі зору жертви, паркування автомобілів біля будинку жертви) не вважаються кримінальним правопорушенням [21, с. 377].

Викладене демонструє існуючу в правовому полі України прогалину, усунення якої можливе лише в результаті конструктивної законодавчої роботи. Це необхідно також, аби уникнути ситуації, коли наявні кримінально-правові норми поширюються на відносно нове суспільно небезпечне діяння, на яке вони не розраховані. Крім зменшення ефективності кримінального закону, такий сценарій створює ризик застосування аналогії у кримінальному праві, що забороняє ч. 4 ст. 3 КК.

Постає питання про місце заборони, присвяченої переслідуванню, у системі Особливої частини КК. Виходячи з того, що причинами сталкінгу можуть бути різноманітними, А. Харитонova вважає, що місце такому новому складу кримінального правопорушення, як переслідування, на сьогоднішньому етапі розвитку вітчизняного законодавства, скоріше за все, слід шукати у розділі II або III Особливої частини КК, а захищені від дискримінації ознаки мають бути передбачені як кваліфікуючі [7].

А. Андрушко зазначає, що особиста свобода як родовий об'єкт кримінальних правопорушень, норми про які об'єднані у розділ III Особливої частини КК, не обмежуючись фізичною свободою людини, включає в себе свободу людини в частині можливості вибору нею своєї поведінки, свободу самостійно розпоряджатись собою [22, с. 111, 126, 141, 142, 143]. Цей підхід узгоджується із цивілістичним розумінням особистої свободи як особистого немайнового блага фізичної особи, суть якого полягає у можливості вільно, на власний розсуд, з метою задоволення власного інтересу та переслідування особистої мети визначати свою поведінку і приймати рішення [23, с. 365]. Таким чином, варіант із розділом III Особливої частини КК видається прийнятним. Зокрема, подібну позицію обстоює Н. Савінова, виходячи з того, що переслідування входить до групи діянь, які мають єдину мету, – вплив на гідність людини через аб'юз [24, с. 134].

Натомість Г. Собко, зводячи переслідування до систематичних протиправних дій, що завдають шкоди психічному здоров'ю потерпілого, пропонує включити до КК ст. 126-2 із однойменною назвою [25, с. 181, 596]. Із думкою про розміщення заборони, присвяченої переслідуванню, у розділі II Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи» погодитись складно – навіть за очевидності тієї обставини, що поведінка, яка у Стамбульській конвенції і супровідних матеріалах до неї позначається як переслідування, спроможна шкодити здоров'ю. Різні прояви психічного насильства, здійснюваного за допомогою інформаційних та неінформаційних засобів, справді, здатні чинити на здоров'я людини шкідливий вплив (можуть викликати неврози, інфаркти тощо). З іншого боку, спектр суспільно небезпечних наслідків переслідування не слід зводити лише до заподіяння шкоди здоров'ю. З цього приводу В. Батиргарєєва справедливо зазначає, що переслідування може впливати на емоційне, фізичне та економічне благополуччя жертв, викликаючи, зокрема, тривогу, побоювання за своє життя, безсоння, депресії, інші психічні розлади, а так само економічні збитки, пов'язані зі зниженням працездатності, вимушеною купівлею товарів для самозахисту, зміною роботи або навіть звичного місця проживання [21,

с. 377]. Сталкінг у розумінні відносин між людьми передбачає переслідування однією людиною іншої людини, що спрямоване на порушення її особистої безпеки та викликає страх, невпевненість, відчуття безпорадності, незахищеності, тривоги, емоційний дискомфорт, стрес і повну дестабілізацію її повсякденного життя [26, с. 216].

На нашу думку, питання про криміналізацію переслідування може вирішуватись й у контексті неприпустимості посягань на недоторканність приватного життя, виходячи з того, що у кожної людини є своя автономна сфера, в яку ніхто не повинен втручатися, а переслідування порушує право на приватність у широкому розумінні цього поняття. Наприклад, Р. Стефанчук пропонує своє бачення категорії «право на приватність». Це право має складатися з таких компонентів: 1) можливість мати свої приватне життя; 2) можливість самому визначати свою приватну сферу життя; 3) можливість ознайомлення інших осіб із обставинами свого (приватного) особистого життя; 4) можливість дозволяти чи забороняти втручатись у своє право на приватність, крім випадків передбачених законом; 5) можливість зберігати у таємниці обставини свого приватного життя; 6) можливість вимагати захисту права на приватність [23, с. 72]. Головною метою сталкінгу виступає встановлення контролю над переслідуваною особою. Як наслідок, відбувається розмиття суті приватного життя, адже фактично зловмисник має на меті позбавити жертву особистого простору [20, с. 406].

Якщо такий підхід сприймається, то статтю про кримінальну відповідальність за переслідування доцільно розмістити у розділі V Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» – поряд із близькими за спрямованістю заборонами, які покликані забезпечувати охорону приватності (статті 162, 163, 182 КК) і за допомогою яких на сьогодні, як вже зазначалось, можуть розцінюватись окремі прояви переслідування.

З питання про коректне позначення переслідування як нового типу соціально шкідливої поведінки гостро стоїть проблема, яку Ю. Баулін вдало позначив як проблему «золотої середини»: з одного боку, необхідно ясно і зрозуміло визначити ознаки і межі кримінально протиправної поведінки, а з іншого – не допустити прогалини у визначенні певного виду суспільно небезпечної поведінки як кримінального правопорушення [27]. Як зазначає З. Загиней-Заболотенко, невизначеність у тексті КК може проявлятися двояко. По-перше, йдеться про своєрідний дефект правового регулювання, який підлягає усуненню. По-друге, прояв невизначеності може бути й позитивним, коли відносна невизначеність кримінально-правового припису використовується законодавцем цілеспрямовано як своєрідний прийом нормотворчої техніки, що дає змогу кримінально-правовій нормі бути гнучкою та знизити рівень невизначеності кримінально-правового регулювання. Основне завдання – це відшукати оптимальний баланс між формалізацією КК, що забезпечує його стабільність, і гнучкістю кримінально-правового припису, що зумовлює динамічний розвиток цього Кодексу [28, с. 78]. Тобто наявність невизначеного контенту дає змогу забезпечити як стислість і компактність тексту КК, так і повноту регламентації кримінально-правових відносин.

Тут доречно нагадати про розроблений МВС України законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за переслідування» (від 28 квітня 2021 р.). Згідно з висновком НАЗК на цей законопроект ст. 146-2, якою пропонувалось доповнити КК, передбачала криміналізацію діяння, що полягає, зокрема, у незаконному спостереженні за особою, нав'язуванні спілкування. У законопроекті, як зазначається у висновку НАЗК, не розкривається зміст зазначених понять, не окреслюються їх ознаки, не наведено інших характеристик, за якими переслідування можна було б відмежувати від суміжних складів

злочинів. Висловлювались і небезпідставні побоювання через те, що за пропонованою до включення в КК ст. 146-2 могли кваліфікуватись і загалом правомірні дії особи, наприклад, журналістів, діяльність яких пов'язана з проведенням журналістських розслідувань. Реалізація пропонованих законопроектів змін може спричинити перешкоджання законній журналістській діяльності і необґрунтоване притягнення до кримінальної відповідальності журналістів, які в межах своєї професійної діяльності здійснюватимуть відеозапис із застосуванням необхідних технічних засобів [29]. Подібні застереження, вочевидь, будуть доречні і щодо приватної детективної діяльності, питання про законодавче врегулювання якої час від часу постає в Україні.

Частково погоджуючись із наведеною критикою, водночас зауважимо, що без звернення до невизначеного контенту при криміналізації переслідування, вочевидь, не обійтись. З огляду на сказане, викликає сумнів правильність підходу, згідно з яким об'єктивна сторона переслідування як складу нового (для України) кримінального правопорушення має визначатись через вичерпний перелік конкретизованих дій, наприклад, саме і лише через фізичне переслідування, стеження та повідомлення потерпілій особі певної інформації.

Як вже зазначалось, з об'єктивної сторони переслідування може набувати вигляду, зокрема, таких дій, як: порушення особистого простору особи (постійне слідування за особою, небажане спілкування з іншою особою або доведення до відома цієї особи факту, що за нею стежать); прагнення до фізичної близькості з переслідуваною особою; спроби встановити контакт з цією особою за допомогою комп'ютерних технологій чи інших засобів зв'язку; нав'язування будь-якого контакту з переслідуваною особою; неналежне використання особистих даних цієї особи; погрози цій особі спричиненням шкоди фізичній недоторканості або свободі переслідуваної особи або близької їй особи; інші аналогічні дії, наприклад, псування майна іншої особи, залишення непомітних слідів контакту з особистими речами переслідуваної особи, дії, спрямовані на домашню тварину переслідуваної особи. «... навіть відсутність самого факту фізичного переслідування буде визнаватися сталкінгом за умови, що особа почуває себе в небезпеці чи відчуває страх» [20, с. 406]. Проявами кіберсталкінгу можуть бути: встановлення контакту по електронній пошті чи в соціальних мережах; встановлення контакту під вигаданим ім'ям; поширення інформації чи фотографій в соціальних мережах всупереч волі та бажанню постраждалої особи; викрадення особистих даних, підроблення підписів; систематичне відстеження та слідування за інтернет-діяльністю постраждалої особи, а також систематичне дослідження особистої інформації; маніпуляція чи пошкодження паролів, комп'ютерів, облікових записів електронної пошти чи веб-сайтів постраждалої особи [9, с. 279–280].

Вважаємо, що невичерпний перелік казуїстичних вказівок варто поєднати з абстрактним описанням аналізованого кримінально протиправного діяння, орієнтуючись при цьому на ст. 34 Стамбульської конвенції.

На користь такого підходу до конструювання в Україні кримінально-правової заборони, присвяченої переслідуванню, вказує, наприклад, досвід німецького законодавця. Так, відповідно до § 238 КК ФРН (ця норма поряд із § 237 «Примусовий шлюб» і § 239 «Позбавлення людини свободи» розміщена у розділі Особливої частині КК «Злочини проти особистої свободи») систематичним переслідуванням особи у спосіб, який здатен значно погіршити якість життя особи, є: 1) пошук просторової близькості з цією особою, 2) намагання встановити з нею контакт із використанням телекомунікаційних засобів, інших засобів комунікації або через третіх осіб, 3) зловживання особистими даними цієї особи: а) замовляння для нього товарів або послуг або б) залучання третіх осіб до встановлення з ним

контакту; 4) погрожування цій особі спричиненням шкоди життю, тілесній недоторканості, здоров'ю або свободі його самого або іншої близької йому особи; 5) вчинення інших дій. За ч. 2 цього параграфу покарання буде суворішим, якщо злочинець піддає потерпілого, родича потерпілого або іншу близьку їй особу небезпеці смерті або серйозного ушкодження здоров'ю, а за ч. 3 – ще суворішим, якщо злочинець спричиняє смерть переслідуваної людини.

В юридичній літературі з приводу наведених законодавчих положень роз'яснюється, що захищеним правовим благом (об'єктом злочину – якщо використати вітчизняну кримінально-правову термінологію) у цьому разі виступає свобода формування волі та дій особистості щодо облаштування власного життя, а так само фізична недоторканість і життя потерпілого. Трапляються випадки, коли певна особа (як правило, колишній чоловік або дружина, особа з кола прихильників, колег, знайомих, заздрісників тощо) піддає потерпілого психічному терору і тим самим грубим чином порушує сферу його особистого життя. Це проявляється в тому, що внаслідок постійного знаходження під масивним психічним тиском потерпілий починає як можна рідше покидати своє помешкання, змушений змінювати звички, місце роботи або проживання тощо. При цьому «наполегливо (нав'язливо)» означає систематичне переслідування, яке характеризується не лише неодноразовістю, а й об'єктивною послідовністю і суб'єктивною зловмисністю (злісністю) поведінки. Тобто систематично переслідує іншу людину той, хто неодноразово здійснює вказані дії і при цьому, по-перше, усвідомлено протидіє незгоді потерпілого або через байдужість ігнорує його волю і, по-друге, діє, виявляючи при цьому свою зневагу до волевиявлення потерпілого і свою готовність до такої зневаги й надалі. Відповідальність за чинною редакцією § 238 КК ФРН настає вже тоді, коли переслідувач чинить на потерпілого психічний тиск, потенційно здатний змусити його до зміни свого життя. Отже, вирішальним є не стільки фактично заподіяне значне погіршення якості життя потерпілого, скільки об'єктивна придатність діяння для настання подібного злочинного наслідку (формальна конструкція). Підставою ж для закріплення § 238 КК ФРН відкритого переліку дій, попри сумнів у конституційності кримінально-правової заборони в цій частині, стала необхідність врахувати різноманітність типових для сталкінгу поведінкових схем, подальший технічний розвиток, щоб запобігти можливому виникненню прогалів кримінальної караності [30, с. 345–348].

У вітчизняній юридичній літературі зустрічаються подібні висловлювання. Так, стверджується, що не всі переслідувачі хочуть нашкодити жертві і залякати її. Навпаки, часто переслідувач настільки любить свою жертву, що навіть переконаний у взаємних симпатіях. Залякування і прагнення викликати страх у таких випадках є не метою, а скоріше наслідком [31, с. 54].

У разі криміналізації переслідування в Україні факт вчинення такого посягання, з огляду на його показані вище особливості, буде непросто довести, у зв'язку з чим заслуговує на увагу думка окремих дослідників про віднесення переслідування до кримінальних правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення [13, с. 61; 25, с. 597–598]. Отже, дотримання такого принципу криміналізації, як процесуальна здійсненність кримінального переслідування, потребуватиме внесення змін до ст. 477 КПК України (щонайменше в частині некваліфікованого переслідування).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

У законодавстві України відсутній такий окремий вид правопорушення, як переслідування. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» поняття переслідування використовується у значенні, відмінному від закріпленого у ст. 34

Стамбульської конвенції і супровідних документах до неї. Кореспондування положень КК із відповідним конвенційним положенням є фрагментарним, а усунення існуючої в кримінально-правовому полі України прогалини можливе лише в результаті конструктивної законодавчої роботи.

Виконання Україною відповідного міжнародно-правового зобов'язання, зумовленого ратифікацією Стамбульської конвенції, має бути виваженим, що актуалізує звернення до релевантного зарубіжного досвіду. При криміналізації в Україні сталкінгу є сенс взяти до уваги спосіб закріплення (описання) переслідування в КК ФРН, де цей тип соціально неприйнятної поведінки визначено чітко і повно. Зокрема, на сприйняття заслуговує підхід німецького законодавця в частині закріплення відкритого переліку дій, які можуть розцінюватись як переслідування, адже такий підхід зумовлений схвальним прагненням охопити різноманітність типових для сучасного сталкінгу поведінкових схем і запобігти можливій прогальності кримінального закону, зокрема через розвиток цифрових технологій. Тому не може бути підтриманий підхід, згідно з яким об'єктивна сторона переслідування як складу нового (для України) кримінального правопорушення має визначатись через вичерпний перелік конкретизованих дій. *De lege ferenda* переслідування може бути визначене як умисне повторюване стеження, слідування, спостереження за особою, встановлення небажаного спілкування з нею, зокрема з використанням інформаційних систем чи мережі Інтернет, або як інша подібна незаконна поведінка, яка порушує (*варіант* – здатна порушити) звичний (*варіант* – повсякденний) спосіб життя потерпілого та (або) змушує його боятися за свою безпеку чи безпеку своїх близьких.

Стаття про відповідальність за переслідування може бути розміщена або у розділі III Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» (з огляду на те, що особиста свобода як родовий об'єкт відповідних кримінальних правопорушень, не обмежуючись фізичною свободою людини, включає в себе свободу людини в частині можливості вибору нею своєї поведінки, свободу самостійно розпоряджатись собою та узгоджується із цивілістичним розумінням особистої свободи як особистого немайнового блага фізичної особи), або у розділі V Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» – поряд із близькими за спрямованістю заборонами, які покликані забезпечувати охорону приватності (статті 162, 163, 182 КК) і за допомогою яких на сьогодні можуть розцінюватись окремі прояви переслідування (виходячи з того, що у кожної людини є своя автономна сфера, в яку ніхто не повинен втручатися, а переслідування порушує право на приватність у широкому розумінні цього поняття).

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
2. Головкін О. В., Стадник В. П., Чубко Т. П. Стамбульська конвенція: ризики для суспільства і сім'ї. *Судова апеляція*. 2018. № 4. С. 90–99.
3. Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 липня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 276 с.
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.

5. Оленіна Я. Г. Матеріальні джерела положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 2011 року щодо криміналізації злочинних діянь. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Вип. 37. Том 3. С. 59–63.

6. Росохата Д. Дискримінація vs ефективне розслідування домашнього насильства. 8 листопада 2022 р. URL: <https://justtalk.com.ua/post/diskriminatsiya-vs-efektivne-rozsliduvannya-domashnogo-nasilstva> (дата звернення: 25.03.2024).

7. Харитонova А. Сексуальне насильство, Стамбульська конвенція і реформи: сміливість продовжувати. 8 вересня 2022 р. URL: <http://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-stambulska-konventsija-i-reformy/> (дата звернення: 25.03.2024).

8. Хавронюк М. Стамбульська конвенція: до чого зобов'язує ратифікація? 7 липня 2022 р. URL: <https://justtalk.com.ua/post/stambulska-konventsija-do-chogo-zobovyazue-ratifikatsiya-> (дата звернення: 25.03.2024).

9. Руфанова В. М. Діджиталізація гендерно зумовленого насильства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 273–285.

10. Васильєв А. А., Юртаєва К. В. Реалізація положень Стамбульської конвенції в законодавстві України про кримінальну відповідальність: системно-правовий аналіз внесених змін і доповнень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 279–284.

11. #СтопСталкінг: що таке переслідування і як від нього захиститися. 14 травня 2019 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-stopstalking-shcho-take-i-yak-zahystytysia/29940709.html> (дата звернення: 25.03.2024).

12. Нікітіна Ю. Сталкінг: про що це? 6 серпня 2021 р. URL: <https://jurfem.com.ua/stalking-proo-scho-tse-article/> (дата звернення: 20.12.2023).

13. Відповідність окремих законів України вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Аналітичний звіт. Підготовлений та відредагований Хав'єром Тручеро Куевас і Ганною Христовою для Ради Європи за участю Миколи Хавронюка. Травень 2015 р. 93 с.

14. Сексуальне кібернасильство: механізми реагування та виклики. 16 с. URL: <https://justtalk.com.ua/post/seksualne-kibernasilstvo-mehanizmi-reaguvannya-ta-vikliki-discussion-paper> (дата звернення: 25.03.2024).

15. Шармар О. М. Проблемні питання імплементації положень Стамбульської конвенції в кримінальне законодавство України. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992–2022 роки» (18 листопада 2022 року). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 84–88.*

16. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р., та Пояснювальна доповідь. Київ: Видавництво «К.І.С.» 2014. 189 с. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 20.12.2023).

17. Гурковська К. А., Мороз О. Б. Проблеми реалізації положень Стамбульської конвенції у національному законодавстві України з протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 319–322.

18. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 25.02.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).

19. Задоя К. П., Оленіна Я. Г. Відповідність кримінального законодавства України положенням Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством 2011 року щодо переслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 177–179.

20. Хлопов А. О. Сутність сталкінгу як суспільно-небезпечного діяння та роль інформації приватного характеру з ознаками таємниці у формуванні тактики поведінки переслідувача. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 404–408.

21. Батиргарєєва В. С. Стокерство. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 376–378.

22. Андрушко А. В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ужгород. 2021. 675 с.
23. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. 625 с.
24. Савінова Н. А. Насильство над особистістю – кримінальні правопорушення проти гідності людини. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2. С. 122–138.
25. Собко Г. М. Кримінально-правові та кримінологічні основи протидії психічному насильству: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 791 с.
26. Кваша Р. С. Сталкінг (нав'язливе переслідування): зарубіжний досвід кримінально-правової протидії. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 216–221.
27. Баулін Ю. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України. *Юридичний вісник України*. 14–20 квітня 2007 р. № 15.
28. Загиней-Заболотенко З. Невизначеність vs визначеність кримінального закону України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.
29. Висновок антикорупційної експертизи проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за переслідування» (від 28 квітня 2021 р.). URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoruptsijnoyi-ekspertyzy-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-ta-kryminalnogo-protsesualnogo-kodeksiv-ukrayiny-shhodo-vstanovlennya-vidpovidalnosti-za-peresliduvann/> (дата звернення: 25.03.2024).
30. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB). Перевод Головненкова П. В. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2021. 489 с.
31. Бежевец А. М., Шах К. І. Кібербулінг та кіберсталкінг в інтернет-середовищі: порівняльно-правовий аналіз понять. *Інформація і право*. 2022. № 3. С. 49–54.

References

1. On the ratification of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena: Law of Ukraine (June 20, 2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (in Ukrainian)
2. Golovkin, O.V., Stadnyk, V.P., Chubko, T.P. (2018). Stambulska konventsia: ryzyky dlia suspilstva i simi. [Istanbul Convention: risks for society and the family]. *Sudova apeliatsiia*, 4, 90-99. (in Ukrainian)
3. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku systemy zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu stati v umovakh hlobalnykh vykykiv shohodennia: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (2022). Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». (in Ukrainian)
4. Dudorov, O.O., Havronyuk, M.I. (2019). *Vidpovidalnist za domashnie nasylstvo i nasylstvo za oznakoiu stati (naukovo-praktychnyi komentar novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)* [Liability for domestic violence and gender-based violence (scientific and practical commentary on the novels of the Criminal Code of Ukraine)]. Kyiv: Vaite. (in Ukrainian)
5. Olenina, Y.G. (2016). Materialni dzhherela polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyschchamy vid 2011 roku shhodo kryminalizatsii zlochynnykh diian [Material sources of the provisions of the Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena from 2011 regarding the criminalization of criminal acts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO*, 37(3), 59-63. (in Ukrainian)
6. Rosohata, D. (2022). Dyskryminatsiia vs efektyvne rozsliduvannia domashnoho nasylstva [Discrimination vs effective investigation of domestic violence]. Retrieved from <https://justtalk.com.ua/post/discrimination-vs-efektivne-rozsliduvannya-domashnogo-nasylstva>. (in Ukrainian)
7. Kharytonova, A. (2022). Seksualne nasylstvo, Stambulska konventsia i reformy: smilyvist prodovzhuvaty [Sexual violence, the Istanbul Convention and reforms: the courage to continue]. Retrieved from <http://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-stambulska-konventsia-i-reformy/> (in Ukrainian)
8. Khavroniuk, M. (2022). Stambulska konventsia: do choho zoboviazue ratyfikatsiia? [Istanbul Convention: what does ratification oblige?]. Retrieved from <https://justtalk.com.ua/post/stambulska-konventsia-do-chogo-zoboviazue-ratyfikatsiya-> (in Ukrainian)
9. Rufanova, V.M. (2020). Didzhytalizatsiia henderno zumovlenoho nasylstva [Digitization of gender-based violence]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2, 273-285. (in Ukrainian)

10. Vasiliev, A.A., Yurtayeva, K.V. (2019). Realizatsiia polozhen Stambulskoi konventsii v zakonodavstvi Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist: systemno-pravovyi analiz vnesenykh zmin i dopovnen [Implementation of the provisions of the Istanbul Convention in the legislation of Ukraine on criminal responsibility: systemic and legal analysis of the introduced changes and additions]. *Porivnialno-analitychne parvo*, 1, 279-284. (in Ukrainian)
11. #StopStalking: what stalking is and how to protect yourself from it (2019). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-stopstalking-shcho-take-i-yak-zahystytysia/29940709.html>. (in Ukrainian)
12. Nikitina, Y. (2021). Stalkinh: pro shcho tse? [Stalking: what is it about?]. Retrieved from <https://jurfem.com.ua/stalking-proo-scho-tse-article/> (in Ukrainian)
13. Compliance of individual laws of Ukraine with the requirements of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena. Analytical report. (2015). Prepared and edited by Javier Truchero Cuevas and Hanna Hristova for the Council of Europe with the participation of Mykola Havroniuk. (in Ukrainian)
14. Sexual Cyberviolence: Response Mechanisms and Challenges. Retrieved from <https://justtalk.com.ua/post/seksualne-kibernasilstvo-mehanizmi-reaguvannya-ta-vikliki-discussion-paper>. (in Ukrainian)
15. Sharmar, O.M. (2023). Problemni pytannia implementatsii polozhen Stambulskoi konventsii v kryminalne zakonodavstvo Ukrainy [Problematic issues of implementation of the provisions of the Istanbul Convention in the criminal legislation of Ukraine.]. *Pamiaty profesoriv P. S. Matyshevskoho ta S. S. Yatsenka*: 1. Zbirka tez dopovidei uchasykiv naukovo-praktychnoho kruhloho stolu «Kryminalna vidpovidalnist za zlochynty proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: 1992–2022 roky» (18 lystopada 2022 roku). 2. Zbirka tez dopovidei uchasykiv naukovo-praktychnoi konferentsii «Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: konstytutsiinyi, mizhnarodno-pravovyi ta porivnialno-pravovyi vymiry» (Yatsenivski chytannia) (2 liutoho 2023 roku) (pp. 84-88). Kyiv. (in Ukrainian)
16. Convention of the Council of Europe on preventing and combating violence against women and domestic violence, opened for signature in Istanbul, Turkey on 11 May 2011, and Explanatory Report (2014). Kyiv: “K.I.S” Publishing House. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680093d9e> (in Ukrainian)
17. Gurkovska, K. A., Moroz, O. B. (2023). Problemy realizatsii polozhen Stambulskoi konventsii u natsionalnomu zakonodavstvi Ukrainy z protydiv domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu staty. [Problems of implementing the provisions of the Istanbul Convention in the national legislation of Ukraine on combating domestic violence and gender-based violence]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 2, 319-322. (in Ukrainian)
18. Criminal cod of Ukraine. Control text of the project (as of February 25, 2024). Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>. (in Ukrainian)
19. Zadoya, K.P., Olenina, Y.G. (2016). Vidpovidnist kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy polozhenniam Konventsii Rady Yevropy pro poperedzhennia ta borotbu z nasylstvom stosovno zhinok ta domashnim nasylstvom 2011 roku shchodo peresliduvannia [Compliance of the criminal legislation of Ukraine with the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence of 2011 regarding harassment]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 4, 177-179. (in Ukrainian)
20. Khlopov, A.O. (2020). Sutnist stalkinhu yak suspilno-nebezpechnoho diannia ta rol informatsii pryvatnogo kharakteru z oznakamy taiemnytsi u formuvanni taktyky povedinky peresliduvacha [The essence of stalking as a socially dangerous act and the role of information of a private nature with signs of secrecy in the formation of tactics of the stalker's behavior]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 404-408. (in Ukrainian)
21. Batyrgareeva, V.S. (2015). Stokerstvo [Stokerstvo]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*, 2, 376-378. (in Ukrainian)
22. Andrushko, A.V. (2021). *Crimes against the will, honor and dignity of a person (criminal law and criminological research)*: PhD diss. Uzhhorod. (in Ukrainian)
23. Stefanchuk, R.O. (2008). *Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu): monohrafiia* [Personal non-property rights of natural persons (concept, content, system, features of implementation and protection): monograph]. Kyiv: KNT. (in Ukrainian)
24. Savinova, N.A. (2021). Nasylstvo nad osobystistiu – kryminalni pravoporushennia proty hidnosti liudyny [Violence against the individual – criminal offenses against human dignity]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*, 2, 122-138. (in Ukrainian)

25. Sobko, G.M. (2020). Criminal law and criminological bases of combating psychological violence: PhD diss. Kyiv. (in Ukrainian)
26. Kvasha, R.S. (2022). Stalkinh (naviazlyve peresliduvannia): zarubizhnyi dosvid kryminalno-pravovoi protydii [Stalking (obsessive stalking): foreign experience of criminal legal countermeasures]. *Almanakh prava*, 13, 216-221. (in Ukrainian)
27. Baulin, Yu. (2007). Tendentsii rozvytku suchasnoho kryminalnoho prava Ukrainy [Trends in the development of modern criminal law of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 15 (April 14–20). (in Ukrainian)
28. Zahynei-Zabolotenko, Z. (2020). Nevyznachenist vs vyznachenist kryminalnoho zakonu Ukrainy [Uncertainty vs certainty of the criminal law of Ukraine.]. *Pravo Ukrainy*, 2, 67-80. (in Ukrainian)
29. The conclusion of the anti-corruption examination of the draft Law of Ukraine “On Amending the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine on Establishing Liability for Persecution” (April 28, 2021). Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antikorupsiynoyi-ekspertyzy-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-ta-kryminalnogo-protsesualnogo-kodeksiv-ukrayiny-shhodo-vstanovlennya-vidpovidalnosti-za-peresliduvann/> (in Ukrainian)
30. Uholovnoe ulozhenye Federatyvnoi Respublyky Hermanyia – Strafgesetzbuch (StGB). Perevod Holovnenkova P.V. [Criminal law of the Federal Republic of Germany – Strafgesetzbuch (StGB). Translated by P.V. Golovnenkov]. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam. Retrieved from <https://publishup.uni-potsdam.de/frontdoor/index/index/docId/47371> (in Russian)
31. Bezhevets, A.M., Shah, K.I. (2022). Kiberbulinh ta kiberstalkinh v internet-seredovyschi: porivnialno-pravovyi analiz poniat [Cyberbullying and cyberstalking in the Internet environment: comparative legal analysis of the concepts]. *Informatsiia i pravo*, 3, 49-54. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 01.04.2024

прийнята до друку 22.04.2024

The article: is received 01.04.2024

is accepted 22.04.2024

Бібліографія: Дудоров О. О., Дудорова К. Б. Про відповідальність за переслідування у контексті імплементації Стамбульської конвенції. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 244-261. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.244-261>



УДК 343.13

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.262-268>

ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ПОРУШЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ПРАВА НА ЗАХИСТ

Лотоцький Михайло Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
ЗВО «Університету Короля Данила»,
вул. Євгена Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: lotockiymw@ukr.net

Дзундза Лілія Петрівна,
доцент кафедри психології та суспільствознавчих дисциплін
імені Академіка УАН о. І. Луцького
ЗВО «Університету Короля Данила»,
вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: liliia.dzundza@ukd.edu.ua

Мета. Метою роботи є дослідження чинного законодавства яке порушує фундаментальне право особи на захист при обранні їй запобіжного заходу тримання під вартою. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: порівняльно-правовий, логіко-граматичний, системно-структурний, моделювання. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що в кримінальному процесуальному законодавстві України застосування запобіжного заходу, як на стадії досудового розслідування так і під час розгляду кримінальної справи у суді, тримання під вартою порушує фундаментальне право особи на захист, зокрема право на збирання доказів, рівність сторін у кримінальному провадженні, що в свою чергу порушує право на справедливий суд. **Наукова новизна.** В процесі дослідження науково обґрунтовано, що кримінальне процесуальне законодавство України в цілому відповідає Основному Закону України та практики Європейського суду з прав людини під час здійснення притягнення особи до кримінальної відповідальності, однак, застосування до особи/осіб одного із найтяжчих запобіжних заходів тримання під вартою порушує її право на захист, що має наслідком порушення інших прав особи.

Практична значимість. Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності при подальшому вдосконаленні національного кримінального процесуального законодавства щодо вдосконалення інституту застосування запобіжних заходів, а також у навчальному процесі під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Кримінального процесуального права України», «Кримінального права», «Правоохоронна діяльність», «Адвокатура», інші.

Ключові слова: право на захист, запобіжний захід, тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений, досудове розслідування, судовий розгляд, захисник, сторона обвинувачення, сторона захисту.

Mykhailo Lototskyi
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Law of the King Danylo
University, 35 Konovalts street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: lotockiymw@ukr.net

Liliya Dzundza
Associate Professor, Department of theology and social science disciplines named after
Academician of the Ukrainian Academy of Sciences I. Lutskyi
st. E. Konovaltsia, 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: liliia.dzundza@ukd.edu.ua

DETENTION AS A VIOLATION OF THE FUNDAMENTAL RIGHT TO PROTECTION

Purpose. The purpose of the work is to study the current legislation that violates a person's fundamental right to protection when the preventive measure of detention is chosen for him. **Method.** The methodology includes

a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: comparative-legal, logical-grammatical, systemic-structural, modeling. **The results.** In the course of the research, it was recognized that in the criminal procedural legislation of Ukraine, the application of a preventive measure, both at the stage of pre-trial investigation and during the consideration of a criminal case in court, detention in custody violates the fundamental right of a person to protection, in particular the right to collect evidence, the equality of parties in criminal proceedings, which in turn violates the right to a fair trial. **Scientific novelty.** In the process of research, it is scientifically substantiated that the criminal procedural legislation of Ukraine as a whole corresponds to the Basic Law of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights when bringing a person to criminal responsibility, however, the application of one of the most severe preventive measures of detention to a person/persons violates the right to protection, resulting in the violation of other rights of the person. **Practical significance.** The results of the research can be used in law-making activities for the further improvement of the national criminal procedural legislation regarding the improvement of the institution of the application of preventive measures, as well as in the educational process during the teaching and learning of the academic disciplines "Criminal Procedural Law of Ukraine", "Criminal Law", "Law Enforcement Activities", "Advocacy", others.

Key words: right to defense, preventive measure, detention, suspect, accused, pre-trial investigation, trial, defender, prosecution, defense.

Постановка проблеми. Ч. 2 ст. 3 Конституції України визначено, що забезпечення прав і свобод людини визначається головним обов'язком держави. Згідно Основного Закону Держави (ст. 55, 59, 62, 63, 129) право особи на захист – одне із конституційних прав особи яка притягується до кримінальної відповідальності. Щодо чинного законодавства, то у кримінальному провадженні задекларована рівність сторони обвинувачення та захисту у правах. Ч. 2 ст. 9 КПК України (далі - КПК України) передбачає, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Однак, всупереч даному положенню, названі органи досудового розслідування не збирають доказів які виправдовують особу, про це можуть свідчити менше 1% виправдувальних вироків які виносять українські суди.

Хоча чинне законодавство дає право підозрюваного, обвинуваченого збирати докази, але тримання під вартою таких осіб позбавляє їх такого права, що в свою чергу порушує право особи на захист.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження кримінальних процесуальних прав осіб які притягуються до кримінальної відповідальності здійснювалося вітчизняними і зарубіжними вченими, зокрема, Антипенко В.Ф., Бажанов М.І., Васілін М.М., Вереша Р.В., Джужа О.М., Демидова Л.М., Драний В.В., Ємельянов В.П., Ізетов А.Е., Новікова Л.В., Семикін М.В., Тихий В.П., Форос А.В., Хавронюк М.І., Шамара О.В. та іншими. Однак, чимало питань проблематики в теоретичному та прикладному значенні порушення права особи на захист при застосування до неї запобіжного заходу тримання під вартою є недослідженими.

Об'єктом дослідження виступають норми чинного КПК України, які регламентують збирання доказів підозрювати, обвинуваченим до яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою.

Постановка завдання. Дослідити кримінальне процесуальне законодавство щодо забезпечення права на захист осіб до яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою, встановити особливості кримінально-правових норм які впливають на

застосування до особи запобіжного заходу тримання під вартою та вплив такого запобіжного заходу на право особи на захист.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пошук балансу між інтересами суспільства у кримінальному провадженні з метою відновлення правопорядку з однієї сторони та дотриманням прав підозрюваного (обвинуваченого) при здійсненні кримінального провадження для забезпечення пропорційного втручання держави у приватне життя завжди повинно бути мінімально необхідним для досягнення мети кримінального провадження. КПК України, судова практика, рішення ЄСПЛ докладно регламентують застосування запобіжних заходів, особливо, щодо найтяжчого запобіжного заходу тримання під вартою.

Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Принципи рівності перед законом і судом на національному рівні знайшов відображення в Конституції України (с. 1, 2 ст. 24). Рівність учасників перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію їх процесуальних прав [1].

Україна є демократична, правова держава, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком (статті 1, 3 Конституції України) [1].

Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Ст. 62 Основного Закону передбачає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [1].

КПК України (ч. 1 ст. 2) передбачає, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [3].

Питання покарання за вчинення кримінальних правопорушень були актуальними в минулому, це питання є актуальним і на часі. Конституція України, зокрема ст. 3, визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. А ст. 29 Основного Закону гарантує кожній людині право на свободу. Однак, право на свободу людини не є абсолютним і воно може бути обмежене відповідно до закону. Право на свободу гарантується і міжнародними правовими актами, зокрема ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність [4]. Законами які обмежують права людини є Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України та Закон України «Про попереднє ув'язнення».

Тримання під вартою є найсуворішим запобіжним заходом серед усіх запобіжних заходів передбачених чинним КПК України. Застосування цього запобіжного заходу суттєво обмежує права людини, зокрема, право на свободу та особисту недоторканість, передбачене ст. 29, а також інші гарантовані права.

Одним із прав, гарантованих ст. 63 Конституції України це право підозрюваного, обвинуваченого на захист [1]. В свою чергу п. в ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод гарантує право особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту [4]. Що стосується КПК України, то п. 8 ч. 3 ст. 42 цього Закону гарантує підозрюваному, обвинуваченому, крім інших прав, право збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази. Про право обвинуваченого збирати і подавати суду докази наголошується у п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК України. Що стосується збирання доказів у кримінальному провадженні, то таке право зі сторони обвинувачення мають слідчий прокурор, а також потерпілий, заявник, цивільний позивач [3]. Перелічені особи сторони обвинувачення мають свободу, що порушує рівність сторін на збирання доказів.

Суть запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою полягає в обмеженні особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого через поміщення їх до спеціальної установи. Під спеціальними установами слід розуміти:

- слідчі ізолятори (СІЗО) Державного департаменту з питань виконання покарань;
- дисциплінарні ізолятори чи карцери установ виконання покарань (ст. 4 Закону України “Про попереднє ув’язнення”);
- гауптвахти Військової служби правопорядку в Збройних Силах України
- для осіб, які відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах і притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення іншого злочину [6].

Із аналізу ст. 197 КПК України вбачається, що строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати шістдесяті днів. Строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому цим Кодексом. Сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати:

- 1) шести місяців - у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину;
- 2) дванадцяти місяців - у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [3].

Що стосується розгляду кримінального провадження у суді, то максимального строку тримання обвинуваченої особи під час розгляду кримінального провадження у суді не встановлено.

Отже, особа може триматися під вартою на досудовому розслідуванні дванадцять місяців, що стосується судового розгляду – строк не визначений, що не дає можливості їм збирати докази, відповідно, особи які тримаються під вартою і особи до яких застосований інший запобіжний захід (крім цілодобового домашнього арешту) знаходяться в нерівних умовах з іншими учасниками кримінального провадження.

Тримання під вартою суттєво обмежує свободу громадян, відповідно, повинно застосовуватись лише у випадках, коли застосувати інші запобіжні заходи (особисте зобов’язання, особиста порука, застава, домашній арешт) недоцільно. Доцільність найтяжчого запобіжного заходу через певні проміжку часу перевіряється слідчим суддею, судом.

Ст. 20 КПК України передбачає, що підозрюваний, обвинувачений, має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом. Участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, третьої особи, щодо майна якого вирішується питання про арешт. Із наведеного вбачається, що захисник підозрюваного, обвинуваченого, який бере участь у кримінальному провадженні, надає їм правничу допомогу і сприяє у здійсненні їх прав, але не замінює цих осіб у кримінальному провадженні [3].

Ч. 1 ст. 83 КПК України передбачено, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом [3].

В теорії кримінального процесуального права вважається, що сторона обвинувачення повинна обвинувачувати, а сторона захисту захищати, відповідно, на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, дізнавача не можуть покладатися обов'язки виявляти обставини, що виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого та пом'якшують його покарання.

Збирання та подання доказів у кримінальному провадженні є різними способами одержання доказової інформації з огляду на їх відмінну правову природу, а саме: збирання доказів відбувається через інститут слідчих дій, а подання доказів здійснюється особою добровільно шляхом передачі слідчому, прокурору предметів або документів, які, на її думку, мають значення для кримінального провадження.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [3].

Із аналізу Закону України «Про попереднє ув'язнення» особи які тримаються під вартою не мають права покидати приміщення перебування у СІЗО. Режим у місцях попереднього ув'язнення, тобто порядок і умови тримання осіб, взятих під варту, та нагляду за ними з метою забезпечення попереднього ув'язнення, встановлюється Законом та іншими нормативними актами [6].

Основними вимогами режиму в місцях попереднього ув'язнення є ізоляція осіб, взятих під варту, постійний нагляд за ними, але відповідно до ст. 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення», особи, взяті під варту, крім іншого, мають право на захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або взяття під варту, а також на повідомлення під час взяття під варту підстав та мотивів взяття під варту, оскаржувати їх у суді, отримати в друкованому вигляді роз'яснення положень статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 та 63 Конституції України, цієї статті та інших прав затриманих або взятих під варту, встановлених законом, у тому числі права здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту

(взяття під варту) особи, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника [6].

Враховуючи те, що поняття «участь захисника у кримінальному провадженні» не тотожне з поняттям «підозрюваний, обвинувачений, має право на захист» передбачене ст. 20 КПК України особа яка знаходиться під вартою не має можливості реалізувати свої права передбачені чинним законодавством на захист [3], зокрема, збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази; застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» Чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права [5]. Одним із таких договорів є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод відповідно до якої здійснює свою діяльність ЄСПЛ.

Що стосується практики ЄСПЛ, то у своїх рішеннях Суд досить часто посиляється на принцип рівності перед законом і судом гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невідгідне становище відносно другої сторони (Рішення у справах «Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine, заява № 7460/03), від 15 травня 2008 р., «Ankerl v. Switzerland» від 23 жовтня 1996 р., заява № 17748/91 п. 38 та «Dombo Beheer B.V. v. The Netherlands» від 27 жовтня 1993 р., заява № 14448/88, п. 33).

ЄСПЛ у своєму Рішенні («Кенпроти Австрії» (Can v. Austria) щодо ст. 6 § 3 b Конвенції зазначає наступне, що стосується двох складових справжнього захисту – питань можливостей і часу. Це положення передбачає, що дії, пов'язані з ґрунтовним захистом обвинуваченого, можуть включати усе, що «необхідне» для підготовки до судового розгляду. обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист у належний спосіб і без обмежень щодо можливостей вживати усіх засобів захисту під час судового розгляду, а також впливати на його результат [4].

Підсумовуючи викладене вбачається, що застосування до особи, яка притягається до кримінальної відповідальності запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою порушує її право на захист. Пропонуємо розширити перелік прав осіб до яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою щоб вони мали можливість скористатися всіма правами передбаченими ст. 42 КПК України внісши зміни до Закону України «Про попереднє ув'язнення» та Кримінальний процесуальний кодекс України.

Список використаних джерел

1. Конституція України, документ 254к/96-ВР, редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний кодекс України. За станом на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. у редакції від 14.01.2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>
4. Посібник зі статті 6 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект) I частина (пункти 1-299). URL: https://www.scribd.com/slideshare?utm_medium=cpc&utm_source=slideshare&utm_campaign=promo
5. Про міжнародні договори України: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. No 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

6. Про попереднє ув'язнення: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 35, ст.360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>

References

1. The Constitution of Ukraine, document 254k / 96-VR, version of 01.01.2020. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (in Ukrainian)
2. Criminal codex of Ukraine (2021, March 28). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian)
3. Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012. in the edition of 14.01.2021. Retrived from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (in Ukrainian)
4. Handbook of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms The right to a fair trial (criminal procedure) Part I (paras. 1-299). Retrived from: https://www.scribd.com/slideshare?utm_medium=cpc&utm_source=slideshare&utm_campaign=promo (in Ukrainian)
5. On International Treaties of Ukraine: Law of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady* Ukrayiny. 2004, 50, Art. 540. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Tex> (in Ukrainian)
6. On Pre-trial Detention: Law of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady* (VVR), 1993, № 35, p.360. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 07.03.2024
прийнята до друку 28.03.2024
The article: is received 07.03.2024
is accepted 28.03.2024

Бібліографія: Лотоцький М. В., Дзундза Л. П. Тримання під вартою як порушення фундаментального права на захист. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 262-268. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.262-268>



УДК 343.412

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.269-281>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ (СТ. 171 КК): НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР

Мовчан Роман Олександрович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права

Донецького національного університету імені Василя Стуса,

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна, 21000

e-mail: romanmov1984@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Гель Андрій Павлович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри судової медицини та права

Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова,

вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, Україна, 21018

e-mail: vnmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2612-4530>

Мета. Науково-практичний коментар окремих положень ст. 171 КК. Для досягнення задекларованої мети була обрана відповідна **методика**, зокрема, використано філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи. За **результатами** написання статті було, по-перше, сформульовано рекомендації щодо вирішення тих дискусійних питань, відсутність відповідей на які спроможна завадити ефективному правозастосуванню ст. 171 КК, по-друге, виявлено притаманні відповідній нормі недоліки, наявність яких уже негативно позначається на її результативності, та висловлено пропозиції щодо їхнього усунення. **Наукова новизна** полягає в тому, що було розроблено нові рекомендації щодо кваліфікації та пропозиції щодо удосконалення окремих положень ст. 171 КК. **Практична значимість.** Сформульовані висновки можуть бути використані у нормотворчій, правозастосовчій та науковій діяльності.

Ключові слова: журналіст, перешкодження, вплив, переслідування, законна професійна діяльність, інформація, погроза, знищення або пошкодження майна, насильство, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, службова особа, конституційні права, авторитет органів.

Roman Movchan

Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional,
International and Criminal Law at Vasyl' Stus Donetsk National University,

600-year Street, 21, Vinnitsa, Ukraine, 21000

e-mail: romanmov1984@gmail.com

Andrey Hel

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Forensic Medicine and Law

Vinnitsia National Medical University named after M. I. Pirogov,

Pirogova Street, 56, Vinnitsa, Ukraine, 21018,

e-mail: vnmu.edu.ua

CRIMINAL LIABILITY FOR INTERFERING WITH THE LEGAL PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS (ART. 171 OF THE CRIMINAL CODE): A SCIENTIFIC AND PRACTICAL COMMENT

Purpose. Scientific and practical commentary on certain provisions of Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine. In order to achieve the declared goal, an appropriate **methodology** was chosen, in particular, philosophical, general scientific and specifically scientific methods were used. Based on the **results** of writing the article, firstly, recommendations were formulated for solving those debatable issues, the lack of answers to which

can prevent effective law enforcement of Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, secondly, the shortcomings inherent in the corresponding norm were identified, the presence of which already negatively affects its effectiveness, and proposals were made for their elimination. **The scientific novelty** lies in the fact that new recommendations on qualifications and proposals for improving certain provisions of Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, it was proven that cases of mental or physical pressure on the journalist's close relatives should not be qualified under Art. 171, and according to Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine. Additional arguments are presented in favor of the fact that instead of enumerating the forms of obstruction to the legal professional activity of a journalist in the analyzed criminal law norm, it would be appropriate to point to the single generalizing term "obstruction", which, among other things, included the concept of "influence". Recommendations for distinguishing the investigated criminal offense from criminal offenses against life and health have been developed. The proposal of the researchers to present Part 3 of Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine in the following wording: "Actions provided for in part 1 or part 2 of this article, if they were committed by an official using his official position or with the prior conspiracy of a group of persons". **Practical significance.** Formulated conclusions can be used in rule-making, law enforcement and scientific activities.

Key words: journalist, obstruction, influence, harassment, legitimate professional activity, information, threat, destruction or damage to property, violence, criminal responsibility, criminal offense, official, constitutional rights, authority of bodies.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Основного Закону України утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. Серед інших, особливу увагу наша держава звернула на необхідність гарантування права кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також задекларувала пов'язане з ними право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34 Конституції України). Враховуючи ж те, що згадані пошук, одержання і поширення інформації здебільшого здійснюють журналісти, відповідне гарантування неодмінно повинне включати і створення належного законодавчого підґрунтя для безперешкодної професійної діяльності останніх.

Крім зазначених вище конституційних приписів, правові гарантії діяльності журналістів в Україні конкретизуються і в інших правових актах. Зокрема, у ч. 3 ст. 24 Закону України «Про інформацію» зазначається, що умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналіста та/або його переслідування тягне за собою відповідальність згідно із законами України. Зокрема, важливим елементом захисту журналістів від різноманітних протиправних дій виступають положення ст. 171 Кримінального кодексу України (далі – КК), якою передбачена кримінальна відповідальність за перешкоджання їхній законній професійній діяльності.

Водночас офіційні статистичні дані засвідчують, що кількість облікованих кримінальних правопорушень (далі – к. пр.) за ст. 171 КК різко дисонує з кількістю проваджень, в яких особам повідомлено про підозру та далі направлених до суду. Наявність цього факту необхідно пов'язувати як із недосконалістю аналізованих правових приписів, так і з відсутністю адекватних правозастосовних орієнтирів у цій сфері. Зважаючи на сказане, стає очевидним, що наразі особливої актуальності набуває вивчення проблемних питань кваліфікації та розроблення рекомендацій щодо удосконалення відповідної кримінально-правової заборони.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти вказаної проблематики висвітлювались у працях таких вітчизняних науковців, як Я. Безпала, К. Буряк, А. Вознюк, В. Гацелюк, Ю. Гродецький, І. Заєць, А. Коваленко, О. Марін, С. Марко, І. Медицький, Ю. Овчарук, О. Острогляд, В. Павликівський, Є. Пилипенко, Є. Письменський, К. Поп, Ю. Сподарик, М. Хавронюк, В. Шаблистий та інших. Попри констатовану дослідницьку активність, чимало проблем, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням подальших перспектив відповідної норми, викликають полеміку, а окремі з них залишаються недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Метою статті є науково-практичний коментар окремих положень ст. 171 КК, за результатами має бути: по-перше, сформульовано рекомендації щодо вирішення тих дискусійних питань, відсутність відповідей на які спроможна завадити ефективному правозастосуванню; по-друге, виявлено притаманні відповідній нормі недоліки, наявність яких уже негативно позначається на її результативності, та висловлено пропозиції щодо їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Основним безпосереднім об'єктом к. пр. є суспільні відносини, які забезпечують законну професійну діяльність журналістів.

У контексті дослідження об'єкта розглядуваного посягання варто звернути увагу на те, що кримінально-правовій охороні підлягає лише **законна** діяльність журналістів – діяльність, яка спрямована на реалізацію ними своїх повноважень в інформаційній сфері і здійснюється засобами та в порядку, передбаченому законом. Відповідний обсяг прав та перелік обов'язків журналіста не залежить від того, яке місце в інформаційному просторі посідає газета, телеканал чи агентство, яка їхня аудиторія, тираж, сфера розповсюдження тощо [1, с. 134].

Зважаючи на вищевказані положення, не має підстав визнавати к. пр. проти журналіста, наприклад, перешкоджання його кримінально протиправній діяльності (поширення інформації з обмеженим доступом, втручання в діяльність працівника правоохоронного органу тощо). Як зазначає Є. О. Письменський, незаконна професійна діяльність журналістів є неприпустимою та залежно від виду порушення потребує належного реагування як у моральній, так і в правовій площині [2, с. 94].

Тут варто пригадати і положення ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інформацію», в якій зазначається, що не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. З урахуванням цих законодавчих положень має виключатися відповідальність особи за перешкоджання діяльності журналіста під час встановлення перешкод публікації відповідної конфіденційної інформації [3, с. 109]. Показовим у цьому аспекті може бути наступний приклад із судової практики.

Галицьким районним судом м. Львова було встановлено, що Особа-1 у групі з Особою-2, маючи умисел на перешкоджання законній професійній діяльності кореспондента Особи-3 та телеоператора Особи-4, будучи незадоволеними проведенням відеозйомки на пл. Ринок у м. Львові, затуляли руками об'єктив відеокамери Особи-4, застосували фізичну силу, схопили за руку Особу-1. Такі дії суд першої інстанції кваліфікував за ч. 1 ст. 171 КК [4].

Однак це рішення було оскаржено до суду апеляційної інстанції. Особа-1 та Особа-2 стверджували, що під час указаних подій вони заперечували виключно проти відеозйомки їх особисто та вимагали у журналістів лише видалення фрагменту відеозапису з їхнім зображенням. Також було з'ясовано, що потерпілі підтвердили ці покази. З урахуванням цього колегія суддів дійшла висновку, що під час вказаних подій Особа-1 та Особа-2 діяли з метою захисту свого права на недоторканість приватного життя, а відеозйомка їх особисто, у той час як вони висловили категоричне заперечення проти цього, суперечила вимогам закону. Як наслідок, було резюмовано, що діяння обвинувачених не утворюють складу к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 171 КК, і можуть бути кваліфіковані лише за іншими нормами КК [5].

Варто погодитись із правниками, які наголошують на тому, що на оцінку законності дій журналістів під час виконання ними професійних обов'язків не повинна впливати

наявність чи відсутність редакційних завдань. Адже жоден нормативно-правовий акт не містить вимог щодо обов'язковості надання журналістам редакційних завдань, а також не вимагає від них діяти виключно в межах, визначених завданнями [6, с. 25].

Через зазначені вище положення не можна вважати правомірним рішення Чигиринського районного суду Черкаської області, який ухвалення винесеного ним виправдовувального вироку стосовно Особи-1 мотивував, зокрема, і тим, що потерпілий – журналіст Особа-2 – мав редакційне завдання лише для висвітлення судового процесу; завдання ж на відеозйомку того, що відбувалося поза судовим процесом, у т. ч. і на відеозйомку Особи-1 як фізичної особи, у нього не було [7].

2. Потерпілим від к. пр., передбачених ст. 171 КК, виступає журналіст.

Тривалий час у вітчизняному правовому просторі містилося принаймні декілька законодавчих дефініцій поняття «журналіст», з-поміж яких найбільш повним та універсальним справедливо вважалося визначення, наведене у Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналістів». Відповідно до абз. 10 ст. 1 згаданого Закону журналіст – це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа. Далі у цій же правовій нормі зазначається, що статус журналіста підтверджується документом, виданим суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів, який має містити найменування та вид медіа, його ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа або найменування професійної чи творчої спілки, фото, прізвище, ім'я та по батькові журналіста, номер документа, дату видачі і строк його дії, підпис особи, яка видала документ.

Посилаючись на відповідну законодавчу дефініцію (щоправда, на її попередню редакцію, яка несуттєво відрізняється від чинної), окремі вітчизняні науковці наполягали на тому, що не можуть визнаватися потерпілими журналісти Інтернет-середовища, блогери та інші громадяни, які займаються розповсюдженням інформації, а також пропонують через це відповідним чином уточнити примітку ст. 345-1 КК [8, с. 19].

Однак із такою позицію можна погодитися лише частково, адже із доповненням КК ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста» (Закон від 14 травня 2015 р.) правозастосовчі органи були змушені змінити усталені підходи до розуміння поняття «журналіст», зокрема й у контексті застосування ст. 171 КК. Це пов'язано із закріпленням у примітці відповідної норми положення про те, що під професійною діяльністю **журналіста** не лише у цій статті, а й у статтях 171, 347-1, 348-1 КК відтепер необхідно розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану зі збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані ЗМІ, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Крім того, визначено, що статус журналіста або його належність до ЗМІ підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим ЗМІ, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів.

Отже, з цього часу при інкримінуванні ст. 171 КК необхідно опиратися саме на наведену законодавчу дефініцію поняття «журналіст», яким може бути визнана будь-яка особа, діяльність якої відповідає ознакам, закріпленим у примітці ст. 345-1 КК.

На цій самій обставині акцентував увагу і ККС ВС, який під час розгляду однієї зі справ указав на те, що, по-перше, законодавець поклав у основу передбаченого КК визначення функціональний аспект професії журналіста, тобто статус журналіста

пов'язується з діяльністю, яка має ознаки, зазначені у примітці до ст. 345-1 КК, а не займаною посадою, по-друге, законодавець не обмежився поширенням інформації лише через ЗМІ, до яких належать друковані ЗМІ, **а й включив до цього переліку Інтернет** [9].

На переконання деяких авторів, потерпілим від перешкоджання професійній діяльності журналіста може бути не лише журналіст, а і його близькі родичі, які зазнали психічного або фізичного тиску [10, с. 24–25]. Можна зустріти й думку, що к. пр., передбачене ч. 1 ст. 171 КК, може вчинятися не тільки безпосередньо щодо журналістів, а й стосовно ЗМІ, що зрештою обмежує можливість чи створює неможливість виконання професійних обов'язків журналістами, які працюють у зазначеному ЗМІ (наприклад, незаконне позбавлення телеорганізації права користування певними частотами, призначеними для мовлення; незаконне анулювання свідоцтва про державну реєстрацію друкованого ЗМІ тощо) [11, с. 283].

Водночас вважаємо, що озвучена вище позиція потребує деякого уточнення. Як резонно зазначає Є. Пилипенко, справді, на практиці потерпілими від цього к. пр. (насамперед, у контексті кримінального процесу) можуть бути визнані і близькі родичі, і організація, яку представляє журналіст, і інші особи, адже їм може бути заподіяна певна шкода. Утім, якщо вести мову про потерпілого (точніше, спеціального потерпілого) як ознаку складу к. пр., яке розглядається, то ним може бути тільки журналіст, адже законодавець у тексті ст. 171 КК прямо зазначив, що це к. пр. може бути вчинене тільки щодо журналіста, а не якихось інших осіб. Якби парламентарії уважали за необхідне визнати спеціальним потерпілим близьких осіб журналіста, то про них прямо було б зазначено в тексті норми, як це зроблено, наприклад, у ст. 345-1 КК. До речі, випадки психічного або фізичного тиску на близьких родичів журналіста мають бути кваліфіковані саме за ст. 345-1, а не ст. 171 КК. Тому наразі підстав для розширеного тлумачення потерпілого від цього к. пр. немає [12, с. 116].

3. Предметом к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 171 КК, є: 1) зібрані, опрацьовані, підготовлені журналістом матеріали; 2) технічні засоби, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю.

Аналіз правозастосовних матеріалів засвідчує, що найчастіше предметом розглядуваного к. пр. стають телекамери та фотоапарати. Також на практиці зустрічалися прояви незаконного вилучення чи пошкодження таких використовуваних журналістом технічних засобів, як мікрофон, диктофон, планшет, радіосистема для презентації та навіть квадрокоптер.

4. Незважаючи на те, що у назві ст. 171 КК міститься вказівка лише на «перешкоджання», фактично у ній передбачено три окремі склади к. пр. із різними формами об'єктивної сторони: 1) перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності (ч. 1); 2) вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків (ч. 2 та ч. 3); 3) переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю (ч. 2 та ч. 3).

Згадане у ч. 1 ст. 171 КК **перешкоджання законній професійній діяльності журналіста** в юридичній літературі трактують як діяння (дію або бездіяльність), яка полягає у протиправному створенні перешкод (перепон) у реалізації права особи на здійснення діяльності, пов'язаної зі збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через ЗМІ, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет [12, с. 134].

Водночас у ч. 1 ст. 171 КК було виокремлено такі форми перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності: 1) незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю; 2) незаконна відмова у доступі журналіста до інформації; 3) незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень; 4) будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності.

Як бачимо, перелік форм перешкоджання не є вичерпним, усі вони лише конкретизують діяння у вигляді умисного перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності. Такий спосіб викладення ч. 1 ст. 171 КК зазнав обґрунтованої критики в юридичній літературі, на сторінках якої зазначається, що використання перелікового способу та подальше вживання терміна «інший» є неправильним [13, с. 99].

Всі перераховані у ч. 1 ст. 171 КК діяння визнаються кримінально протиправними лише за умови їхньої «**незаконності**». Це стосується і такої форми перешкоджання, як «будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності», на незаконність якої хоча й прямо не вказується, але яка впливає зі змісту аналізованої норми. Саме тому не утворюють складу к. пр. дії, які хоча фактично й перешкодили журналістові у його діяльності, але були вчинені на законних підставах [11, с. 284].

При встановленні ознаки «незаконності» варто пам'ятати і про особливо актуальне під час триваючої наразі війни з РФ конституційне положення відносно того, що передбачене ст. 34 Основного Закону держави право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Потерпілий повинен займатися професійною діяльністю сьогодні: поширювати або відмовлятися від поширення конкретної інформації, не бажаної для винного, або прагнути вчинити зазначені дії. Намір може бути виражено шляхом збирання інформації з певної теми, ситуації, підготовки, редагування статті до друкованого видання, відео й аудіорепортажу, призначення зустрічей з людьми, які знаються на цьому питанні, здійснення зйомок на місці події. Перешкоджання є неможливим, якщо особа «тут і зараз» не займається діяльністю, тобто дії винного з мотивів помсти за оприлюднені в минулому матеріали не може бути кваліфіковано за ч. 1 ст. 171 КК [6, с. 24].

На відміну від перешкоджання, **вплив** пов'язаний із безпосереднім тиском на свідомість та волю потерпілого, внаслідок якого особа приймає рішення на користь ініціатора такого впливу [8, с. 20].

Варто зазначити, що низкою дослідників відповідної проблематики доводиться, що вплив із метою перешкоджання законній діяльності є нічим іншим, як перешкоджанням такій діяльності. Тобто, по суті, законодавець передбачив відповідальність за те саме діяння одразу і в ч. 1, і в ч. 2 ст. 171 КК, що лише підтверджує вказівка у ч. 2 на спеціальну мету впливу – перешкоджання виконання журналістом своїх професійних обов'язків [6; 14, с. 283]. Тому висновуємо, що диференціацію кримінальної відповідальності за ці тотожні діяння не має підстав уважати ані доцільною, ані справедливою.

На нашу думку, у комплексі всі вказані вище обставини засвідчують зайвість як закріплення конкретних способів перешкоджання, так і диференціації відповідальності за «звичайне» перешкоджання та перешкоджання у формі впливу. Натомість уважаємо, що замість цього у ст. 171 КК доцільно було б вказати на єдиний узагальнюючий термін «перешкоджання», яким, серед іншого, охоплювалося й поняття «вплив». Така пропозиція була підтримана і деякими іншими правниками [15, с. 94].

Водночас дещо іншим шляхом пішли розробники проєкту нового КК, які в його ст. 4.11.10 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналіста» хоча й відмовилися від диференціації відповідальності за «перешкоджання» та «вплив» на журналіста, однак закріпили вичерпне коло діянь, які утворюють склад відповідного к. пр., а саме, здійснювані відносно журналіста: 1) насильство; 2) вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених матеріалів; 3) тимчасове вилучення технічних засобів, якими він користується у зв'язку з професійною діяльністю; 4) відмова у доступі до інформації; 5) заборона критикувати публічну службову особу; 6) недопущення до певного місця чи території.

Разом із тим варто зауважити, що, крім перерахованих у проєктованій ст. 4.11.10 справді найпоширеніших способів, на практиці зустрічаються і багато інших різновидів перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, наприклад: потенційна погроза застосування фізичного насильства до журналіста; незаконна вимога припинити або заборона здійснення аудіо- та відеозапису або фотозйомки; нецензурна лайка та інші особисті образи журналіста; виштовхування з території певних об'єктів, де проводиться зйомка, або просте штовхання журналістів; закривання об'єктивів відеокамери тощо. Крім того, проаналізувавши правозастосовні матеріали, можемо переконатись у тому, що в окремих випадків за ч. 3 ст. 171 КК були кваліфіковані дії осіб, які виливали на журналістів відро з фекаліями [16], обливали їх нечистотами або іншими подібними речовинами [17].

Зважаючи на викладені аргументи, висловимо гіпотезу, що при конструюванні диспозиції проєктованої ст. 4.11.10 доречнішим було б використання не казуального, а абстрактного способу із вказівкою на загальне формулювання «перешкоджання».

Переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю означає дії, спрямовані на обмеження прав і свобод журналіста у зв'язку з виконаною законною професійною діяльністю [6].

Переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю необхідно відрізнити від перешкоджання (як і впливу) законній професійній діяльності журналістів за наступними критеріями:

1) переслідування завжди спрямоване на конкретного журналіста. Перешкоджання ж може здійснюватися відносно певного ЗМІ, при цьому порушення прав журналістів відбувається через обмеження можливості чи створення неможливості роботи ЗМІ, тобто має опосередкований характер;

2) перешкоджання виявляє собою діяння упереджувального характеру. Воно вчиняється або у випадку, коли: а) журналіст (ЗМІ) тільки намагається одержати чи поширити певну інформацію, або б) коли частина відомостей уже доведена до громадськості, а відносно іншої інформації здійснюються додаткові заходи зі збирання, зберігання й поширення, і при цьому винний не бажає, щоб журналіст у подальшому отримав та оприлюднив певні відомості.

При переслідуванні дії винного у часі вчиняються після здійснення журналістом дій у рамках своєї професійної діяльності і мають за мету або: а) помститися журналісту за його

конкретні дії, або б) спричинити шкоду конкретному журналісту за його діяльність взагалі, навіть якщо публікації чи виступи цього журналіста не стосуються винного особисто;

3) заходи з перешкоджання у більшості випадків у першу чергу спрямовані на недопущення оприлюднення певної інформації. Переслідування журналіста насамперед спрямоване проти журналіста як особистості, тобто має персональний характер [11, с.285].

Зважаючи на те, що «переслідування» журналіста не має підстав вважати формою згаданого у назві ст. 171 КК «перешкоджання» його діяльності, очевидно виглядає необхідність корегування назви досліджуваної кримінально-правової заборони.

Аналізоване к. пр. є закінченим з моменту вчинення відповідних діянь. Причому це стосується не лише переслідування, а й перешкоджання та впливу, момент закінчення яких визначається незалежно від того, чи вдалося винному досягти мети цих діянь – завадити журналісту здійснити або змусити його припинити свою законну професійну діяльність.

5. Суб'єкт к. пр., передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 171 КК, є загальним.

6. Суб'єктивна сторона аналізованих к. пр. характеризується прямим умислом. Для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 171 КК необхідно довести, що, вчиняючи відповідні діяння, винний усвідомлював:

1) незаконний характер свого діяння;

2) те, що він перешкоджає саме законній професійній діяльності потерпілого;

3) спеціальний статус потерпілого, тобто саме те, що він є журналістом. Доказами наявності статусу журналіста можуть бути зовнішні ознаки ідентифікації, які дають можливість кожному визначати їхню професійну приналежність, відповідні бейджі, посвідчення чи інші документи [19, с. 43].

У випадку ж недоведеності цих обставин інкримінування ст. 171 КК має виключатися.

Так, до одного з судів надійшов обвинувальний акт стосовно Особи-1, яка обвинувачувалася в тому, що вона умисно перешкоджала журналісту Особі-2 та оператору Особі-3 у здійсненні ними законної професійної діяльності журналіста. Однак суд не знайшов у діях Особи-1 ознак складу інкримінованого к. пр., вказавши на те, що Особа-2 та Особа-3 не були зовнішньо забезпечені документами, знаковими, сигнальними й іншими засобами позначення особи представника преси, як це передбачено законом; крім того, потерпіла посвідчення не надавала, не повідомляла, що вона є журналістом, а тому в Особи-1 не було підстав уважати, що потерпіла є журналістом. Сама ж по собі наявність мікрофону та відеокамери в особи не свідчить про належність цієї особи до категорії журналістів [20]. Подібна мотивація була покладена і в основу рішень низки інших судів [21; 22].

Урешті-решт з приводу подібних кейсів чітко висловився і ККС ВС.

Йдеться про справу стосовно Особи-1, якій органи досудового розслідування інкримінували те, що вона, розуміючи, що Особа-2 та Особа-3 є журналістами, бажаючи перешкодити їхній законній професійній діяльності, за попередньою змовою з двома іншими особами спричинили їй насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я. Такі дії органом досудового розслідування були кваліфіковані за ст. 171 КК.

Водночас, розглядаючи цю справу, судді ККС ВС погодились із аргументами суддів першої та апеляційної інстанцій [23; 24], які звернули увагу на те, що: а) Особа-1 дозвіл на його особисту зйомку не давав; б) особи, які знімали його на відеокамеру, йому не представились як журналісти; в) на Особі-2 та Особі-3 не було жодного розпізнавального знаку журналіста, які б свідчили про їхню належність до ЗМІ, що вбачається і з відеозапису подій. Зважаючи на викладені обставини, судді ККС ВС резюмували, що заборона Особи-1 здійснювати відеозйомку стосувалася виключно його,

як приватної особи, а не була спрямована на перешкоджання законній журналістській діяльності через неусвідомлення того, що відповідні особи є журналістами, а тому в його діях відсутній склад к. пр. [25].

Загалом же заслуговує на підтримку підхід, відповідно до якого слідчий та суд повинні враховувати обставини правопорушення в комплексі, зважаючи при цьому на наявність або відсутність зовнішньої ідентифікації працівника ЗМІ, його поведінку під час конфлікту (наприклад, чи представився журналіст, чи повідомляв він вголос про свою приналежність до ЗМІ, чи пропонував оглянути документ тощо), поведінку інших учасників події та інші обставини справи, які вказують на дійсні наміри особи під час вчинення тих чи інших дій. Навіть час доби та обстановка навкруги можуть відіграти певну роль у вирішенні цього питання [19, с. 43].

7. Метою передбаченого ч. 2 ст. 171 КК впливу на журналіста є **перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків**. Інакше кажучи, винний прагне домогтись ускладнення чи унеможливлення виконання журналістом своїх обов'язків негайно або в майбутньому. Йдеться про відмову журналіста від підготовки певного матеріалу, затримку з його оприлюдненням, висвітленням подій у вигідному для винного контексті тощо.

8. Кваліфікуючими ознаками впливу на журналіста та його переслідування є вчинення к. пр.: 1) службовою особою з використанням свого службового становища; 2) за попередньою змовою групою осіб.

Із незрозумілих міркувань у ч. 3 ст. 171 КК було диференційовано кримінальну відповідальність лише за дії, передбачені ч. 2 ст. 171 КК. Уважаємо, що це є очевидною вадою чинного кримінального законодавства, адже в науковій літературі доведено, що перешкоджання діяльності журналістів, вчинені у співучасті (те саме стосується й відповідних проявів, вчинених службовою особою з використанням службового становища), є, на відміну від одноосібних посягань, більш підготовленими та небезпечними. Такі випадки здебільшого супроводжуються заподіянням шкоди значному колу додаткових об'єктів охорони і знижують можливості правоохоронних органів у протидії такій злочинності [20, с. 57; 14, с. 284]. Та, незважаючи на це, вчинене за попередньою змовою групою осіб або службовою особою з використанням службового становища перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності має, як це не парадоксально, отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням саме на ч. 1, а не ч. 3 ст. 171 КК. Однак цей факт не завжди враховують правозастосовні органи.

Мукачівським міськрайонним судом Закарпатської області було встановлено, що Особа-1, виконуючи обов'язки голови Новодавидківської сільської ради, будучи службовою особою, з використанням свого службового становища, надала відповідь на інформаційні запити головного редактора газети «Сила Народного Контролю» Особи-2, згідно з якою відмовила у доступі журналіста до інформації [27].

Такі дії суд услід за органом досудового розслідування кваліфікував за ч. 3 ст. 171 КК, хоча ні впливу, ні, тим паче, згаданого у ч. 2 ст. 171 КК переслідування у цьому випадку не було, а отже, й інкримінування ч. 3 ст. 171 КК необхідно визнавати необґрунтованим.

Водночас ще раз наголосимо, що у процесі вдосконалення кримінального законодавства вітчизняним парламентаріям варто було б дослухатися до слухних рекомендацій дослідників, які пропонують ч. 3 ст. 171 КК викласти у такій редакції: «Дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, якщо вони були вчинені службовою особою з використанням свого службового становища або за попередньою змовою групою осіб» [28, с. 218].

9. Вчинення передбачених ст. 171 КК діянь нерідко супроводжується знищенням або пошкодженням використовуваних журналістом технічних засобів, застосуванням або погрозою застосування фізичного насильства, зокрема, і погрозами вбивства. Якщо раніше такі діяння мали бути кваліфіковані за **сукупністю** ст. 171 та статей 121, 122, 125, 126, 129, 194 КК, відповідно, то з набранням чинності положеннями Закону України від 14 травня 2015 р. вони повинні отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням на спеціальні статті 345-1 та 347-1 КК. Утім, попри це, деякі правозастосовні органи й досі продовжують кваліфікувати відповідні прояви за сукупністю ст. 171 та однією із наведених вище норм.

Так, одним із судів було встановлено, що журналіст Особа-2 журналіст увійшла до одного з приміщень з метою отримання інтерв'ю Особи-1. Будучи невдоволеною такими діями Особи-2, Особа-1, підвівшись із-за столу та наблизившись до неї, відібрала у неї фотоапарат та вдарила ним по столу, після чого нанесла їй декілька ударів кулаком по голові й обличчю. Після цього Особа-1 умисно наступила на ногу Особи-2, внаслідок чого заподіяла їй легкі тілесні ушкодження, що викликали короточасний розлад здоров'я. Незважаючи на наявність ст. 345-1 КК, такі дії помилково були кваліфіковані за сукупністю ч. 1 ст. 171 та ч. 2 ст. 125 КК [29].

Аналіз судової практики засвідчує, що вчинення аналізованого к. пр. також нерідко супроводжується грубим порушенням громадського порядку, погрозами або насильством щодо працівників правоохоронних органів, незаконним перешкоджанням організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. У таких випадках дії винних потребують додаткової кваліфікації за статтями 296, 340 та 345 КК. Крім того, за наявності підстав передбачені ст. 171 КК діяння можуть утворювати сукупність зі статтями 119, 120, 186, 189, 255, 255-3, 263, 348-1, 349-1, 354, 364, 365 КК тощо.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження було проведено науково-практичний коментар ст. 171 КК, що дало змогу, по-перше, сформулювати рекомендації щодо вирішення низки дискусійних питань, відсутність відповідей на які заважає ефективному правозастосуванню розглядуваної заборони, по-друге, виявити притаманні відповідній нормі численні недоліки, наявність яких уже негативно позначається на її результативності, та висловити пропозиції щодо їхнього усунення.

Перспективним напрямом досліджень у відповідній сфері є аналіз проблематики кримінальної відповідальності за інші посягання на журналістів, передбачені статтями 345-1, 347-1, 348-1 та 349-1 КК.

Список використаних джерел

1. Поп К. В. Установлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналістів як об'єкт кримінально-правової охорони. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1. С. 132–139.
2. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1. С. 90–103.
3. Правові засади взаємодії військовослужбовців Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації : навч. посіб. / Горова О. Б. на ін. Ужгород : РІК-У. 2021. 224 с.
4. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 26 лютого 2014 р. у справі № 461/11113/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37325948>
5. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 25 березня 2015 р. у справі № 461/11113/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43431744>
6. Заєць І. С., Марко С. І. Особливості кримінальної відповідальності за перешкоджання професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 19–30.

7. Вирок Чигиринського районного суду Черкаської області від 14 липня 2017 р. у справі № 708/338/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67735822>
8. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 36 с.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 19 серпня 2020 р. у справі № 214/4970/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089431>
10. Безпала Я. С. Кримінально-правові проблеми визначення потерпілого від перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. *Форум права*. 2013. № 3. С. 22–27.
11. Кримінальне право. Особлива частина: Підручник / За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ : Видавництво «Елтон–2», 2012. 780 с.
12. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Сєверодонецьк, 2018. 228 с.
13. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Київ : Атіка, 2003. 144 с.
14. Овчарук Ю. В. Окремі проблемні питання кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 280–288.
15. Пахнін М. Л. Використання абстрактного та казуїстичного прийомів при конструюванні кримінальних правопорушень у сфері свободи слова та журналістської діяльності. *Європейські перспективи*. 2021. № 4. С. 90–95.
16. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 28 лютого 2022 р. у справі № 344/3120/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103579055>
17. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 25 листопада у справі № 757/35613/21-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102402394>
18. Заєць І. С. Форми прояву перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. URL: <https://elar.naiau.kiev.ua/items/891057ae-abd3-40d5-babb-e56dcfb66925>
19. Проблеми розслідування та судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних із порушенням професійних прав журналістів в Україні : аналітичний звіт / Опришко Л. В., Вдовенко О. М. Київ : ГО «Платформа прав людини», 2019. 68 с.
20. Вирок Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 12 червня р. у справі № 180/1669/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67094019>
21. Вирок Ірпінського міського суду Київської області від 13 червня 2014 р. у справі № 367/120/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39314043>
22. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 23 серпня 2022 р. у справі № 296/2948/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105853237>
23. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 16 березня 2020 р. у справі № 369/1586/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88208911>
24. Ухвала Київського апеляційного суду від 30 вересня 2021 р. у справі № 369/1586/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102369130>
25. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 6 жовтня 2022 р. у справі № 369/1586/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106788061#>
26. Кримінально-правовий аналіз злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів: науково-методичні рекомендації / Р. С. Веприцький, Є. О. Гладкова. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 68 с.
27. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 29 травня 2018 р. у справі № 303/3534/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74283983>
28. Сподарик Ю. В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності журналістів в Україні : дис. ... докт. філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2022. 246 с.
29. Вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 19 лютого 2018 р. у справі № 442/4140/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72513040>

References

1. Pop, K. V. (2017). Ustanovleni poriadok zdiisnennia zakonnoi profesiinoi diialnosti zhurnalistiv yak ob'iekt kryminalno-pravovoi okhorony [The established procedure for carry ing out the legal

professional activity of journalists as an object of criminal legal protection]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*, 1, 132–139. (in Ukrainian)

2. Pysmenskiy, Ye. O. (2016). Zlochyny u sferi profesiinoi diialnosti zhurnalistiv u konteksti zabezpechennia potreb ukrainskoho suspilstva na suchasnomu etapi yoho rozvytku [Crimes in the field of professional activity of journalists in the context of meeting the needs of Ukrainian society at the current stage of its development]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1, 90–103. (in Ukrainian)

3. Horova, O. B., et al. (2021). Pravovi zasady vzaiemodii viiskovosluzhbovtiv Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii [Legal principles of interaction between servicemen of the State Security Office of Ukraine and representatives of mass media] : navch. posib. Uzhhorod : RIK-U. (in Ukrainian)

4. The verdict of the Halytskyi District Court of Lviv of February 26, 2014 in case No. 461/11113/13-k. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37325948> (in Ukrainian)

5. Ruling of the Court of Appeal of Lviv region of March 25, 2015 in case no. 461/11113/13-к. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43431744> (in Ukrainian)

6. Zaiets, I. S., Marko, S. I. (2020). Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za pereshkodzhannia profesiinii diialnosti zhurnalistiv [Peculiarities of criminal liability for obstructing the professional activity of journalists]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 1, 19–30. (in Ukrainian)

7. Verdict of the Chyhyrinskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 14 lypnia 2017 r. u spravi № 708/338/17. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67735822> (in Ukrainian)

8. Pavlyukivskiy, V. I. (2017). *Criminal law enforcement of freedom of speech and professional activities of journalists*: Candidate`s thesis. Kharkiv. (in Ukrainian)

9. Ruling of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of August 19, 2020 in case No. 214/4970/18. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089431> (in Ukrainian)

10. Bezpala, Ya. S. (2013). Kryminalno-pravovi problemy vyznachennia poterpiloho vid pereshkodzhannia zakonnoi profesiinii diialnosti zhurnalistiv [Criminal law problems of determining the victim of interference with the legal professional activity of journalists]. *Forum prava*, 3, 22–27. (in Ukrainian)

11. Dudorov, O. O., Pysmenskiy, Ye. O. et al. (2012). *Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna* [Criminal law. Special part]. (Vol. 1.) Luhansk: Vydavnytstvo «Elton-2» (in Ukrainian)

12. Pylypenko, Ye. V. (2018). *Obstruction of activity in the criminal law of Ukraine*: Candidate`s thesis. Sievierodonetsk. (in Ukrainian)

13. Trostiuk, Z. A. (2003). *Poniatynyi aparat Osoblyvoi chasty ny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy* [Conceptual apparatus of the Special part of the Criminal Code of Ukraine]: monohrafiia. Kyiv: Atika. (in Ukrainian)

14. Ovcharuk, Yu. V. (2018). Okremi problemni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za pereshkodzhannia zakonnoi profesiinii diialnosti zhurnalistiv [Separate problematic issues of criminal liability for obstructing the legitimate professional activity of journalists]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 280–288. (in Ukrainian)

15. Pakhnin, M. L. (2021). Vykorystannia abstraktnoho ta kazuistychnoho pryiomiv pry konstruiuvanni kryminalnykh pravoporushen u sferi svobody slova ta zhurnalistykoi diialnosti [The use of abstract and casuist techniques in the construction of criminal offenses in the field of freedom of speech and journalistic activity]. *Yevropeyski perspektivy*, 4, 90–95. (in Ukrainian).

16. The verdict of the Ivano-Frankivsk City Court of Ivano-Frankivsk Region of February 28, 2022 in case No. 344/3120/22. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103579055> (in Ukrainian)

17. The verdict of the Pechersk District Court of Kyiv of November 25 in case No. 757/35613/21-к. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102402394> (in Ukrainian).

18. Zaiets, I. S. Formy proiavu pereshkodzhannia zakonnoi profesiinii diialnosti zhurnalistiv. Retrieved from: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/891057ae-abd3-40d5-babb-e56dcfb66925> (in Ukrainian)

19. Opryshko, L. V., Vdovenko, O. M. (2019). Problemy rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh sprav, pov'iazanykh iz porushenniam profesiinykh prav zhurnalistiv v Ukraini [Problems of investigation and trial of criminal cases related to violation of professional rights of journalists in Ukraine]: analitychnyi zvit. Kyiv: HO «Platforma prav liudyny» (in Ukrainian)

20. The verdict of the Marhanets City Court of Dnipropetrovska oblast of June 12, in case No. 180/1669/16-k. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67094019> (in Ukrainian)

21. The verdict of the Irpin City Court of Kyiv region of June 13, 2014 in case No. 367/120/14-k. Retrieved from: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39314043> (in Ukrainian)

22. The verdict of the Korolevsky District Court of Zhytomyr of August 23, 2022 in case No. 296/2948/22. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105853237> (in Ukrainian)
23. Verdict of the Kyiv-Svyatoshynskyi District Court of Kyiv Region of March 16, 2020 in case No. 369/1586/17. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88208911> (in Ukrainian)
24. Ruling of the Kyiv Court of Appeal of September 30, 2021 in case No. 369/1586/17. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102369130> (in Ukrainian)
25. Ruling of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of October 6, 2022 in case No. 369/1586/17. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106788061#> (in Ukrainian)
26. Veprytskyi, R. S., Hladkova, Ye. O. (2016). Kryminalno-pravovyi analiz zlochynnykh posiahan na svobodu slova ta pereshkodzhannia profesiinii diialnosti zhurnalistiv [Criminal-legal analysis of criminal encroachments on freedom of speech and obstruction of journalists' professional activities]: naukovo-metodychni rekomendatsii. Kharkiv : Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian)
27. The verdict of the Mukachevo City District Court of the Transcarpathian region of May 29, 2018 in case No. 303/3534/17. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74283983> (in Ukrainian)
28. Spodaryk, Yu. V. (2022). *Criminal law protection of legitimate professional activities of journalists in Ukraine*: Candidate's thesis. Lviv. (in Ukrainian).
29. The verdict of the Drohobych City District Court of Lviv Region of February 19, 2018 in case No. 442/4140/17. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72513040> (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 30.01.2024
прийнята до друку 20.01.2024
The article: is received 30.01.2024
is accepted 20.01.2024

Бібліографія: Мовчан Р. О., Гель А. П. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК): науково-практичний коментар. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 269-281. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.269-281>



УДК 343.2/7+342.9

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.282-290>

УДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПОСПІШАТИ ПОТРІБНО ПОВІЛЬНО

Острогляд Олександр Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка», професор кафедри права та публічного управління ЗВО «Університет Короля Данила»,
e-mail: ostrohlyad@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0003-3075>

Мета. Метою роботи є провести огляд законопроекту внесення змін до законодавства про адміністративну відповідальність (відповідальність за домашнє насильство та сексуальне домагання), що обумовлені необхідністю приведення його у відповідність до Стамбульської конвенції. Визначити сучасний стан проходження законопроектом всіх необхідних етапів, впливу висновків профільних комітетів на удосконалення тексту майбутнього закону і взагалі дотримання народними депутатами вимог законодавчої техніки. Базою такого огляду є офіційно розміщені на сайті парламенту документи щодо законопроекту «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». **Методика.** Методика включає комплексний огляд та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, системно-структурний, порівняльно-правовий та метод аналізу (при аналізі та порівнянні наявного законодавчого матеріалу з законопроектом). **Результати.** В процесі дослідження визнано, що питання відповідальності народних депутатів за якість їх законопроектної роботи в сфері юридичної відповідальності потребують подальшого дослідження та вдосконалення правового регулювання. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що законопроектна робота щодо юридичної відповідальності, як передумова належного правозастосування, потребує вдосконалення. Питання врахування висновків профільних комітетів, обґрунтування витрат бюджету, дотримання вимог законодавчої техніки народними депутатами фактично є критичними, оскільки неякісний законопроект в подальшому приведе до проблем в правозастосуванні. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності для розробки необхідних змін до чинного законодавства України про адміністративну відповідальність, а також для продовження подальших теоретичних досліджень в цій сфері.

Ключові слова: правова політика, законотворчість, законопроект, Стамбульська конвенція, адміністративне правопорушення, домашнє насильство, сексуальне домагання.

Oleksandr Ostrohliad

Ph.D in Law, Associate Professor of Law and Law enforcement activity Department,
State University «Zhytomyr Polytechnic»,
Professor of Law and Public Management Department,
Higher Education Institution «King Danylo University»
e-mail: ostrohlyad@gmail.com

IMPROVING LEGAL ACCOUNTABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE

Purpose. The purpose of the work is to conduct a review of the draft law on amendments to the legislation on administrative responsibility (responsibility for domestic violence and sexual harassment), due to the need to bring it into line with the Istanbul Convention. To determine the current state of passage of the draft law through all the necessary stages, the impact of the conclusions of the specialized committees on the improvement of the text of the future law and in general compliance by the people's deputies with the requirements of the legislative technique. The basis of this review is the documents officially posted on the parliament's website regarding the draft law "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Other Laws of Ukraine in Connection with the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and Combating These Phenomena." **Methodology.** The methodology includes a comprehensive review and generalization of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During the research, the following **methods** of scientific knowledge were used: terminological, systemic-structural, comparative-legal, and the method of analysis (when analyzing and comparing the existing

legislative material with the draft law). **Results:** In the process of research, it was recognized that the issue of the responsibility of people's deputies for the quality of their legislative work in the field of legal responsibility requires further research and improvement of legal regulation. **Originality.** In the process of research, it was established that legislative work on legal responsibility, as a prerequisite for proper law enforcement, needs improvement. Matters of taking into account the conclusions of specialized committees, substantiating budget expenditures, compliance with the requirements of the legislative technique by people's deputies are actually critical, since a poor-quality draft law will lead to problems in law enforcement in the future. **Practical significance.** The results of the research can be used in law-making activities to develop the necessary changes to the current legislation of Ukraine on administrative responsibility, as well as to continue further theoretical research in this area.

Key words: legal policy, law-making, bill, Istanbul Convention, administrative offense, domestic violence, sexual harassment.

Постановка проблеми. В травні 2024 року було прийнято законопроект «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (станом на 28.05.2024 року передано на підпис президенту).

Звичайно, що проблема протидії домашньому насильству потребує комплексного підходу і Кодекс України про адміністративні правопорушення відіграє в ньому важливу роль.

Проте дуже часто поспішні зміни до законодавства призводять до зворотного ефекту – замість створення належної бази притягнення до юридичної відповідальності – вони створюють передумови уникнення такої. Оскільки, в подальшому, звичайно, саме якість Закону впливає на належне правозастосування.

Крім того, при імплементації положень міжнародного нормативного документу варто розуміти суть його і понятійний апарат, оскільки підміна одних понять іншими може призвести до враження міжнародних партнерів про бажання України недовтримуватися підписаних зобов'язань.

Відповідно ключовим в вдосконаленні юридичної відповідальності має бути те, що б зміни покращували стан попереднього регулювання. В цьому аспекті важливим має бути планування нормотворчої діяльності, щоб зміни були прогнозованими, науково обґрунтованими, наскільки це можливо звичайно. В іншому випадку, як це вже неодноразово бувало, це викликатиме наступні зміни до вже внесених.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найпростіший пошук за допомогою ресурсів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського в розділі «Наукова періодика» за ключовими словами «домашнє насильство» видає понад 50 результатів, які присвячені різним аспектам протидії домашньому насильству, що свідчить про надзвичайну зацікавленість цією темою науковою спільнотою. Автор також досліджував окремі аспекти цієї проблеми [8]. Оскільки ця стаття носить оглядовий характер внесених змін, а вказані праці відображають різні аспекти досліджуваного явища, то для підкреслення актуальності дослідження в цій сфері буде виокремлено лише праці: І.Гловюк, А.Політової та відповідні висновки щодо законопроекту.

Постановка завдання. Дана стаття носить оглядовий характер змін до КУпАП в аспектах відповідності Стамбульській конвенції, логіці законотворення, можливості правозастосування. Метою цієї праці є показати, що незважаючи на певні кроки парламенту, відповідальність його представників за законопроектну роботу залишається на низькому рівні, а наявні етапи експертної оцінки, зважаючи на їх необов'язковість, не є дієвими.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку аналізу варто підкреслити, що протидія домашньому насильству містить ряд заходів, в яких юридичну

складову в більшості забезпечують Кримінальний кодекс та Кодекс України про адміністративні правопорушення, тобто кримінальна та адміністративна відповідальність.

Ці види відповідальності перебувають у традиційному взаємозв'язку, а інколи за так званими «Критеріями Енгеля» можуть бути і ототоженні за наслідками.

В рамках цього дослідження найбільш, звичайно, цікавить зв'язок ст. 126-1 «Домашнє насильство» КК України та ст. 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування», саме остання згідно вказаних змін отримує назву «Вчинення домашнього насильства».

Як підкреслює І.Гловюк існує «міфічність» думки, що систематичність домашнього насильства має доводитись лише постановами про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, у зв'язку з чим вона посиляється на положення правової позиції Касаційного кримінального суду: «Норми кримінального процесуального законодавства не передбачають необхідності доведення факту домашнього насильства якимось певним видом доказів. Діяння та наслідки, зазначені у ст. 126-1 КК, підлягають доказуванню і оцінці, виходячи з положень статей 84, 92, 94 КПК. Тобто факт документування домашнього насильства має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази, тому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факти актів насильства» (справа № 585/3184/20) [3].

Крім того І.Гловюк також відзначає, що в аспекті кваліфікації дій потрібно зважати і на практику ЄСПЛ, зокрема, справі «Левчук проти України» цікавими для застосування є наступні положення «Якщо особа висуває небезпідставну скаргу щодо повторюваних актів домашнього насильства над нею чи інших видів знущання, якими б незначними не були окремі епізоди, національні органи влади зобов'язані оцінити ситуацію загалом, у тому числі й загрозу продовження аналогічних подій. Серед іншого, ця оцінка має належним чином враховувати особливу вразливість потерпілих, які часто емоційно, економічно чи іншим чином залежать від своїх нападників, а також психологічний ефект, який може мати загроза повторного знущання, залякування та насильства на повсякденне життя потерпілого», які варто з врахуванням національного законодавства розуміти як: «Систематичність (в розумінні ст. 126-1 ККУ) означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати від ступеню агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості» [4].

Звичайно, що тільки аналізом ознаки «систематичності» не обмежується все коло питань, які пов'язані з протидією домашньому насильству, зокрема, А.Політова вказує, що при тлумаченні поняття «кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» віднесення до них лише ст. 126-1 КК є не зовсім коректним і правильним, оскільки поняття «домашнє насильство», що закріплено у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами та Законі України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» є ширшим, ніж у законі України про кримінальну відповідальність [9, с. 134].

Звичайно в цих прикладах мова йде в більшості про кримінальну відповідальність, але зрозуміло, що в аспекті протидії домашньому насильству краще використати всі можливі заходи впливу на кривдника, щоб не допускати вчинення кримінального

правопорушення, а тому арсенал адміністративної відповідальності має бути відповідним: виваженим, однозначним і зрозумілим.

Аналіз документації, яка пов'язана з законопроектом №8329 «Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)» варто розпочати з пояснювальної записки, яка має містити обґрунтування необхідності прийняття законопроекту і не просто необхідності, оскільки зрозуміло, що Конвенція передбачає ряд змін законодавства, а саме в формі, яку пропонують автори Проекту.

Звернувшись до Пояснювальної записки, в п.1 знаходимо наступний текст: «20 червня 2022 року Верховною Радою України було прийнято закон «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» № 2319. Відповідно до положень зазначеного Закону, Україна прийняла на себе низку зобов'язань щодо приведення своїх нормативно-правових актів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі тощо у відповідність до ратифікованих положень Конвенції, в тому числі щодо належного розслідування фактів насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміни їхньої поведінки» [10].

Але, якщо відкрити вказаний Закон, то положень щодо зобов'язань в ньому не міститься, найближчими є наступні: «...Україна визнає, що метою Конвенції є захист жінок від усіх форм насильства, недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства, яке вчинено також стосовно чоловіків та дітей (хлопців та дівчат)...» та «...Україна не розглядає жодне з положень Конвенції як таке, що зобов'язує її до зміни Конституції України та Сімейного кодексу України, інших законів України щодо інститутів шлюбу, сім'ї та усиновлення, а також таке, що втручається в право батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань...» [12].

Сама ж Конвенція (в офіційному її перекладі) містить вказане положення, але в дещо іншому викладі, ніж вказують автори Проекту, в ч.2 ст. 5, а саме: «Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками» [7].

Варто підкреслити, що ні Конвенція, ні Закон не вживають терміну «насильство за ознакою статі», що використовують автори Законопроекту, а також який відображений в діючій нормі статті 173-2 КУпАП.

Це є перше, що насторожує, оскільки Стамбульська конвенція, на що одразу вказує її назва: «Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами», має акцент на запобіганні насильству стосовно жінок і домашньому насильству, а також навпаки в статті 4 передбачає, що «виконання положень цієї Конвенції Сторонами, зокрема вжиття заходів для захисту прав жертв, забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: статі, гендеру, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віку, стану здоров'я, інвалідності, сімейного стану, статусу мігранта чи біженця або іншого статусу» [7]. Тобто чіткі акценти зрозумілі і деталізація тут просто є зайвою.

Наступним елементом, що потребує огляду, є експертні висновки профільних комітетів, а також Головного науково-експертного управління ВРУ. Якщо подивитися на картку законопроекту, то наявність етапів проходження, як от: читання, порівняльні таблиці, висновки профільних комітетів, управління, лігвістичної експертизи, бюджетної експертизи тощо просто вражає. Але ці висновки в більшості просто не враховуються розробниками Закону проекту в його вдосконаленні.

Наприклад, в Висновку Головного науково-експертного управління зазначається, що «Водночас, Конвенція не використовує терміну «наси́льство за ознакою статі». ... З огляду на це навряд чи встановлення відповідальності за вказані дії окремо у різних статтях Особливої частини КУпАП можна вважати приведенням положень цього Кодексу у відповідність до положень Конвенції» [1, с.2].

Крім того занепокоєння у авторів висновку виникає можливість конкуренції запропонованої в Проекті статті 173-7 «Сексуальне домагання» з вже наявними КК України нормами статей 153, 154, 156.

Зокрема, вони зазначають, що у разі прийняття законопроекту, можуть бути створені умови, за яких особа уникатиме кримінальної відповідальності за вчинені нею злочини, обмежуючись виплатою невеликого штрафу або громадськими роботами (див. санкції нової ст. 173-7 КУпАП). До того ж, зі змісту законопроекту та пояснювальної записки до нього неясно, яким чином будуть встановлюватися та доказуватися факти сексуального домагання в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення. Адже чинний КУпАП, на відміну від Кримінального процесуального кодексу України, не передбачає можливості розслідування відповідних протиправних діянь. Між тим текст запропонованої статті КУпАП передбачає встановлення мети або наслідку відповідних дій у вигляді приниження гідності особи. Незрозуміло, яким чином можна встановити таку мету або наслідок без проведення розслідування [1, с. 6-7].

У зв'язку з тим, що мова йде про внесення змін, які пов'язані з ратифікацією Конвенції, особливу увагу заслуговує висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу.

Хотілося б сказати, що він менш критичний до розробників Проекту, але це не так. До ключових зауважень, які відображено у висновку, можна віднести:

- звертається увага на проблемність частини положення статті Проекту 173-6, а саме: «...чи стереотипні уявлення про соціальні ролі (становище, обов'язки, поведінку тощо) жінки або чоловіка в суспільстві...». Перш за все, як підкреслюють автори висновку, варто звернути увагу, що «соціальні ролі жінки або чоловіка в суспільстві» не є правилами поведінки в суспільстві, що закріплені у будь-яких нормах права на законодавчому рівні, відповідно відсутні критерії, які будуть вказувати на правильність чи неправильність такої поведінки, а також стосовно стереотипного мислення чи уявлення щодо певної поведінки. Разом з тим, «стереотипне уявлення» є думкою, переконанням та вираженням поглядів, що формується під впливом багатьох чинників та може змінюватися впродовж життя людини, і яке підпадає під захист статей 9 та 10 Європейської конвенції з прав людини, що гарантують свободу думки, совісті і релігії та право на свободу вираження поглядів. Відповідно таке поняття як «стереотипне уявлення» є суб'єктивною оціночною категорією, тому не зрозуміло як суд при розгляді справи буде визначати умисел та мотив особи у вчиненні відповідних дій, та відповідно встановлювати причинно-наслідковий зв'язок із вчиненням насильства. При цьому, Стамбульською конвенцією не передбачено, що будь-яке насильство може бути завдано через «стереотипні уявлення щодо соціальної ролі жінки або чоловіка в суспільстві». [2, с. 3].

Тому можливість застосування цієї статті вже викликає обґрунтовані сумніви.

- Крім того, в цьому висновку також наголошується, що Стамбульська конвенція не дає визначення «наси́льства за ознакою статі», натомість стаття 3 передбачає, що «наси́льство стосовно жінок» розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті [2, с. 3-4].

- Варто також підкреслити, що це вже другий висновок вказаного комітету і за час між висновками ситуація не те що не покращилася, а навіть в певних аспектах погіршилася. Наприклад, вказується, що варто звернути увагу, що до редакції проєкту Закону до другого читання була змінена стаття 173-7 КпАП «Сексуальне домагання», з якої виключено, зокрема слова «метою або наслідком яких є приниження гідності особи, зокрема шляхом створення залякуваного, ворожого, принизливого або образливого середовища», які пропонується залишити з метою повного врахування Стамбульської конвенції (стаття 40) та Директиви 2006/54/ЄС (стаття 2), оскільки вони містять вказані положення [2, с. 4-5].

Як видно з вказаного огляду, незважаючи на наявність формальних процедур проходження законопроєкту, необов'язковість дотримання висновків (навіть відсутність необхідності обґрунтування чого те чи інше положення не приймається) нівелює позитивний ефект «нібито» наявних запобіжників уникнення необґрунтованих змін. Зміни, що вносяться потребуватимуть наступних змін.

Оскільки на даний час (28.05.2024) текст знаходиться на підписі в Президента, єдиним варіантом уникнення впровадження цих дискусійних змін є вето Президента.

Окремим питанням, що потребуватиме більш детального дослідження є цікава позиція, яка супроводжує багато законопроєктів. Мова йде про «Фінансово-економічне обґрунтування законопроєкту». Дуже часто воно виглядає, як в цьому випадку, фразою: «Прийняття цього законопроєкту не потребує додаткових витрат із Державного бюджету України». Але навіть поверховий огляд вказує, що це не зовсім так. Оскільки вказаний Проєкт, наприклад, передбачає зміни до статті 22 КУпАП, які передбачатимуть неможливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення за «вчинення домашнього насильства», що вже як мінімум передбачатиме додаткові кошти саме з Державного бюджету. Така ж ситуація і відносно зміни статті 269 КУпАП «Потерпілий», якщо коло потерпілих розширюється за рахунок положення «якщо адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 або 173-6 цього Кодексу, було вчинено у присутності малолітньої чи неповнолітньої особи, така особа також визнається потерпілим, незалежно від того, чи було їй заподіяно шкоду таким правопорушенням, і на неї поширюються права потерпілого, крім права на відшкодування майнової шкоди», то це також потребуватиме додаткових людських, а відповідно і фінансових ресурсів.

Отже, в умовах сьогодення, коли висновки профільних комітетів не є обов'язковими, зупинити «вал» змін може лише суспільний розголос і певні передбачені Конституцією процедури. Саме висвітлення в ЗМІ і соціальних мережах (бо вони вже стали частиною нашого життя і часто громадяни за їх допомогою більш оперативно реагують на ситуацію шляхом надання їй розголосу) може стати запобіжником від безладної законопроєктної діяльності ВРУ, особливо до того часу поки проєкт не отримав статус Закону.

Тому діяльність ВРУ має перебувати під постійним контролем громадськості, а ЗМІ варто розглянути можливість спеціалізації журналістів саме на контролю над законопроектною роботою.

Висновки. Таким чином, можна зробити кілька узагальнень:

- стан законопроектної роботи потребує вдосконалення на процедурному рівні, народним депутатам потрібно приділяти більшої уваги якості своєї роботи, оскільки прийняття необдуманих змін призводитиме до неправильного застосування прийнятої норми в майбутньому;

- потребує вирішення питання обов'язковості висновків комітетів стосовно законопроектів, особливо профільного комітету. Звичайно, кожен депутат володіє правом законодавчої ініціативи, але суть законопроектної роботи не в реалізації особистих амбіцій, а в покращенні правового регулювання;

- поки вказані зміни не будуть внесені лише громадський контроль через різні форми, в тому числі через засоби масової інформації і соціальні мережі, може стримати недосконалу роботу парламенту в сфері правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)». Головне науково-експертне управління. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/2250740b-f7fa-488c-afa5-c3037dccc60ec](https://itd.rada.gov.ua/blob:https://itd.rada.gov.ua/2250740b-f7fa-488c-afa5-c3037dccc60ec)

2. Висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)» (р. № 8329 від 02.01.2023, н.д. Михайлюк Г.О., Бардіна М. О. та ін.) (друге читання). Комітет ВРУ з питань інтеграції України до ЄС. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/e9f296a8-fodo-4fb2-ab7b-c1f54cc23838](https://itd.rada.gov.ua/blob:https://itd.rada.gov.ua/e9f296a8-fodo-4fb2-ab7b-c1f54cc23838)

3. Гловюк Ірина. Аналіз практики застосування та притягнення до відповідальності за домашнє насильство. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/analiz-praktiki-zastosuvannia-ta-priyagnennia-do-vidpovidalnosti-za-domashnje-nasilstvo-irina-gloviuk>

4. Гловюк Ірина. Домашнє насильство у світлі національного законодавства та практики ЄСПЛ. URL: <https://advokatpost.com/domashnie-nasylstvo-u-svitli-natsionalnoho-zakonodavstva-ta-praktyky-iespl-advokat-iryna-hloviuk/>

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24). За станом на 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213 - 330) За станом на 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>

8. Лаворик А.В., Острогляд О.В. Кримінологічна характеристика домашнього психологічного насильства у контексті новел вітчизняного законодавства. Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу: матеріали IX Всеукраїнського науково-практичного семінару (м.Івано-Франківськ, 04 грудня 2020 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. С. 33-36

9. Політова А.С. Практика притягнення до відповідальності за статтею 126-1 КК України та шляхи підвищення її ефективності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 134-151. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/267581>

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/bc83a647-59a6-48a0-a66c-3f3c8a9150f1](https://itd.rada.gov.ua/bc83a647-59a6-48a0-a66c-3f3c8a9150f1)

11. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України (текст підписаний Головою ВРУ 28.05.2024). URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/43b90426-fb7d-4cdf-884e-a45d8ab75c6f>

12. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>

References

1. Conclusion on the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses in Connection with the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and Combating These Phenomena (Istanbul Convention)". Holovne naukovo-ekspertne upravlinnia. Retrieved from: <blob:https://itd.rada.gov.ua/2250740b-f7fa-488c-afa5-c3037dcc60ec> (in Ukrainian)

2. On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses in Connection with the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and Combating These Phenomena (Istanbul Convention): Conclusion on the draft Law of Ukraine № 8329 (2023, January 02), n.d. Mykhailiuk H.O., Bardina M. O. ta in.) (druhe chytannia). Komitet VRU z pytan intehratsii Ukrainy do YeS Retrieved from: <blob:https://itd.rada.gov.ua/e9f296a8-fodo-4fb2-ab7b-c1f54cc23838> (in Ukrainian)

3. Hloviuk Iryna. Analiz praktyky zastosuvannya ta prytiagnennia do vidpovidalnosti za domashnie nasylstvo [Analysis of the practice of application and prosecution for domestic violence]. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/analiz-praktiki-zastosuvannya-ta-priyagnennia-do-vidpovidalnosti-za-domashnie-nasylstvo-iryna-gloviuk>. (in Ukrainian)

4. Hloviuk Iryna. Domashnie nasylstvo u svitli natsionalnoho zakonodavstva ta praktyky YeSPL [Domestic violence in the light of national legislation and ECtHR practice]. Retrieved from: <https://advokatpost.com/domashnie-nasylstvo-u-svitli-natsionalnoho-zakonodavstva-ta-praktyky-iespl-advokat-iryna-hloviuk/> (in Ukrainian)

5. Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 1 - 212-24). As of 19.05.2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (in Ukrainian)

6. Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 213 - 330) As of 05/19/2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (in Ukrainian)

7. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Ofitsiyniy pereklad. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680462546> (in Ukrainian)

8. Lavoryk A.V., Ostrohliad O.V., (2020) Kryminolohichna kharakterystyka domashnoho psykhologichnoho nasylstva u konteksti novel vitchyznianoho zakonodavstva [Criminological characteristics of domestic psychological violence in the context of novel domestic legislation]. *Teoretychni ta praktychni problemy rozvytku kriminalnoho prava i protsesu: materialy IX Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru* (pp. 33-36). Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Universytetu Korolia Danyla. (in Ukrainian)

9. Politova, A.S. (2022) Praktyka prytiagnennia do vidpovidalnosti za statteiu 126-1 KK Ukrainy ta shliakhy pidvyshchennia yii efektyvnosti [The practice of prosecution under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine and ways to increase its effectiveness]. *Visnyk Asotsiatsii kriminalnoho prava Ukrainy*, 2(18), 134-151 Retrieved from: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/267581> (in Ukrainian)

10. Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses in Connection with the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and Combating These Phenomena (Istanbul Convention)". Retrieved from: <blob:https://itd.rada.gov.ua/bc83a647-59a6-48a0-a66c-3f3c8a9150f1> (in Ukrainian)

11. On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and other laws of Ukraine in connection with the ratification of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena: the Law of Ukraine (text signed by the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28.05.2024). Retrieved from: <blob:https://itd.rada.gov.ua/43b90426-fb7d-4cdf-884e-a45d8ab75c6f> (in Ukrainian)

12. On the ratification of the Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena: Law of Ukraine of 20.06.2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 15.04.2024

прийнята до друку 09.05.2024

The article: is received 15.04.2024

is accepted 09.05.2024

Бібліографія: Острогляд О. В. Удосконалення юридичної відповідальності за домашнє насильство: поспішати потрібно повільно. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 282-292. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.282-290>



УДК 343:541

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.291-299>

ОЗНАКИ, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Письменська Оксана Вікторівна,

ад'юнктка Донецького державного університету внутрішніх справ,

вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

e-mail: pysmenska.ok@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1837-118X>

Мета. Ставиться мета здійснити кримінально-правовий аналіз ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, згідно з ч. 2 ст. 156 Кримінального кодексу України та на цій основі з'ясувати потребу їх вдосконалення, визначити напрями такого вдосконалення. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявних наукових даних про ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались такі методи наукового пізнання: порівняння, абстрагування, індукції, аналізу та синтезу, системний. **Результати.** На основі проведеного кримінально-правового аналізу ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, було отримано наукові результати, які дали змогу встановити наявність низки законодавчих недоліків, що потребують усунення. Доведено, що з одного боку, кількість таких ознак має бути збільшена, а з другого – зміст передбачених на сьогодні ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, може бути змінений (уточнений). Завдяки цьому забезпечуватиметься більш ефективний диференційований вплив на правопорушника. **Наукова новизна.** На основі проведеного аналізу одержані нові наукові положення, які важливі для поліпшення якості кримінального законодавства України та прогресивного розвитку наукової кримінально-правової думки. Зокрема, обґрунтовано потребу зміни поточного стану нормативної регламентації ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітнім. **Практична значимість.** Висновки та пропозиції, які сформульовані у статті, можуть бути використані у правотворчій діяльності для вдосконалення кримінального законодавства України, а так само в науково-дослідній діяльності – як підґрунтя для подальших наукових досліджень проблем відповідальності за кримінальним правопорушенням проти статеві недоторканості.

Ключові слова: Кримінальний кодекс; ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення; склад кримінального правопорушення; розбещення неповнолітніх; малолітня особа; член сім'ї; близький родич; виховання; піклування.

Oksana Pysmenska

Post-Graduate Student at Donetsk State University of Internal Affairs,

Velyka Perspektyvna Street, 1, Kropyvnytskyi city, Ukraine, 25015

e-mail: pysmenska.ok@gmail.com

THE QUALIFYING FEATURES OF MINORS' CORRUPTION: A CRIMINAL LAW ANALYSIS

Purpose. The purpose of the study is to carry out a criminal law analysis of the features that qualify corruption of minors under Part 2 of Article 156 of the Criminal Code of Ukraine and, on this basis, to determine the need for their improvement and to identify the areas for such improvement. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive review and synthesis of the existing research data on the characteristics that qualify corruption of minors and the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following methods of scientific cognition were used in the study: comparison, abstraction, induction, analysis and synthesis, and systematic. **Results.** Based on the criminal law analysis of the qualifying features of minors' corruption, the article provides scholarly results that make it possible to establish the existence of a number of legislative flaws that need to be eliminated. It is proved that, on the one hand, the number of such features should be increased, and on the other hand, the content of the currently provided features that qualify corruption of minors may be changed (clarified). This will ensure a more effective, differentiated impact on the offender. **Originality.** On the basis of the analysis, a number of new research findings have been made that are important for improving the quality of criminal legislation in Ukraine and for the progressive development of criminal law science. Particularly, the need to change the current state of legal regulation of the features that qualify corruption of minors is substantiated. **Practical significance.** The conclusions and proposals formulated in the article can be used in lawmaking activities to improve the criminal

legislation of Ukraine, as well as in research activities, as a basis for further academic study of the issues of liability for criminal offenses against sexual inviolability.

Key words: Criminal Code; qualifying features of a criminal offense; corpus delicti of a criminal offense; corruption of minors; minor; family member; close relative; upbringing; care.

Постановка проблеми. Одним із найбільш затребуваних у Кримінальному кодексі України (далі – КК) засобів диференціації кримінальної відповідальності є ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення (для вітчизняної правової традиції більш поширеним, але водночас менш коректним є термін «кваліфікуючі ознаки»¹), адже такі ознаки має більшість складів кримінальних правопорушень. О. Ус звертає увагу на те, що КК не містить визначення поняття «кваліфікуюча ознака» складу кримінального правопорушення, як і не використовує цей термін. Щодо її позначення у кримінальному законі вживається понятійний зворот «обставина, що обтяжує відповідальність і передбачена у статтях Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на кваліфікацію» (ч. 3 ст. 29, ч. 3 ст. 66, ч. 4 ст. 67 КК) [2, с. 28]. Водночас у кримінально-правовій доктрині зазначений засіб диференціації кримінальної відповідальності та його термінологічні особливості вважаються розробленими на належному рівні, а результати відповідних досліджень успішно впроваджені та використовуються у сфері правозастосування.

Відповідні ознаки прийнято використовувати для того, щоб впливати на загалом однакову (кримінально протиправну) поведінку осіб, яка разом з тим вирізняється більш високим рівнем суспільної небезпечності. Аналіз КК показує, що правильно (з дотриманням потрібного балансу покарань) встановити ознаку, яка кваліфікує кримінальне правопорушення, є не простим завданням. Часто законодавцю не вдається з ним впоратися, що може призвести до негативних наслідків, головним з яких є уможливлення порушення принципу справедливості. Посилення кримінальної відповідальності, яке відбувається через ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, повинно ґрунтуватися на засадах, відповідно до яких покарання змінюється пропорційно, рівномірно та адекватно.

Викладене свідчить про значущість кримінально-правового вивчення ознак, що кваліфікують кримінальні правопорушення загалом, та розбещення неповнолітніх як злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК, зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що такі дослідники, як В. Борисов, Л. Дорош, О. Дудоров, О. Світличний, П. Хряпінський, С. Чмут та інші фахівці-юристи присвятили свої наукові розвідки окремим питанням ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх. Водночас останнім часом змінилися законодавчі підходи до формування кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення, з'явилися нові кримінально-правові заборони, покликані захищати інтереси неповнолітніх від посягань на їхній нормальний статевий (сексуальний) розвиток тощо. Усі ці фактори зумовлюють додаткову потребу звернутися до відповідної проблематики.

Постановка завдання. Ставиться завдання здійснити кримінально-правовий аналіз ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, згідно з ч. 2 ст. 156 КК та на цій основі з'ясувати потребу їх вдосконалення, визначити напрями такого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з ч. 2 ст. 156 КК ознаками, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, є такі: 1) вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи; 2) розпусні дії вчинені: а) членами сім'ї; б) близькими родичами; в)

¹ Термін «ознаки, що кваліфікують злочин» є лінгвістично правильним і має використовуватися замість традиційно вживаного «кваліфікуючі ознаки», який суперечить нормам української граматики [1, с. 39].

особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Далі послідовно розглянемо кожну з цих ознак.

Розбещення малолітньої особи. Аналізуючи зміст зазначеної ознаки, можна встановити, що йдеться про особливу категорію потерпілих осіб, які не досягли певного віку, а саме чотирнадцяти років. Такий висновок можна зробити на основі положень ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України, згідно з якою малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Отже, розпусні дії, вчинені щодо малолітньої особи, це розпусні дії, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцятирічного віку.

Очевидно, що підвищений ступінь суспільної небезпечності зазначеного діяння законодавець убачає в тому, що малолітні (порівняно з неповнолітніми) є найменш стійкою у сексуальному відношенні категорією осіб, світогляд яких ще до кінця не сформований. Їхні загальнолюдські цінності, включаючи погляд на статеві відносини, повноцінні уявлення про них, можуть спотворюватися у результаті вчинення розпусних дій.

Підвищена суспільна небезпечність розгляданої ознаки частково пов'язана з тим, що, вчиняючи розпусні дії стосовно освіченої та високоморальної дитини, яка усвідомлює ненормальність такої поведінки, злочинець заподіює їй серйозні моральні страждання, або навіть душевний біль, який у осіб малолітнього віку може призвести до виникнення розладів психічної діяльності. Це зумовлено тим, що діти схильні по-іншому сприймати певні правила поведінки (зокрема, ті, що стосуються сфери сексуальних відносин), тому розпусні дії, вчинені щодо них, можуть виявитися фактором, здатним щонайменше спотворити уявлення про статеве життя.

Водночас можлива й зворотна ситуація, коли малолітня особа є певною мірою сексуально деформованою на момент вчинення щодо неї розпусних дій (такі дії не здатні вплинути на нею відповідним чином, адже дитина вже є так би мовити розбещеною), а тому відповідний акт поведінки не здатний змінити її світогляд про сексуальне життя і тим більше якось травмувати її психіку («розбещення розбещеної особи»). Такі фактори підлягають обов'язковому встановленню та врахуванню при призначенні покарання аж до можливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), або за достатніх для того підстав визнання вчиненого діяння малозначним (ч. 2 ст. 11 КК). Питання про наявність у малолітньої особи відповідного стану розбещеності (включаючи досягнення високого рівня обізнаності та інформованості щодо статевого життя) потрібно вирішувати в кожному конкретному випадку з огляду на індивідуальні особливості розвитку і виховання малолітньої особи. На сьогодні, зважаючи на серйозний вплив інформаційних технологій на розвиток підлітків й інші фактори, можна припустити, що чимало малолітніх осіб мають передчасний психосексуальний розвиток. Вони здебільшого добре проінформовані про суть і техніку статевих актів, орально- та анально-генітальних контактів тощо.

З огляду на викладене, видається правильним установити особливо кваліфікований склад розбещення неповнолітніх, передбачивши в ньому таку ознаку, що кваліфікує злочин, як вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку¹. За твердженням дослідників сучасні дослідження дитячої психології та ранньої

¹ Фахівці переконливо стверджують, що «кваліфікуючі ознаки», які позначають обставини, різні за ступенем суспільної небезпеки, не можуть поміщатися в одній частині статті Особливої частини КК [3, с. 119]. Отже, вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку, має утворювати самостійну ознаку, що (особливо) кваліфікує розбещення неповнолітніх, будучи розміщеною в окремій частині ст. 156 КК. Це саме така ознака, яка має більш високий ступінь небезпеки порівняно з тими, які на сьогодні передбачені ч. 2 ст. 156 КК.

сексопатології, засвідчують фізичну та психологічну безпорадність абсолютної більшості малолітніх осіб, які не досягли одинадцятирічного віку, у сексуальних питаннях. Самооцінка цих дітей дуже недосконала, вони довірливі, наївні, безхитрісні, прямолінійні, мають надзвичайну сугестивність, особливо з боку більш дорослих осіб. Психологи та правники стало виділяють досягнення одинадцятирічного віку малолітньою особою як показник, коли здійснюється певне накопичення первісних знань, деякого життєвого досвіду та коли особа поступово починає «виходити з дитинства» [4, с. 59 – 60, 89 – 90, 106 – 108, 188].

Слід зауважити, що в літературі висловлюється альтернативна пропозиція про встановлення такої ознаки, що кваліфікує розпусні дії, як їх вчинення стосовно особи, яка не досягла дванадцятирічного віку. З тих міркувань, що малолітні особи, які не досягли дванадцятирічного віку, є найбільш вразливими у сексуальному сенсі. Вони здебільшого мають комплексний безпорадний стан, зумовлений фізичною та психічною безпорадністю [5, с. 175]. Обґрунтування викладеної позиції видається безсумнівним, але, якщо конструювати відповідну ознаку як таку, що утворює особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення, то вік треба передбачити менше, ніж дванадцять років, а саме на рівні одинадцяти років, на чому наголошено вище.

Учинення розпусних дій щодо малолітньої особи, яку винний сприймав за особу більш зрілого віку (наприклад, правопорушник бачив підроблені свідоцтво про народження чи паспорт малолітнього, які засвідчували цю обставину), не може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 156 КК, оскільки в таких випадках відсутнє належне усвідомлення підвищеної суспільної небезпеки вчиненого діяння. Якщо ж таку поведінку оцінювати за ч. 2 ст. 156 КК, то це означатиме здійснення об'єктивного інкримінування (за фактичними ознаками вчиненого діяння), тобто ставлення у вину особі тих обставин, які не охоплювалися його свідомістю або волею. Українське законодавство, як і доктрина кримінального права, визнають такий підхід до кваліфікації неприпустимим.

Водночас розглядана ознака, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, повинна інкримінуватися правопорушнику як тоді, коли він достовірно знав або припускав, що вчинює розпусні дії з малолітньою особою, так і в тому разі, коли він міг і повинен це усвідомлювати. Як резонно зазначають дослідники, кримінальна відповідальність за вчинення розпусних дій настає лише за умови, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що вчиняє такі дії щодо малолітньої особи, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. При цьому суд повинен урахувати не тільки показання підсудного, а й потерпілої особи, ретельно перевіряти відповідність усім конкретним обставинам справи. Під час вирішення цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство винної особи з нею, володіння винною особою відповідною інформацією [6, с. 12].

У контексті викладеного постає зворотне питання, що має значення для розслідування розбещення неповнолітніх: як кваліфікувати розпусні дії щодо неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 156 КК), якщо винний був переконаний, що така особа є малолітньою (ч. 2 ст. 156 КК)? Тут знову ж таки: з огляду на панівний у вітчизняному кримінальному праві України принцип суб'єктивного інкримінування, вчинене має кваліфікуватися, зважаючи на спрямованість умислу. Тобто особа, яка вчинила розпусні дії щодо неповнолітнього або неповнолітньої, будучи впевненою, що потерпіла особа не досягла 14 років, підлягає відповідальності за закінчений замах на вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи (ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 156 КК). Такий підхід до кримінально-правової

оцінки вчиненого враховує, з одного боку, спрямованість умислу на вчинення злочину з ознакою, що його кваліфікує, а, з другого, те, що фактично розпусні дії відбулися щодо особи, яка досягла чотирнадцятирічного віку. У цій ситуації має місце так звана юридична фікція за наявності фактичної помилки.

Практика правозастосування знає чимало прикладів кваліфікації розпусних дій щодо малолітніх осіб. Зокрема, за обставинами однієї зі справ установлено, що засуджений, перебуваючи на території спортивного майданчика школи побачив двох потерпілих, які не досягли чотирнадцятирічного віку (мали по вісім років). Він, діючи умисно, усвідомлюючи значення і суспільно небезпечний характер своїх дій, спрямованих на порушення нормального фізичного, психічного та соціального розвитку зазначених малолітніх осіб, знаючи, що вони є малолітніми, вчинив щодо них розпусні дії, які виразились в непристойному оголенні свого статевого органу та вчиненні акту онанізму (у присутності малолітніх) [7].

Наведений приклад актуалізує питання потреби встановлення такої ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, як його вчинення щодо двох або більше осіб. Свого часу О. Дудоров безпідставно зауважував: диференціації кримінальної відповідальності за розпусні дії сприяла б законодавча вказівка на вчинення цих дій стосовно двох або більше осіб [8, с. 276].

З огляду на те, що суб'єктом розпусних дій щодо неповнолітньої особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років відповідно до ч. 1 ст. 156 КК має визнаватися лише особа, яка є повнолітньою, тобто досягла вісімнадцятирічного віку [9, с. 121], то суб'єктом вчинення аналогічних дій щодо малолітньої особи, тобто такої, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, має бути особа, якій уже виповнилося шістнадцять років. За такого підходу фактор вікової переваги зберігатиметься, а зважаючи на сучасні тенденції набуття сексуальних навичок у неповнолітньому віці (понад 50 % опитаних українців стверджують, що перший сексуальний досвід отримали у віці до вісімнадцяти років [10]), розбещення малолітніх з боку найстаршої категорії неповнолітніх цілком є можливим. Останні можуть усвідомлювати факт того, що вчинювані стосовно малолітніх дії є суспільно небезпечними і можуть зашкодити їхньому нормальному розвитку¹. Отже, є потреба сформулювати ознаку, що кваліфікує розбещення неповнолітніх щодо малолітньої особи таким чином: «Ті самі дії, вчинені особою, яка досягла шістнадцятирічного віку, щодо малолітньої особи».

Розбещення неповнолітніх, вчинене членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Розуміння того, хто є членами сім'ї та близькими родичами, не викликає складнощів, оскільки примітка ст. 155 КК чітко визначає, що в цій статті під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК. Водночас відбитий тут підхід свідчить про непослідовність законодавця, безсистемність у конструюванні однакових (за змістом та правовим значенням) ознак та неточне визначення відповідної ознаки, що розглядається. По-перше. Поняття близьких родичів та членів сім'ї (включаючи похідні від нього) є наскрізним для КК, однак його зміст може

¹ В окремих випадках може бути навіть зворотна ситуація, за якої різниця між різними віковими періодами є кардинально іншою. Скажімо, тринадцятирічний підліток може виявитися більш сексуально активним (досвідченим та обізнаним), ніж шістнадцятирічний. І тому в таких ситуаціях треба зважати на реальну здатність вчиняти розбещення, заподіюючи шкоду об'єкту кримінально-правової охорони (з огляду не лише на віковий фактор, але й на особливості стану розвитку неповнолітніх). Якщо шістнадцятирічна особа вчиняє розпусні дії щодо тринадцятирічної особи, яка є більш розвинутою у плані статевих відносин і яку у відповідний спосіб розбещити неможливо (насамперед це стосується інтелектуальної форми розбещення), то вчинене має оцінюватися як малозначне діяння за правилами ч. 2 ст. 11 КК.

встановлюватися по-різному. Скажімо, у ч. 2 ст. 396 КК наголошується на тому, що коло членів сім'ї чи близьких родичів особи, яка вчинила злочин, визначається законом. Однак не зрозуміло, який закон мається на увазі. Натомість у ст. 435-1 КК, яка розглядає як потерпілих військовослужбовців, а також їхніх близьких родичів чи членів сім'ї, взагалі не має жодної згадки про те, хто відноситься до такої категорії осіб. Не викликає сумнівів потреба встановлення у КК поняття близьких родичів та членів сім'ї, що було б однаковим за змістом для всіх кримінально-правових норм. Показово, що такий підхід пропонують розробники проекту КК, визначаючи у так званій термінологічній статті (гlossарії) поняття близької людини [11]. По-друге, використовуване на сьогодні поняття близьких родичів та членів сім'ї, що містить п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК, видається недосконалим та потребує коригувань. Зокрема, будь-який член сім'ї є водночас близьким родичом, а якщо точніше, то близькою особою. Саме такий підхід на сьогодні слушно відображений у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». До того ж перелік близьких осіб, якщо його розглядати в контексті потреб ч. 2 ст. 156 КК, є звуженим. Зокрема, посилення кримінальної відповідальності мало б відбуватися крім інших також у випадках, коли розбещення вчиняється племінником або племінницею, рідним дядьком або рідною тіткою. Ці особи теж є близькими для потерпілого, а тому не зрозуміло, чому наявність їх як суб'єктів розбещення неповнолітніх не тягне відповідальності згідно з ч. 2 ст. 156 КК. Однак більш правильним і справедливим може бути інший спосіб удосконалення законодавчого відбиття розглядової ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх. Мається на увазі об'єднання усіх осіб у межах однієї родової групи – групи, що охоплює не всіх (формально) близьких осіб, а тих, які не лише є близькими до потерпілої особи, але також обтяжені обов'язками щодо забезпечення її нормального розвитку: здійснюють виховання, нагляд, піклування.

Якщо стосовно близьких родичів та членів сім'ї застосований підхід, за якого є можливість через примітку ст. 155 КК чітко встановити зміст цих понять, то стосовно осіб, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, виникає інша ситуація. Однозначно встановити, хто саме відноситься до цієї категорії осіб, не можна. Вчинення відповідними особами кримінального правопорушення розглядається у КК як ознака, що кваліфікує правопорушення, лише у чотирьох випадках: ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 304 та ч. 2 ст. 323. Вартує уваги той факт, що в жодному з них законодавець не роз'яснює, на яких саме осіб покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Тим не менш установити зміст цього положення КК можна через його тлумачення зі зверненням до інших нормативних актів, зокрема Сімейного кодексу України.

Посилення кримінальної відповідальності за вчинення розбещення неповнолітніх особами, на яких покладено обов'язки з виховання потерпілого або піклування про нього, слід визнати цілком обґрунтованим рішенням законодавця. Адже такі особи зловживають наданими їм правами та обов'язками, тобто вони, як резонно зауважує С. Чмут, вчиняють дії, що повністю суперечать правовим обов'язкам виховання й догляду за дитиною, та наданими у зв'язку з виконанням таких обов'язків правами і повноваженнями. Ба більше, відповідні особи протиправно використовують свій статус як засіб впливу на потерпілого [4, с. 155 – 156].

На жаль, але у практиці застосування ст. 156 КК є випадки, у яких помилково не інкримінуються розпусні дії як такі, що вчинені особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Розглянемо такий приклад.

Дитячий тренер з футболу, перебуваючи у готелі, зайшов до кімнати, де розмістилися члени дитячої футбольної команди, та переконавшись, що всі діти сплять, і

за його діями ніхто не спостерігає, підійшов до ліжка малолітнього потерпілого, спустив до колін шорти і спідню білизну останнього та почав руками торкатися його статевому органу. Потерпілий прокинувся, злякався, однак не показав цього. Далі тренер спустив свою спідню білизну, дістав свій статевий орган та почав водити ним по обличчю та губах малолітнього. Діяння тренера було кваліфіковане як вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи за ч. 2 ст. 156 КК, без інкримінування ознаки вчинення особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [12]. Водночас дитячий тренер мав би визнаватися особою, яка здійснює виховання потерпілого та піклування про нього (зокрема, у період спортивних змагань). До речі, визначаючи міру покарання, суд зазначив, що бере до уваги те, що тренер, який хоч і не є родичом потерпілого чи особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (!), вчинив розпусні дії будучи тренером потерпілого, розуміючи при цьому, зважаючи на досвід обвинуваченого на тренерській роботі, що поведінка тренера відіграє підвищену роль у вихованні та формуванні особистості юного спортсмена.

Резюмуючи викладене, можна висувати таке. Спосіб законодавчого відбиття дослідженої ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, має бути змінений та вдосконалений. Пропонується сформулювати відповідну ознаку в ч. 2 ст. 156 КК як: «Ті самі дії, ... вчинені особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї».

Таке рішення законодавця було б більш удалим, оскільки воно визначало б чітке коло спеціальних суб'єктів із зазначенням обов'язків з виховання та піклування про потерпілу особу, оскільки наявність саме цих обов'язків є визначальною з огляду на їх вплив на тяжкість кримінального правопорушення. Не викликає сумнівів, що поняттям особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання або піклування, повинні охоплюватися також окремі близькі родичі й члени сім'ї. Саме цей зв'язок з потерпілою особою і зумовлює посилення покарання. Тож вчинення розпусних дій будь-яким членом сім'ї (наприклад, старшим братом, який на два роки старший і не виховує та не піклується за неповнолітньою особою) навряд чи збільшує рівень суспільної небезпечності, якщо порівнювати з матір'ю або батьком цієї особи. Так само і батько, який як приклад позбавлений батьківських прав, у разі вчинення щодо своєї дитини розпусних дій не може перебувати в одному ряду (нести однаково сувору відповідальність) з батьком, який відповідним чином займається вихованням такої дитини.

Висновки. Дослідження ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК), дало змогу встановити наявність певних законодавчих недоліків, що потребують усунення. З одного боку, кількість таких ознак має бути збільшена, а з другого – зміст передбачених на сьогодні ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, може бути змінений (уточнений). Завдяки цьому забезпечуватиметься більш ефективний диференційований вплив на правопорушника.

Список використаних джерел

1. Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 280 с.
2. Ус О. В. Ознака, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення: правова природа та поняття. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 26–47.
3. Загинець З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.

4. Чмут С. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 239 с.
5. Хряпінський П. В., Світличний О. О. Обставини, що посилюють кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2018. Випуск 3 (39). С. 171–175.
6. Світличний О. О. Кваліфіковані склади злочину розбещення неповнолітніх. *Право і суспільство.* 2013. № 3. С. 110–118.
7. Вирок Новодністровського міського суду Чернівецької області від 01 березня 2023 р. у справі № 719/131/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109347420>
8. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: наук.-практ. пос. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 352 с.
9. Письменська О. В. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх: дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023. Випуск 75: частина 2. С. 119–124.
10. Велике дослідження українського сексу. Як жителі України оцінюють своє сексуальне життя — цифри та факти / NV (18 листопада 2021 р.). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajinskiy-seks-chi-zadovoleni-ukrajinci-svojim-intimnim-zhittjam-opituvannya-novini-ukrajini-50195315.html>
11. Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на 10 січня 2024 р. / Реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
12. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 12 липня 2021 р. у справі № 753/8056/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258807>

References

1. Marmura, O. Z. (2019). *Oznaky, shcho kvalifikuiut zlochyn: monohrafiia* [Qualifying features of the crime: monograph]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian)
2. Us, O. V. (2023). *Oznaka, shcho obtiazhuie vidpovidalnist i vplyvaie na kvalifikatsiiu kryminalnoho pravoporushennia: pravova pryroda ta poniattia* [An aggravating factor affecting the qualification of a criminal offense: legal nature and concept]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2 (20), 26–47. (in Ukrainian)
3. Zahynei, Z. A. (2015). *Kryminalno-pravova hermenevtyka: monohrafiia* [Criminal law hermeneutics: monograph]. Kyiv: Vydavnychiy dim«ArtEk». (in Ukrainian)
4. Chmut, S. V. (2010). *Criminal liability for sexual intercourse with a person who has not reached sexual maturity*: PhD diss. Zaporizhzhia. (in Ukrainian)
5. Khriapinskyi, P. V. & Svitlychnyi O. O. (2018). *Obstavyny, shcho posyliuiut kryminalnu vidpovidalnist za rozbeshchennia nepovnolitnikh: suchasnyi stan ta perspektyvy vdoskonalennia* [Circumstances that increase criminal liability for corruption of minors: current state and prospects for improvement]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 3 (39), 171–175. (in Ukrainian)
6. Svitlychnyi, O. O. (2013). *Kvalifikovani sklady zlochnu rozbeshchennia nepovnolitnikh*. [Qualified corpus delicti of corruption of minors]. *Pravo i suspilstvo*, 3, 110–118. (in Ukrainian)
7. Case № 719/131/22. Novodnistrovskiy City Court of Chernivtsi Region (1 March 2023). The Unified State Register of Court Decisions. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109347420>
8. Dudorov, O. O. (2011). *Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby: naukovy-praktychnyi posibnyk* [Criminal law characterization of crimes against sexual freedom and sexual inviolability of a person: a scientific and practical guide]. Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. (in Ukrainian)
9. Pysmenska, O. V. (2023). *Subiektivni oznaky rozbeshchennia nepovnolitnikh: dyskusiini pytannia* [The subjective features of minors' corruption: discussion issues]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*, 75:2, 119–124. (in Ukrainian)
10. A large study of Ukrainian sex. How Ukrainians assess their sex life – figures and facts / NV. Available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajinskiy-seks-chi-zadovoleni-ukrajinci-svojim-intimnim-zhittjam-opituvannya-novini-ukrajini-50195315.html>. (in Ukrainian)

11. The text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine as of January 10, 2024 /Reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy. Available at: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>. (in Ukrainian)

12. Case № 753/8056/16-к. Darnytsia District Court of Kyiv (12 July 2021). The Unified State Register of Court Decisions. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258807>

Стаття: надійшла до редакції 16.01.2024
прийнята до друку 02.02.2024
The article: is received 16.01.2024
is accepted 02.02.2024

Бібліографія: Письменська О. В. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх: кримінально-правовий аналіз. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 291-299. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.291-299>



УДК 343.213.5+343.31

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.300-310>

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСЛІДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ¹

Письменський Євген Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри поліцейської діяльності

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

e-mail: ye.pysmenskyu@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000000-0001-7761-7103>

Мета. Ставиться мета виявлення та наукового розгляду основних негативних тенденцій реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (за час після початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України). **Методика.** Використана методика дослідження спрямована на встановлення основних негативних тенденцій реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану. Воно здійснюється на основі наукового спостереження за процесом правозастосування у сфері кримінальної юстиції та узагальнення наявних наукових даних з цього питання. Під час дослідження застосовувалися загальні методи наукового пізнання: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення. **Результати.** Установлено такі негативні риси, що притаманні процесу реалізації кримінально-правової політики України в умовах війни високої інтенсивності: помилкове та (або) неоднакове застосування кримінально-правових норм, які є недосконалими; нездатність тлумачити КК України, використовуючи всі належні для цього способи; невміння (небажання) установити співвідношення між буквальним юридичним текстом і справжнім змістом правових норм; намагання використовувати кримінальний закон для підігрування панівним настроєм у суспільстві (яким властива репресивність з огляду на умови агресивної війни); орієнтація на формальні показники у протидії злочинності з концентрацією зусиль на простих випадках. **Наукова новизна.** У результаті проведеного дослідження одержані нові наукові знання про основні негативні характеристики, що мають місце в реалізації кримінально-правової політики в Україні в умовах воєнного стану. **Практична значимість.** Висновки та пропозиції, які сформульовані у статті, можуть бути використані у науково-дослідній роботі як основа для емпіричного вивчення стану правозастосування, а так само у правотворчій діяльності для вдосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: Кримінальний кодекс; кримінально-правова політика; воєнний стан; правозастосування; тлумачення кримінально-правових норм; кримінально-правова кваліфікація.

Yevhen Pysmensky

Doctor of Law, Professor, Head of Department of Police Activities
at the E. O. Didorenko Luhansk Educational & Scientific Institute
of Donetsk State University of Internal Affairs,
Velyka Perspektyvna Street, 1, Kropyvnytskyi city, Ukraine, 25015
e-mail: ye.pysmenskyu@gmail.com

IMPLEMENTATION OF CRIMINAL LAW POLICY OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: A STUDY OF NEGATIVE TRENDS

Purpose. The objective of the article is to identify and provide a scholarly review of the main negative trends in the implementation of Ukraine's criminal law policy under martial law (since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by Russian troops). **Methodology.** The research methodology used is aimed at identifying the main negative trends in the implementation of Ukraine's criminal law policy under martial law. It is carried out on the basis of academic monitoring of the process of law enforcement in the field of criminal justice and the generalization of available research data on this issue. The study used the general methods of scientific cognition: analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction, and generalization. **Results.** The following negative

¹ Стаття підготовлена в межах виконання проекту «Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці» (реєстраційний номер 2022.02/0046) Національного фонду досліджень України за підтримки Кембриджського університету, Велика Британія.

features are identified that are inherent in the process of implementing Ukraine's criminal law policy in the context of a high-intensity war: erroneous and/or unequal application of criminal law norms that are flawed; inability to interpret the Criminal Code of Ukraine using all the appropriate methods; inability (unwillingness) to establish the correlation between the literal legal text and the true meaning of legal norms; attempts to use criminal law to play along with the prevailing moods in society (which are characterized by repressiveness given the conditions of an aggressive war); focusing on formal indicators in combating crime with concentration of efforts on simple cases. **Originality.** As a result of the study, new scholarly knowledge has been gained about the main negative characteristics of the implementation of criminal law policy in Ukraine under martial law. **Practical significance.** The conclusions and proposals formulated in the article can be used in research as a basis for empirical study of law enforcement as well as in lawmaking to improve criminal legislation in Ukraine.

Key words: Criminal Code; criminal law policy; martial law; law enforcement; interpretation of criminal law norms; criminal law qualification.

Постановка проблеми. Загарбницька війна високої інтенсивності, якою є сучасна російсько-українська війна, що триває, об'єктивно відбивається на порядку денному правової політики держави, одним з елементів якої є кримінально-правова політика. Зміст кримінально-правової політики держави, яка перебуває у стані подібного типу війни, неодмінно розширюється і ускладнюється з огляду на відповідний чинник. Воєнний фактор зачіпає всі соціальні відносини, усі соціальні зв'язки, що існують у державі. Відбувається їх трансформація, змінюються функції й ролі суб'єктів формування та реалізації кримінально-правової політики.

Отже, зміст кримінально-правової політики в умовах воєнного стану змінився, а її загальна спрямованість свідчить про намагання протидіяти масштабним ризикам і загрозам, що виникають для національних інтересів та інтересів держави (співтовариства держав) в умовах потужної російської агресії (як безпосередньо пов'язаних з війною, так і опосередкованих нею).

За період після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну стан застосування кримінального закону характеризується зміною усталених показників діяльності органів правопорядку та суду. Зокрема, протягом 2022 року різко збільшилася кількість облікованих кримінальних проваджень, направлених до суду та розглянутих з постановленням обвинувальних вироків стосовно кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (Розділ I Особливої частини КК України). Аналогічна тенденція спостерігається щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX Особливої частини КК України).



Натомість традиційно поширені в Україні кримінальні правопорушення проти власності показали за всіма зазначеними показниками (облікування, направлення до суду, засудження) зменшення їх кількості¹.



Вибірковий контент-аналіз обвинувальних вироків, що був проведений за цими та іншими категоріями справ, показує наявність конкретних проблем у правозастосуванні [2], які здебільшого висвітлені в юридичній літературі та розкриватимуться далі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дає змогу констатувати, що, зокрема, такі правники, як Д. Азаров, Н. Антонюк, Ю. Баулін, А. Вознюк, З. Загиней-Заболотенко, М. Карчевський, В. Кузнецов, А. Музика, І. Медицький, В. Навроцький, О. Марін, В. Мисливий, Р. Мовчан, Ю. Орлов, О. Острогляд, Ю. Пономаренко, М. Хавронюк за тим чи іншим аспектом вивчали практику реалізації кримінально-правової політики України в період другої фази російсько-української війни, що почалася 24 лютого 2022 р. Водночас наявні наукові здобутки з цього питання потребують узагальнення та детального розгляду з тим, щоб виявити ключові негативні тенденції, які характеризують процес правозастосування у сфері кримінальної юстиції, зважаючи на вплив воєнних факторів, в умовах яких відбувається цей процес.

Постановка завдання. Ставиться завдання виявлення та наукового розгляду основних негативних тенденцій реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (за час після початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України).

Виклад основного матеріалу дослідження. За спливом двох років після запровадження в Україні воєнного стану можна висловити гіпотезу (її перевірка здійснюватиметься під час подальшого дослідження відповідної проблематики), що реалізація кримінально-правової політики України в умовах факторів воєнного характеру характеризується наявністю низки негативних тенденцій. Зокрема, ідеться про виникнення такого стану у правозастосуванні, коли обмежені соціальні ресурси держави використовуються недостатньо ефективно, а протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним з війною та в контексті війни, відбувається з істотними порушеннями базових правових принципів та стандартів прав людини. З-поміж іншого це проявляється у низці системних помилок у кримінально-правовій кваліфікації, нездатності адекватно тлумачити кримінальний закон, дотримуючись верховенства права та стверджуючи

¹ Дані отримано та візуалізовано на основі інтерактивного довідника М. Карчевського [1].

справедливість, нерозуміння справжньої суті та цінності кримінального закону. Реалізацію кримінально-правової політики України в умовах війни не можна охарактеризувати як таку, що здійснюється у науково обґрунтований спосіб, послідовно і однаково. Інколи така політика зводиться до кримінально-правового популізму, попередньо втіленого на законодавчому рівні. До того ж треба враховувати, що застосування кримінально-правових норм здебільшого відбувається за відсутності правових позицій Верховного Суду з тих чи інших питань, які могли би відбивати кримінально-політичну тактику протидії правопорушенням, що вчиняються в умовах війни (судова практика лише розвивається). Загалом негативні тенденції в реалізації кримінально-правової політики переважають відповідні позитивні тенденції. Далі звернемо увагу на основні з них.

По-перше. **Формування правозастосовної практики відбувається у суперечливий спосіб, наявні грубі помилки та прогалини в застосуванні кримінально-правових норм.** За умов перевантаженості кримінально-правової системи у воєнний час простежуються такі ключові прояви, що підтверджують наявність відповідної риси у правозастосуванні:

1) Формальне застосування кримінального закону – коли не з'ясовується справжній зміст його норм, а перевага надається буквальному (зазвичай найбільш очевидному, спрощеному) його розумінню або / та здійснюється таке їх тлумачення, за якого фактично вчинений акт поведінки «підлаштовується» під юридичні ознаки певного складу кримінального правопорушення. У результаті справжній зміст кримінально-правової норми, яка до того ж може характеризуватися низкою законодавчих недоліків, лишається не встановлений.

Прикладом такого стану застосування кримінального закону може бути ситуація із кваліфікацією порушень мобілізаційного законодавства та інших пов'язаних з цим діянь проти порядку комплектування військових формувань як посягань на основи національної безпеки України (за ст. 114-1 КК України, що передбачає відповідальність за перешкодження законній діяльності Збройним Силам України та військовим формуванням). Починає формуватися неоднозначна практика, коли органи правопорядку намагаються здійснювати таке тлумачення кримінально-правової норми про відповідальність за перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, за якого спотворюється справжній зміст ст. 114-1 КК України. Не враховується, що він має відповідати призначенню зазначеної заборони, яка покликана забезпечувати охорону основ національної безпеки, а саме відповідальність за ст. 114-1 КК України повинна наставати не за перешкодження будь-якій законній діяльності, до якої належать, зокрема, господарська або мобілізаційна, а лише такій діяльності, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням національної безпеки України.

2) Допущення усієї палітри кваліфікаційних помилок – за В. Навроцьким такими помилками є вирішення питань матеріального кримінального права на підставі не тих кримінально-правових норм, які регламентують певні правові ситуації: зокрема, це «підміна» статей КК України (їх частин, пунктів), «надлишкове» застосування статей КК України, безпідставне застосування статей КК України, «пропуск» статей КК України [3].

Одним із прикладів, що ілюструє помилковість кваліфікації стабільно актуальних для України корупційних злочинів, є ситуація з наданням кримінально-правової оцінки безпідставного отримання народними депутатами України компенсацій вартості оренди житла або винайму готельного номеру (гарантії депутатської діяльності) [4]. Попри появу правової позиції Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду з цього питання [5] навряд чи можна вважати, що воно остаточно розв'язане. Суть ж

кваліфікаційної помилки полягає, на мій погляд, у такому: переважно відповідні дії народних депутатів представники сторони обвинувачення кваліфікують за ст. 364 КК України, що є неправильним, оскільки ці депутати не використовують ані владу, ані службове становище народного депутата України для отримання всупереч інтересам служби відповідних гарантій своєї діяльності. Натомість вчинене за наявності підстав варто кваліфікувати за ст. 192 КК України як заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою. Користування чужим майном без оплати і заподіяння внаслідок цього майнової шкоди характеризують саме цей склад злочину¹.

Чимало помилок у кваліфікації можна простежити, вивчаючи практику застосування кримінально-правових норм про злочини проти основ національної безпеки України, зокрема щодо надання правової оцінки за ст. 111-1 КК України у випадках відсутності складу цього кримінального правопорушення або за наявності малозначності діяння. Іншими словами, поширеними є ситуації безпідставного застосування кримінально-правової норми про колабораційну діяльність².

Не викликає сумнівів теза про те, що помилкова кваліфікація дискредитує реалізацію цілей та завдань кримінально-правової політики держави, а також унеможливорює виконання заходів із запобігання кримінальним правопорушенням [8, с. 36]. Тож відповідний тренд видається загрозливим з тих міркувань, що за багатьма категоріями деліктів, пов'язаних з війною, закладається формування практики застосування новел кримінального законодавства, яка здатна в подальшому утворити хибну колію, прокласти помилковий шлях для всіх аналогічних випадків.

3) Двозначне тлумачення кримінального закону та як результат відсутність єдності правових позицій суб'єктів реалізації кримінально-правової політики з принципових питань (формування неоднакової практики застосування норм матеріального кримінального права).

Зокрема, аналіз слідчої та судової практики дав змогу експертам виявити основні труднощі застосування ст. 111-1 КК України, які полягають у площині кримінально-правової кваліфікації. Вони стосуються відсутності належних критеріїв розмежування колабораційної діяльності та діянь, передбачених ст. ст. 111, 111-2 та 436-2 КК України, що зумовлює проблеми подвійної кваліфікації [9]. Справді, на сьогодні правозастосовувачі надають кардинально різну кримінально-правову оцінку однакової поведінки. Наприклад, в одних ситуаціях дається кваліфікація наданню допомоги ворогові за ст. 111-1 КК України, а в інших – та сама допомога може оцінюватися згідно зі ст. 111-2 КК України.

4) Застосування заходів впливу до правопорушника, що не узгоджуються із санкцією кримінально-правової норми.

З-поміж іншого така неадекватність може бути результатом помилкової пеналізації певних кримінальних правопорушень. Ідеться про ситуації, за яких законодавець, ігноруючи наукові підходи, конструює таким чином санкції кримінально-правових норм, що в підсумку вони встановлюють надмірно суворе покарання, яке не узгоджується з типовим рівнем суспільної небезпечності відповідного правопорушення. Наприклад, К. Новікова, проаналізувавши практику призначення покарання за вчинення несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (злочин,

¹ Більш докладно зазначена проблема висвітлена в публікації О. Дудорова [6].

² Один з яскравих прикладів такої ситуації висвітлений у межах журналістського розслідування [7].

передбачений ст. 114-2 КК України, відповідальність за який установлена після запровадження режиму воєнного стану), дійшла висновку, що ця практика формується у спосіб масового звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за вчинення цього злочину. Вона резонно констатує, що такий стан правозастосування відбиває сприйняття суддями невідповідності передбаченого КК України покарання реальному рівню суспільної небезпечності зазначеного кримінального правопорушення [10, с. 230].

Показово, що окремі парламентарі, проаналізувавши ту саму практику застосування ст. 114-2 КК України, дійшли іншого висновку та зареєстрували законопроект, покликаний її змінити¹. За їхнім задумом покарання за відповідні діяння треба посилити та унеможливити уникнення його реального відбування засудженими через застосування до них – відповідно до статті 75 КК України – звільнення від покарання з випробуванням. Тобто замість того, щоб узгодити санкції ст. 114-2 КК України зі справжнім рівнем суспільної небезпечності передбачених цією нормою злочинів, установити альтернативні види покарання тощо суб'єкти формування кримінально-правової політики йдуть у зворотному напрямку й пропонують обмежити можливості для диференціації кримінально-правового впливу заразом абсолютно не виправдано посиливши покарання (аж до довічного позбавлення волі). Навряд чи інакше як абсурдною можна охарактеризувати цю ситуацію².

Характеризуючи зазначений проєкт змін кримінального закону, М. Акімов резонно зауважує: суб'єкт права на законодавчу ініціативу, прагнучи нібито удосконалити положення чинного КК України, лише ускладнює кримінально-правову оцінку вчиненого, створюючи штучну конкуренцію кримінально-правових норм, ініціює вкрай неоднозначне (а іноді і суперечливе) запровадження більш жорстоких санкцій за діяння, чия відповідність правилам нормопроектної техніки та традиціям законотворчості у сфері кримінального права є і без того вельми сумнівною [13, с. 4].

По-друге, **механізм кримінально-правової охорони функціонує у спрощеному режимі, що призводить до імітування протидії злочинності.** Практика подекуди показує, що вістря кримінального права спрямовується на тих, до кого воно може з легкістю дотягнутися. Кримінально-правові норми часто застосовуються у випадках, що не потребують надмірних зусиль, та / або навіть без мети досягти потрібного результату (створення «шумової завіси» заради громадського обговорення й схвалення тощо).

Натомість, як відомо, кримінальне право має на меті забезпечення правопорядку та захисту громадян від усіх злочинних посягань [14, с. 189]. Для досягнення цієї мети, кримінальне право повинно виконувати низку функцій, з-поміж яких головною є охоронна. Однак забезпечити повноцінну та стабільну охорону найважливіших соціальних цінностей вдається не завжди. За твердженням М. Карчевського, зазначені тенденції у правозастосуванні свідчать про примітивізацію відповідного рівня кримінально-правового регулювання, тобто, коли значна частина судових рішень, пов'язаних із засудженням осіб за певні кримінальні правопорушення, стосується найменш небезпечних форм таких

¹ Проєкт закону (реєстр. № 9519 від 24 липня 2023 р.) «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [11].

² У контексті викладеного заслуговує на увагу думка про те, що будь-яка законодавчо визначена санкція та її застосування не повинні суперечити природній ідеї справедливості, адже лише за цих умов призначене судом покарання буде сприйматись справедливим як особою, щодо якої воно застосоване, так і потерпілим, і суспільством загалом [12, с. 138].

правопорушень за умови фактичної відносної поширеності більш небезпечних форм цих правопорушень [15, с. 293 – 294].

Цей тренд, на жаль, посилив значення в умовах війни, що можна яскраво простежити на прикладах розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень про колабораційну діяльність. Коли до кримінальної відповідальності притягаються переважно особи, які вчинили найменш небезпечні діяння – кримінальні проступки, передбачені ч. 1, ч. 2 ст. 111-1 КК України [16, с. 258].

Схожі висновки робляться у контексті кримінально-правової протидії виправдовуванню, визнанню правомірною, запереченню збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників (ст. 436-2 КК України), процес якої також характеризується примітивізацією. Рівень застосування звільнення від покарання за ст. 436-2 КК України може свідчити про те, що в судах здебільшого опиняються справи з обвинувачення у найменш небезпечних проявах зазначеної глорифікації [17].

На цьому тлі традиційно значуща для інтересів суспільства сфера службових відносин, яка привертає не менше уваги, ніж ситуація війни, є переповненою випадками безперспективних розслідувань, які за низкою ознак свідчать про відсутність справжнього наміру забезпечити правопорядок, та вочевидь проводяться з іншою метою. Не виключено, що йдеться про привернення уваги громадськості на стадії досудового розслідування з подальшим її затуханням на стадії судового розгляду (якщо така настає). Найбільш яскравими кейсами в контексті викладеного можна вважати справи щодо колишнього голови НАК «Нафтогаз» Андрія Коболева [18] та голови Національної служби здоров'я України Наталії Гусак [19]. Виникають обґрунтовані сумніви в правильності наданої правової оцінки діям цих осіб навіть на підставі доступної інформації, яку можна встановити з відкритих джерел. Тож навряд чи в цих справах, які обов'язково (принаймні на певному етапі) стають гучними, є реальні перспективи постановлення обвинувальних вироків, що підтверджували б правильність наданої слідством кваліфікації. Із великою долею імовірності можна констатувати, що офіційна кримінально-правова оцінка не відповідає ознакам фактично вчиненого діяння. У таких історіях гине авторитет кримінального права та нівелюється його значення. Вивчаючи подібні кейси, розумієш, що кримінальний закон перетворюється із засобу захисту правоохорнюваних цінностей на інструмент негативного позаправового впливу.

Викладене в сукупності свідчить про прояви істотної неефективності правозастосування, а також підривання довіри до кримінальної юстиції як такої. Натомість ефективну правозастосовну діяльність слід визнати базовим компонентом кримінально-правової політики, що реалізується. Здебільшого науковці виходять з того, що ефективною є така правозастосовна діяльність, яка забезпечує реалізацію завдань кримінального закону (див. ст. 1 КК України) та коли при цьому утворюється оптимальне співвідношення між соціальними витратами і отриманим результатом¹.

Висновки. На сьогодні в Україні в умовах дії воєнного стану існують обставини, які уможливають низьку ефективність правозастосовної діяльності, гальмують її належне формування та впливають на збереження негативних тенденцій у реалізації кримінально-правової політики України в перспективі. Їх яскравими проявами є: помилкове та (або) неоднакове застосування кримінально-правових норм, які є недосконалими; нездатність тлумачити КК України, використовуючи всі належні для цього способи; невміння (небажання) установити співвідношення між буквальним юридичним текстом і справжнім

¹ Більш докладно див.: [20; 21; 22; 23].

змістом правових норм; намагання використовувати кримінальний закон для підігрування панівним настроєм у суспільстві (яким властива репресивність з огляду на умови агресивної війни); орієнтація на формальні показники у протидії злочинності з концентрацією зусиль на простих випадках тощо. Забезпечити ефективність правозастосовної діяльності, здійснюючи системну і послідовну реалізацію кримінально-правової політики є можливим через здійснення низки першочергових дій на державному рівні.

Список використаних джерел

1. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник (2013 – 2022). Версія 3.0. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>
2. Гловчук І. Вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року) / Вища школа адвокатури НААУ (17 листопада 2023 р.). URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/doslidzennia-viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porusennia-zakoniv-ta-zvichayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku>
3. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
4. Демчук П., Риженко К. Як нардепи відповідають за зловживання своїми гарантіями? аналіз справ щодо компенсації за житло / Just Talk (13 грудня 2023 р.). URL: <https://justtalk.com.ua/post/yak-nardepi-vidpovidayut-za-zlovzhivannya-svoimi-garantiyami-analiz-sprav-schodo-kompensatsii-za-zhitlo>
5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 листопада 2023 р. у справі № 991/3966/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409272>.
6. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації зловживання владою або службовим становищем (на прикладі кримінально-правової оцінки безпідставного отримання народним депутатом України компенсації вартості оренди (винайму) житла). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 367-374.
7. Арунцян О. Погана енергетика. Як суди спочатку посадили, а потім відпустили електрика з Донецької області, який відновлював електромережі в окупованому Лимані / Грати (28 вересня 2023 р.). URL: <https://graty.me/pogana-energetika-yak-sudi-spochatku-posadili-a-potim-vidpustili-elektrika-z-doneczkoj-oblasti-yakij-vidnovlyuvav-elektromerezhi-v-okupovanomu-limani/>
8. Артюхова В. В. Важливі наукові міркування професора М. І. Бажанова про кваліфікацію злочинів. *Наукова спадщина професора М. І. Бажанова у дискурсі сучасності і майбуття (до 100-річчя від дня народження)*: матеріали мемор. конф. (м. Харків, 27 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2023. С. 33 – 37.
9. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства: аналітична записка. Коаліція громадських організацій. URL : https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf
10. Новікова К. А. До питання караності кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114-2 КК України: законодавство та практика застосування. *Наступність у кримінальному праві: до 70-річчя проф. Ю. В. Бауліна*: матеріали наук. конф. (м. Харків, 8 верес. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 228-230.
11. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (реєстр. № 9519 від 24 липня 2023 року) / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42345>
12. Кваша О. О. Справедливе правосуддя в умовах війни в Україні. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція*: матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26 – 27 жовтня 2023 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 135-139.
13. Акімов М. О. Посилення кримінальної відповідальності як прояв політичного популізму (на прикладі законопроекту реєстр. № 9519 від 24 липня 2023 р.). *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція*: матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26 – 27 жовтня 2023 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 3 – 6.

14. Моргунов О., Колесник М. Поняття, завдання та функції кримінального права. Європейські перспективи. 2023. № 3. С. 186-190.
15. Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні (2013 – 2022): аналіз статистичних даних. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 293-294.
16. Письменський Є. О. Запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: чи всі очікування справдилися? *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів*: матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27 квітня 2023 р. Частина II. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 256-259.
17. Матеріали грантового проєкту «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії РФ в Україні» / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. URL: <https://ivpz.kh.ua/uk/матеріали-грантового-проєкту-кримін/>
18. Огієнко О. Запобіжний захід Андрію Коболєву: що вирішив суд? / Transparency International Ukraine (8 лютого 2023 р.) URL: <https://ti-ukraine.org/news/zapobizhnyj-zahid-andriyu-kobolyevu-shho-vyrishyv-sud/>
19. Чому підозра голові Національної служби здоров'я схожа на політичне переслідування і показове шоу / Texty.org.ua (30 жовтня 2023 р.). URL: <https://texty.org.ua/fragments/110990/chomu-pidozra-holovi-nacionalnoyi-sluzhby-zdorovya-shozha-na-politychne-peresliduvannya-i-pokazove-shou/>
20. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення*: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. 324 с.
21. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 101-114.
22. Острогляд О. В. Ефективність реалізації кримінально-правової політики: вплив окремих факторів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2017. № 3 (15). С. 221-228.
23. Острогляд О. В. Ефективність кримінально-правової політики та кримінально-правової норми: можливість вимірювання (постановка проблеми). *Правова політика України: історія та сучасність*: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 8 жовтня 2021 року). Житомир: Житомирська політехніка, 2021. С. 30-34.

References

1. Karchevskiy, M. Protydiia zlochynnosti v Ukraini: infografika: interaktyvnyi dovidnyk (2013 – 2022). Versiia 3.0 [Combating crime in Ukraine: infographic]. Available at: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/> (in Ukrainian)
2. Hloviuk, I. (2023). Vyroky za st. 438 KK Ukrainy: porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny (z 24 liutoho 2022 roku) [Sentences under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine: violation of the rules of warfare (effective February 24, 2022)] / *Vyshcha shkola advokatury NAAU*. Available at: <https://www.hsa.org.ua/lectors/gloviuk-iryna/articles/doslidzennia-viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porushennia-zakoniv-ta-zvichayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku> (in Ukrainian).
3. Navrotskyi, V. O. (2009). *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: navch. posibnyk* [Basics of criminal law qualification: a textbook]. 2-he vyd. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
4. Demchuk, P. & Ryzhenko, K. (2023). Yak nardepy vidpovidaiut za zlovzhivannia svoimy harantiiamy? analiz sprav shchodo kompensatsii za zhytlo [How are MPs responsible for abusing their guarantees? analysis of cases on housing compensation] / *Just Talk*. Available at: <https://justtalk.com.ua/post/yak-nardepy-vidpovidayut-za-zlovzhivannya-svoimi-garantiyami-analiz-sprav-schodo-kompensatsii-za-zhytlo> (in Ukrainian)
5. Case № 991/3966/20. Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court (27 November 2023). The Unified State Register of Court Decisions. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409272>. (in Ukrainian)
6. Dudorov, O. O. (2023). Problemy kvalifikatsii zlovzhivannia vladoiu abo sluzhbovym stanovyshchem (na prykladi kryminalno-pravovoi otsinky bezpidstavnogo otrymannia narodnym deputatom Ukrainy kompensatsii vartosti orendy (vynaimu) zhytla) [Problems of qualifying misfeasance or employment position (on the example of a criminal legal assessment of the unreasonable receipt by the

national deputy of Ukraine of compensation for the cost of housing)]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, 1, 367 – 374. (in Ukrainian)

7. Arunian, O. (2023) Pohana enerhetyka. Yak sudy spochatku posadyly, a potim vidpustyly elektryka z Donetskoi oblasti, yakyi vidnovlyuvav elektromerezhi v okupovanomu Lymani [Poor energy. How the courts first imprisoned and then released an electrician from Donetsk region who was restoring the power grid in occupied Lyman] (2023, Septemer 28)/ *Hratty*. Avaliable at: <https://graty.me/pogana-energetika-yak-sudi-spochatku-posadili-a-potim-vidpustili-elektrika-z-donetskoj-oblasti-yakij-vidnovlyuvav-elektromerezhi-v-okupovanomu-limani/> (in Ukrainian)

8. Artiukhova, V. V. (2022). Vazhlyvi naukovy mirkuvannia profesora M. I. Bazhanova pro kvalifikatsiiu zlochyniv [Important Scientific Considerations of Professor M. I. Bazhanov on the Qualification of Crimes]. *Naukova spadshchyna profesora M. I. Bazhanova u dyskursi suchasnosti i maibuttia (do 100-richchia vid dnia narodzhennia)*: materialy memor. konf. (pp. 33 – 37). Kharkiv. (in Ukrainian)

9. Criminalization of Collaboration Activities: Analysis of Current Legislation, Practice of its Application and Proposals for Legislative Amendments: Position Paper. Coalition of civil society organizations. *Koalitsiia hromadskykh orhanizatsii*. Avaliable at: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf (in Ukrainian)

10. Novikova, K. A. (2023). Do pytannia karanosti kryminalnoho pravoporushennia, peredbacheno st. 114-2 KK Ukrainy: zakonodavstvo ta praktyka zastosuvannia [On the Punishability of a Criminal Offense Under Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine: Legislation and Practice of Application]. *Nastupnist u kryminalnomu pravi: do 70-richchia prof. Yu. V. Baulina*: materialy nauk. konf. (pp. 228 – 230). Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)

11. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Criminal Liability for Unauthorized Dissemination of Information on the Sending, Movement of Weapons, Armaments and Ammunition to Ukraine, Movement, Disposition or Deployment of the Armed Forces of Ukraine or Other Military Formations Formed in Accordance with the Laws of Ukraine, Committed in Conditions of Martial Law or State of Emergency (Reg. No. 9519 of July 24, 2023) / Verkhovna Rada of Ukraine. Avaliable at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42345>

12. Kvasha, O. O. (2023). Spravedlyve pravosuddia v umovakh viiny v Ukraini [Fair justice in the context of war in Ukraine.]. *Ukrainska voienka ta povoienna kryminalna yustytisia*: materialy IX (XXII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytisii (pp. 135 – 139). Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian)

13. Akimov, M. O. (2023). Posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti yak proiav politychnoho populizmu (na prykladi zakonoproiektu reiestr. № 9519 vid 24 lypnia 2023 r.) [Strengthening criminal liability as a manifestation of political populism (on the example of the draft law No. 9519 of July 24, 2023)]. *Ukrainska voienka ta povoienna kryminalna yustytisia*: materialy IX (XXII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytisii (pp. 3 – 6). Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian)

14. Morhunov, O. & Kolesnyk, M. (2023). Poniattia, zavdannia ta funktzii kryminalnoho prava [Concept, tasks and functions of criminal law]. *Yevropeiski perspektivy*, 3, 186 – 190. (in Ukrainian).

15. Karchevskyy, M. V. (2023). Protydiia zlochynnosti v Ukraini (2013 – 2022): analiz statystychnykh danykh [Combating crime in Ukraine (2013 – 2022): analysis of statistical data.]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty* : materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 293 – 294). Dnipro: DDUVS. (in Ukrainian).

16. Pysmensky, Ye. O. (2023). Zaprovdzhennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist: chy vsi ochikuvannia spravdylisia? [The introduction of criminal liability for collaboration: have all expectations been met?] *Zakarpatski pravovi chytannia. Pravo yak instrument stiikosti ta rozvytku v umovakh suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv*: materialy XV mizhnarodnoi nauko-praktychnoi konferentsii, m. Uzhhorod, 27 kvitnia 2023 r. Part II. (pp. 256 – 259). Lviv – Torun: Liha-Pres. (in Ukrainian).

17. Materials of the grant project “Criminal Law and Criminological Principles of Counteracting the Glorification of Russian Armed Aggression in Ukraine” / Academician V. V. Stashys Research Institute of Crime Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Avaliable at: <https://ivpz.kh.ua/uk/materialy-hrantovoho-proiektu-krymin/> (in Ukrainian).

18. Ohienko, O. (2023). Zapobizhnyi zakhid Andriiu Kobolyevu: shcho vyrishyv sud? [Pre-trial restraint for Andriy Kobolyev: what did the court decide?] / *Transparency International Ukraine*. Avaliable at: <https://ti-ukraine.org/news/zapobizhnyj-zahid-andriyu-kobolyevu-shho-vyrishyv-sud/> (in Ukrainian).

19. Why the suspicion of the head of the National Health Service looks like a political persecution and a show / Texty.org.ua (2023, October 30). Available at: <https://texty.org.ua/fragments/110990/chomu-pidozra-holovi-nacionalnoyi-sluzhby-zdorovya-shozha-na-politychne-peresliduvannya-i-pokazove-shou/> (in Ukrainian).

20. Demydova, L. M., Novikova, K. A., Shulzhenko, N. V. (Comps.). (2019). Efektyvnist kryminalnoho zakonodavstva: doktrynalni, zakonotvorchi ta pravozastosovni problemy yii zabezpechennia: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. kruhl. stolu. Kharkiv: Konstanta. (in Ukrainian)

21. Karchevskyi, M. V. & Kudinov, A. S. (2016). Efektyvnist kryminalno-pravovoho rehuliuвання v Ukraini [Effectiveness of criminal law regulation in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 4 (76), 101 – 114. (in Ukrainian)

22. Ostrohliad, O. V. (2017). Efektyvnist realizatsii kryminalno-pravovoi polityky: vplyv okremykh faktoriv [Effectiveness of the implementation of criminal law policy: the impact of individual factors]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriya Pravo*, 3 (15), 221 – 228. (in Ukrainian).

23. Ostrohliad, O. V. (2021). Efektyvnist kryminalno-pravovoi polityky ta kryminalno-pravovoi normy: mozhlyvist vymiriuvannya (postanovka problemy) [Effectiveness of Criminal Law Policy and Criminal Law Norms: Possibility of Measurement (Problem Statement)]. *Pravova polityka Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy II Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru* (pp. 30 – 34). Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnika. (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 26.01.2024

прийнята до друку 16.02.2024

The article: is received 26.01.2024

is accepted 16.02.2024

Бібліографія: Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій . *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 300-310. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.300-310>



УДК 343.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.311-317>

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Чуваков Олег Анатолійович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,

Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна, 65058

e-mail: olehchuvakov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9983-8943>

Мета. З урахуванням існуючих загроз основам національної та військової безпеки України та в умовах геополітичних реалій, що стрімко змінюються, виникає потреба у вдосконаленні існуючої кримінальної політики держави, а також деяких положень кримінального законодавства у сфері належного захисту таких об'єктів кримінально-правової охорони від кібернетичних атак. **Методика.** Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових принципів і підходів, філософсько-світоглядних і спеціально-наукових **методів** пізнання соціально-правових процесів і явищ, серед яких: історичний, догматичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, метод моделювання. **Результати.** У процесі дослідження встановлено необхідність у вдосконаленні низки положень Особливої частини КК України, які дозволять посилити заходи кримінальної репресії щодо антидержавних посягань, що здійснюються шляхом кібератак, а відповідно, переорієнтувати методологічні засади існуючої кримінальної політики нашої держави щодо жорсткості заходів кримінальної репресії з метою локалізації таких антидержавних злочинних проявів у сучасних умовах. Дане положення дозволяє деякою мірою вдосконалити чинне кримінальне законодавство щодо протидії кібернетичним атакам на основі національної та військової безпеки України, а отже, суттєво підвищити ефективність боротьби з ними на сучасному етапі такої охорони об'єктів, що розглядаються. **Наукова новизна.** У процесі дослідження розроблено науково обґрунтовану концепцію кримінально-правової охорони основ національної та військової безпеки України, яка визначає нові напрями існуючої кримінальної політики держави у даній сфері, а також містить низку пропозицій щодо удосконалення деяких положень чинного кримінального законодавства у сфері охорони кібербезпеки України. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності під час розслідування злочинів, пов'язаних з використанням сучасних засобів електронних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів та інших технічних й технологічних засобів та обладнання проти основ національної та військової безпеки України.

Ключові слова: кібератака, загроза, кібербезпека, національна безпека, об'єкт, закон, злочин.

O. Chuvakov

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics

Odesa I.I. Mechnikov National University,

Frantsuzskiy bulvar, 24/26, Odessa, Ukraine, 65058

e-mail: olehchuvakov@gmail.com

ON THE ISSUE OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF CYBER SECURITY OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

Purpose. Taking into account the existing threats to the foundations of the national and military security of Ukraine and in the conditions of rapidly changing geopolitical realities, there is a need to improve the existing criminal policy of the state, as well as some provisions of criminal legislation in the field of proper protection of such objects of criminal law protection against cyber attacks. **Methodology.** The methodological basis of the research is a set of general scientific principles and approaches, philosophical-worldview and special-scientific **methods** of learning socio-legal processes and phenomena, including: historical, dogmatic, comparative-legal, formal-logical, systemic-structural, modeling method. **Results.** In the process of research, it was established the need to improve a number of provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which will allow strengthening measures of criminal repression in relation to anti-state offenses carried out through cyber attacks, and, accordingly, to

reorient the methodological foundations of the existing criminal policy of our state with regard to the severity of criminal repression measures in order to localize such anti-state criminal manifestations in modern conditions. This provision allows to some extent to improve the current criminal legislation on countering cyber attacks on the bases of national and military security of Ukraine, and therefore to significantly increase the effectiveness of combating them at the current stage of such protection of the objects under consideration. **Originality.** In the process of research, a scientifically based concept of criminal law protection of the foundations of national and military security of Ukraine was developed, which defines new directions of the existing criminal policy of the state in this area, and also contains a number of proposals for improving some provisions of the current criminal legislation in the field of cyber security protection of Ukraine. **Practical significance.** The results of the research can be used in law-making and law-enforcement activities during the investigation of crimes related to the use of modern means of electronic communications, information and communication technologies, software, hardware and other technical and technological means and equipment against the foundations of national and military security of Ukraine.

Key words: cyber attack, threat, cyber security, national security, object, law, crime.

Постановка проблеми. Військове вторгнення Російської Федерації на Україну супроводжується широким застосуванням як сучасної військової техніки, так й активним використанням сучасних засобів електронних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів та інших технічних й технологічних засобів та обладнання. Така шкідлива діяльність створює загрозу не лише конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності нашої держави, а й військовій, економічній безпеці, у тому числі й оборонно-промислового потенціалу загалом. Вчинення в умовах воєнного конфлікту вказаних кримінально протиправних діянь характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки, оскільки здатні паралізувати, руйнувати, вивести з ладу нормальне функціонування державного апарату, вплинути на нормальне та оперативне управління збройними силами України, вивести з ладу важливі об'єкти критичної інфраструктури тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Подібну проблематику щодо дослідження питань кримінально-правової охорони основ національної та військової безпеки України у своїх наукових працях приділяли увагу Г.В. Андрусів, В.Ф. Антипенко, О.Ф. Бантишев, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, І.В. Діордіца, В.П. Ємельянов, О.М. Костенко, В. А. Ліпкан, М. І. Мельник, Л.В. Мошняга, Ю.В. Нікітін, А.В. Савченко, Є.Д. Скулиш, О.С. Сотула, Є.Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, О.В. Шамара, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко та ін.

Постановка завдання. Систематичне застосування противником кібератак істотно знижує рівень захисту простору кібербезпеки нашої держави. У зв'язку з чим виникає невідкладна об'єктивна необхідність адекватної протидії з боку держави таким новим формам антидержавних проявів з використанням засобів сучасної електронно-інформаційної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з п. 4 ст. 1 Закону України - «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», кібератака – це спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту [1].

З метою ефективної протидії подібним загрозам на державному рівні має бути розроблена комплексна стратегія протидії кіберзлочинам як складової системи заходів та засобів, що спрямовані на локалізацію такої злочинності, особливо в умовах існуючого військового конфлікту. Основні напрями подібної діяльності держави в аналізованій сфері мають визначати зміст її оновленої, переосмисленої політики у сфері протидії кіберзлочинності. Однак, вітчизняна доктрина кримінального права поки не розробила комплексну, єдину, узгоджену концепцію кримінально-правової політики, яка спрямована на протидію кібератакам, особливо в умовах воєнного конфлікту. Ця обставина пояснюється й тим, що досі не розроблено, зокрема, політичні засади відповідних напрямів державної діяльності у сфері охорони українського кіберпростору, як власне, й способи захисту суспільних відносин від подібних злочинних посягань. Вказана концепція має стати фундаментальним правовим підґрунтям щодо інших напрямів такої політики, серед яких особливе місце посідають: кримінально-правова політика у сфері охорони основ національної та військової безпеки України, у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку тощо.

Вважаємо, що ефективність та результативність кримінально-правової політики у сфері забезпечення кібербезпеки держави визначається не стільки вибором того чи іншого концептуального вектора її розвитку, скільки рівнем якості змісту та ступенем продуктивності реалізації нормативних приписів чинного вітчизняного кримінального законодавства, яке з урахуванням існуючих загроз та політичної обстановки в Україні потребує кардинальних змін. Саме в цей період видається очевидним, що чинна система кримінально-правової охорони кібербезпеки потребує свого переосмислення, а відповідно, й певних змін, що дозволило б адекватним чином протидіяти існуючим потенційним загрозам у цій важливій сфері життєдіяльності нашої держави. Концепція протидії кіберзлочинам має бути частиною єдиної сучасної кримінально-правової політики України, яка б відповідала викликам сьогодення та враховувала злочинні загрози іншим об'єктам кримінально-правової охорони в умовах воєнного конфлікту, а саме національній, громадській безпеці тощо. Необхідно розробити систему новітніх засобів протидії вказаним видам злочинності із використанням електронно-інформаційних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів, інших технічних та технологічних засобів й обладнання, які мають відповідати принципово новому рівню такого захисту, який був би здатним нейтралізувати такі посягання як на сучасному етапі захисту нашої державності, так і в майбутньому.

Необхідно зазначити, що досі не розроблені необхідні принципи, критерії, що дозволяють наочно визначити межі кола суспільно небезпечних зазіхань, які повною мірою завдають або можуть завдати шкоди основам кібербезпеки України. Нами пропонуються певні зміни до певних норм чинного Кримінального кодексу України, які здатні підвищити ефективність протидії кіберзлочинам та можуть стати частиною тих законодавчих змін, яких потребує чинний Кримінальний кодекс України для вирішення викликів сьогодення.

Так, у чинному Кримінальному кодексі України всі суспільно небезпечні діяння, які вчиняються за допомогою засобів електронних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів, інших технічних та технологічних засобів і обладнання зосереджені законодавцем у Розділі XVI Особливої частини – «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж

електрозв'язку». Кримінальні правопорушення вказаного розділу (згідно з їх безпосередньою спрямованістю) загалом носять абстрактний, загальний й певною мірою невизначений характер, що у сучасних умовах (особливо за умов військового конфлікту) ставить під сумнів їх оперативну ефективність. У зв'язку з цим нами пропонується розглядати такі дії не відокремлено/абстрактно, а залежно від безпосередньої спрямованості їх вчинення, але з урахуванням тієї їхньої специфіки та особливостей, які передбачені зазначеним «спеціальним» розділом чинного Кримінального кодексу України. Тобто йдеться про необхідність наявності спеціальних складів кіберзлочинів, які можуть зазіхати на ті чи інші об'єкти кримінально-правової охорони, залежно від конкретного спрямування такого кримінального правопорушення. У таких кримінальних правопорушеннях досягнення поставленої мети можливе лише у разі його вчинення за допомогою відповідної кібератаки, шляхом застосування засобів електронних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів, інших технічних та технологічних засобів й обладнання.

У теперішній час найбільш актуальними напрямками для подібних атак (з урахуванням сучасних викликів) є, насамперед, посягання на основи національної безпеки України (суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність та недоторканність, обороноздатність держави), а також на відносини у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Щодо посягань на основи національної безпеки України, то певних удосконалень потребують деякі норми цього розділу Особливої частини Кримінального кодексу України.

Так, диспозиції складів злочинів, передбачених статтями 109 та 110 КК України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» та «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), слід було б доповнити деякими кваліфікованими ознаками їх вчинення, а саме – *«шляхом застосування кібератак»*.

Як свідчить міжнародна практика, а саме, згідно з подіями, що мали місце в Єгипті, Тунісі, Венесуелі, Туреччині, Лівії, Іраку, Сирії та інших державах, антидержавні злочинні дії, спрямовані на повалення існуючих режимів, а саме організація державних переворотів (у тому числі й успішних) найчастіше здійснювалися шляхом широкого застосування сучасних засобів електронної комунікації.

На прикладі антидержавних проявів у зазначених державах, широке застосування засобів інформаційно-комунікаційних технологій можуть бути спрямовані як на ініціювання, так і на координацію всіляких акцій протесту, переважно молоді та студентів, які згодом повільно переростають у відкриті бунти незадоволених існуючим режимом. Причому «ідеологічно підковані» молоді люди легко можуть об'єднуватися в різні правозахисні, етнічні, релігійні, а по суті – екстремістські організації. З метою сприяння наростаючим протестам та дезорганізації правоохоронних заходів у протидії їм, можуть бути здійснені синхронні кібератаки на різні урядові сервери. Подібні злочинні акти тільки вселяють екстремістам почуття вседозволеності та безкарності, що сприяє поширенню таких антиурядових виступів, які продовжують контролюватись їх організаторами, в тому числі і за допомогою засобів електронних комунікацій. Такі прояви поступово набувають все більш організованого і спланованого характеру і здатні перерости в масові заворушення, основною метою яких найчастіше є насильницьке захоплення державної влади та повалення існуючого легітимного конституційного ладу.

Як не дивно, стандартною (основною), у кожному конкретному випадку причиною таких заворушень, які переростали в антиконституційну зміну правлячого режиму, було невдоволення мас утиском прав і свобод громадян, авторитаризм та корумпованість їхніх лідерів тощо. Проте, особливе місце серед таких виступів займає невдоволення протестувальників підсумками чергових виборів (референдумів) у державі, які натовпом визнавалися неконституційними. Як правило, таким подіям може передувати добре спланована серія кібератак як на сервери окремих виборчих дільниць, так і на сервери центральної виборчої комісії, чим паралізується нормальна їх робота, а, відповідно, утруднюється процес об'єктивного підрахунку голосів. Ситуація, що складається, безумовно, не може не бути використана екстремістами в досягненні своїх злочинних антидержавних цілей.

Не можна не відзначити також, що особлива роль у підбурюванні до таких масових виступів їх організаторами відводилася до широкого використання популярних соціальних мереж.

У цьому зв'язку, як нам уявляється, доцільно статті 109 та 110 чинного КК України доповнити відповідними кваліфікованими ознаками, спрямованими на протидію кібератакам, що посягають на основи національної безпеки України. У контексті існуючої геополітичної дійсності такі злочини не зовсім відображають їх сучасну політико-правову сутність, тобто в подібній редакції ознаки таких складів не відповідають в повному обсязі тим загрозам та викликам, які існують в об'єктивній дійсності. У тому числі беручи до уваги ту обставину яких масштабів набула загроза широкого застосування подібних кібератак.

Отже, пропонується ч. 3 ст. 109 КК України – «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» доповнити таким змістом:

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або за допомогою засобів масової інформації, або вчинені шляхом здійснення кібератак, -

Відповідно, ч. 2 ст. 110 КК України – «Посягання на територіальну цілісність та недоторканність України» пропонується доповнити аналогічним змістом:

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, або вчинені шляхом здійснення кібератак, -

Як уже зазначалося, в сучасних умовах комп'ютерні технології, інтернет та різні телекомунікаційні системи займають особливе місце у житті громадян, підприємств, установ та організацій, нормальне функціонування та життєдіяльність яких безпосередньо залежать від таких систем. У зв'язку з цим посягання на нормальну роботу відповідної інфраструктури, може спричинити за собою порушення життєдіяльності цілих населених пунктів, телефонних систем, систем електро-водо-газо-постачання, транспорту, атомної енергетики тощо. Отже, використання засобів електронних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів, інших технічних та технологічних засобів й обладнання в таких цілях може завдати істотної шкоди не тільки підприємствам, установам або окремим громадянам, а й економічній безпеці держави.

Дана обставина свідчить про необхідність криміналізації подібних злочинних проявів - кібернетичних атак. У зв'язку з чим, диспозицію статті 113 КК України

пропонується доповнити новою формою здійснення такого злочину - «вчинення кібернетичних атак».

У зв'язку з наданою аргументацією нами пропонується наступна оновлена редакція ст. 113 КК України:

«Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів, кібернетичних атак або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень або іншої шкоди їхньому здоров'ю, на руйнування чи пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також здійснення з цією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій».

Однак, застосування подібних технологій в сучасних умовах і, особливо з урахуванням геополітичної обстановки, що стрімко змінюється у світі, здатне завдавати істотних збитків не тільки основам національної безпеки держави, а й миру і безпеки людства. Йдеться про можливість застосування засобів електронних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій, програмних, програмно-апаратних засобів, інших технічних та технологічних засобів й обладнання, в тому числі і з метою встановлення контролю/управління над найсучаснішими, передовими видами озброєнь, які, як правило, повністю автоматизовані і найчастіше їх нормальне та ефективне функціонування забезпечується відповідним програмним забезпеченням спеціального (воєнного) призначення.

Встановлення несанкціонованого контролю за такими видами озброєнь (наприклад, потенційного противника) дає можливість ініціаторам таких злочинних кібервтручань завуальованим чином спровокувати військовий конфлікт між державами певного регіону. При цьому держава-ініціатор таких кібератак, маючи на меті отримання бажаних геополітичних результатів, набуває можливості здійснювати таку діяльність «тіньовим» чином, у тому числі, можливо, й безкарно. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до нормативних приписів, закріплених у Розділі XX Особливої частини КК України – «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Зокрема, пропонується ч. 2 ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» доповнити таким змістом:

2. Застосування зброї масового знищення, вчинене шляхом кібернетичної атаки

–

Отже, пропонуємо наступну редакцію вказаної статті:

Стаття 439. Застосування зброї масового знищення

1. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, -

2. Застосування зброї масового знищення, вчинене шляхом кібернетичної атаки

–

3. Діяння, передбачені частиною першою або іншою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, -

Висновки. Отже, запропоновані нами законодавчі зміни дозволять посилити заходи кримінально-правової репресії щодо антидержавних посягань на основи кібербезпеки України.

Подібного роду вдосконалення деяких положень кримінального законодавства, сприятимуть подальшому процесу уніфікації та диференціації чинного Кримінального кодексу України щодо протидії протиправним кібернетичним посяганням на основи

національної та військової безпеки України, а, отже, істотно підвищити ефективність протидії ним на сучасному етапі кримінально-правової охорони вказаних об'єктів.

Список використаних джерел

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10. 2017 р. № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 45. Ст.403.

References

1. On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine: Law of Ukraine dated No. 2163-VIII (2017, October 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady* 2017. 45, 403. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 26.03.2024

прийнята до друку 11.04.2024

The article: is received 26.03.2024

is accepted 11.04.2024

Бібліографія: Чуваков О. А. До питання кримінально-правової охорони кібербезпеки України в сучасних умовах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 311-317. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.317-317>



Наукове видання

**Науково-інформаційний вісник Університету Короля Данила: Журнал.
Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО
«Університет Короля Данила», 2024. Вип. 17 (29). 318 с.**

Головний редактор – **А. І. Луцький**
Відповідальні редактори – **С. О. Короед**
М. І. Луцький

Відповідальна за випуск – **Л. Б. Федик**
Дизайн – **І. В. Гребенюк**
Комп'ютерна верстка – **І. Г. Петрів**
Коректор – **І. В. Варварук**

Підписано до друку 14.06.2024 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 20. Тираж 150. Зам. № 57

Редакційно-видавничий відділ
ЗВО «Університет Короля Данила»

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
Е-mail: redakcijafup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>